ÇOK KUTUPLU DÜNYADA TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ: SORUNLARDAN FIRSATLARA KARABAĞ ÖRNEĞİ

Alpaslan GÜL
191145206

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan ÜNAL

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ekim, 2022

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ: SORUNLARDAN FIRSATLARA KARABAĞ ÖRNEĞİ

Alpaslan GÜL
191145206
ORCID:0000 0002-1521-57-63

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan ÜNAL

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Ekim, 2022

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge" ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu belge, Yükseköğretim Kurulu tarafından 19.01.2021 tarihli "*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*" ile bildirilen 6689 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu kapsamında gizlenmiştir.

TEŞEKKÜR

Yerli yersiz bilgi yağmuruna tutulduğumuz günümüz dünyasında, Dijital teknoloji sayesinde artık bilgiye ve veriye ulaşmak çok da emek ve çaba istemiyor. Emeksiz edinilen veri çoğu zaman bilgiye dönüşemiyor çok çabuk harcanıyor, tüketiliyor veya hak etiği değeri görmüyor. Daha vahimi de bilgi olmadan ön kabullerle oluşan fikirlerin kutuplaştığı bir "dijital cahillik" sürecinden geçiyoruz. Albert Einstein (1879-1955) "eğri bir dal üzerinde yürüyen böcekler dalın eğriliğini fark edemezler" demiştir. Ya da çok bildiğimizi var saydığımız kimi konularda, Sokrates'in gün yüzü görmemiş mağara insanları gibi gölgeleri gerçek sanabiliyoruz. İşte bütün bu olumsuzluklardan kurtulmanın yolu olarak gördüğüm; merak-öğrenme ve bilgi silsilesi içinde, çevreme, ülkeme oradan dünyaya bakışımı geliştirme çabası içinde oldum. Covid-19 pandemi sürecini adeta bir imkân sayarak, ülkem açısından müstesna bir konumda olduğunu düşündüğüm Rusya-Türkiye ilişkilerini çalışmaya karar verdim.

Yapmış olduğum bu çalışmada ufuk açıcı fikirlerinden feyz aldığım Tez Danışmanım Prof. Dr. Hasan Ünal hocama katkı ve destekleri için en içten duygularımla teşekkür ederim. Tezimin son şeklini almasında değerli katkılar sunan Doç. Dr. Ayşe Sıla Çehreli Hocama, Derslerin başlangıcından itibaren tez savunmama kadar her aşamada teşvik ve desteklerini esirgemeyen Dr. İnayet Burcu Akyürek hocama müteşekkirim.

Yıllar sonra yeniden öğrencilik heyecanı ve beraber öğrenmenin şevkine vesile olan genç dönem arkadaşlarım Uğur Çakır'a, Demet Özdamar Hanım'a teşekkür ederim. Ayrıca Arş. Gör. Ayşegül Hançer Hanım'a teşekkürlerimi sunarım.

Her daim bana verdikleri güç ve destek için anneme ve babama, sevgili eşim ve tüm aileme minnettarım.

Alpaslan GÜL

Ekim, 2022

ÖZ

ÇOK KUTUPLU DÜNYADA TÜRKİYE RUSYA İLİŞKİLERİ: SORUNLARDAN FIRSATLARA KARABAĞ ÖRNEĞİ

Alpaslan Gül
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman: Prof. Dr. Hasan Ünal
Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022

Bu çalışma; Türkiye ve Rusya ilişkilerini, son yıllarda uluslararası sitemdeki etkileşim ve hızlı yapısal değişimler sonucu oluşan çok kutuplu dünya düzeni çerçevesinde ele almaktadır. Tarihsel süreçleri göz önüne alındığında Türkiye ve Rusya ilişkilerinin hem uluslararası sistemin yapısından etkilendiği hem de uluslararası sistemin yapısını etkileyecek kadar önemli olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılan birçok çalışma konuya iki kutuplu dünya perspektifinden ya da tek kutuplu bir çerçeveden yaklaşmıştır. Bu çalışma ise konuya yeni ortaya çıkan paradigmalarla yaklaşan çalışmaların rehberliğinde açıklamalar getirmeye çalışmaktadır.

Türk-Rus ilişkileri son dönemlerde küresel ve bölgesel anlamda zorlu sınamalardan geçmiştir. Bunlardan birisi de çok boyutlu ve çok aktörlü yapısıyla "dondurulmuş sorun" kapsamındaki Karabağ Sorunudur. Bu çalışma Çok Kutuplu uluslararası sistem genelinden Karabağ Sorunu özeline oluşan iç ve dış değişimlerle birlikte Türk ve Rus ilişkilerinin diğer aktörlerin davranışlarını da dahil ederek, II. Karabağ savaşı sürecine ve sonuçlarına etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tarihsel süreçlerdeki vakalarda statik analizlerle ilerleyen çalışma, yakın dönem vakalarını dinamik analizler şeklinde yaparken yöntem olarak nitel araştırma yönteminden yararlanmıştır. Karabağ Sorununun çözümünün küresel ve bölgesel yansımaları olacağı varsayımı araştırmanın son bölümlerinde tartışılmış ve irdelemiştir.

Anahtar Sözcükler: Çok kutuplu dünya, Türk-Rus ilişkileri, Karabağ Sorunu, II. Karabağ Savaşı.

ABSTRACT

TURKEY-RUSSIA RELATIONS IN THE MULTIPOLAR WORLD: THE CASE OF KARABAKH FROM PROBLEMS TO OPPORTUNITIES

Alpaslan Gül
Master Thesis
Department of Political Science and International Relations
Political Science and International Relations Master's Program with Thesis
Advisor: Prof. Dr. Hasan Ünal
Maltepe University Graduate Education Institute, 2022

This study examines the relations between Turkey and Russia within the framework of the multipolar world order that has emerged as a result of the interaction and rapid structural changes in the international system in recent years. Considering the historical processes, it is seen that Turkish and Russian relations are both affected by the structure of the international system and are important enough to affect the structure of the international system. Most of the studies in this field have approached the issue from a bipolar world perspective or a unipolar framework. This study tries to provide explanations under the guidance of studies that approach the subject with newly emerging paradigms.

Turkish-Russian relations have recently undergone difficult challenges in global and regional terms. One of those is the Karabakh conflict, which is a "frozen issue" with its multidimensional and multi-actor structure. This study tries to reveal the effects of Turkish and Russian relations on the process and results of the Second Karabakh War by including the behavior of other actors, as well as the internal and external changes that occurred from the Multipolar international system in general to the Karabakh conflict in particular. The study, which proceeded with static analyses in cases in historical processes, utilized the qualitative research method as a method while making dynamic analyses of recent cases. The assumption that the resolution of the Karabakh conflict will have global and regional repercussions is discussed and analyzed in the last sections of the study.

Keywords: Multipolar world, Turkish-Russian relations, Karabakh Problem, II. Karabakh War.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii

TEŞEKKÜR iv

ÖZ v

ABSTRACT vi

İÇİNDEKİLER vii

KISALTMALAR xi

1. GİRİŞ 1

2. ULUSLARARASI SİSTEM, KUTUPLULUK VE ÇOK KUTUPLU DÜNYA 7

2.1 Sistem ve Uluslararası Sistem Yaklaşımlar 7

2.2 Uluslararası Sistemde Kutupluluk 12

2.3 Yeni Düzen Arayışları ve Çok kutuplu Dünya'ya Doğru 15

2.4 Yeni Çok Kutuplu Dünya'nın Paradigmaları 18

2.5 Rusya'nın Güç Restorasyonu ve Nüfuz Kazanımları 20

2.6 Asimetrik Çok kutuplu Dünya'nın Günümüzdeki Görünümü 24

3. DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ 30

3.1 Türk Rus İlişiklerinin Başlangıcı Kültürel ve Siyasi Diplomatik Jeopolitik Temelleri ……...30

3.1.1 Türk ve Rus ilişiklerinin tarihsel boyutu (Başlangıçtan 18.Yüzyıla) 30

3.1.2 On dokuzuncu yüzyıl 'da Türk ve Rus ilişkileri 37

3.1.3 Yirminci yüzyılda Türk ve Rus ilişikleri ve SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri……40

3.1.3.1 Birinci Dünya Savaşı, Sykes-Picot görüşmeleri ve Bolşevik Devriminin Türk – Rus ilişkilerine etkileri 43

3.1.3.2 Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Sovyet ilişkileri 45

3.1.3.3 Lozan müzakerelerinde Türkiye ve Sovyet-Rusya 50

3.1.3.4 İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet ilişikleri ve Eksen kayması 50

3.1.3.5 Soğuk Savaş ve Türk -Rus ilişkileri 55

3.1.3.5.1 Türk-Sovyet ilişkileri: gerginlik ve yumuşama döneminde siyasi ve ekonomik ilişkiler……55

3.1.3.5.2 Türkiye -Sovyet Rusya ilişkileri (1965-1991) 62

3.1.3.6 Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ve Rusya ilişkileri 64

3.1.3.6.1 1991 Sonrası genel durum ve siyasi ilişkililer 64

3.1.3.6.2 Türk- Rus ilişkilerinin ekonomik ve ticari boyutu ve iş birliği (1991-2000) 73

3.1.3.6.3 Türk -Rus ilişkilerinde enerjinin yeri (1991-2000)..... 76

4. YENİ DÖNEM VE TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ: GRİ ALANLARDA SORUNLAR VE FIRSATLAR 78

4.1 Türkiye ve Rusya İlişkileri Genel Görünüm..... 78

4.1.1 Yeni Dönemde Erdoğan ve Putin iş birliği 80

4.1.2 Türkiye ve Rusya Federasyonu ilişkilerinde gri alanların, sorunlar ve fırsatlar ekseninde incelenmesi: 83

4.1.2.1 Bölgesel boyut 84

4.1.2.1.1 Karadeniz 84

4.1.2.1.1.1 2008 Rusya Gürcistan Savaşı 85

4.1.2.1.1.2 Ukrayna, Kırım ve Azak denizi, (2014) 89

4.1.2.1.2 Rusya -Türkiye ilişkilerinde; Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bağlamında Kıbrıs ve Suriye……...93

4.1.2.1.3 Rusya'nın Doğu Akdeniz siyaseti ve Türkiye 96

4.1.2.1.3.1 Kıbrıs sorunun 'da Türkiye ve Rusya 97

4.1.2.1.3.2 Türkiye- Rusya ilişkilerinin Suriye boyutu 101

4.1.2.1.3.3 Suriye'deki iç Savaşta Türkiye ve Rusya 103

4.2 Türk-Rus İlişkilerinde Zorlu Sınamalar 108

4.2.1 2015 Uçak krizi 108

4.2.2 15 Temmuz darbe girişimi ve Türk- Rus ilişkilerinin gelişmesi 110

4.2.3 Astana süreci 113

4.2.4 Türkiye-Rusya ilişikleri bağlamında S-400 krizi 115

4.2.5 İdlib açmazı 117

5. YENİ DÖNEM TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE SORUNDAN İŞ BİRLİĞİNE KARABAĞ ÖRNEĞİ 119

5.1 Karabağ Temel Bilgiler 119

5.2 Karabağ Sorunu; Genel Çerçeve ve Tarihsel Kökenleri 120

5.2.1 Sovyetlerin yıkılma süreci ve Dağlık Karabağ 124

5.2.2 Çatışmadan savaşa ve Karabağ'ın işgali 128

5.2.2.1 Hocalı soykırımı 129

5.2.2.2 Dağlık Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan topraklarının işgali 130

5.2.2.3 Karabağ sorununda çözüme yönelik girişimler 131

5.2.2.4 Dondurulmuş Sorun" çözümsüzlüğün nedenleri 133

5.3 Yeni Paradigmalar ve II. Karabağ Savaşı'na Giden Süreç 136

5.3.1 Haydar Aliyev'den İlham Aliyev dönemine Azerbaycan dış politikası 139

5.3.2 Yeni yapılanmada Türkiye-Rusya-Azerbaycan 141

5.3.3 Ermenistan'ın yeni iktidarının Karabağ sorununa etkisi 143

5.3.4 Türkiye- Rusya yeni eğilimler ve bölgesel yakınlaşma 146

5.3.5 II.Karabağ Savaşı (Azerbaycan'ın Kurtuluş Savaş'ı) 149

5.3.5.1 II. Karabağ Savaşı'nın genel görüntüsü ve sahadaki gelişmeler 153

5.3.5.2 Üçlü bildiri; ateşkes ve sonrası 158

SONUÇ 163

KAYNAKÇA 170

ÖZGEÇMİŞ 205

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı

AK Parti : Adalet ve Kalkınma Partisi

AKKA : Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Anlaşması

ANAP : Anavatan Partisi

AUKUS : Avusturalya, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler

BAAS : Arap Sosyalist Partisi

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BMGK : Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BRICS : Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika

BTC : Bakü-Tiflis-Ceyhan

DEAŞ : Şam İslam Devleti

DEİK : Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu

DKÖB : Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi

EUH : Ermeni Ulusal Hareketi

FETÖ : Fethullahçı Terör Örgütü

GKRY : Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GSYH : Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

İHA : İnsansız Hava Araçları

KEİÖ : Karedeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü

KGAÖ : Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü

KKTC : Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

MEB : Millî Eğitim Bakanlığı

MGK : Milli Güvenlik Kurulu

NATO : Kuzey Atlantik Savunma Paktı

ORSAM : Ortadoğu Araştırmaları Merkezi

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

PYD : Partiya Yekîtiya Demokrat, Demokratik Birlik Partisi

RF : Rusya Federasyonu

SIPRI : Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

SİHA : Silahlı İnsansız Hava Araçları

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ : Şanghay İş birliği Örgütü

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TİKA : Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı

TMB : Türkiye Müteahhitler Birliği

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

Uİ : Uluslararası İlişkiler

VP : Varşova Paktı

YPG : Halk Savunma Birlikleri

ZPT : Zırhlı Personel Taşıyıcı

1. GİRİŞ

Bu çalışma Türkiye ve Rusya ilişkilerinin sadece bölgesel olarak değil bunun çok ötesinde, uluslararası ilişkilerin içinde ayrıcalıklı bir konumda olduğunu, Türkiye ve Rusya ilişkilerinin, tarihin pek çok dönemi için sadece kendi yakın çevreleri için değil aynı zamanda tüm uluslararası sistemi etkileme kapasitesindeki ilişkiler olarak ele almayı amaçlamaktadır. Uluslararası sistem; aktörlerin devlet veya devlet dışı olmak üzere, yapıların ve birimlerin hemen hemen her düzlemde ilişkisel olduğunu, karşılıklı etkileşim gereği birindeki değişimin bütün sistemi etkilediği bir yapılar bütünü olarak görülmektedir. Türk-Rus ilişkilerinin, günümüzdeki durumunu anlamak için, bu ikili ilişkilerin geçmişi kadar günümüzdeki uluslararası sistemin tanımı ve kutupluluk kavramı tarifinin Türkiye ve Rusya ilişkilerinin genel çerçevesini anlamak ve anlatmak için önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel olmak üzere çeşitli başlıklarda iki ülkenin ilişkilerini, resmi temaslar üzerinden (1492) başlatmak mümkündür. Kültürel ve ticari hatta askeri alanda, Türk ve Rus halklarının tanışıklığı çok daha eskiye dayanmaktadır. Jeopolitik gerçeklerin şekillendirmesi sonucu bazen çatışan bazen uzlaşan iki aktör, kendi bölgeleri dışındaki diğer bölgeler arası ilişkileri de etkilemiş, diğer aktör ve yapılardan da çeşitli süreçlerde etkilenmiş, aynı zamanda diğer aktör ve yapıların dış politika yapım süreçlerine etkilerde bulunmuşlardır. Bu çalışmanın ilk bölümünde uluslararası sistemin yapısı kutupluluk yaklaşımı bakış açısı temel alınarak günümüz uluslararası sisteminin genel bir resmi çizilmiş olup kuramsal bir çerçevesi içinde, görgül ve somut vakalarla örneklendirerek açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel süreçte kutupluluk çerçevesinde geçirdiği değişim, kronolojik disipline sadık kalınarak, her dönmemin kendi yapısı ve doğası göz önünde bulundurularak irdelenmiştir.

Türkiye ve Rusya ilişkileri; Birbirine komşu iki ülkenin tarihsel süreç içinde kuşku ve güven, bazı dönemler amansız rakipler olarak, kimi zamanlarda ortaklık gibi zıt kavramlarla tanımlanan inişli çıkışlı bir tarih yolculuğunun yanında, karşılıklı bağımlılık ilişkileriyle izah edilen ekonomik ilişkilerinin çok ötesinde, uluslararası güç ve dengelere etki edecek kapasitedeki bölgesel ve bölgeler arası ilişkiler ağı ve bütünüdür.

Çalışma Uluslararası Sistem Yaklaşımının, soruların tümünün cevabı olmadığını kabul etmekte ve uluslararası sistemin birçok bileşen ve değişkenden oluştuğu gerçeğiyle hareket etmektedir. Uluslararası sistemin ve sistemdeki yapısal değişimin yanında, aktörlerdeki değişimi, Türkiye ve Rusya ilişkilerini etkileyen önemli faktörlerinden birisi olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası sistemdeki küresel etki üretme kapasitesindeki başat güçlere ve etkileşimdeki aktörlere çalışmada ilgili alt başlıklarda değinilmiştir. Bu başat güçlerden ABD ve AB, Türkiye ve Rusya ilişkilerindeki en önemli etkenlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki ülke açısından tarihsel süreçte öteki olarak kabul edilen "Batı" Türkiye ve Rusya ilişkilerinin yönünün öngörülmesinde önemli bir belirleyen durumundadır. Aynı zamanda ironik bir biçimde, ABD ve AB için de günümüzdeki ötekinin Türkiye ve Rusya olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çalışma konunun bütünlüğüne dikkat etmek kaydıyla Türkiye ve Rusya ilişkilerinde, ABD ve AB faktörlerini dışlamamaktadır.

Tarihsel süreçte, Türk ve Rus ilişkileri uluslararası sistemlerin, çeşitli tipolojileri ile kendi dinamikleri çerçevesinde bu dönemlerde uluslararası sistemden veya bu sistemlerin oluşturduğu düzenlerden etkilenmiştir. Türk Rus ilişkileri tarih boyunca uluslararası sistemin yapısından etkilendikleri gibi, kendi aralarındaki ilişkilerde aynı zamanda uluslararası sistemi etkilemiştir. Çalışmada bu etkileşimin ilişkilere nasıl yansıdığı araştırmanın konularından birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede uluslararası ilişkiler genelinden hareketle çok kutuplu bir dünyada, Türk ve Rus ilişkileri özeline nasıl yansıdığı, bu ilişkilerin ne gibi olanaklar ve riskler taşıdığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Çalışmanın üçüncü bölümünde, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde gelişen ilişkiler ve Putin dönemi olarak adlandırılan bir nevi çok kutupluluğun belirginleştiği dönem öne çıkarılarak, iki ülke ilişkilerini adeta test eden vakalar üzerinden sorunlar ve fırsatlar başlığı altında diğer güçlerin etkileri ile geliştirilen tartışmalar, olgular üzerinden irdelenecektir.

Günümüzde uluslararası sistemde önemli değişikliklerin meydan geldiği, dönüşümün çok hızlı geliştiği, teorik tarif ve tanımın ötesinde olgu ve olaylar üzerinden artık görgül hale gelen ve çok kutuplu sisteme evirilen zaman dilimine tanıklık etmekteyiz. Tarihsel olarak bir nevi kendi doğasına dönen uluslararası sistemin, Çok Kutupluluk veya "Batı sonrası dünya düzeni" olarak adlandırılan bu döneminin diğer aktörler ve yapılar üzerinde olduğu

gibi Türkiye Rusya ilişkilerini etkileyip değişimlere yol açması düşünülmektedir. Bu bağlamda Türkiye ve Rusya ilişkileri ele alınırken, kendi aralarındaki sorun ve iş birliği alanları olarak bölgesel ve küresel ölçekte birçok gri alan görülmektedir. Bu gri alanlar, sorunlar ve fırsatlar yumağını oluşturan, Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Karadeniz, Güney Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rusya, Putin öncesi dönemden başlayarak çok kutuplu dünya vurgusu yapmaktadır. Putin dönemi ile bu anlayışın daha çok Rus dış politika öğretilerine aynı zamanda güvenlik doktrinlerine ve söylemlerine hâkim olduğu görülebilir. Rusya ve Çin'in istemesi dışında, artık ABD'li yetkili ve araştırmacılar tarafından da kabul gören bu yaklaşım, kendini çok kutupluluğun önemli bir özelliği olarak gösteren yeni ittifaklar, daha geçişken ve değişkenlik gösteren yapılar ile aktörler üzerinden görünür bir hale getirmektedir. Dünyanın çok kutupluluğa geçişindeki en büyük etkenlerden birisi de ABD'nin birincil güç olma ayrıcalığını kaybetmeye başlamasıdır. Bunun sonucu olarak uluslararası rekabet ortamında birçok boş alan meydana gelmektedir. Yeni çok kutupluluk; gücün dağlımı açısından, Rusya gibi büyük bölgesel bir güç ve Türkiye gibi sadece bölgesel olmayıp bölgesinin dışında inisiyatif alabilen bir aktör haline gelen orta büyükte bir devlete birçok imkân ve olanaklar sunmakta, uluslararası siyaset ve dış politika yapımında oldukça geniş bir manevra alanı sağlamaktadır. Bu durumu bir bakıma rekabetçi ekonomik piyasalara benzetebiliriz. Türkiye değişen bu paradigmayla birlikte Doğu Akdeniz, Orta Doğu, Karadeniz, Balkanlar, Güney Kafkasya, Afrika kıtası gibi daha birçok alanda etkinlik göstermektedir. Çalışmada bu sorun ve iş birliği alanları tespit edilmeye çalışılıp, bu gibi bölgesel alanların Türk- Rus ilişkilerinde birbirleriyle ilgileşim ve etkileşim bağlamında iki devlete de risklerin yanında yeni fırsat ve iş birliği olanakları sağladığı vurgulanmaktadır. Bu durumun en bariz örneklerinden birisi hiç kuşkusuz yıllardır çözülmeyen Karabağ sorunudur.

Çalışmanın son bölümünde; birkaç sene öncesine kadar bu sorunlar sıralamasının içinde en çözümsüzlerden biri olarak görülen ve "dondurulmuş sorun" olarak tanımlanan, görünür tarafları ise Azerbaycan ve Ermenistan olması nedeniyle bölgesel sorun olarak görülebilecek, özünde ise jeopolitik ve stratejik enerji koridorlarına yakınlığı nedeniyle ekonomik, kültürel ve kimlik açısından etnik-dini unsurlardan oluşan küresel yansımaları ile çok aktörlü olan, bölgenin "Gordion düğümü" olarak tanımlanabilecek Karabağ

sorununa odaklanacaktır. Karabağ sorunu, çok kutuplu dünya sisteminde Türkiye ve Rusya ilişkileri açısından çalışmanın analiz boyutlarından birini oluşturmaktadır. Süreç sonunda veri ve bulguların test edilmesine imkân veren bir vaka olarak çalışmanın son bölümünde yer alması Türk ve Rus ilişkilerinin geldiği noktayı tarif ve tanım için önemlidir.

Alandaki yazın taramasında görüldüğü üzere, konuya dair yapılmış birçok önemli araştırma kendi döneminin bakış açısını yansıtmıştır. Bu eserler genellikle Türk-Rus ilişkileri ve bu bağlamdaki Karabağ sorununa iki kutuplu dünya sistemi yaklaşımı ve bir ön kabulle soğuk savaş dönemi paradigmaları- alışkanlıklarıyla bakmışlardır. Bir kısım araştırmacı da konuyu tek kutuplu varsayılan, ABD ve Batı eksenli bir perspektiften yaklaşarak açıklamıştır. Bu çalışma, son zamanlarda sayıları artan, konuya çok kutupluluk açısından bakan önemli çalışmaların rehberliğinde, değerlendirmelerini yeni gelişmeleri ve uluslararası sitemdeki yeni güç dağılımı sonucu oluşan çok kutuplu bir yapıyı göz önünde bulundurarak yapacaktır. Türkiye ve Rusya'nın etrafında sürmekte olan güç mücadelesini açıklamakta belirgin hale gelen çok kutupluluk eğilimi analiz düzeyinin bir bölümünü oluşturmakta, sistemdeki güçler arasındaki ikili ilişkilerin analiz birimini öncelikle devletler, sonrasında devlet dışı aktörler meydana getirmektedir.

Konular tarihsel süreçleri kapsadığından geniş bir literatür taraması gerektirmiş ve bu konuda kitap, kitap bölümleri ile çeşitli dillerde çeviri kitap ve makale gibi kaynaklardan statik analizler yapabilecek şekilde yararlanılmıştır. Dinamik analizler açısından da güncel basın ile süreli yayınlar titizlikle takip edilmiştir. Ayrıca özellikle II. Karabağ Savaşı konusu yakın geçmişi kapsadığından, mümkün olduğunca Rusya'da yayınlanan gazeteler ve bunların internet sayfaları ile Türkiye ve Azerbaycan da yayınlanan makale kitap, resmi devlet organları ve yetkililerinin basına yansıyan açıklamaları açık kaynaklar olarak çalışma açısından yol gösterici olmuştur.

Çevremizde ve dünyada meydana gelen olaylar ile yukarıda bahsi geçen değişimler, iki ülkenin çevresinde vuku bulan olaylar her bakımdan Rusya ve Türkiye'yi iş birliğine zorlamaktadır. Bu iş birliğinin potansiyelleri bağlamında Karabağ sorunun çözümünde iki ülkenin katkılarıyla önemli bir aşamaya geçilmiş, özelikle Türkiye ve Rusya I. Karabağ savaşındaki davranışlarından farklı yaklaşımlarda bulunmuşlardır. Karabağ

sorununa yönelik neden şimdi sorusu gündeme gelmiştir. Rusya ve Türkiye II. Karabağ Savaşı'nda I.Karabağ Savaşından farklı davranmışlardır veya Türkiye açısından bakarsak Türk tarafı Birinci Karabağ Savaşına nazaran daha fazla inisiyatif alan taraf olarak öne çıkmıştır. Uluslararası sistemdeki küresel ve bölgesel değişimlerin yanı sıra hangi iç ve dış dinamikler soruna ve II. Karabağ Savaşına etki etmiştir. Ayrıca Azerbaycan, Rusya ve Türkiye Devletlerinin bu bağlamda saha ve diplomasideki davranışları Birinci Karabağ savaşına göre neden farklıdır.

Bu çalışmada, özetle şu problem cümlesi ile ifade edilebilecek ve bu problemle bağlantılı alt başlıklardaki sorular yanıtlanmaya çalışılacaktır:

Çok kutuplu uluslararası sistemde Türkiye- Rusya arasındaki sorunları iş birliği ile ortak çıkarlar doğrultusunda fırsatlara dönüştürebilirler mi ve bu fırsatlar neler olabilir sorularına cevap aranmıştır.

Türkiye ve Rusya ilişkilerinin II. Karabağ savaşı sonucundaki gelinen durum, ateşkesle sorunun çözümüne etkileri nelerdir. Olası çözümde iki ülke ve bölgeye yansımaları neler olabilir?

Türkiye ve Rusya tarihsel kökleri çok eskiye dayanan iki kadim devlettir. Ortak sınırları her ne kadar Sovyetler Birliği'nin çökmesi ile ortadan kalksa da iki komşu ülkedir. Tarihsel süreçteki somut olgular üzerinden anlaşılacağı gibi her dönem için sadece kendileri açısından değil çevredeki aktörler, küresel ve bölgesel güçlerce de yakından takip edilmiş ülkelerdir. Gümümüzde çok kutuplu bir düzen arz eden ve yeni güç dağılımının belirlendiği bu süreçte, her ülkenin olaylara milli çıkarlar ve milli güvenlikleri açısından bakmaları doğaldır ve bu, devletlerin doğası açısından beklenen bir yaklaşım olacaktır. Türkiye ve Rusya'nın, ABD ve AB tarafından çevrelendiklerine dair oluşan kuşku ve kanaat iki devletin kendi aralarındaki ilişkilerini geçmişe oranla daha önemli hale getirmektedir. Bu durumu, Rusya ve Türkiye'nin son zamanlarda en üst perdeden yaptığı resmî açıklamalarla sık sık gündeme getirdiklerine şahit oluyoruz. Aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın kendi aralarındaki ilişkiler bölgesel istikrar açısından da çok önem taşımaktadır. Türk ve Rus ilişkileri, Avrasya bölgesi ve Türkiye'nin dışındaki Türk toplulukları ve onların geleceği açısından bakıldığında yakın tarihin bize öğrettiği ve gösterdiği gibi çok önemlidir.

Tüm bunlarla beraber iki ülkenin farklı küresel ve bölgesel yaklaşımları ve çıkarlarının kesiştiği bölgeler mevcuttur. Kısaca bu bölgeler; Balkanlar, Orta Doğu, Akdeniz ve Karadeniz, Kafkaslardır. Güney Kafkasya'daki "Karabağ sorunu" Rusya açısından arka bahçesi olarak görülen, yakın çevre doktrini kapsamında milli güvenlik gerekçeleri ve enerji, ulaşım koridorları gibi jeopolitik ve ekonomik gerekçelerle çok önem verdiği, yabancı güçlerin müdahalesini kabullenmediği bir bölgedir. Rusya ile aynı gerekçelerin yanı sıra, Türkiye açısından Azerbaycan; dil soy ve inançlar bağlamında Türk Dünyasının kapısı olarak görünmesi nedeniyle çok önemlidir. Bütün bu faktörlere ilave olarak "Karabağ Sorunu" Türk kamuoyu tarafından Kıbrıs sorunu ölçüsünde "Tek millet iki devlet" yaklaşımı ile içselleştirilmiş bir sorun olarak görülebilir. Bu sorunun çözümünün etkileri sadece bölgesini değil aynı zamanda Türkiye ve Rusya arasındaki sorunların çözümü ve diğer sorunlu alanlara yansımaları ile Türk ve Rus ilişkilerinin geleceği açısından belirleyici unsurlardan birisidir. Böylesi önemli bir sorunun ve olası çözümünün bölgesel barış ve istikrara katkılarının ne derece önemli olduğun altını çizmek gerekmektedir.

2. ULUSLARARASI SİSTEM, KUTUPLULUK VE ÇOK KUTUPLU DÜNYA

2.1 Sistem ve Uluslararası Sistem Yaklaşımlar

Günlük yaşamda çok sık kullandığımız sistem kavramı hemen hemen tüm disiplinler ve alanlarda kullanılmış, varlığın bütünlüğünü ve işleyişini düzenini bütünsellik açısından açıklamaya yardımcı olan anahtar bir terim halini almıştır. Ancak sistem kavramı kullanıldığı alana göre kimi zaman mekanik bir işleyişi belirtmiş veya betimlemiş, birimler arasındaki etkileşim ve ilişkileri açıklamak ve bu örüntüyü tarif etmek için kullanmıştır. Sosyal bilimler içindeki, Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini sistem kavramını, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilişkilerdeki en önemli aktör olarak gördüğü devletler arsındaki ilişkileri açıklamakta çok sık kullanmıştır. Sistem kavramı Uİ disiplininde Goodman'la (1965) beraber tartışılmaya başlanmasıyla, Kaplan (1976), Waltz (1979), Wallerstein (2006), Wendt (2012), Buzan (2015) Keohane ve Nye (2015) gibi birçok önemli kuramcı, çeşitli yaklaşımlarla uluslararası sistem kavramı ve yaklaşımı üzerinde durmuşlardır.

Klasik realist yaklaşımın önemli temsilcilerinden Morgentau ve onu izleyen diğer kuramcılar uluslararası sistemle ulusal sistemi kesin çizgilerle ayırıyorlardı. Ulusal sistemde meşru otorite olarak gücü elinde tutan devlet bir otorite olarak düzeni sağlıyorken, uluslararası sistem bir düzenleyici ve zorlayıcı otoritenin mevcut olmaması nedeniyle anarşik bir yapı olarak tanımlanıyordu. Realistler; uluslararası sistemi, uluslararası siyasi ilişkilerle açıklama yoluna giderek uluslararası siyasete indirgemekle eleştirilmişlerdir.

Bu yaklaşıma göre sonuçta uluslararası sistemde, uluslararası siyasetin belirleyeni kendi sınırları içindeki otoriteyi temsil eden devletten başka bir aktör değildir. Uİ 'de uluslararası sistem kavramını anahtar hale getirip sistematikleştirenler davranışçı ekol olmuştur. Davranışçılar realist yaklaşımı yeterince bilimsel olmamakla eleştirmiş ve bütünselliği açıklamada sistem kavramının tıpkı diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi bağımsız objektif kuramlar geliştirebileceğini ileri sürdüler. Geleneksel yaklaşım uluslararası ilişkilerin kendine özgü tarihsel ve diplomatik yaklaşımlarını kullanırken, yöntem olarak davranışçılardan farklı bir yol izlemekteydiler (Tanrısever, 2011)

Davranışçı ekol en geniş ve kapsamlı olarak uluslararası açıklamayı yapabilecek analiz düzeyini uluslararası sistemi ve sistemdeki aktörlerin aralarındaki ilişkiyi çözümlemek için kullanılabileceğini ileri sürerken, ilişkilerdeki temel aktörü, realist yaklaşımla birlikte devlet olarak kabul edip, kendini tekrar eden davranışların oluşturduğu düzeneğin anlaşılmasının uluslararası ilişkilerde genellemeler yapmaya imkân verdiğini de ortaya çıkarmış oldular. Uluslararası ilişkiler bütününün, parçalarını devlet ve devletler arsı ilişikler temsil etmekle beraber bu bütünün, parçaların toplamından farklı olduğu ortaya çıkmış olmakla etkileşim boyutu önem kazanmaya başlamıştır (Eralp, 2010, s. 131).

Etkileşim boyutunun öne çıkması pratikte uluslararası sistemdeki dış politika yaklaşımlarına sadece ulus devletlerin kendi aralarındaki çeşitli ilişkilerle açıklanamayacağı bunun ötesine geçilerek ulus devletlerin arasındaki etkileşime bakılması gerekliliği ortaya çıkmaya başlamıştır. Aktörlerin aralarındaki ilişki gereği oluşan etkileşime önem veren bakış açısı bize, II. Dünya Savaşı'nın sonrasında oluşan iki kutuplu uluslararası sistem, iki güçlü devletin ideolojik ayrımlarını kapsayan yapısını da göz önünde bulundurarak, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ilişkilerini nasıl belirlediğinin yanında diğer aktörlerin uluslararası ilişkilerinin bütünlüklü sistem açısından açıklanmasına ve anlaşılmasına çok büyük katkı yapmıştır. İki süper gücün bu ilişki biçimi; C. McClelland'in deyimiyle "iki aktörün etkileşiminin genelleştirilirmiş" bir modeliydi. (McClelland, 1966).

Bu dönemde meşru otoritenin olmadığı "anarşik" bir ortam olarak ele alınan uluslararası ortam; kurallar ve normların dışında güç ilişkilerinin sonucu meydana gelen etkileşimin şekline göre belirlenmekteydi. Güç ilişkilerinin belirlediği etkileşim sonucu oluşan, iki kutupluluk ve çok kutupluluk üzerinden tartışmalar şekillenip gelişiyordu. Uluslararası sistem kavramına en belirgin davranışçı yaklaşımın teoriye katkıda bulunan kuramcılardan birisi Morton Kaplandır. Kaplan, etkileşim ve karşılıklı ilişkiler boyutunu esas alan yaklaşımlarında merkezi bir yapı boyutunu ihmal etmekte, etkileşimin karmaşık yapısından dolayı çok fazla değişken içerdiğini ve bundan kaçınmak için aktörleri ve değişkenleri az sayıdaki büyük güçler olarak sınırlamak gereğini belirtmiştir. Büyük güçlerin karşılıklı etkileşimini güç dengesi perspektifinden ele alan Kaplan, tarihsel boyuta vurgu yapmayan varsayıma dayalı modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden kendi

belirttiği üzere, yalnızca iki modelin; İki kutuplu sistem ve güç dengesi olmak üzere pratikte karşılığı bulunmaktadır. (Waltz, 1979).

Uluslararası sisteme sırf etkileşim boyutuyla bakmanın yetersiz olduğu konusunda ilk eleştirilerden birini yapan Waltz, Uluslararası Politikanın Kuramı kitabında yapısal realizmin temellerini atmış ve realizmin temel esaslarının geçerliliğinin yanında realizmin özüne dokunmadan uluslararası sistem kavramını yeniden tanımlayarak yapı boyutunu tarif etmiştir. Bütünün parçalardan oluştuğunu ancak parçalara indirgenemeyeceğini, bütünün parçaların toplamından farklı olarak bir yapı oluşturduğunu ileri sürmüş bu yapının parçalardan bağımsız olduğunu kabul etmiştir. Daha önceki yaklaşımlar Watz 'a göre indirgemecidir (Waltz, 1979).

Etkileşim boyutu parçalar arasındaki etkileşimi açıklar, ancak bütünü kavramsallaştırmaz. Sisteme bütünsellik özelliğini katan yapı boyutudur. Yapı boyutunu açıklarken aktörler değişim göstermekte ancak bu değişim aktörlerin davranışlarının düzenliliğini ve benzerliğini etkilememektedir. Bu yapı, uluslararası sistemdeki aktörleri ve davranışlarını sınırlamakta ve onları benzer tepkiler vermeye zorlamaktadır. Ekonomiyi burada bir analoji olarak kullanan Waltz, aktörleri piyasadaki firmalara benzeterek firmaların davranışlarını belirleyen görünmez ancak düzenlilik ve tekrar gösteren ekonomik yapıyı kendi açıklamasında kullanır.

Ulusal düzeyde ve uluslararası düzeyde karşılaştırmalar yapan Waltz üç özellikten bahseder: Sistemin düzenleyiciliği, güç dağılımı ve fonksiyonları belirlemesi. Ulusal sistemle uluslararası sitem arasındaki temel farkı şöyle açıklar; Ulusal sistemde düzenleyici merkezi bir otoriteye sahip hiyerarşidir. Uluslararası sistem ise merkezi bir otoritenin olmadığı ademi merkezi bir özellik göstermekte ve düzenleyici prensibi anarşi olmaktadır. Ulusal sistemde iş bölümü ve fonksiyonların dağılımı söz konusuyken, uluslararası sistemde bir iş bölümü oluşamamakta ve aktörlerin fonksiyonları aynı olamamaktadır. Waltz için burada asıl belirleyici olan güç unsurlarının dağılımıdır. Gücün dağılımı eşit olmadığından bu güç dağılımı ister aktörlerin özelliklerinden kaynaklasın ister sistemden kaynaklansın, analizlerin aktörler ve özelikle büyük güçlerin üzerine yoğunlaştığını görmekteyiz (Eralp, 2010).

Waltz analitik analiz düzeyinin temelini güç ve gücün dağılımı üzerinden sistemdeki değişimi de büyük güçlerin yükselişi ve düşüşü üzerinden açıklarken, tarihsel temelleri ihmal etmesinden dolayı eleştirilmiştir. (Yalvaç, Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar, 2004, s. 131-184) Waltz değişimin nasıl ve hangi koşullarda olacağı üzerinde hiç durmayarak, sistemin kesintisiz sonsuza kadar uzanan bir süreç içerdiği izleniminin oluşmasına yol açmıştır.

Bu dönemde gelişen dünya sistemi yaklaşımı, uluslararası sistem yaklaşımına süreç boyutunu kazandırmış, dünya sistemini tarihsel bir perspektifle kavramsallaştırmıştır. Dünya sistemi yaklaşımı parça ve bütün ilişkisinde bütünü öne çıkartmış, devletleri esas alan realist yaklaşımların yerine dünya sistemi kavramını analiz ünitesi olarak belirlemiştir. Dünya Sistem yaklaşımı modern Dünya sisteminin tarihsel süreçte oluşumunu ve evrimini inceleyerek, sistem yaklaşımına farklı bir boyut kazandırmıştır. G. Modelski ve I.Wallerstein modern uluslararası sistemin tarihsel süreçteki 1500-1600 yıllarının bir dönüm noktası olduğunu bu başlangıç noktasından sonraki tarihsel evrimin anlaşılmasının dünya sistemini anlamaya olanak sağlayacağını iddia etmişlerdir. Realistlerin aksine sistemdeki aktörlerin örgütlenmesinin yatay değil, dikey olduğunu iddia ederek bu noktadan sonra kendi aralarında ayrışarak, Modelski'de bu dikey örgütlenme otorite olarak belirirken, Wallerstein örgütlenme modeli, iktisat ilişikleri olarak ele alınmıştır. Modelski'ye göre dünya global sisteminde örgütlenme modeli, hiyerarşik ve dikey bir şekilde gerçekleştiğinden sistemin yönetim problemi çözülmüş oluyordu.

Modelski'nin geliştirdiği kuram; tarihsel süreci dünya global sistemini 16. yüzyıldan başlatarak dünya liderliğini başlıca dört ülkenin üstlendiğini, bunları sırası ile Portekiz, Hollanda, İngiltere ve ABD olarak belirlemiş bu aktörlerin ortak özelliklerini "küresel uzanma" adı ile tanımladığı imkân ve kapasiteleri ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Bu devletlerin güçlerinin yalnız zor vasıtası ile elde edilmediğini, etki ve güçlerinin açıklamasını yaparken bu güçlerin fikirsel örgütlenme ve imkânlarının liderlik pozisyonlarını pekiştirdiğini iddia etmiştir. Bu vesile ile uluslararası sistemin hegemonya sorunu ve boyutuna da açıklamalarında yer veren Modelski, bu başat güçlerin veya liderlerin üstünlüklerini sürdürmelerinin kolay olmadığını kabul etmiştir. Bir devinimin söz konusu olduğunu belirtmiş ve bunu sistemdeki lider değişimi olarak isimlendirmiştir

(Long cycles of world leadership). Buradaki en önemli yapı global siyasi sistem olurken süreç olarak kastedilen, devrevi ve dönemsel dünya liderliği oluyordu (Modelski, 1987).

Wallerstein tarihsel süreçteki en önemli değişimlerden birisinin 16. Yüzyıldaki kapitalist dönüşüm olduğunu bu yapısal değişim sonucu, sistemin derinden etkilendiğini söylemektedir. Dünya ekonomisinin aktör ve yapılarının değişmesini dünya ekonomisi ve dünya imparatorluğu olarak kavramsallaştırmıştır. Wallerstein temel analiz birimini dünya ekonomisi olarak belirlerken, devletler, bireyler, sınıflar arasındaki ilişkiyi belirleyen temel kavram ve araç olarak ekonomiyi görmüştür. Dünya ekonomisinin oluşumunun tarihsel süreç içinde meydana geldiğini bu süreçteki en önemli bölümün sermayenin birikimi ve üretimin paylaşılmasındaki eşitsizlik sonucu ortaya çıkan merkez çevre ve yarı çevre ilişkileri olduğunu savunmuştur. Merkez içindeki ilişkilerin rekabet dinamiği üzerinden gerçekleştiğini belirten, Wallerstein bunun sonucunda sermayenin merkezde birikmesiyle merkezin güçlendiğini ve çevrenin zayıf kaldığını ileri sümektedir. Dünya sisteminin hiyerarşik eşitsiz yapılar ürettiğini, bu eşit olmayan dağılımın sonucunu çatışma olarak açıklayan Wallerstein, hegemonya sürecini etkileyen dikey yapılanma ile merkez içindeki ilişkilerin rekabet şeklinde gelişmesi sonucu merkezdeki güçlerden, birinin hâkim dünya gücü haline gelmesinin ve hegemonyan bir güç oluşumunun mümkün olduğunu ileri sürmüştür (Tayfur, 2003).

Dünya sistemi kavramına ilişkin yaklaşımlardan Modelski ve Wallerstein'ın Waltz'tan farklı olarak dikey, eşitsiz yapılanmaya dikkat çektiklerini görüyoruz. Modern dünyada bu hiyerarşik eşitsiz yapılanma, dünya düzeni kavramını açıklamayı kolaylaştırırken aynı zamanda dünya düzeninin nasıl değiştiğini de gösterebilmektedir. Her iki kuramcının yaklaşımı düzenin incelenmesini tarih dışı bir boyuttan tarihi bir boyuta getirmiş oluyordu. Dünyadaki değişim 1970'lerde hız kazanmıştı. Bu değişim realistler ve daha radikal düşünürlerin yanında, Liberal-kurumsalcılar olarak bilinen düşünürleri de etkilemiştir. Bunlardan en önde gelenlerinden Keohane ve Nye 'in çalışmaları bu dönemde uluslararası sistem kuramları açısından önemlidir. Keohane ve Nye'nin karmaşıklaşan ilişkilerin "karşılıklı bağımlılık" ilişkilerini artırdığını belirterek, sistemi parçalara indirgemeden tanımladıklarını görüyoruz. Bu yaklaşımlarıyla yapısalcılarla uzlaşmaktaydılar. Ancak onlara göre; sadece yapı boyutu ile düşünmek, sistemdeki aktörlerin birbirleriyle nasıl ilişkiler geliştirdiklerini göz ardı etme riski taşıyordu. Her

ikisine göre süreç boyutu ile bir değerlendirme yapılırsa, aktörlerin nasıl etkileşime girdiklerini kavrayabilirdik. Keohane ve Nye yapı boyutunun yanına süreç boyutunu eklerken buradaki süreci; Devletlerin iş birliği kabiliyetleri ve bu kabiliyetler sonucu oluşan temaslar ve etkileşim olarak düşünmüşlerdir. Yukarıda gördüğümüz gibi hemen hemen alandaki tüm önemli teorisyenlerin uzlaştıkları nokta Keohane ve Nye için de geçerlidir. Onlar da daha önceki kuramcılar gibi, yapı unsurunu, aktörler arasındaki güç ve bu gücün dağılımına bakarak kavramakta ve tanımlamaktadırlar. Sonuçta yapısal seviyede sistem yaklaşımını geliştiren Neorealizm ile süreç düzeyinde sistem yaklaşımına uluslararası aktörleri de katarak yaklaşan liberalizmle ortaya çıkabilecek sentez, sistem yaklaşımını zenginleştirmiştir (Eralp, 2010, s. 148-149).

Hızla değişen uluslararası ortamda kendi değişimine bağlı uygun sistem kavramlarının oluşacağı kesindir. Bugünkü kavramsallaştırmada üzerinde birçok kuramcının anlaştığı nokta, sistemin içindeki en önemli değişkenin devletler arasındaki güç ve bu gücün dağılımı ile sıkı sıkıya bağlantılı olduğudur. Bu açıdan baktığımızda tarihsel süreçte çoğu kere kutupluluk olarak ifade edilen, sistemdeki güç ve gücün dağlımı ile ortaya çıkan ve başat aktörlerin sayısı ile kavramsallaştırılan çeşitli dünya düzenleri olarak ele alınabilecek veya isimlendirilebilecek çeşitli tipolojiler mevcuttur.

2.2 Uluslararası Sistemde Kutupluluk

Görüldüğü üzere aktörler arasındaki etkileşim ve sonucundaki ilişkiler sistemi tanımlanırken, sistemdeki devletler ve bu devletlerin gücü ve nitelikleri ile nicelikleri uluslararası sistemin yapısını belirlemektedirler. Bu tanım için iki önemli parametre gereklidir. Bunlardan birincisi sistemdeki aktörlerin nitelik ve nicelikleri, ikinci olarak sistemdeki aktörlerin aralarındaki etkileşim ve ilişkinin biçimleridir. Bu nitelikler göreceli güç kavramı (askeri güç, ekonomik güç ve nüfus, toprak, vb.) gibi ve bu gücün dağılımı üzerinden belirlenmektedir. Buna göre sistemdeki güçlü devletlerin sayılarının ve aralarındaki güç dağılımının bilinmesi önemlidir (Russett vd., 1992).

Kuramsal yaklaşımların birçoğunda sistemdeki aktörlerin güçleri ve etkileri üzerinden geliştirilen modelleri çoğaltmak mümkünken, bunlardan belli başlılarını belirtmek gerekmektedir. K.J.Holsti uluslararası sistemdeki kutupları beş model üzerinden açıklamaktadır. Bunlar sırasıyla; hiyerarşik sistem, güç dengesi sistemi, gevşek iki

kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem en son çok kutuplu sistem modellemeleridir. K. Morton geliştirdiği daha kapsamlı yaklaşımla altı farklı model geliştirmiştir. Bu tipolojiler şu şekildedir; Güç dengesi sistemi, gevşek iki kutuplu sistem, sıkı iki kutuplu sistem, evrensel sistem, hiyerarşik sistem ve birim veto sistemidir. Kaplan çözümlemelerde ve analizlerinde güç dengesi sistemi ve gevşek iki kutuplu sistemi tarihsel süreçteki örneklerden yola çıkarak öne çıkarmaktadır. Devletlerin gücü bu gücün nitel betimlemesi olan büyüklükleri ile aralarındaki ilişkilere göre geliştirilen sistemdeki modeller, tarihsel süreçlerdeki uluslararası sistem örnekleridir (Arı, 2013).

Buradaki en kritik kavramlardan birisi de güç kavramıdır. Üzerinde tam bir mutabakat olmamakla birlikte gerçekçilik açısından anahtar bir kavram olan gücün tarifi ve tanımı gerekmektedir. Genel olarak büyük güç dediğimizde, bir devletin önemli ölçüde ekonomik, askeri ve siyasi etki ve kuvvete sahip olmasını aynı zamanda bu kuvvetler ve ağırlıklar toplamını ulusal çıkarlar ötesinde küresel boyutta kullanabilme kapasitesi olarak tarif edebiliyoruz. Güç tanımının en belirgin özelliklerinden birisi; küresel boyutta politikalar üretmesidir (Efegil ve Mustafaoğlu, 2009).

Kutupluluk kavramı üzerinden yapılan açıklamalarda, tek bir devletin gücü elinde bulundurması sonucu oluşan yapıya uygun olarak devletlerarası sistem düzenleniyorsa tek kutupluluk olarak kabul edilmektedir. Tek kutuplu sistemde gücü elinde bulunduran aktör kendi normları ve kurallarını sisteme kabul ettirerek egemen haline gelebilir. Dayatma yapabilecek güce ve imkana sahip olamayan bir güç diğer aktörlerin davranışlarını belirlemesini kısıtlamaz veya kısıtlayamaz (Volgy ve Bailin, 2003). Tek kutupluluk sıklığı ve esnekliği ne olursa olsun (ona karşı oluşan direnç) İki kutuplu sistem ve çok kutuplu sisteme kıyasla uluslararası sisteme çok farklı bir karakter katar (Donneley, 2013).

Diğer model ve tanımlamalar ise; iki kutupluluk ve çok kutupluluktur. Sistemdeki güç dağılımı sonucu, gücün maddi unsurları ve diğer unsurlarının sadece iki devlette yoğunlaşması durumluda ve diğer aktörlerin davranışlarını etkileme gücündeki iki devletin olduğu sistem, çift kutupluluk olarak adlandırılırken, daha fazla başat güç ve kapasiteye sahip devletin sistemde yer alması ise çok kutupluluk olarak tanımlanmaktadır.

Uluslararası siyasal sistemdeki kutupların, tarihsel süreçte hepsinin olmasa da bir kısmının örnekleri bulunmaktadır. Örneğin iki kutuplu sistem, uluslararası sistem açısından dünya tarihinde yeni karşılaşılan bir olgu değildir. 18. Yüzyılda Fransa ve İngiltere arasında, 19. Yüzyıl sonu ve 20.yüzyıl başlarında Üçlü ittifak ve Üçlü itilaf adıyla bloklaşan devletler arasında ve son olarak da "Soğuk savaş" adı altında Sovyetler Birliği ile ABD arasında gerçekleşmiştir. Bu kutuplaşmanın oluşabilmesi için tarih boyunca iki güçlü devletin etrafında kümelenen küçük küçük devletler olagelmiştir. Sander (2014)'e göre bütün bu tanımlardaki uluslararası sistem modelleri kendi içlerinde dönüşebilmektedir. Sistemdeki kutuplar, her iki bloktaki küçük devletlerin başat devletlerin etkileri ve aralarındaki çekişmeden kurtulmak yönündeki eylemleri ve istemleri sonucu, blokların çözülmesi ile çok kutupluluğa yol açabilir. Çok kutupluluk açısından tarihsel örneklerden en barizi, Otuz Yıl Savaşları sonucu oluşan, Westphalia (1648) antlaşması sonrasında ortaya çıkan uluslararası yapıdır. Bu süreç yaklaşık olarak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürmüştür. Dönemin başat güçleri olarak, İngiltere, Almanya, Rusya, Fransa ve Avusturya'yı belirtmek mümkündür. Uluslararası sistem dinamik bir sistem olarak değişime bağlı olarak dönüşebilmektedir. İki kutuplu sistem çok kutuplu sisteme dönüşebildiği gibi, çok kutuplu sistemde iki kutuplu sisteme dönüşebilmektedir. Avrupa uyumu olarak isimlendirilen sistemdeki devletler dengeyi esas alan süreç sonucunda bloklaşarak üçlü itilaf ve üçlü ittifak olarak iki kutuplu bir görünüm kazanmıştır. Bir başka tarihsel örnek Birinci Dünya savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında oluşan temelde ideolojik farklar üzerinden tarif edilen, Batı demokrasileri (liberal), Komünist, Faşist devletler arsındaki üç kutupluluktur ki temelde çok kutuplu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sistemdeki güç dağlımı üzerinden, iki kutuplu sisteme dönüşmüştür. 1990 sonrası ise bazı teorisyenler tarafından, ABD'nin tek güç olduğu tek kutuplu sistem olarak tanımlanmaktadır. ABD tüm güç bileşenleri ile ekonomik, askeri, küresel etki ve kültürel cazibesiyle emsalsiz bir güç olarak satranç tahtasındaki şah benzetmesi ile tanımlanmaktaydı (Brzesinski, 2005).

Çeşitli tarihsel kesitlerde oluşan modeller hemen ortaya çıkmamakta şartların oluşması için geçiş dönemlerini zorunlu olarak yaşamaktadırlar. Bu geçiş dönmeleri soncu tek bir aktörün sisteme egemen olduğu tek kutupluluk veya iki süper gücün ortaya çıktığı iki kutupluluk, ya da çok sayıda güç nitelikleri taşıyan aktörün yer aldığı çok kutuplu bir yapı ortaya çıkabilmektedir. Kutupluluk sisteme kaç devlet veya devlet kümesinin etki

ettiğidir. Çeşitli varsayımlar dahilinde iki veya çok kutuplu sistemlerin dönüşümleri dahilinde örnek olarak beş büyük aktörün sisteme etki ettiği, beş kutuplu bir sistem kurulabilir bu modelin tarihsel karşılığı on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllardaki uluslararası yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çok kutuplu sistemler yapıları gereği çok sayıda aktörün eşit derecede etki ve statü sahibi olduğundan, çok kutuplu sistemlerde piramidal bir strüktürden bahsedilemez. Bütün bu tartışmalarda dikkat çeken bir nokta dikkatin iki veya çok-kutuplu düzenler arasındaki farklılıklara odaklanmasıdır. Örneklersek iki kutuplu bir sistemde, çevrede yer alan aktörlerin içindeki çatışmalar ve gerginlikler genel dengeye önemsiz ve küçük bir tehdit oluştururken, çok kutuplu bir sistemde çevrede yaşanacak çatışmalar veya herhangi bir güç değişimi sistemdeki dengeye önemli ve iki kutupluluktan fazla bir etkiye sahip olabilecektir. Donnelly (2013)'e göre bu etki belirsizdir. Uİ 'de sistemdeki istikrar veya istikrarsızlık konusu ayrı bir tartışmanın konusu olmakla beraber, uluslararası sistemde, kutuplaşmanın sisteme etkilerini yansıtması açısından dikkate değer bir nokta olarak görülebilir.

Teorik modellemeler bir yana tarihsel süreçteki olgular üzerinden sistemde oluşan modellere baktığımızda en sık karşılaştığımız çok kutuplu düzenlerdir. İki kutuplu sistemler, Batı tarihinin 2500 yılık hiç de azımsanamayacak bir tarih diliminde yapılan ampirik incelemelerin gösterdiği gibi, sadece dört örnekle yetinilmektedir. Bu örnekler; (Atina-Sparta, Kartaca-Roma, Hasburg-Burbon ve son olarak ABD-SSCB) (Donneley, 2013, s. 62).

Bütün kuramsal açıklamaların yanında, tarihsel örnekler ışığında bakacak olursak gücün dağılımı sonucu oluşan dünya düzenlerinin genellikle çok kutuplu veya iki kutuplu bir yapı oluşturduğu görülmektedir. Günümüzdeki uluslararası sistem bu yapılardan veya modellerden hangisine uygun bir değişim gösterecektir.

2.3 Yeni Düzen Arayışları ve Çok kutuplu Dünya'ya Doğru

On sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyıldaki uluslararası sistemi, Fransa ve İngiltere'nin önderliğinde Almanya ağırlıklı bir klasik güç dengesi üzerinden tanımlayabiliriz. Dünya tarihînin en ölümcül ve yıkıcı savaşları I. Dünya savaşı ve II. Dünya savaşları ve geçiş dönemleri sonrasında ABD'nin başat bir güç olarak sistemde belirmeye başladığını görüyoruz. II. Dünya savaşından SSCB'nin yıkılışına kadar olan

soğuk savaş olarak isimlendirilen dönemde uluslararası düzen iki kutupluluktur (Sönmezoğlu, 2002). SSCB'nin 25 Aralık 1991 yılında resmen ortadan kalkması ile iki kutuplu düzen sone ermiş olmaktadır. 1990 yılında yaşanan körfez krizi sonrasında G.H.Walker Bush'un söylemiyle "yeni dünya düzeni" veya Francis Fukuyama'nın tartışmalı "Tarihin sonu" veya "Tek kutuplu dünya düzeni" gibi aynı ölçüde tartışılır tanımlamalarla yeni bir sürece giriliyordu. Georege W. Bush ardından Barak Obama, insanlara daha fazla özgürlük, insan hakları, herkese oy hakkı, serbest piyasa ilkeleri ve bireylerin, fikirlerin ve malların küresel dolaşımını alabildiğine genişletmek gibi birçok liberal söylem ve önerileri ileri sürerek bu liberal iksirin toplumları özgürleştireceğini, küreselleşmenin sonucu herkesi kapsayacak bir barış ve refah ortamının oluşacağını varsayıyorlardı. 1990'lardan 2000'e kadar bir düstur haline gelen bu anlatı sonucu, küresel liberal sistemin haricindeki devletler veya aktörler fosil olarak tanımlanıyordu. Bill Clinton 1997'de Çin liberalleşmeyi kabul etmezse "tarihin yanlış tarafında" konumlanacağını ifade etmiştir (Neikirk ve Cloud, 1997). Soğuk Savaş'ın ideolojik ve askeri kamplaşmaların kesin çizgilerle ayrıştığı dönem, tanımlanabilir ve öngörülebilirlik açısından çok net ve kesin çizgilerle ayrılabilen bir dönmedi. Belirsizliklerin ortaya çıktığı soğuk savaş sonrası dönem yenidünya düzeninin ne olacağı yönündeki birçok tartışmaya yol açmıştır. Kuzey -Güney, Doğu- Batı gibi kamplaşmaların yerini Samuel Huntington'ın "Medeniyetler çatışması" tezine göre gelecekteki ayrışma ve kutuplaşmanın, daha çok kültürel farklılıklar üzerinden (Batı, İslam, Çin, Hindu, Ortodoks, Budist, Latin Amerika, Afrika) gibi medeniyeler arasında gerçekleşeceğini burada en çok karşı karşıya gelecek medeniyetleri İslam ve Batı olarak belirlemiştir (Huntington, 2014). Tüm bu tartışmalar sürerken sahada önemli gelişmeler meydana gelmekteydi. 11 Eylül 2001 de gerçekleşen beklenmedik şok saldırılar sonrasında çok büyük bir güvenlik sorunu meydana gelmiş, ABD'nin Ekonomik gücünün sembolü ikiz kuleler (Dünya Ticaret Merkezi, New York) ve Pentagon (Washington D.C.) gibi askeri gücünün sembolü olan merkezlerin hedef alınması sonucu, ABD'nin küresel gücü sorgulanmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. ABD "teröre karşı savaş" ve demokrasi getirmek misyonu olarak tanımladığı söylemlerle, gücünü ve etkinliğini göstermesi açısından birçok uluslararası eyleme yönelmiş, bunların sonucunda güvenlik gerekçeleri ile Ekim 2001'de Afganistan'a girmiş, ardından 2003 yılında Irak'ı işgal etmiştir. Bütün bu eylemler Ortadoğu ve Güney Asya'da önemli etkiler oluşturmuştur (Koyuncu, 2015).

Soğuk savaş sonrası dönem uluslararası sistemin genel değerlendirilmesi içerisinde önemli bir döneme işaret eden her büyük değişimden sonra beklenebileceği üzere oluşan belirsizlik ortamı, sistemdeki aktörlerde büyük bir endişe uyandırmıştır. Önceki tipik iki kutuplu sistemdeki mücadelenin galibi ABD'nin tek başına kaldığı yeni yapılanmada, düzenin istikrarı değil istikrarsızlığına yol açan eylem ve çabaları (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Blum, 2013) yeni sistemin giderek hiyerarşik bir düzene yönelme eğiliminin dünya kamuoyu ve aktörler üzerindeki olumsuz etkisi sonucu, yeni bir yapılanma üzerine ilk arayışlar görülmeye başladı.

Uluslararası örgütlerin yeni yapılanmadaki faaliyetleri AGİT (Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı) NATO (Kuzey Atlantik Savunma Paktı) ve VP (Varşova Paktı) arasındaki diyalog, Avrupa konseyinin, eski Doğu bloğu ülkelerine yaklaşımı akabinde eski doğu bloğu ülkelerini hatta eski Sovyet Cumhuriyetlerine üyelik statüsü öngören AB (Avrupa Birliği) ve aynı biçimde doğuya doğru genişleyen bir NATO, iki dünya savaşının çıktığı Avrupa'da yirminci yüzyılda aranan istikrar ve yeni düzen arayışlarıdır. Ancak bütün bu çabaların eşit egemen devletlerin çıkar çatışmalarının olduğu, aktörlerin arasındaki asimetrik güç dağlımı nedeniyle sistemin sürdürülebilirliği ve sorunlara çözüm üretebilme olasılığı zayıf görünmektedir. Sitemdeki aktörlerden başat bir güç konumundan geriye düşmüş ancak yeni statüsünü kabullenmeyen bir Rusya, olağan üstü bir ekonomik güç haline gelen Çin, yumuşak güç anlamında hayli etkin bir AB ve orta büyüklükte devletler kendilerini kapsamayan veya kendilerinin söz hakkı olmadığı bir uluslararası siyasal sistemin işlevsel ve gerçekçi olmayacağını anlıyorlardı. Oysaki 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Rusya da dahil ABD'ye birçok aktör terör karşıtlığı nedeniyle destek vermekteydi. Eski düşman Rusya, 11 Eylül saldırılarından hemen sonra ABD 'ye desteğini açıkça bildirmiştir (Çelik, 20015). Bu durum Putin ve Bush arasında gerçekleştirilen Texas'taki 2001 yılındaki zirvede iki ülkenin de birbirlerini düşman görmediklerini deklare ettikleri açıklamada görülebilir. Ancak ABD, verilen bu destekleri amacı dışında yönetmiş ve kimi zaman iç politika malzemesi olarak kullanmış, sonrasında uluslararası ortamda bir hayal kırıklığı oluşmuştur. ABD'nin insani müdahale gerekçesi ile NATO vasıtası ile yaptığı uluslararası hukuk açısından tartışılan çeşitli müdahaleler (Sak, 2015), birçok devletin ABD'ye yönelik kuşkularını pekiştirmiştir. Rusya bu konuda Çin ile açıkça tavır almış fakat o dönem daha fazla bir tepki gösterememiştir. Zaten Rusya NATO'nun Kosova müdahalesinin kendi açısından çok olumsuz izleri ve hatıralarını

devlet hafızasında yeterince taşıyordu. Küreselleşme söylemlerinin arttığı dönemde Rusya'nın batıya entegrasyonu hatta NATO üyeliği dahil dillendirilmiş fakat bunun mümkün görünmediği gerekçeleri ile dönemin Rusya Dış Savunama ve Politikaları Konseyi Prezidyumu üyesi Aleksei Pushkov'un açık ve net bir şekilde belirttiği gibi Putin dönemine işaret ederek, Putin'in Batı'ya gönüllü bir bağımlılık siyasetine geri dönmeyeceğini belirmiştir. Yeltsin döneminin geride kaldığını belirterek, Rusya ve ABD arsındaki en az altı çok temel anlaşmazlık alanı sıraladıktan sonra, tarih boyunca bağımsızlığını sürdürmüş büyük ve medeni bir ülke ve bu yükümlülüklerinden taviz vermemiş bir devlet olarak Rusya, Batı ittifakının lider bileşenleri ve ABD'den büyük ölçüde farklıdır. Batı tarafından kendi ittifak sistemine dahil olmayı veya bütünleşmeyi kabul edemez. Bu Batı'nın Rusya'ya yönelik olumsuz niyetlerinden öte, tarihi, kültürel, psikolojik, politik sebeplerden dolayıdır (Pushkov, 2001). Bu dönem Rus dış politikasının değişme işaretlerinin aynı zamanda değişen şartlar sonucu Primakov doktrini esaslarına bir dönüş, söylemsel olarak da Çok Kutuplu Dünya söyleminin belirmeye başladığı dönemdir.

1990-2000 arasındaki dönemi aslında bir geçiş veya ara dönem olarak tanımlamak mümkünken, tek kutupluluk olarak tanımlamanın biraz acele bir tavır olduğunu kısa süre sonra ortaya çıkan olgulardan anlamak mümkündür. Yalnızca söylemsel değil aynı zamanda sistemdeki diğer aktörlerin davranışları da değişim göstermeye başlamaktadır. 11 Eylül terör saldırıları sonrası otaya çıkan gelişmeler sonucu ABD, Orta doğuda Irak'ta ve Orta Asya'da, Afganistan'da hem güç ve prestij kaybetmiş bu sefer en yakın müttefik olarak gördüğü AB'den gerekli desteği alamamıştır. Çin, RF (Rusya Federasyonu), Hindistan, Japonya, AB gibi küresel liderlik potansiyeli taşıyan devletler etkinliklerini artırmaya başlamışlardır. Türkiye bu dönemde II. Irak müdahalesine meclisinde onay vermemiş, ABD ye Irak'ın kuzeyinden bir müdahaleye bir bakıma engel olmuştur. Yeni dengenin Afrika ve Avrasya 'ya kaymaya başladığı, enerji kaynakları ve bu kaynakların güzergâhlarının önem kazandığı bu dönem, dinamik çok aktörlü bir yapıyı işaret etmektedir (Kantarcı, 2012).

2.4 Yeni Çok Kutuplu Dünya'nın Paradigmaları

2008 yılında uluslararası güç dengesine temelden etki eden iki gelişme olmuştur. Bunlardan ilki, Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesidir. Batı'nın gerçekleştirdiği Kosova

ve körfez müdahalelerindeki edilgen tavrının aksine Rusya bu kez kısıtlı tepkisinden çok farklı sert bir tepki göstermiş ve bir ulusal güvenlik alanı olarak gördüğü güney Kafkasya'ya müdahale etmiştir. Kendi "arka bahçesi" olarak gördüğü bölgeye müdahale etmenin yanında aynı zamanda bu hareket, Kosova'nın bir rövanşını almak olarak da görülebilir. Rusya'nın bu müdahaleyi yapabilmesinin Putin'in merkezi devlet otoritesin ve hiç kuşkusuz Rusya'nın önemli bir sorunu olan Çeçenistan sorununda Putin'in inisiyatif alarak çözüme yaklaşması ve üstünlük sağlamasının katkıları yanında, Rusya'nın bundan sonraki atacağı adımların bir göstergesi olması açısından da önemlidir. Bu durumun takip eden yıllarda askeri güç kapasitesiyle Ortadoğu, Doğu Akdeniz, Afrika, Kuzey Kutbu ve birçok alanda eskisi kadar geniş bir alanda değilse bile etkinlik ve nüfuzunu genişletmiş, uluslararası sistemde önemli bir konuma gelmiştir. İkinci önemli gelişme ekonomi ile ilgilidir. 2007'de ABD'de gayrimenkul piyasalarında başlayıp daha sonra finans piyasalarını ve dolayısıyla küresel sistemde etkileri 2008'de tam anlamıyla ortaya çıkan ekonomik krizdir. Sistemin özellikle batı finans temsilcileri olan ABD, AB ve Japonya önemli mali zararlar görmüştür (Gençkaya, 2021).

Bu dönemdeki üçüncü önemli değişim ise gelişmekte olan beş büyük ekonominin örgütü olan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) yeni ekonomik alternatifler sunacak şekilde batıya meydan okumasıdır. Dünya ekonomisinin GSYH'nin %25'ne Dünya nüfusunun %40'na ve Dünya yüzölçümünde %25 gibi belirgin değerlere sahip olan BRICS, büyüme potansiyeline sahip bir oluşum olarak görülmektedir. Bu nedenle BRICS "yükselen güç" olarak tanımlanmaktadır (Elbasan, 2011).

ABD ve diğer gelişmiş Batılı devletlere BRICS üyesi devletlerin Dünya Ekonomik yapısındaki payları ve oranları (İmf.org, 2020)'de raporları üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, ABD, AB ve İngiltere'nin dünya ekonomisindeki payı azalırken, BRICS devletlerinin payı artmaktadır. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka oluşum, Şangay İş birliği Örgütüdür (ŞİÖ). Çin ve Rusya'nın önderliğinde, 15 Haziran 2001'de kurulan bu örgüt diğer bölge ülkelerinin katılımı ile gelişme ve genişleme potansiyelindedir. Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan Tacikistan tarafından kurulan örgüte daha sonara, 9 Haziran 2017, Astana zirvesinde Hindistan ve Pakistan ve 2021'de İran üyeliğe kabul edilmiştir. Dünyada Gayrisafi Yurt İçi Hasılası'nın yaklaşık olarak %25 'ine, Avrasya bölgesinde ise bu oran %80'ler civarındadır. Dünya nüfusunun

%50'sine sahip bu ülkeler. Çin, bir diğer somut güç bileşeni olarak askeri alanda gittikçe kuvvetlenmektedir. Çin, tüm bu gelişmelerin yanında önemli somut güç bileşenlerinden biri olan güvenlik ve savunma konuları kapsamında, 2030 yılında ABD ile liderliği paylaşabilecektir. En azından ilk beşte olacaktır (Shifting balance of power, 2018).

Tarihsel süreçte görülmektedir ki güç dağlımı, devletlerin dünya ekonomisindeki payları ile doğru orantılı olmuştur. Bu payları genişletmek için silahlı kuvvet kullanımı eskiye nazaran mümkün olmasa da ekonomik kazanımları korumak için askeri güç en önemli unsur olmaya devam etmektedir. Ekonomik güç ile askeri güç arasında doğrudan bir korelasyon söz konusudur. Ekonomik olarak bir modelleme yapacak olursak en üste GSYH baz alındığında 20 ile 15 Trilyon USD aralığında AB, ABD ve Çin şeklindedir. Onanların altında 5 ile 1,5 Trilyon USD GSYH'leri ile İngiltere, Hindistan, Brezilya, Kanada, Rusya, Güney Kore olarak sıralayabiliriz. Üçüncü gurup olarak adlandırabileceğimiz devletler ise Avustralya, Meksika Endonezya, Türkiye, Sudi Arabistan, Arjantin, İran. Güney Afrika gelmektedir (The Word Bank, 2021).

Askeri harcamalar açısından en yüksek harcama yapan ülkelere bakacak olursak 2017, SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) ve Dünya Bankası verilerinden görebildiğimiz kadarı ile ilk beş devlet, ABD; 608.8, Çin; 228,2, Sudi Arabistan; 69.4, Rusya; 66.3, Hindistan; 63.9, (milyar USD) olarak yer almaktadır (SIPRI Military Expenditure Database, 2017). Burada dikkat çeken bir nokta bu gücün kullanılabilir olmasıdır. Bu açıdan baktığımızda bir aktörün öne çıktığını görebiliriz, özelikle son yıllarda Gürcistan müdahalesi sonrasında Rusya, askeri imkân ve kabiliyetlerini sayısal değerlerinin çok ötesinde kullanmaya başlamıştır.

2.5 Rusya'nın Güç Restorasyonu ve Nüfuz Kazanımları

Rusya açısından Yeltsin dönemi; Kosova'da yaşanan bir nevi NATO tarafından aşağılanma ve başarısız bir Çeçenistan müdahalesi sonucu, Rusya 1996'da ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. NATO'nun doğuya doru genişlemesi Rusya'da ekonomik alandaki başarısızlıklar ve tüm bunların sorumlusu olarak gösterilen Atlantikçi anlayış çok şiddetli bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştı. 1990'lı yıllar sendromlu yıllar olarak Rus tarihinde yerini alıyordu. Bu dönem Rusya'da çetelerin öne çıktığı merkezi devlet otoritesinin sarsıldığı yıllardır. Halk Sovyet dönemindeki sosyal hizmetleri alamaz olmuş

rüşvet alabildiğine artmıştır. Ülke kaynakları oligarklar tarafından paylaşılmış, Yeltsin popülaritesini hızla kaybetmiştir. Rusya'da ayakta durmakta zorlanan Yeltsin birtakım değişiklikler yapmıştır. Victor Çernomirdin'i değiştirmiş, yerine genç Sergey Stepaşin gelmişti en önemli değişiklikler ise devlet adamı Yevgeny Primakov ve Sergy Stepaşin en son olarak Putin göreve getiriliyordu. Bu pansumanlar istikrar için bir sonuç vermemiştir. 1998'de ekonomik kriz sonucu ruble üç misli değer kaybetmiş, Rusya yöneltilemez bir hal almıştır. Yeltsin sonuçta 21.Yüzyılın eşiğinde Mart 2000 seçimlerinden önce görevinden çekildiğini yerine ise vekaleten Vladimir Putin'i getirdiğini televizyon kanallarından ilan etmiştir (Özdemir, 2018, s. 125-130).

Putin için dış politikada, 2000 yılından 2008 yılına kadar yararcı bir politika benimsediğini söylemek mümkünken, iç politikada merkezi otoritenin tesisi yönünde önemli ve radikal kararalar almaktan çekinmemiş, Çeçenistan sorununun kendisine ilk hedef olarak koymuştur. Bunun neticesinde ikinci kez Çeçenistan'a askeri müdahalede bulunarak askeri bir zafere imza atarken Rusya'nın iç politik bir sorununu silah yoluyla da olsa çözmüş oluyordu. Putin ardından ekonomideki çarpıklıklar üzerine yönelmiş daha önceki özeleştirmeleri mercek altına almıştır. Bunun neticesinde Özdemir (2018) 'e göre "Loan For Share" (Hisse kredisi) yöntemi ile devlete borç verip daha sonra ödenmemesi halinde varlıklara el koyarak işleyen sistemi ve bu yolla servet kazanan imtiyazlı birçok kişiyi cezalandırmıştır. Kamulaştırmalar hızlanmış, petrol şirketlerinin yanında değerli maden şirketlerinin de aynı uygulamalarla çoğunluk hisseleri devlete geçirilmiştir. Rusya'nın ekonomik anlamda işleri yoluna koymasının en çarpıcı örneği kişi başına düşen milli gelirin 2000 yılında yaklaşık 2.000'USD'den, 2009 yılında 10.000 USD, 20013 yılında ise 13.000 USD yükselmesidir (Ericson, 2008). Aynı zamanda büyüme verileri, Rusya'nın ekonomik gidişatının bir başka önemli olumlu göstergelerini oluşturur. Rusya ekonomisi 2007 yılında 200 milyar USD olan toplam hacmini yaklaşık altı kat büyüterek 2013 yılında 1.300 milyar USD seviyesine çıkarmıştır (Aslund, 2014). Buradaki artışın gerekçesi, çeşitli global enerji ve petrol fiyatlarının artması gibi nedenler olabilir. Bu gibi faktörler ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte, açık, somut gelişme eğilimli değerlere ulaşan Rus ekonomisinin bu görünümü, Putin yönetimine oluşmakta olan güveni artıran önemli faktörlerden biridir. Dolayısı ile ekonomik kalkınma Rusya'nın nüfuz kazanma hareketlerine çok önemli bir zemin hazırlayacaktır. Rusya iç işlerini düzene koyarken ve kendi içinde bir hesaplaşmaya giderken, dış politikasında

önemli eksen değişiklikleri olmuştur. Bundan sonraki dönem Avrasya ağırlıklı ve Atlantikçi görüşlere muhalif bir döneme geçişi ifade etmektedir. Avrasyacı yaklaşım olarak tanımlanan bu düşüncenin kökeni eski ve çok da homojen olmamakla birlikte günümüz Yeni Avrasyacılık temsilcilerinden en önemlisi Aleksandr Duğin olarak öne çıkmaktadır. 1998-2004 Duma başkanlığının danışmalığının yapan Dugin; Batı karşıtı Rus elitinin önemli düşünürlerinden birisi olarak bu dönemin Rus insanı ve kamuoyu oluşumunun fikirsel boyutunu temsil etmektedir. Rusya'nın dil, din, kültür, coğrafyaya açısından ne Batı ne de tam bir Doğu kültürü olmadığı, üçüncü bir öneri ile özelikle Avrasya coğrafyasını ve bunun sonucu jeopolitik ve jeostratejik üstünlüklerinin vurgusu ile şekillenen bir siyasi akım olarak karşımıza çıkmaktadır (Dugin, 2010). Avrasya, Rus-Türk ilişkilerinin ihmal edilemez ve yadsınamaz bir boyutunu oluşturmaktadır.

Bu dönemde Rusya'nın dış politikasındaki tavır değişikliğine yol açan diğer bir önemli faktör, Rusya ve yakın çevresindeki eski Sovyet Devletlerinde "renkli devrimler veya "çiçek devrimleri" olarak isimlendirilen, Rusya'nın değerlendirmelerinde, Batı kaynaklı ve destekli çeşitli müdahalelerle gerçekleştiğini düşündüğü etrafındaki hızlı iktidar değişimleridir. Gürcistan'da 2003 yılındaki Gül ve Karanfil devrimi sonucu Eduard Shevardnadze uzun süren iktidarının sonunda 23 Kasım 2003'te devlet başbakanlığından istifa etmiştir. Bir diğeri Ukrayna'daki Turuncu Devrimdir. 2004 yılında Maydan gösterileri sonucu yine Batının desteklediği Viktor Yushchenko, Moskova yanlısı olarak bilinen Yanukovych'in yerine iktidara gelmiştir. Kırgızistan'da benzer şekildeki oluşum ve eylemde bu kapsamda değerlendirilebilir. Rusya'nın yakın çevresinde gelişen bütün bu olaylar, Rusya-ABD ilişiklerini germekle kalmıyor aynı zamanda Rusya'nın gelecekteki politikalarının belirlenmesinde önemli bir faktör oluyordu. Rusya bu aşamalardan sonra ABD ile olan ilişiklerini sorgulamaya başlıyordu. Bütün bu gelişmeler sonucu; Putin 2007'de 43. Münih güvenlik ve iş birliği Konferansı'nda Putin Rusya adına, ABD'nin tek kutupluluk varsayımına dayalı uluslararası eylem ve hareketlerini kınayarak, NATO'nun genişlemesinin kime karşı olduğunu sorarak, NATO genişlemesini kendilerine karşı bir hareket olarak algıladıklarını açıkça dile getirmiştir. Putin bu toplantıda ABD için "her alanda sınırları aştı" demesi ABD ve AB ülkelerinde çok büyük bir etki yaratmıştı (Kamalov, 2007).

Gürcistan ve Güney Osetya arsındaki gerilim ve çatışmalar sonucunda Rusya, Gürcistan'a sivilleri korumak gerekçesini ileri sürerek müdahale bulunmuş, asıl amaç ise Gül Devrimi ile iktidara gelen Batı yanlısı Mikhail Şaakaşvili'yi devirmek ve NATO Bükreş zirvesinde dile getirilen, Gürcistan ve Ukrayna'nın üyeliği konusuna duyulan tepkinin jeopolitik bir yansıması ve cevabı olarak değerlendirilmiştir. 7 Ağustos'ta başlayan beş günlük savaşın sonrasında, Medvedev başkanlığındaki Rusya, 26 Ağustos 2008 'de Gürcistan'da Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığını tanıdı (Çelik, 2015, s. 519).

Rusya Gürcistan müdahalesi ile Batıya karşı askeri kapasitesini sergilerken aynı zamanda söylemlerinin boş olmadığını ispat edercesine dile getirdiği jeopolitik ve stratejik tavrının adeta içini doldurmuş oluyordu. Putin ve Dimitri Medvedev görev değişiklikleri ana politika ve stratejiyi pek değiştirmemiştir. 2008 yılından 2012 ye kadar Medvedev Başkanlık, Putin başbakanlık yapmış bu dönem daha önce de belirtildiği üzere 2008 krizi ve sonucunda 2009 ekonomik küçülmesi ile sonuçlanmış ancak bu dönemde Rusya savunduğu Çok kutupluluk ilkesine uygun şekilde özelikle Çin'le ve diğer yükselen güçlerle kurduğu çok boyutlu ilişkilerle gerek ŞİÖ gerekse BRİCS ülkeleri ile yürüttüğü iş birlikleri ile Batı'yı dengeleme yoluna gitmiş ve başarılı olmuş gözükmektedir. Rusya'nın Çin'le geliştirdiği bu ilişikler çok kutuplu dünyada büyük güç olma isteğinin adeta bir simgesi olmuştur. Birçok uluslararası sorunda Çin ve Rusya ortak tavır sergilemişler bu dönemde Rusya Çin'e savunma sanayi alanında birçok katkıda bulunmuştur. Çin'in her alanda büyümesi onun askeri alanda da güç kazanmasına yol açıyordu. Bu durum Rusya'nın ikilem yaşamasına sebep olmuşsa da Çok kutuplu dünyanın oluşması için Çin'in Rusya açısından ihtiyaç duyulan bir aktör olması Rusya'yı pragmatik yaklaşım sergilemeye itmiştir. Bu dönem Rusya açısından restorasyon dönemidir denilebilir. Hem ekonomik hem de askeri alanda gücünü artıramaya çalışmış, merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesine önem vermiş ve uluslararası ortamda yararcı bir tavır sergilemiştir (Sapmaz, 2020, s. 121-129).

Rusya'da üçüncü Putin dönemi olan 2012-2018 'de Batı ile olan ilişkiler daha da gerginleşmiştir. Gerek Orta Doğu gerekse Doğu Avrupa'daki gelişmeler bu gerginliğin en önemli sebeplerindendir. 2014 yılından itibaren Rusya Ukrayna'yı kendi üye olduğu örgütler bünyesinde görmek için baskı yaparken, Ukrayna'daki muhalif partiler AB ile

anlaşmalar yapılmasını ve Batı yanlısı bir politika izlenmesi fikrini destekliyorlardı. 2014 yılında başlayan gösteriler sonucu Ukrayna'da iktidar değişmiş, Putin bu değişimi, Batı destekli bir darbe olarak görmüştür. Bunun Rusya tarafından karşılığı Kırımın Rusya tarafından ilhak edilmesi olacak ayıraca Rusya Donbaas bölgesindeki ayrılıkçı Rusya yanlılarına destek verecektir. Rusya sınırları dışındaki eski Sovyet ülkelerindeki Rus nüfusun güvenliğini gerekçe göstererek mücadele ve müdahale başlattığı bu alanlarda hibrit savaş yürütecektir (Karabulut, 2016).

Ukrayna Sorunu, Batı ve Rusya arasında Jeopolitik bir sorun olmaya devam etmektedir. 2014'te Kırımın ilhakı gibi fiili müdahaleler batı karşıtı açık askeri ve siyasi tavırlardır. Ayrıca Rusya'nın kendi bölgesi dışındaki askeri müdahalelerinin en önemlisi eski müttefiki Suriye'de 2015'te gerçekleşmiştir. Bu durum aynı zamanda Rusya'nın Doğu Akdeniz sahasına etki etme kabiliyetini beraberinde getirecektir.

Sonuçta, ABD'nin nesnel güç kayıpları yanında psikolojik ve ahlaki olarak da yıpranması ve gücünü kaybetmeye başlaması, Çin'in belirgin bir ekonomik güç olarak ortaya çıkması ve gün geçtikçe rekabet kabiliyetini her alanda artırması, Rusya'nın askeri alandaki gelişmesi bunu önce yakın çevresinde sonra küresel ölçekte belirgin bir şekilde uluslararası sisteme yansıtması ve nüfuz kazanması, BRICS ve ŞİÖ gibi örgütler ve bu öğütlerde, Çin ve Rusya'nın entegrasyonunu sonucu ABD'yi dengelemeye başlaması çok kutuplu bir sisteme geçişi belirgin hale getirmektedir.

2.6 Asimetrik Çok kutuplu Dünya'nın Günümüzdeki Görünümü

Günümüzdeki uluslararası sistemin tanımı ve belirlenmesi sistemdeki değişimleri ve aynı zamanda sistem içindeki aktörlerin davranışlarını açıklamak veya öngörmek açısından önemlidir. Tarihsel süreç içinde çeşitli dönemlerinde gördüğümüz bu modellerden çok kutuplu dünya düzeni tarihsel örneklerine büyük ölçüde benzemekle beraber önceki güç dengesi modelinden birçok noktada ayrışmaktadır. Daha önceki çok kutuplu ve iki kutuplu sistemdeki modellemelere baktığımızda günümüze göre bu örneklerin simetrik ve daha homojen bir yapıda oldukları görülebilir. Örnekleyecek olursak on dokuzuncu yüzyıldaki döneminin büyük güçleri, dönemlerindeki güç tanımları ve kriterlerine göre birbirleri ile kolaylıkla karşılaştırılabiliyordu. Bu anlamda simetrik bir yapılanmadan söz etmek mümkündür. 2-2 olarak geçekleşen bloklaşmada İngiltere'yi dengeleyici bir aktör

olarak gözlemlemekteydik. Diğer güçlerse bu iki bloktan veya koalisyondan birinin etrafında kümeleniyordu (Kut, Uluslararası Sistem ve Kurallara Dayalı Dünya Düzeni: Çok Taraflı Denge arayışları, 2019, s. 17).

1648 Westphalia Barışı sonucu kurulan düzenin temeli eşit egemen devletleri işaret ediyor, Avrupa devletleri arasındaki ilişikleri hukuksal bir çerçeveye oturtuyordu. (Sander, Siyasi Tarih 1918-1994, 2014, s. 592). Eşit egemenliğe dayalı uluslararası sistemin ruhuna aykırı bir şekilde olan tek kutuplu sistem modeli aynı zamanda hiyerarşik bir sistemi dayattığından bu durumu doğal olarak sistemdeki aktörlerin kabul etmesi beklenemez.

Soğuk savaşın sona ermesi ile güç dağılımındaki değişmeler sonucu, iki kutuplu sistemin süper güçlerinden biri olan veya tek kutuplu tabir edilen aslında geçiş dönemini ifade eden ABD'nin başat konumunun öne çıkması ile belirginleşen dönemin, karşı rakipler üretmesi kaçınılmaz olmuştu. Bu rakiplerden birisi de eski küresel güçlerden biri olan, Putin yönetimindeki Rusya'dır. Bir diğeri ise 21. Yüzyıla dev bir ekonomik güç olarak adım atan Çin'dir. Çok kutuplu bir sisteme evirilen yeni yapılanmada; ABD'nin müttefiklerine ve rakiplerine eski iki kutuplu veya tek başına küresel etkiler üretmeye çalıştığı tek kutuplu sistemdeki davranışları sergileyemez (Kut, 2019, s. 20).

21. yüzyılda ise görünüm ve güç konfigürasyonuna bakıldığında gerek ekonomik gerekse askeri ve savunma teknolojileri açısından kutuplar arsındaki rekabet ilişkileri asimetrik bir denge görünümü arz etmektedir. Kutupları oluşturan aktörlerin arasındaki, yumuşak güç, teknolojik ve inovasyon ve kabiliyetler üzerinden güç dağılımı dikkate alındığında yeni dönemin simetrik olamayan bir denge modeli olacağı çıkarımında bulunabiliriz. Bu yeni modelde her aktör kendi avantajı gördüğü güç unsurunu öne çıkararak sistemde üstünlük elde etmeye çalışacaktır. Güncel örneklerden birisi Covid 19 salgını sırasında aşı ve ilaç geliştirme ve dağıtımında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum AB'nin kendi birliği içinde dahi çatlaklara ve ayrı yaklaşımlara yol açmıştır. Çalışmanın ileriki kısımlarında daha geniş olgu ve örneklerle değinileceği üzere savunma ve silah sanayi gibi güvenlik alanında da durum farklı değildir. Çok kutuplu bir yapıda devletler, özelikle silah tedarikleri açısından artık ittifak ve blok dışı arayışlara yönelebilmektedir. Savunma sanayi ve güvenlik açısından orta büyük güçlerden, Türkiye'de ürettiği, İHA (insansız

hava araçları) ve SİHA (silahlı insansız hava araçları) teknolojileri ve aparatlarıyla sadece bölgesel değil bölgeler arsı güç yansıtma kabiliyetleri gösterebilmektedir. İHA'lar 2020'de Türkiye'nin bölgesel güç olarak yükselmesine önemli katkı yaptı (Fukuyama, 2021). Bu aşamadan sonara çok kutupluluk sisteminin kendi doğası ve prensipleri gereği rekabet sahaları üzerinden fırsatlar şeklinde, bazı durumlarda engelleme ve ön alma şeklinde de devam edebilecektir.

Yeni gelişen bölgesel güçlerin ve bunların değişen rolleri konusunda Sander (2014)'in belirtiğine göre; silah sanayini etkileyen teknolojik değişim ve gelişimler sonucu büyük güçler bölgesel güçlerin kararlarını etkileme kapasitelerini eskisi kadar kullanamayacaklardır. Bölgesel güçlerinse artan kapasiteleri farklı ve çok kaynaktan gelmektedir. Askeri önemdeki stratejik ve jeopolitik önemi olan böğlerdeki birçok devlet bugün gelişmişlik düzeyine ulaşmış görünmektedir. İki kutuplu dünya düzeninde uzay yarışında sadece SSCB ve ABD'yi görüyor iken günümüzde bugün çok kutuplu güç dağılımının sonucu bölgesel birçok aktörün yer aldığını görmekteyiz, bugün Rusya ve ABD'nin yanında yörüngeye uydu yerleştirme yeteneğinde olan en az dört aktör daha mevcuttur. AB, Çin Japonya ve Hindistan (Kut, 2019, s. 18). Ayrıca önceki dönmedeki büyük devletlerin askeri destek vermeme veya ambargo gibi, siyasi destekten yoksun bırakma şeklimdeki tehditleri artık bölgesel güçlere karşı etkili bir caydırıcı silah olmaktan çıkmaktadır. Bu durumu günümüz Türkiye ve ABD ilişiklerinde görmemiz mümkündür. Çok kutupluluk bağlamında bölgesel güçlerin etkisine katkıda bulunan diğer bir faktör ise büyük devletlerin halklarının devletlerinin yaptığı pahalı ve insan kaybına yol açan müdahalelere tepki göstermeleridir. Yerel güçlerin askeri yetenekleri arttıkça müdahale eden büyük güçlerin ödedikleri bedelde o nispette artmaktadır. Dünyanın birçok bölgesinde büyük güçlere bölgesel rakipler çıkacaktır (Sanders, 2014, s. 589).

21.Yüzyılda ortaya çıkan yeni paradigmalar çerçevesinde ve Çok kutuplu sistemde, eski ittifaklar sarsılmaktadır. AB ve ABD arsındaki çatlak Almanya ve Fransa gibi AB'nin lideri ülkeler açısından giderek açılmaktadır. Bu durumun yansımasını yeni savunma ve Avrupa'nın güvenlik yaklaşımındaki ortak askeri güç oluşturma çabalarında görmemiz mümkündür. Son zamanlarda adeta "İttifak içinde İttifak" şeklinde ortaya çıkan yeni yapılanmalar ve yeni bölgesel koalisyonlar bu durumu daha somut vakalar olarak ortaya

çıkarmaktadır. Bunlardan en belirgini Fransa'nın Avustralya ile 37 milyar USD civarında mali bir ağırlığı olan geleneksel denizaltılardan oluşan bir filo teslimi ile ilgili yapılan anlaşmadan çekilip, AUKUS (Avusturalya, Birleşik Krallık, Birleşik Devletler) kapsamında ABD ve İngiltere'den nükleer teknoloji ürünü en az sekiz nükleer denizaltı almayı taahhüt etmesiyle ortay çıkan derin ayrışmadır (BBC News Türkçe, 2021).

Diğer yandan AB'nin lider ülkelerinden Fransa ve Almanya'nın çok kutupluluk ekseninde Rusya ile daha kapsamlı ilişikler geliştirme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Almanya ve Rusya'ya karışlıklı bağımlılık açısından bakacak olursak, Almanya'nın Rusya'ya enerji açısından diğer Avrupa ülkelerinden sanayi büyüklüğü nedeniyle daha çok enerji ihtiyacı olduğu bilinmektedir. Rusya ise Almanya'dan yüksek miktarda ithalat yapmaktadır. Rusya ile AB arsındaki ekonomik ilişkilerin en büyük parçasını enerji yoğunluklu ticari aktiviteler oluşturmaktadır. Nicel veriler açısından bakarsak, 2012 yılında Almanya ve Rusya arasındaki ticaret hacmi 76 milyar USD 'den fazlayken AB ve Rusya arsındaki ticaret hacmi 335 milyar USD seviyelerindeydi. Almanya'nın enerji ihtiyacının en büyük tedarikçisi Rusya'dır. Rusya Almanya'nın petrol ihtiyacının yüzde 35'ini, doğalgaz ihtiyacının yüzde 38'ini kömür ihtiyacının yüzde 25'ini karşılamaktadır. Aynı zamanda Rusya Avrupa'nın gaz ihtiyacının yüzde 40'ını diğer yandan Baltık devletleri ise doğal gaz açısından Rusya'ya tam bağımlıdır. Almanya Rus gazına ihtiyaç duyarken, Rusya'da Almanya'nın teknolojik ürünlerine ihtiyaç duymaktadır. Ukrayna üzerinden gelişen AB ve Rusya gerginliğine, en büyük tepkiyi Almanya'daki büyük otomotiv şirketlerinin verdiğini görüyoruz. Bu firmalar Rusya ya uygulanacak ambargoların ateşle oynamak olduğunu belirtmişlerdir. (Ömerci ve Kısacık, 2018, s. 315). Enerji bağlamında bu kez Türkiye'de bu denkleme girmekte ve enerji koridorları nedeniyle çok önemli bir pozisyon elde etmektedir. Eğer AB kutuplardan biri olacaksa bu Türkiye düşünülmeden zor görülmektedir. Dolayısı ile sadece AB açısından değil, bu durum diğer büyük güçler ABD, Rusya ve Çin içinde geçerli bir durumu ifade etmektedir. Terazi analojisi ile düşünürsek, Türkiye kefelerden hangisine konulursa dengeyi değiştirecek bir güçtür. Aynı zamanda bu pozisyonunu korumasına yardımcı etkin ve savaş tecrübesi yüksek ordusu ile bölgesi ve bölgeler arsı etkiye sahip bir gücü ifade etmektedir. Libya'da Türkiye dengeleri değiştirdi. (Deutsche Welle, 2020).

Çok kutuplu dünya düzeninin bir başka önemli tezahürü, bölgesel ittifakların aratması şeklinde kendini göstermektedir. Günümüz bölgesel ittifaklarına son zamanlarda dünya kamuoyunda göze çarpmayan bir somut gelişme kuzey ittifakı şeklinde gelişen Norveç, Danimarka, İsveç 'in kendi aralarındaki askeri iş birliğini geliştirme kararlarıdır. Tarihsel süreçte görülür ki; bu bölgedeki Rusya faktörü ve yayılması kuşkusuz içinde Finlandiya'nın da bulunduğu bu ülkelerce hep dikkate alınmıştır. Ancak NATO varken Norveç ve Danimarka NATO üyesi iken, NATO üyesi olmayan İsveç 'ide içine alacak şekildeki savunma ve askeri iş birliğindeki yeni arayışlar bize gösteriyor ki, yukarıda sözünü ettiğimiz gelişmeler ışığında çok kutuplu dünya gerçeğine uygun olarak sistemdeki birçok aktöründen beklenebilir davranışlardır. İsveç savunma bakanı Peter Hulkvist bunu Rusya'dan gelen tehditle açıkladı (Ngo.nv.ru, 2021). İsveç'in iki yüz yıldır sürdürdüğü tarafsızlık politikasını göz önünde bulundurursak, bu gibi koalisyonları Rusya faktörü kadar günümüz dünya sisteminin gereklilikleri ile açıklamakta mümkündür.

Bir diğer benzer durum bu kez "ittifak içinde ittifak" seklinde kendini gösteren aslında NATO'nun sorgulanmasına da yol açabilecek gelişmelerdir. Fransa'nın Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye karşı Yunanistan'la yaptığı savunma iş birlikleri geliştirmekte ve bunun Türkiye karşıtı bir algı oluşmasında bir mahsur görmemişlerdir. Açıklamalarda bu iş birliklerinin Türkiye'yi caydırıcı bir özellik taşıdığı açık ve net şekilde dile getirilmektedir (tr.suputniknews.com, 2021). Durumun günümüz uluslararası sisteminin genel çerçevesi düşünüldüğünde, çok kutuplu bir sistemde bu tip ittifak veya koalisyonların NATO gibi örgütlerin kendi içlerinde veya diğer örgütlere üye ülkeler arası olması doğaldır. Her ne kadar bazı uzmanlarca bu İş birlikleri ve kuvvet konumlandırmaları Rusya'ya karşı doğal kabul edile bilecek ve NATO ülkeleri arsındaki rutin bir uygulama veya tatbikatlara bağlantılı konumlanma gibi gösterilse de bu kuvvet konumlandırmalarının olası bir Türk-Yunan çatışmasında, TSK'nın (Türk Silahlı Kuvvetleri), kara gücünün önünü kesecek şekilde, Dedeağaç bölgesine konumlandırması anlamlı stratejik bir ön alma çabasını taşır. Ayrıca ABD Yunanistan 'a bu dönemde çok sayıda ZPT (Zırhlı Personel Taşıyıcı) ve ekipman hibe etmiştir. (Hürriyet.com.tr, 2021). Ayrıca ABD'nin Yunanistan'daki askeri varlığını Türkiye'yi ve Rusya'yı rahatsız edecek şekilde artırması yeniden oluşacak dengeler açısından uluslararası sisteminin günümüz profili açısından sadece güvenlik boyutunu ifade etmektedir. Bölgesel oluşumlar

açısından en çarpıcı örneklerden birsi Doğu Akdeniz'deki durum ve Kıbrıs sorunu konusudur. Burada da yeni ve öngörülmesi zor, ancak yeni oluşmakta olan çok kutupluluk ilkesine ve lafzına uygun gelişmeler olabilecektir.

Doğu Akdeniz. Bölge ve kıyıdaş ülkelerin çıkar çatışması ve iş birliği alanı olduğu kadar, ABD, Rusya ve AB gibi güçlerinde çıkarlarının kesiştiği bir alandır. Kıbrıs sorunu Türkiye ve Batı arsındaki en önemli konu başlılarından biri olmayı sürdürmektedir. Suriye'deki Rusya'nın üsleri bu bağlamda hem üslerin güvenliği hem de neredeyse tarihsel bir mit haline dönüşmüş sıcak denizlere inme arzusu bu bölgeye kayıtsız kalamayacağı gerçeğini bize göstermektedir. Bu bölgedeki ilişkilerde değerlendirilirken çok kutuplu bir sistem perspektifinden değerlendirilmeyi gerektirmektedir. Birçok bölgesel sorunlara genelleyebileceğimiz bu yaklaşımın diğer sorunlarla birlikte hepsinin ayrı ayrı kendi dinamikleri olduğu gerçeğini inkâr etmeden, en son bir vaka olarak Karabağ sorununun geldiği durum açısından bir örnek olması ilişkilerin bugününü ve geleceği açısından önem taşımaktadır. Türkiye ve Rusya'nın işlikleri bu açıdan çok belirleyici olacaktır. Ayrıca Rusya ve Türkiye'nin ve ülkelerin liderlerinin bu gerçeklik ve çok kutuplu sisteme uygun politikalar geliştirmelerine bağlı olacaktır. Hasan Ünal (2021)'a göre; Türkiye ve Rusya ilişkileri temelde iyi bir istikamettedir. Çok kutupluluk çağında önümüzdeki birkaç on yıl boyunca devam edebileceği öngörülmektedir. Çok kutupluluğun gereklerine göre davranmayı, çok boyutlu düşünmeyi ve buna bağlı olarak çok boyutlu diplomasi ve dış politikayı gerektirmektedir. Türkiye ve Putin'in bu konuda zengin bir deneyimi olduğu belirtilmektedir.

Türkiye ve Rusya ilişkilerini tüm boyutları ile geniş bir çerçevede ele almak ve değerlendirmek için bütün bu küresel ve bölgesel gelişmelerin ışığında tarihsel bir okumanın ardından günümüze gelen ilişikleri ele almakla ve özelikle 21. Yüzyılda farklı bir dünya ekseninde gelişen ilişkileri incelemek ve irdelemenin önemi ortaya çıkmaktadır.

3. DÜNDEN BUGÜNE TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ

3.1 Türk Rus İlişiklerinin Başlangıcı Kültürel ve Siyasi Diplomatik Jeopolitik Temelleri

3.1.1 Türk ve Rus ilişiklerinin tarihsel boyutu (Başlangıçtan 18.Yüzyıla)

Türk ve Rus Milletlerinin tarihsel tanışıklığı 15. Yüzyıl sonlarından çok öncesine dayanmaktadır. Doğu Slavları olarak adlandırılan Rusların sırası ile Hunlar, Göktürk, Büyük Bulgarlar, Avarlar ve Hazarlar gibi Türk kökenli kavimlerinin yollarının kesiştiği bir coğrafyayı tanımlayan orman altı Rusya'sı veya günümüz Ukrayna'sının geniş bozkırları bu iki milletin ve birçok etnik unsurun kaynaşma potası olmuş, bunun sonucu kültürel birçok benzerliğin yanında benzer devlet modellerinin ve yönetim tarzlarının oluştuğu, bazı dönemler rekabet veya bazı dönemlerde iş birliği şeklinde gelişen ilişkiler yumağını meydan getirmiştir. Ayrıca Rus siyasi kültürü ve devlet örgütlenmesinde diğer bir öncü modelde hiç kuşkusuz Moğol -Türk yapısı ile Altın Orda Devletidir. Bu nedenle olacak ki; (Gumilev, 2002) "Eski Türkler" isimli eserinde özelikle Ukrayna bölgesinde yaşayan bu iki kavmin benzerliklerinden bahsetmektedir. Türklerin göç yolarının en önemli güzergahı üzerinde bulunan bu coğrafyada bu temas kaçınılmaz ve doğaldır. Bunun soncu kısaca değinebileceğimiz kültürel etkileşimlerin yanında Siyasi tarih ve diplomasi açısından döneminin güç dengelerine ve jeopolitik şartlarına bağlı çok önemli tarihsel olaylar meydana gelmiştir.

Rusların vakayinameleri (Letopisi) ve benzeri kayıtlar, Türklerle çok erken gelişen ilişiklerin adeta birer belgesi niteliğindedir (Kurat, Rusya Tarihi, 1987, s. 58). Ayrıca Rusların tek destanı kabul edilen "İgor Bölüğü Destanı" (Slovo o polku İgoreveye) bu konudaki ilginç örneklerden birisidir. J.P.Roux (2007, s. 217)'ya göre, kendisi de dörtte üç oranında bir kuman (plovest) olan ve anadili Türkçeyi konuşan İgor Svyatoslaviç'in, 1185 yılında büyük bir Türk zümresi Kumanlara karşı başarısızlıkla sonuçlanan seferini konu alan bu destanın şiirsel anlatımı bir yana, gerçek bir vakaya dayanması ve destandaki bir çok Türkçe kelimelerin bulunması ile Türk ve Rus ilk temasları açısından ilk beleğeler olması açısından önemlidir.

İlk ilişkilerle ilgili somut belgeler 15. yüzyılın sonlarını işaret etmektedir. İkili ilişkilerin belirleyeni bu dönemde Rus tüccarların, Azak ve Kefe, İstanbul, Bursa olan güzergahlarında Rus tüccarların yaşadığı problemler üzerine, ilk temas Moskova tahtında oturan III. İvan ile II. Bayezıt arasında 1492'de yazılan bir mektupla ve Kırım Han'ı Mengligerey'in vasıtası ile gerçekleşmiş, Ruslar 1497 'de İstanbul'a ilk elçileri olarak kabul edilen, Michail Pleşçeyev isimli kişiyi göndermişlerdir. Daha sonraki Rus büyük elçisi olarak Aleksey Golohvastov karşımıza çıkmaktadır (İnalcık, 1992). Ancak Osmanlı Devleti bu dönem için Rusya'daki knezliklere yeterince ilgi göstermemiş, İlişikleri Kırım Hanlığı üzerinden gerçekleştirmiştir. Dönemin güç dengeleri ve rekabetleri açısından gerek Fatih Sultan Mehmet Han gerekse II.Bayezit dikkatlerini Akdeniz ve Balkanlardaki hakimiyet üzerine yoğunlaştıklarından, daha sonra Doğu Avrupa'nın en büyük devleti olacak Moskova Knezliğine yeterli ilgi ve alakayı göstermediklerini görüyoruz. 15.Yüzyıl sonlarındaki Türk kaynaklarında "Moskova Knezliği" adı dahi geçmemektedir (Kurat, Rusya Tarihi, 1987, s. 181). Bu dönem bölgesel ittifak olarak Kırım Hanlıkları ile Moskova Knezliği arsında Litvanya ve Altın Orda devletine karşı bir iş birliğinden bahsedilebilir ve Osmanlı Rus ilişiklerinin dostluk dönemi olarak nitelendirilebilir.

Altın Orda devletinin 1502'de Kırım Han'ı Mengli Girayın Saray şehrini yakıp yıkması ve Altın Orda devletinin son bulması ile geriye kalan topraklar üzerinde Kırım Hanlığı ve Moskova Knezliği arasında bir hakimiyet mücadelesi başlamıştır. III.İvan'ın ölümünün ardından Kırım Hanı Mengli Giray Litvanya ile 1507 yılında bir uzlaşmaya gider ve bundan sonrası için Moskova Knezliği, Kırım Hanları tarafından düşman olarak nitelendirilmeye başlanmıştır (Derman, 2016).

III. Vasiliy müttefik arayışı ve ihtiyacı dâhilinde Osmanlı tahtına çıkan Osmanlı padişahı Selim'e 1512'de elçilerden oluşan bir heyet göndermiş, bunun karşılığı 1514 yılında Osmanlılar Yavuz Sultan Selim'in iyi niyet mektubunu ilk Türk elçisi olarak ifade edilen Kemal Bey isimli şahıs vasıtası ile III. Vasiliy'e sunmuşlardır (Teplov, 1891; akt. Berber,2021).

Çarlık dönemi olarak adlandırılan IV. İvan dönemi ise, Altın Orda bakiyesi toprakların üzerinden rekabetin gelişeceği bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Rusların Türk

topraklarına yöneldiklerini görüyoruz. Önce Kazan'ın 1552 sonrasında 1554 yılında Astarhan'ın Rus hakimiyetine girmesi, Osmanlı Devleti'nin dikkatlerinin bu bölgeye çevrilmesine yol açmıştır. Aynı zamanda bu bütün bu gelişmeler, Rusların güneye doğru ilerlediğini göstermesi açısından önemlidir. Parçalı ve neredeyse yerel kabiller arsında güç mücadeleleri ile zaten istikrarsız olan Kuzey Kafkasya ve İtil bölgesinin güvenliği bu gelişmeler nedeniyle Rus yayılması daha sorgulanır hale geliyordu. Osmanlı ve Kırım Hanlığı İçin artık Rusya bir tehdit olarak algılanacaktır. Bir başka gelişme Don Kazakları olarak bilinen Rus Kazakları Çerkezlerle beraber 1559 'da Azak kalesini kuşatmışlar, Osmanlı donmaması yardıma gelince geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Çar IV. İvan derhal İstanbul'a elçi göndererek bu saldırıda sorumlulukları olmadığını bildirmiştir. Ancak Terek boylarında Rusların bir kale inşa etme teşebbüsleri İstanbul'da bir Rus tehlikesi olarak yorumlanacaktır (Kurat, 2011).

Ayrıca ilişkilerin bu dönemi dostluktan rekabete doğru olan bir yön izlemeye başlamış, çarlık döneminin başlangıcı olarak kabul edilebilecek bu dönemde, vekiller üzerinden bir güç mücadelesi bölgenin kaderinde etkili olamaya başlamıştır. Bunun nedeni yerel beylerin bölgedeki rekabet durumudur. Ani baskınlarla köle yağmaları, istilalara ve toprak kazanmaya yönelik faaliyetler, bölgedeki kuzey Kafkasya Çerkezleri, Kaberdeyler gibi Kırım Tatarlarından mustarip birçok beyliğin Rusları doğal müttefik olarak görmelerine yol açıyordu. Dönemin koşullarında basit bir dengeleme mantığı ve değişken ve zayıf ittifak örnekleri görülmektedir. Bu durum Genç Moskova çarlığı içinde bir fırsat yaratıyordu. Dağıstan'ın kedi içindeki güç mücadeleleri için Moskova'dan yardım istemesi Bölgede Moskova, Osmanlı ve Safeviler arasındaki mücadelenin bir yansıması olarak görülebilir (Berber, 2021, s. 14).

İlişiklerin erken döneminde 1598-1613'te, Rusya'nın kendi iç karışıklıkları ve içinde bulunduğu idari ve iktisadi sorunlar Rusya'ya saldırgan bir politika imkânı vermiyordu. Ruslar, Osmanlı devletinin Kırım Hanlığının yapacağı esir ve ganimet elde etme amaçlı akınlarını durdurma karşılığında kendileri de Kazaklara Azak kalesini teslim etmelerini telkin etmişler, sonuçta Ruslardan destek alamayan Kazaklar Azak kalesini terk etmişlerdir (İnalcık , 1948, s. 397).

Bölge aynı zamana dönemin koşullarında çok doğal karşılanan esir insan kaynağı ve ticareti açısından önemlidir. Bu günkü anlayışla ne kadar ters olsa da 1606- 1617 tarihleri arsında bu bölgedeki ticaret, yaklaşık yüz bin esir ile telaffuz edilmektedir. Her bir esirin İstanbul'daki pazarda ortalama değeri 20-40 altın arsında bir bedeldir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu ticaret bu coğrafyaya özgü bir özellik değil dönemsel olarak nerdeyse bütün dünyada normal bir durumdur. Üstelik İslam toplumlarındaki esirlerin durumu Orta çağ Avrupa'sına kıyasla çok daha iyi yaşam koşulları sağlıyordu. Esir âzat etmek yerleşik bir gelenek ve sevap sayıldığından gelen bu esirlerin bir kısmı daha sonara hür insanlar olarak toplumda yer alıyorlar ve gelen esirlerin çoğu Slav kökenli olduklarından, sonuç olarak Slav ve Türklerin birbirlerine karışmasının İstanbul ve Osmanlı topraklarında ilk örneklerini oluşturuyorlardı (İnalcık, 2018).

Osmanlı – Rus ilişkilerine Kazak etkisi on yedinci yüzyılın ikinci yarısında da görülür. Droşenko Kazakları ve Lehler arasında meydana gelen itilafa Osmanlılar müdahale ederek Lehistan'a sefer düzenlemişiler, 1673 kadar mücadele bu sahada devam etmiştir. Rus çarı III. Fyador Aleksyeviç, Osmanlıları bu Lehistan seferi dolayısı ile tehdit etmiş ve Doroşenko Kazaklarının elinden Çehrin kalesini almıştır. Osmanlılar 1677 yılında sonuçsuz bir girişimde bulunmuş sonrasında 1678 yılında Rus Çarına savaş ilan etmişlerdir. Kırım Hanlığı güçleriyle beraber Çehrin kalesi alınmış, Çar kaleyi tekrar almak için başarısız bir hamle daha yapmış sonuçta; Osmanlı Devleti ve Rus Devleti arasında, İlk antlaşama sayılan Bahçesaray antlaşması imzalanmıştır. Rusların Kırım hanlığına vergi ödemesinin devamına ve eski vergi borçlarının tahsil edilmesine karar verilmiş bunun karşılığında Kırım Hanlığının saldırı yapmaması kararlaştırılmıştır. Kurat (1990, s. 10)'ın belirtiğine göre bu antlaşmada önemli bir madde muhataplar arsındaki yazışmalarda Çarın unvanlarının veya lakaplarının tam olarak yer alması konusudur.

Bahçesaray antlaşmasında, Osmanlı devleti ilişkileri Kırım Hanlığı üzerinden devam ettirmekte, Rusya Çarını muhatap kabul etmemekle birlikte, Çarın unvanlarının tam olarak zikredilmesi Rusya'nın yükselen gücünün ilk emarelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bütün bu olayların gerçekleştiği tarihsel kesite bakarsak, bu dönem Avrupa açsından modern devletin temlerinin atıldığı bir dönemdir. Devletler sisteminin doğuşuyla ilgili olarak genel kabul görmüş tarih 1648 Westfalia Anlaşmasıdır (Yalvaç, 2015)

1683 yılı Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'daki ilerleyişinin durdurulmasının yanında, Türk Rus ilişişleri açısından önemli dönüm noktalarından birisidir. Osmanlı Devleti'nin Viyana'ya düzenlediği sefer ve akabindeki başarısızlık sonrasında, Lehlerin teklifiyle Avusturya, Çarlık Rusya'sı, Venedik ve Lehistan arasında kutsal ittifak kurulmuş bundan sonraki süreçte Rusya'nın Güneye doğru yayılmasında Avrupa devletleriyle ittifak surecide başlamış oluyordu. Diğer önemli bir olay Rus tahtına I. Pytor 'ın geçmesidir. Gerçek anlamada Rus batılılaşmasının öncüsü olan I. Pytor, Güneye doğru genişleme siyasetine hız vermiş donanma alt yapısı ve birçok yeniliklerle bu süreci hızlandırmış bir kişilik olarak döneme etki etmiştir. Karadeniz'in kilidi olarak kabul edilen Azak kalesi ilk önce 1695 teki başarırız kuşatmadan sonra, bir daha 30 kadar yeni savaş gemisiyle denizden aynı zamanda karadan da kuşatılmış çok geçmeden Temmuz 1696 da Ruslara teslim olmuştur (Kurat, Türkiye -Rusya ., 1990, s. 13). Genellikle Türk siyasi tarih araştırmacılarında I.Pyotr döneminin Rusların güneye yayılma siyasetinin başlangıcı ve "Deli Petro" nun bu yayılmanın ve fetihlerin öncüsü olduğuna dair kanaat hâkimdir. Burada belirmek gerekir ki; Günümüz Rus araştırmacılarından bu konuya itiraz gelmektedir.

Oreşkova (2013, s. 6-7) göre; 1700 de I. Pyotr "kutsal İttifak" Avrupa koalisyon savaşları kapsamında Azak seferini yapmış sıcak denizlere ulaşım problemi üzerinde ciddi bir şekilde durmuştur. Ancak 1700 de bu hedeflerinden vaz geçmiş, bütün dikkatini Baltık Denizine çevirmiştir. Kendi adına başarısız Purut saferinden sonra birazda zorunlu olarak, Baltık'taki zaferlerinden sonra dikkatini Karadeniz ve Osmanlı devletine değil de İran üzerine çevirmiş, Osmanlı ile bölgesel nüfuz paylaşımında bulunmuş, savaş söylemi yerine karşılıklı anlaşamaya vurgu yapmıştır. İlk olarak Osmanlı imparatorluğunu parçalama ve Konstantiniye 'de Rus bayraklarını dalgalandırma fikrini ortaya atan kişilik Rus kökenli biri olmayıp, Rusya'da görev yapan bir Alman generaldir. Dönemsel olarak bu fikir, Rus hedeflerini yansıtmıyordu. Bu niyetler benzer Avrupa temenni ve planlarının bir sonucudur. Avrupa diplomasisi Osmanlı ve Rusya'yı birbirine karşı kışkırtarak Avrupa'ya yönelik dikkatlerini ve enerjilerini birbirleri üzerine sevk etmelerine sebep oluyordu.

On yedinci yüzyılın ikinci yarısının o günkü güçler dengesini etkileyen en önemli olaylarından birisi de hiç kuşkusuz, Kutsal ittifak ve bu ittifak sonucu Osmanlı

imparatorluğunun ittifak karşısında tutunamamasıdır. Osmanlı devleti artık savunma konumuna geçecektir (Sander, 2016, s. 130).

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, I. Pyotr un amacı ittifakla birlikte Rusya'yı Avrupa devletler sisteminin güçlü bir üyesi yapmak isteğidir. Bu fikir doğrultusunda Karadeniz'de varlık göstermesinin gereğine inanıyordu. 1700 de imzalanan İstanbul Antlaşması iki önemli değişimi göstermesi bakımından ilginçtir. Birincisi Rus heyetinin eşit statüde kabul görmesi ve protokolde bu şekliyle yer alması (Turan, 2012), ikincisi ise; ilk defa bir müzakerenin Kırım hanlığının aracılığı olmadan Osmanlı Devleti ve Rus Devleti arasında yapılmış olması (Topsakal, 2016, s. 38). Bu antlaşama bize, artık Rusya ve Osmanlı arasında güçlerin eşitlendiğini birçok açıdan somut şekilde göstermesi açısından son derece önemlidir. Rusya, Osmanlıdan çok önce diplomatik kurumların tesis etmiş bir devlettir. İstanbul'daki ilk daimî temsilci İstanbul Antlaşması'ndan sonra İstanbul'da görevlendirilen Pyotr Andreyeviç Tolstoy olmuştur (Kurat, 1987, s. 256).

Rus Çarı Pyotr ve İsveç karalı XII. Karl arsındaki çekişmeye Osmanlı imparatorluğu da dahil olmuş, Kırım Hanı Devletgiray'ın teşvikleriyle beraber Osmanlı devleti Rusya'ya 1710 yılında savaş ilan etti. Savaş sonrasında varılan antlaşmayla Rusya, birçok kaleyle birlikte Azak kalesini terk etmeyi kabul etmiş bunun yanında kuzeydeki kazanımlarını korumayı bilmiştir. Kurat bu konuda; Osmanlı ordusunun Rus tehdidini kesin çözmek için eline geçen fırsatı kullanmadığı için Baltacı Mehmet Paşa'yı eleştirmektedir (Kurat, 1990, s. 21). Osmanlı ordusunun mesafe olarak çok uzak bir noktada olması ve arazinin manevra olanaklarını kısıtlayan bataklık bir arazi olması bu savaşta kesin bir netice alınmamasının önemli nedenleri olarak görülebilir.

Osmanlı Rus İlişkilerinde Dönemin Avrupa devletlerinin etkisi hissedilmektedir. Bu örneklerden birisi, Fransa'nın girişimleriyle İran'a karşı Rusya- Osmanlı 1721-1723 ittifakıdır. Fransa, tek başına Rusya'nın Kafkasya'ya hâkim olmasını istemediğinden Osmanlının bu denkleme dahil olmasını teşvik etmiştir (Turan, 2012, s. 27).

Bu dönemdeki Osmanlı sefaretnamelerinde I Ptotr için kullanılan unvan, imparator yerine Moskova Çarı olarak geçmektedir (Unat, 1942). 1739 yılında imzalanan Belgrad Antlaşması Osmanlı Devleti açısından, Rusya'nın büyük devlet statüsüne yükseldiğinin kabulü anlamındadır. Antlaşmanın on ikinci maddesinde, Rus çariçesi Anna İvanona'dan

imparator olarak bahsedilmesi karara bağlanmıştır (Kurtaran,, 2014, s. 226). Bu dönem Rus ve Osmanlı ilişkileri açısından güçlerin eşitlendiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu durumun diplomasiye yansıması kaçınılmaz olmaktadır.

1768-1774 yılarında Osmanlı ve Rusya arasında meydana gelen savaş ve sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, sonuçları ve içeriği ile sonrasındaki ilişkilerin seyrini tayin eden önemli antlaşmalardan biridir. II.Katerina iktidarında 1774 yılında imzalanan bu antlaşmaya dayanarak Rusya'nın Osmanlının Ortodoks tebaasının koruyucusu oldukları iddia edilmektedir. Bu antlaşama Rusya'ya böyle bir hak vermiyordu. Sadece Bogdan ve Eflak 'ta temsilci bulundurma hakkı elde eden Rusya II.Katerina döneminde özellikle Ortodoksların koruyucusu olduğuna yönelik söylemlerde bulunarak bu kanaatin yerleşmesine neden olmuştur. Bu iddiasını kuvvetlendirmek için, antlaşma Fransızcaya çevrilip adeta bir propaganda aracına dönüştürülmüştür. Antlaşmanın 14. maddesinde; İstanbul'da Rusya marifetiyle bir Ortodoks kilisesinin inşası girişiminde bulunmuş, böylece Rusların Ortodoks Hristiyanların hamisi söyleminin kuvvetlendirilmesi arzu edilmiştir. İstanbul'daki Rus büyük elçisi, Ortodoks Hristiyanların savunucu konumuna getirilmek istenmiştir. Sözü geçen kilse hiçbir zaman yapılamamış, ne vaki Rusların ileriki dönmelerde bu söylemlerini devam ettirdiklerini görüyoruz. II.Katerina'nın yayılmacı politikasının devam etmesi sonucu. Osmanlı Devleti 1787 yılında Rusya'ya Savaş ilan etmiş. Avusturya'nın savaşa Rusya safında katılması zaten güçlerin dengelendiği bu dönmede dengeyi Rusya lehine değiştirerek 1792 de İmzalanan Yaş Antlaşması ile Osmanlı aleyhine sonuç tescillemiştir. Yaş Antlaşması aynı zamanda Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusların lehine olan hususların tasdiki anlamına gelmekteydi. Antlaşma sonucu Kırım'ın ilhakı Osmanlılar tarafından tanınmış oluyordu.

Büyükelçilerin davranış ve tavırlarının temsil ettikleri ülkenin etki ve gücüyle paralel olduğu gerçeğinden bakarsak, bu dönemde Rusya Kutuzov gibi daha sonraki dönmede çok önemli başarılar kazanacak bir kişiliği İstanbul büyük elçisi yapmıştır. Kutuzov raporlarında, Osmanlının içinde bulunduğu durumu ve Rusya'ya karşı savaşacak durumunun olmadığını belirtmekteydi. Buna karşın Rusya ve Osmanlı arsındaki rekabetin Osmanlı aleyhine geliştiğinin en bariz örneklerinden birside diplomasi alanındadır. Daha önceki büyükelçi Şehdi Osman Efendi, İmparatoriçenin eteğini öpmeyi

reddetmiş. Sonraki Büyükelçi Mustafa Rasih Paşa ise imparatoriçe bir yana yüksek düzey bürokratlar yerine tercüman veya ikinci derecedeki görevlilerle muhatap olabilmiştir. Rusya ve Avusturya ile yapılan Zistovi ve Yaş Antlaşmalarıyla kısmen barış ve istikrarlı bu dönem, Dünya tarihinin önemli olaylarından biri olan Fransız ihtilali sonrasında siyasi dengeler ve uluslararası düzeyde değişmiştir. 18. Yüzyılda Küçük Kaynarca Antlaşmasının 7. madensini genişleterek yorumlayan ve Osmanlı Ortodoks tebaasının koruyucusu olduğunu iddia eden Rusya, bundan sonraki 19. Yüzyılda elline dini argümanlarla birlikte, diğer kozu olan Slav haklarının hamisi olma savını alacak ve kullanacaktır. Diğer Avrupa devletleri arsındaki diplomasi hız kazanmış ve aralarındaki diplomatik ilişkiler artmıştır. Osmanlı, başta İngiltere olmak üzere dönemin güçlü Avrupa ülkelerinde daimî elçilikler açarken, Rusya'da bu dönemde elçilik açılmamasının nedeni Osmanlı devletinin Rusya'yı tehdit algılamasında listenin en başına yazması olabilir (Bostan , 2021).

3.1.2 On dokuzuncu yüzyıl 'da Türk ve Rus ilişkileri

Avrupa'nın Büyük devletlerinin on sekizinci yüzyılda takip ettikleri denge politikasını, On dokuzuncu Yüzyıl'da daha bilinçli bir şekilde devam ettirdiklerini görürüz. Genel olarak On dokuzuncu Yüzyıl Avrupası'nı tarif edecek olursak; Avrupa'da İtalya'daki devletlerin Sardinya önderliğinde birleşmesi daha önemlisi Almanya'nın Fransa'yı yenmesi 1870, 1871'de Almanya İmparatorluğunu Versailles 'da resmen ilan edilmesi önemlidir. On dokuzuncu yüzyılın geneli için iki önemli Avrupa dışı aktör ortaya çıkmıştır; Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya, böylece Güç dengesi olarak adlandırılan dönem Avrupa dışı devletleri de kapsayacaktır. Bu durum yeni uluslararası konumlanmaları beraberinde getirecektir. Bu dönemin; bir yanda yeni ve güçlü Amerika Birleşik Devletleri, bir yanda Japonya gibi büyük birer devletin sistemde belirmeye başlaması "Güç dengesi" bağlamında Avrupa'dan başka aktörleri de öne çıkarıp Avrupa'nın önemini azaltmaya başlayıp yeni dengelerin oluşmasına yol açmıştır. 1870 yılında; Matternich önderliğinde kurulmuş, Napolyon ardılı "Avrupa Sistemi" birçok önemli değişiklik geçirmiş, Bismarck'ın akıllıca geliştirdiği koalisyonlar dönemi 1890 yılına gelindiğinde çökmüş, Almanya rakip devletlerce daha önce Fransa'nın karşılaştığına benzer şekilde çevrelenmiştir. Bu dönem geneli için görünür olan durum; Yirminci Yüzyıl'ın başarında kendisini iyice belirgin hale getirecek olan, Almanya,

Avusturya, Macaristan ve İtalya öteki olarak İngiltere, Rusya, Fransa'dan oluşan birbirleri ile açık veya gizli antlaşmalarla bağlı iki karşıt blok ortaya çıkacaktır (Gönlübol, 2014, s. 437-439).

On dokuzuncu yüzyıldaki uluslararası sitemin yapısını çok kutuplu bir düzen olarak ele almak mümkündür. Ateş (2015) 'e göre; 1870'li yıllardan başlayarak İkinci dünya savaşına kadar dünyada görülen uluslararası sitemi tanımlamak için kullanılan bir nitelemedir. Bu nitelendirmeye yol açan faktörler ise her bir devletin kendi başına bir blok ve ittifak yaratma çabalarının yanında, kutuplaşama yani gücün belli bir yerde yoğunlaşması ayrıca Japonya, Almanya ve İtalya gibi yeni güçlerin sisteme dahil olmasıdır.

Belli bir süre dinginlik kavramıyla ifade edilebilecek bu dönmemin Avrupası ve Uluslararası sistemin kendisindeki değişim ve aktörlerdeki gelişme ve değişimler aynı zamanda gerek rekabet gerekse iş birliği olarak Türk ve Rus ilişkilerine de yansıyacaktır. Genellikle savaşlar tarihi olarak ele alınan Türk ve Rus ilişiklerinin birçok döneminde olduğu gibi, On dokuzuncu Yüzyıl'da Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu arasında her zaman savaş ve rekabet ilişkisi olmamış, bazı dönmelerde benzer dengeleme mantığı çerçevesinde iş birlikleri gerçekleşmiştir. On dokuzuncu Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde Rusya ile yapılan, Küçük Kaynarca, Yaş ve Edirne antlaşmaları, Osmanlının Rusya'ya karşı Batılı devletleri dengeleme unsuru olarak görmesine yol açan en önemli faktörler olmuş, bunun yanında kısa dönemde olsa Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Kütahya'ya kadar ilerlemesi sonrasında, 1833'te Hünkâr İskelesi Anlaşması ile sonuçlanacak Rus ve Osmanlı İttifakı da söz konusudur. Bu gelişme aynı zamanda Boğazlarla ilgili Rusya lehine şartalar içermesi nedeniyle Mısır meselesini Rusya ve Avrupa'nın diğer devletlerinin dahil olduğu bir gündeme taşımış konu uluslararası bir hal almıştır. 1851 Viyana Kongresi'nden sonra, Rusya artık Avrupa siyasetinde aktif bir aktör haine gelirken, Rusya Osmanlıyı I.Niklola'nın deyimi ile "Ayı ölüyor diyerek" İngiltere'ye Osmanlıyı bölüşmeyi teklif ederken, İngiltere "Hasta adamı" hayata tutmayı öncelikle boğazlar ve kendi çıkaranları açısından uygun görüyordu. 1853-1856 yılları arasında gerçekleşen ve Kırım savaşı olarak bilinen Karadeniz'deki güç mücadelesinde kazanan taraf; İngiltere, Fransa ve Osmanlı ittifakı olmuş, Rusya sonuçları kendi açısından ağır olan bir yenilgi almıştır. Küçük Kaynarca Antlaşmasındaki kazanımlarının büyük kısmını

kaybetmiştir. İngiltere ve Fransa ile yapılan bu ittifak 150 yıllık Osmanlı aleyhine gelişen Rus ilerlemesini durdurmuş olmakla birlikte, bu seferde Osmanlı Devleti'nin müttefiklerine verdiği tavizler ileride kendisi açısından telafisi mümkün olmayan sonuçlar üretecektir (Topskal, 2016, s. 44).

1856'da İmzalanan Versay Anlaşmasıyla, Büyük devletler Osmanlının bütünlüğünü teminat altına almış oluyorlar, Karadeniz büyük devletlerin savaş gemilerine kapatılıyor, Karadeniz'deki Rus tehdidi geçici olarak ortadan kalıkmış oluyordu. 1856 da İlan edilen Hattı Hümayunla Avrupa'daki birliğe dahil olma ve kamu hukuku alanında atılan adımlar, Osmanlı Devleti'nin Avrupalı bir devlet statüsüne yükselmesi anlamı taşıyordu. Bu tanımlama sonraki dönemlerde Türk ve Avrupalı ülkeler arsındaki ilişkilerde gündeme gelecektir. Versay anlaşması sayesinde Osmanlı Devleti, 1875 yılına kadar, doğrudan bir dış tehditle karşılamadan nispeten sakin bir dönem geçirmiştir. 1871'de Rusya uluslararası bir antlaşmayla, Karadeniz'e etkin bir güç olarak dönmüş oldu. Balkanlardaki huzursuzluk önce Bosna Hersek sonrasında Bulgaristan'da çıkan isyanlar ayrıca Anadolu'da kuraklık gibi etkenlerle Osmanlının borçlarını ödeyememesi sonucu Duyun-ı Umumiye idaresi ilan edildi. İngilizler başta Osmanlı lehine olan tavır ve söylemlerini bu dönemde Osmanlı devletinin balkanlarda vahşet uyguladığı iddiası ve algısı ile değiştirdiler ve Osmanlı aleyhtarı bir tavır aldılar. Ruslar Slav ve Ortodoks kardeşlerini koruma söylemini ve propagandasını bu dönem daha yüksek perdeden dillendiriyorlardı. Bu dönem Osmanlı iç siyaseti çok sıkıntılı bir süreç sonucu Sultan II.Adülahamid tahta geçmiş ve imparatorluğun tek ve ilk anayasası 1876 yılında ilan edilmiştir. Avrupa güçleri anayasadan pek tatmin olmadılar ve Balkanlarda sınır değişiklikleri ile içeride birçok reform yapılmasını istediler. II. Abdülhamid istekleri reddederek 1877 de Rusya' ya savaş ilan etti. Plevne gibi olağan üstü savunma savaşlarına rağmen Rus ordusu 1877 de Kars, 1878 yılında, Osmanlının son savunma hattı Çatalca'ya doğru ilerlediler. Yeşilköy (Ayastefanos) antlaşmasıyla, Osmanlı devleti Kuzey- Doğu sınırlarından ve Besarabya'da toprak kaybediyor, Sırbistan ve Karadağ topraklarını genişletiyor, diğer önemli gelişme "Büyük Bulgaristan'ın" ege kıyı şeridine ulaşacak şekilde kurulması sonucudur. Sonuçta Rusya Balkanlarda çok önemli bir güç haline geliyordu (Hale, 2003).

Rusya'nın eledi ettiği yeni konum özellikle "Büyük Bulgaristan" marifeti ile Adalar denizine uzanabilme kabiliyetinin yanında, Balkanlardaki nüfuz sahasının genişlemesi Avusturya'yı rahatsız etmekteydi. Rusya'nın Trakya üzerinden Meriç vadisi yoluyla her an İstanbul'a ulaşıp boğazları kendi kontrolüne alamsı riskine karşı İngiltere büyük bir hoşnutsuzluk içinde olmuştur. Bütün bu çekinceler sonucu Ayastefanos Antlaşması yürürlüğe tam analımı ile geçmemiştir. Temmuz 1879 Berlin kongresi ile Rusya'nın etkisi bölgesel olarak sınırlandırılırken, Avusturya Bosna Hersek'te, İngiltere ise Kıbrıs üzeninden âdeta ganimet paylaşımına gidiyorlardı. Rusya bir kez daha kendi nüfuz alanı olarak gördüğü Karadeniz'in batısı ve doğal müttefik saydığı Ortodoks ve Slav devletlerinin sahasında istediği gibi at koşturamayacağını anlıyordu. Rusya imparatorluğu diplomaside sürekli Avrupalı bir Hristiyan devlet profili çizmeye çalışmış, özellikle Slav vurgusu yapmamıştır. Çar Aleksandr döneminde, iç kamuoyu oluşturmak ve Rus halkını motive etmek için Rusya'nın kendi içinde Slav kardeşliği vurgusu, kullanışlı olduğu dönem ve sahalarda sık sık dile getirilmekteydi. (Acar, 2004). Kısaca bu dönemi özetlemek gerekirse; dönemin büyük güçleri kendi çıkarlarına uygun bir şekilde bölgedeki devletlerin sınırlarını belirlemişlerdir. Bütün bunların yanında Boğazlar üzerinde gerçekleşen ve gerçekleşecek olan Rusya-İngiltere rekabeti Osmanlı-Rus ilişkilerini belirleyen en önemli faktörlerden biriydi. On dokuzuncu Yüzyıl bugün etkilerini histeriğimiz Batı-Rusya-Türkiye arsındaki üçlü ilişkilinin temelinin atıldığı dönemdir. (Balta ve Özkan, 2016).

3.1.3 Yirminci yüzyılda Türk ve Rus ilişkileri ve SSCB ve Türkiye Cumhuriyeti ilişkileri

Osmanlı imparatorluğunun çöküş sürecinin hızlandığı bu dönemle ilgili yapılan araştırmaların çoğunda gerek Osmanlının İttifak seçimlerinde gerekse dış politika tercihlerini ve kararlarını Osmanlı İmparatorluğunun sadece ekonomik bakımdan diğer aktörlere bağlılık açısından ele alınması indirgemeci bir bakış açısı olacaktır. Bağımlılık ilişkisi faktörlerden birisi olmakla beraber, Osmanlı imparatorluğu ve diğer aktörler arasındaki ilişkilerde belirleyici olan başka faktörlerde bulunmaktadır. Her ne kadar ekonomik yönden güçlü olmasa da askeri bir güç olarak ve bu gücünü dönemin koşullarında etkin bir manevra alanıyla kullanabilecektir. 1870 yıllarından itibaren uluslararası sitemin kendi zamanı ve koşularında Almanya, İtalya ve Japonya gibi güçlü

devletlerin sisteme dahil olması bir nevi çok kutuplu bir yapıya bürünen ve daha sonra bu kutuplar arsındaki bloklaşma sonucu oluşan ittifaklar belirleyici olmuştur. Yirminci yüzyıldaki Türk ve Rus ilişkileri kendi dinamikleri ve jeopolitik rekabetin yanında yukarıda tarif edilen genel çerçeveden bağımsız olamazdı. On dokuzuncu Yüzyıl'ın sonu ve yeni yüzyılın ilk çeyreği bu açıdan önemli bir zaman dilimine karşılık gelmektedir. Rusya'nın bizzat veya karşı ittifak içinde olarak, Osmanlı devletinin karşısında olduğu; 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya Savaş'ı olmak üzere üç önemli savaş meydana gelmiştir. Daha önce İttifak arayışlarıyla geçen bir süreç sonunda, Avrupa'daki büyük güçlerle iyi ilişkiler geliştirme ve yürütme esasına dayanan bir dış politikada karar kılan Osmanlı dış politikası, Avrupa'da bir yanda Fransa, İngiltere, Rusya diğer yanda Almanya, Avusturya arasındaki ittifak sonucu oluşan değişim nedeniyle Osmanlının geleneksel bir gücü diğerine karşı kullanma olanağının ortadan kalkması ile dış politika tercihleri kısıtlanmış oluyordu (Hale, 2003).

Osmanlı dış politikasını iç dinamikleri açısından baktığımızda özelikle 1908 -1918 arası dönemde, Osmanlı devletinin önemli dış politika karar alıcılarından İttihat ve Terakkinin yapmış olduğu hatalar, dönemin büyük güçlerinin Osmanlıya karşı komplo veya çeşitli tezgâhlarla izah edilemez. İngiltere'yi küstürmenin karşılığı, Almanya'nın ve Avusturya'nın dostluğunu kazanamamaları, Osmanlı devletini yalnızlaştırmış, bütün bunların neticesinde, İtalya ve hatta küçük Balkan ülkeleri bu durumdan faydalanmasını bilmişlerdir. Buradaki temel hata İttihat ve Terakkinin Balkanlar ve Avrupa'daki güç dengelerini hesap edememesidir (Ünal, 2002).

Avrupa'nın başat güçleri ile yürütülmeye çalışılan, savruk tutarsız dış politika, II. Nikola dönemi Rusya'sı ile yürütülen dış politika içinde geçerlidir. İttihat ve Terakki Mayıs 1914'te Talat Paşa tarafından Ruslara ittifak önermiş, Rusya bu öneriye karşı sadece Osmanlı'nın tarafsız kalmasını tavsiye ederek cevaplamıştır. Enver Paşa İstanbul'daki Rus büyük elçisi N.K Gires'e, Ege Adalarının Osmanlı'ya iadesi ile kapitülasyonların kalkması ve savaş gemilerinin verilmesi karşılığında ittifak teklifinde bulunmuş, İngiltere ve Fransa'nın olumlu bakmaması sonucu pazarlıktan bir sonuç çıkarmıştır (Hale, 2003, s. 25). Kurat (1990, s. 198-202)'a göre; Rus büyük elçinin, Enver Paşa ile iyi ilişkiler geliştirmek istemesine karşın Enver Paşanın gittikçe Alman yanlısı bir tavır ortaya koyması Rusya ile Osmanlı devletinin arsını açıyordu.

On dokuzuncu yüzyıldan itibaren başlayıp özellikle yirminci yüzyılda Rus ve Türk ilişkilerinin ana konularından birini oluşturan Ermeni sorunu, çalışmanın ilerleyen bölümleri açısından ve son bölümdeki Karabağ sorunun tarihsel arka planını oluşturması açısından önemlidir. Çar I. Aleksandr Güney Kafkasya'da bir dizi fetih faaliyetlerinde bulunmuş, sırası ile 1801 de Gürcistan, 1805'te Bakü, Erivan ve Nahcivan'da hâkimiyet sağlamıştır. Rusların daha sonrasında Karadeniz sınırına ilerlemesi Anapa, Ahıska sonrasında Kars'a doğru başarı ile ilerlemesinde, Ermenilerle yaptığı iş birliği ve Ermeni yardımının etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca 93 harbi olarak bilinen (1877-1878) Rus - Osmanlı savaşında yerli Ermenilerin Ruslarla iş birliği yapması, Ermeni asıllı subayların bizzat Rus ordusunda görev alması, Ermenilerin Osmanlıdan istekleri yerine getirilinceye kadar Rusların işgalini devam ettirme istekleri 1878 Ayastefanos Antlaşması'nda adeta karşılık buluyor, 16. maddede somutlaşan bu istekler, Ermeni meselesini iki imparatorluğun gündemine resmi olarak dahil ediyordu. 1878 de Osmanlı devletinin Vilayet-i Şarkiye'de reform yapması karara bağlanmıştır. Balkan Savaşları süresince ikinci planda klan bu sorun, Rusya tarafından 1913 Bükreş Antlaşması'ndan sonra uluslararası bir sorun haline dönüştürülecek, dolayısıyla Avrupalı müttefikleri ile hareket etme imkânına kavuşacaktır. Osmanlı devleti bu konuda uluslararası camiada yalnızlaşmıştır (Sarınay, 2008, s. 75-89).

Bütün bu gelişmeler sonucunda, Ermeniler Doğu Anadolu'da Osmanlı Devleti'nde imtiyazlı hale gelecek zamanla tamamen devletten kopabileceklerdi. Rusların Almanlarla beraber hazırladıkları Doğu Anadolu'daki altı vilayeti kapsayan reform paketi Osmanlının reform paketine düştüğü birçok şerhlerle, dönemin Avrupa devletleri tarafından kabul görmüştür. Getirilmek istenen yeni düzenleme ile; Doğu Anadolu'daki altı vilayet, iki bölgeye bölünerek her birinin başına yabancı bir müfettiş atanması kararlaştırılmıştı (Kurat, 1990, s. 208-210). 1914 Ağustos'unda Birinci Dünya Savaşı çıkınca, Osmanlı Devleti geniş bir seferberlik ilan etmiş, Osmanlı Devleti bölgeyi kontrolüne almak istemiş dolayısı ile bu müfettişler göreve başlayamamışlardır (Sarınay, 2008, s. 89).

3.1.3.1 Birinci Dünya Savaşı, Sykes-Picot görüşmeleri ve Bolşevik Devriminin Türk –Rus ilişkilerine etkileri

1914 yılında daha önce Avrupa'da oluşan ittifakalar sonucu tarafları belli olan, Birinci Dünya Savaşı ağustos ayı başında Avusturya-Macaristan veliaht prensine düzenlenen suikast ile başlıyordu. Savaş öncesinde Osmanlı Devleti askeri alanda, Osmanlı Ordusunu yenilenmesi konusunda Almanlarla çok sıkı bir iş birliği içindeydi. Osmanlının bozulan mali durumu bu ilişkileri başka bir boyuta daha taşımış, Osmanlılar Alman Devletinden borç alamaya basmışlardı. Rusların ve İngilizlerin 1908'den itibaren başlayan yakınlaşmaları dolayısı ile Boğazlar üzerindeki Rus baskısının hissedildiği, İttifak arayışlarının karşılıksız kaldığı bu dönemdeki gelişmeler Osmanlı Devleti'ni Almanya ile yakınlaşamaya itiyordu. Genel temayül bu savaşta Osmanlı devletinin tarafsız kalması yönünde olsa da iktidardaki karar alıcı konumda olan İttihat ve Terakki Partisi bu savaştan kazançlı çıkabileceğini düşünüyordu. Bir odu bitti ile, Alman zırhlılarının Rus limanları; Sivastopol ve Odessa'yı bombalamaları soncu Rusya Osmanlı devletine savaş ilan etmiştir (2 Kasım1914), (Gürsel, 1968, s. 157-159).

İstanbul'daki Rus elçisi Osmanlı ve Rusya arsında devam eden gerilimin savaşa doğru evirildiğini biliyordu. II. Nikolay, Almanların, Osmanlı Ordusunun başında Rusya'yla savaşmanın ve Karedeniz kıyılarındaki Rus limanlarını bombalamasının bedelinin ödetileceğini belirtiyordu. Çar bu savaşın kendisine tarihsel Rus emellerini gerçekleştirme fırsatı verdiğine inanıyordu (Kurat, 1990, s. 247).

Kafkas cephesi, Osmanlı ordusunun Ruslarla sıcak temas sağladığı tek hat olması bakımından önemlidir. Sadıgov (2020)'a göre; I. Dünya Savaşı başlamadan önce Ruslar Kafkas cephesinde fazla bir kuvvet bulundurmuyorlardı. Savaş kararı alınması sonrası buradaki kuvvetlerini tahkim etmişlerdir. Osmanlı ordusuna karşı top sayısı bakımından üstünlük sağlıyorlardı. Diğer bir önemli husus bu cephede gönüllülerden oluşan, dört Ermemi ve iki Gürcü taburunun Rusların tarafında savaşmasıdır. Osmanlı 3. Ordusu bütün bu kuvvetlerin karşında Kafkas Cephesi'nde konumlanıyordu (Durak, 2015, s. 507-508).

Kafkas Cephesi'ndeki çatışmalarda, Rus ve Osmanlılar çok fazla bir ilerleme kaydetmiş değildi. Bu durumdan rahatsız olan Enver Paşa, birçok lojistik imkân ve olanaklardan

yoksun olmasına rağmen Sarıkamış Harekâtı olarak bilinen ve dramatik bir başarısızlıkla sonuçlanan harekâtı düzenledi (13 Aralık 1914). Enver Paşa bu harekât üzerinden çok eleştirilecektir. Alman General Sanders Sarıkamış Harekatı'nı gereksiz bulmuş, hatta Sarıkamış'ın alınmasının pratikte bir sonucu olmadığını belirmiştir. Sanders'e göre Sarıkamış alınsa bile Türk ordusu Kars'ı alacak kuvvette değildi (Kurat, 1990, s. 282).

Sarıkamış Harekatı'ndaki bu durumdan istifade eden Ruslar Doğu Anadolu'da çok büyük bir taarruza başladılar yer yer Osmanlı ordusu başarılar kazansa da sonuçta 1916'nın şubat ayına gelindiğinde Erzurum, Muş, Van ve Bitlis, Rusların eline geçmiştir (Türkman, 2020, s. 131-137).

1916 Mayıs'ında Rus Çar'ının amcası Garndük Nikolay Nikolayeviç topyekûn taarruz emri vermiş, Osmanlı ordusunun yok edilmesini emretmiştir. Ruslar Bayburt ve Erzincan'ı ele geçirmişler, iyice hırpalanan 3.Osmanlı Ordusu ve 2.Ordu bu ilerleyiş karşısında varlık gösteremiyordu. Şubat 1917 de cephedeki çatışma neredeyse durmuş gibiydi. Osmanlı ordusu kritik bir noktada iken 1917 Şubat ayında Rusya'da Bolşevik İhtilali meydana geldi (Kurat, 1990, s. 297-300).

Çanakkale Cephesi, hem Birinci Dünya Savaşı'nın sonucuna etki etmemiş gibi algılansa da Rusya açısından, Rusya'nın savaş sırasında yaşadığı İhtilal nedeni ile önemli sonuçlar üretmiştir. İngiliz ve Fransızlar Boğazlar'a karşı yaptıkları harekâta, Ruslarında katılmasını istiyorlardı. Rusya'nın Kafkas Cephesi'nde mücadele devam ederken, Çanakkale'ye donanma gönderme imkânı bulunmamaktaydı. Ruslar daha önceki görüşmelerde kendilerine vaat edilen Boğazların, İtilaf devletlerince kendilerine verileceğinden emin değillerdi. Sonuç olarak 1915 mart ayında, İngiliz ve Fransız Donamaları Boğazları geçmek istedilerse de Osmanlı Ordusu tarafından yenilgiye uğratıldılar (Kurat, 1990, s. 311). Çanakkale Boğazı'nın geçilmemesinin Rusya'da gerçekleşen ihtilalin Bolşevikler lehine sonuçlanmasında dolaylıda olsa etkisi olduğu söylenebilir.

Savaştan en kazançlı çıkacağı ön görülen devlet olan Rusya daha önce yapmış olduğu kimi açık kimi gizli Sykes-Picot-Sazonov, Anlaşması gibi birçok antlaşmadan Rusya'daki Bolşevik ihtilali sonucu çekilmiş bulunuyordu. Bu antlaşmaların Rusya açısından ve Osmanlı devleti açısından en önemli kısımları Doğu Anadolu'daki birçok

Rus kazanımlarının yanında, Boğazların ve İstanbul'un Ruslara bırakılıyor olmasıydı. Şubat 1917 Bolşevik ihtilali sonucu, ihtilal öncesi imzalanan antlaşmalar geçerliliğini yitirmişti. Bolşevikler daha önce savaşlardan bir hayli bitkin ve yoksul düşen Rus halkına verdikleri söz gergince Rusya'yı savaşlardan geri çektiler. Bu durumda Bolşevik Rusya tüm kazanımlarından bir bakıma Osmanlı lehine feragat etmiş oldu. Bu durum 1918'de Bolşevik hükümetle İttifak devletleri arsındaki imzalanan Brest-LİtvosK Barış Antlaşması'yla tescillenip karara bağlandı. Bu antlaşmanın Osmanlı Devleti açısından önemi; sadece Rusya tarafından yeni işgal edilmiş toprakların geri kazanılmasının yanında, 1877-1878 yıllarında Rusya'ya bırakılmış, Kars, Ardahan, Batum'un Türk tarafına geçmesidir (Aslanova, 2011, s. 235-236). Hale (2003)'e göre antlaşma sonucu Osmanlı ordusu önemli bir cephede rahatlıyordu. Devrim ve Rusya'daki iç karışıklıklar sonucu Ruslar bir hayli güç kaybetmiş ve zayıflamış, Türkler açısından ezeli düşmanı 1930'lara kadar bir müttefik haline gelmişti

3.1.3.2 Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde Türk-Sovyet ilişkileri

İki ülke içinde imparatorluğun tarih olduğu bu dönem, değişen koşullarda iktidar değişimi ile iki devletin başkenti değişiyor, adeta daha sonra dile getirileceği gibi; Ankara - Moskova dönemi başlıyordu. Bu dönem yukarıda konu edilen çoğunluğu rekabet ve çatışma üzerine kurulu dönemin yerine uzlaşı ve çoğu zaman uluslararası sistemde beraber var olmanın mücadelesine dönüşecek, iki genç ve yeni yönetim birçok konuda iş birliği yapacaktır. Türk-Rus ilişkilerinin sağlam temellerinin bu dönemde atılması, çalışma tarafından varsayıldığı üzere, günümüz, Türkiye ve Rusya federasyonu ilişkilerinin "Batı" tarafından çevrelenmeleri ile paralel, benzer özellikler taşıması, Ayrıca Türk tarafının uyguladığı ustaca dengeleme politikasına örnek teşkil eden bir dönem olması nedeniyle geniş bir şekilde ele alınmıştır.

1917 de gerçekleşen Bolşevik İhtilali sadece Rusya için değil aynı zamanda bölgesel ve küresel etkileri olan bir potansiyel taşıyordu. Türk-Rus ilişkileri açsından ele alacak olursak, Bolşevik iktidar iş başına gelip (8 Kasım1917), Birinci Dünyaya Savaşı'ndan çekilir çekilmez Türk tarafı ile mütareke isteğinde bulunmuşlar (18 Aralık 1917), iki taraf arsında Erzincan Mütarekesi imzalanmıştır. Bu mütareke, Türk makamları ile Sovyet temsilcilerin ilk temas ve ilk resmi antlaşama olarak tarihsel bir değer taşımaktadır (Kurat, 1967, s. 378-380).

Rusya'da yeni iktidar bir an öce ülkenin içine yoğunlaşıp kendi rejimini kurmak ve sağlamlaştırmak istiyordu. Barış görüşmeleri süresince Türk birlikleri, Ermeni isyancılarına karşı birçok harekât düzenlemiş, Erzincan ve Erzurum işgalden kurtarılmıştır. Sınırlar 1914 öncesine yeniden gelmiştir. Çalışmanın ileri bölümlerinde odaklanacağı, G. Kafkasya'da da bir takım köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan kendi aralarında iç işlerinde serbestliğe sahip, Tiflis merkezli Mavera-yı Kafkas komiserliğini kurmuşlardır (Kurat, 1990, s. 462). Daha sonra bu yapı anlaşmazlıklar yüzünden dağılacak, ileride birçok sorunun temelini oluşturacaktır. Sovyet yönetiminin temel amaçlarından birisi bu bölgeleri yeniden merkeze bağlamak olmuştur.

Rusya'da ve Kafkalarda bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arsında (30 Ekim 1918) Mondros Mütarekesi imzalanıyordu. Artık bütün ulaşım olanaklarından yoksun kılınmış, haberleşme vasıtaları İtilaf Devletleri'nin denetimine geçmiş, ordusu terhis edilmiş ve silahları elinden alınmış, niceliksel ve niteliksel anlamada küçültülmüş, ülke toprakları mütareke hükümlerine aykırı şekilde işgal edilmeye başlanmıştı. İstanbul hükümeti etkisiz kalıyor ve protesto etmek dışında bir müdahalede bulunamıyordu. Bütün bu şartlar içinde ülkenin birçok bölesinde Kuva-yı Milliye adı altında yerel Millî Mücadele direniş örgütleri ortaya çıkılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçmesiyle bütün bu birbirinden kopuk direniş hareketleri ve örgütleri farklı bir yapı ve boyut kazanacaktır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, düzensiz ve kopuk direniş örgütlerini teşkilatlandırmış, ilerleyen süreçte bütün direnişi kurtuluş amacına yönelik merkezi bir yapı haline getirilmiş ve nihayetinde 12 Haziran 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin açılmasıyla işgalci emperyalistlere karşı mücadele verecek yeni Türk Devleti'nin temelleri atılmış oluyordu. Türk-Sovyet ilişkileri aslında TBMM'nin kurulmasından sonra daha sağlam ve esaslı bir hal almıştır.

1918 yılının sonlarına doğru İngilizler, Osmanlı devletinin tekrar eline geçen Kars Ardahan ve Batu'mu işgal etmişlerdir. İngilizlerin amacı G. Kafkasya'ya yerleşerek burada, demir yollarını, zengin maden ve enerji kaynakları ile petrol yataklarını kontrol etmenin yanında, Türkler ve Sovyetler arasındaki irtibatı kesmek ve muhtemel yardımların önüne geçip daha sonra Kafkas Seddi olarak adlandırılacak bölgesel bir işgal

planlamışlar, bir taşla birçok kuş vurma tabiriyle çok yönlü bir kazanç elde etmeyi ummuşlardır. Böylece Bolşevizm'in önü kesilebilir, Anadolu'daki direnişte boğulabilirdi. Bıyıklıoğlu (2000)'nun belirtiği gibi Türk ve Sovyetler arsındaki iş birliği alanında birtakım haberler alan İngilizler için, Sovyetler ve Türkler arsına güçlü bir seddin çekilmesi zorunlu olmuştur. İngiliz ve İtilaf Devletleri'nin bütün bu çabaları, aslında Mustafa Kemal Paşa daha Havza'da iken Kazım Karabekir Paşayla yaptığı yazışmalardan anlaşılacağı üzere, Bolşeviklerle kurmak istediği temasların önüne geçememiş, Sivas Kongresi'nden sonra Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'yı (Kut), Bolşeviklerden silah ve cephane ve para yardımı temini için Moskova'ya göndermiştir. Halil Paşa Türk Sovyet ilişkilerinde en önemli rolü oynayan kişilerden biri olacaktır (Yerasimos, 2000, s. 107).

Kafkas Seddi meselesinde bir de madalyonun öbür yüzüne bakmak gerekmektedir. İtilaf devletlerinin Türkler ve Ruslar arsındaki münasebetlerden çekindikleri kadar, Ruslarda Türk tarafı ve İtlaf Devletleri arsında kendileri aleyhine bir temasın olmasından çekiniyorlardı. Yerasimos (2000, s. 189-191)'a göre Ruslar böyle düşünmekte hiç de haksız değillerdi. Gittikçe yayılan Bolşevik tehdidine karşın, özellikle İngilizler de gerekirse Türklere karşı tavır değiştirip artık Yunanlıların desteklenmemesini savunan birçok görüş ortaya çıkıyordu. Bunlardan biri olan Kafkasya'daki İngiliz Askeri temsilci Stokes, Lord Curzon'a ilettiği telgrafta; Yunanlıların aksine Türklerin desteklenmesini ve böylece Bolşevik Rusya'nın önüne bir engel oluşturmayı öneriyordu (Erden, 2017, s. 139).

Rus tarafını tedirgin eden diğer bir gelişme, Ankara Hükümeti'nin katıldığı Mart 1921'deki Londra Konferansı'nda İngilizlerin ortaya attığı, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın Türkiye ile kurmasını istedikleri daha geniş bir Kafkas seddi önerisi idi. Bu konferansta İngiliz tarafı, Sevr hükümlerini yumuşatarak Türk tarafının önüne koymuş ancak Türk tarafından tepki görmüştür. Ankara hükümeti İngilizlerin bir oyalama ve esasında Ruslarla Türk tarafının arasını açamaya yönelik bu faaliyetlerini anladıktan sonra, kararlı bir şekilde Sovyet Rusya'yla birlikte hareket edecektir (Erden, 2017, s. 140).

Türkiye'nin ileride telafisi mümkün olmayan sonuçları olacak böyle bir planın başarısızlığa uğramasında, Millî Mücadele önderi Mustafa Kemal ve arkadaşlarının takip ettiği başarılı denge politikası etkili olmuştur. Ankara Hükümeti emperyalist plan ve çabaları boşa çıkarırken aynı zamanda Bolşevik dayatmalara da başarılı diplomatik manevralarla karşı koymasını bilmiştir.

Sovyet Rusya ile geliştirilen ilişkilerin akışı içinde Bolşevizm hakkında yeterince bilgi sahibi olunamaması gibi hususlarla birlikte, Bolşevik bir tehdidin varlığı Meclis oturumunda birtakım vekiller tarafından dile getiriliyordu, Mustafa Kemal; meselenin Bolşevik olup olmamak değil, sadece Bolşeviklerle bir ittifak meselesi olduğunu. İkisinin bambaşka konular olduğunu belirtiyordu. Kısaca bu dönemde Türk tarafının politikası Bolşevizm'e hayır, Sovyet Rusya'ya evet olarak özetlenebilir.

Sovyetlerde bu dönemde zaten ideolojik gereklilikleriyle; anti emperyalist bir söylem üzerinden Anadolu Hareketi'ni mazlum ve ezilmiş bir milletin hareketi olarak gördüğünü belirtip, özelikle Çiçerin'in mektuplarında birlik ve dostluk mesajları veriliyordu (Şamsudinov, 1999, s. 189).

Karşılıklı güven oluştukça daha önce bahsi geçen silah cephane ve para yadımı daha somut bir hal almış, nihayet Halil Paşa'nın gecikmelide olsa Moskova'ya varması üzerine Türk tarafının istekleri şu şekilde karşılanacaktır. 180 milyon fişek, 60.000 tüfek, 12 ağır kalibre top, 108 sahra topu yardım yapılmış ancak bu yardımların gizli tutulması kararlaştırılmıştır (Yerasimos, 2000, s. 144-145).

Para yardımı konusunda Müderrisoğlu'nun belirtiğine (1990, s. 521-550) göre; bu yardım aşağıdaki miktarlarda gerçekleşmiştir. 1920-1922 yıllarını kapsayan miktar toplam 11.000.000 altın ruble ile 100.000 lira karşılığı olan altın külçeden oluşmaktadır. Yapılan yardım dönemin savunma bütçesi ile karılaştırıldığında çok fazla bir anlam ifade etmese de yardımda bulunan Bolşevik Hükümetin ekonomik zorluk içinde olduğu göz önüne alınacak olursa yardımın o günün koşullarındaki değeri anlaşılmaktadır.

Türkler ve Sovyetler arsındaki münasebetlerde Kafkaslar üzerinde tam bir mutabakattan söz edilmez. Buradaki en önemli konu başlığı Ermenistan meselesi olmuştur. Türk tarafı, Rusların Ermeniler adına Doğu Anadolu'daki taleplerini dile getirmesinden rahatsız

olmuşlardır. Ayrıca Ruslar, yardırmaların lojistik ikmal yolu olması nedeni ile Türkler açısından son derece önemli Ermenistan üzerinden geçen Kafkas yolunu açmama konusunda direnmişledir. Daha sonraki görüşmeler daha üst düzeyde gerçekleşmiş, Lenin konunun çözümüne dair Türk heyetine söz vermiştir. Yoksa bu konunun Türkler tarafından halledileceğini bildirmiştir (Okyar, 2017, s. 64).

Ankara Hükümeti Ermenistan'a bir harekât yapmanın artık kaçınılmaz olduğunu görüyordu. Bu nedenle Kazım Karabekir Paşa yetkilendirilmiş, Şark Cephesi kurulmuştur. Ermenilerin toprak istekleri, Taşnak örgütü vasıtası ile çeşitli provokasyonlara girişmeleri Türk-Rus ilişkilerine zarar veriyordu. Tüm bunların yanında doğuda Türk -Müslüman halka karşı giriştikleri eylemler Ankara için Ermeniler üzerine bir harekât düzenleme gerekçesini ve imkanını veriyordu. Taarruza geçen Kazım Karabekir Paşa önce Sarıkamış'ı almış, akabinde Kars işgalden kurtarılmıştır. Türk kuvvetlerinin Gümrü'ye girmesi üzerine Ermeniler ateşkes teklifinde bulunmuşlar sonuçta 2-3 Arlık 1920'de anlaşama sağlanmıştır. Ankara hükümetinin imzaladığı ilk antlaşmayla, Sarıkamış, Kars, Kağızman, Kulp ve Iğdır işgalden kurtarılmıştır (Erdaş, 1994, s. 119).

Türk hükümeti ile Sovyet Rusya arsındaki ilişkileri perçinleyen antlaşama hiç şüphesiz Moskova Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasıdır. Türk ve Rus tarafları arsındaki Batum'un durumu dahil birkaç pürüz ortadan kalktıktan sonara 9 Mart'ta Stalin Lenin ile görüşmüş daha sonra Türk heyetine olumlu görüşlerini bildirmiştir. Heyetler en son 16 Mart 1921'de son ekez toplanmış ve 16 maddelik Moskova Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasını imzalamışlardır (Bıyıklıoğlu, 2000, s. 48).

Antlaşmanın önemli maddeleri ele alındığında öncelikle sınırların kesin olarak çizilmesi, Misak-ı Millînin Sovyetler tarafından kabulü, Boğazlar melesinin Karadeniz'deki kıyıdaş ülkelerle çözümlenmesi öngörülmüş, Osmanlı Devleti üzerindeki kapitülasyonlar kaldırılmıştır. En önemli maddelerden birsi hiç kuşkusuz iki ülke yönetimlerinin birbirlerinin iç işlerine karışmama ilkesini benimsemeleridir. Taraflar ülkeleri aleyhine faaliyet gösteren örgütlere müsaade etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Batum konusu çözümlenmiş, Gürcistan sınırlarına dahil edilmiştir. Nahcivan Azerbaycan'ın özerk bir bölgesi olarak kabul edilmiştir.

Bu önemli antlaşmadan sonra Kafkas ülkelerinin bu antlaşma çerçevesindeki hükümlere uymasını sağlamak gerekiyordu. Bu nedenle Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'ın yer aldığı bir konferans tertiplenmiş, bu konferansa Sovyet Rusya'da dahil olmuştur. Moskova Anlaşması'nın bir nevi Kafkas ülkelerince de tasdik edilmesi anlamına gelen Kars Anlaşması 13 Ekim 1921 de imza altına alınmıştır (Erdaş, 1994, s. 133).

1921 yılında imzalan Moskova ve Kars antlaşmaları, yalnızca Sovyet Cumhuriyetleri arsındaki sınır itilaflarını çözmekle kalmadı. Aynı zamanda siyasi uzlaşmaya bir temel teşkil eden 17 Aralık 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasına zemin hazırlamıştır.

Millî Mücadele döneminde, Türk ve Rus ilişkilerindeki edinilen tecrübeler ve çıkarılan sonuçlar, günümüzdeki Türk ve Rus ilişikleri için yol gösterici olmuştur. Türkiye'nin yürüttüğü denge politikası bu dönemin mirası olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın günümüz boyutunu ele alan ileriki bölümlerinde bu önemli çıkarımlardan istifade edilecektir.

3.1.3.3 Lozan müzakerelerinde Türkiye ve Sovyet-Rusya

Türk milletinin kazandığı zaferin tescili olması bakımından çok önemli olan Lozan'daki görüşmelerde, Türk heyeti ve Sovyet heyeti Emperyalist devletlerin temsilcilerinin görüşlerine karşı, birçok konuda ülkelerinin menfaati doğrultusunda birlikte hareket etmişler, birbirlerinin elini güçlendirmişlerdir. Türk tarafı dengeli bir politika izlemeye gayret gösteriyordu. Buradaki amaç müttefik devletlerine karşı yalnız kalamamak, Sovyet Rusya'nın desteğini kaybetmeden, Rus heyetinin baskısından kurtulmaktı. Çiçerin zaman zaman İsmet İnönü'ye soğuk davransa da Türk tarafının genel anlamada desteğinden emin olduğu için, Curzon karşısında geri adım atmamış, İsmet Paşa özelikle boğazlar konusunda Çiçerin'nin tavrını kendi lehine kullanmayı bilmiştir. İsmet Paşa, ketumiyeti, sabrı, sakinliği ile süreci iyi yönetmesini bilmiştir (Atalay, 2021, s. 97-112).

3.1.3.4 İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Sovyet ilişikleri ve eksen kayması

Modern Türk ve Rus ilişkilerinin tarihinin başlangıcı kabul edebileceğimiz; 1920-1930 yıllarda her iki devlette öncelikle toprak bütünlüğünü sağlamak, uluslararası sisteme entegre olmak ve kabul görmek, istikralı bir ekonomik kalkınama ve geçmişin yaralarını sarmak amacındaydı. Bu dönemde 1925 Dostluk ve Tarafsızlık antlaşması iki tarafın

birbirlerine karşı anlayışın ve diyaloğun önemini ortaya koyması bakımından önemlidir. Her iki ülkeye bir saldırı olması durumunda tarafsız kalınacağı ve antlaşmanın geçerliliğinin tafralarca son verilmemesi halinde kendiliğinden bir yıl süresine uzatılabilecektir. Daha önceki antlaşmalarda, Türk ve Sovyet Rusya'nın dünyaya bakış perspektifi aşağı yukarı benzerlikler göstermektedir. Bu durum Uluslarasın Örgütlere üyelik söz konusu olduğunda birbirlerinin onayını almak zorunluluğu getiren 1929 protokolüyle pekiştirilmiştir (Hale, 2003). Antlaşmanın yapıldığı dönem Türkiye'nin etrafında birçok sorunun belirmeye veya canlanmaya başladığı dönme denk gelmekteydi, Akdeniz de İtalya, Hatay Sorunu nedeniyle ile Fransa ve Musul Sorunu nedeniyle İngiltere ile sorunlar yaşanan bu dönemde, iki ülkenin birbirine sorun yaratmama konusundaki tutumu sadece kendileri açısından değil bölgesel birçok itilaflı bölgesel sorunlar açışından da iki ülkenin de elini güçlendiriyordu. Bir diğer büyük güçle sağlanan uzlaşama, denge açısından genç Türkiye Cumhuriyet için önemli kazanımlar sağlıyordu. İki dünya savaşı arası dönemi kapsayan süreçte, Sovyetler ve Türkiye açsından büyük bir anlaşmazlık yoktur (Çelikpala, Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Searencamı ve Geleceği, 2019, s. 4).

Türk- Sovyet ilişkileri için handikap oluşturacak bir nokta, henüz ortak bir gelecek fikri oluşturulamaması ve kurumsallaşamama gibi nedenlerden dolayı, ilişkilerin niteliğinin sadece güç dengeleri üzerinden gelişen dinamiklere bağlı olmasıydı. 1929 da dünyada genel bir ekonomik kriz yaşanıyordu. Bu krize rağmen Türkiye kazındığı askeri başarıyı ekonomik ve İktisadi alanda taçlandırmak ve toplumsal olarak kalkınmak istiyordu. Bu konuda Sovyetlerin kalkınma hamlesi bir örnek teşkil edebilirdi. İzmir İktisat Kongresinde her ne kadar serbest ekonomi prensipleri kabul edilse de Türkiye gibi bir sermaye birikimini oluşturamamış tarım toplumunda bu modelin uygulanması zor görünüyordu. Bu süreçte "Karma ekonomi" sistemi denenebilir bir seçenek olarak ortaya çıkıyordu. İsmet Paşa'nın Rusya ziyareti ve etkileyici Sovyet kalkınması Genç Türkiye Cumhuriyeti için bir nevi örnek teşkil edecektir. Sonuçta Türkiye'de 1933 yılda, ilk beş yıllık kalkınama planı ilan edildi. Bu dönem için Sovyet desteğine somut örnekler üzerinden bakacak olursak, Keçiborlu kükürt işletmeleri, tekstil fabrikaları, kâğıt fabrikaları ve Şişecam fabrikalarını sayabiliriz. Şişecam günümüzde Rusya'da yatırmaları ile alanında dünya devleri arsına girerek ve ilk kurucuları Rusları geçerek, çok çarpıcı bir kalkınma örneğini oluşturur. Sovyetler de bu dönemde uzaya ilk kozmonotu

gönderme başarısını yaşıyordu. Türkiye Cumhuriyeti yine bu dönemde ilk kadın savaş pilotunu yetiştirme başarasını ve vizyonunu ortaya koyuyordu. Uluslararası ortamlarda bu tür başarılar çok önemlidir (Özdemir, 2018, s. 256).

II. Dünya Savaşı'nın 1 Eylül 1939 Almanya'nın Polonya'ya saldırması ile başlangıç tarihinden itibaren sistemdeki devletler çeşitli ittifak çabalarına girişmişlerdi. Burada çok kutuplu bir yapının içindeki güç dengeleri büyük devletler kadar, Türkiye gibi henüz küçük devletler açısından çok önemlidir. Savaşın sonucunu kestirmek ve güçlü tarafın yanında yer alma en önemli mesele haine geliyordu. Türkiye savaşın başlangıcından itibaren Moskova'yı dikkate almış, başlangıçta Türk hükümeti bu beklentiler doğrultusunda Sovyetler birliğini öncelikli görmüş bu doğrultuda Şükrü Saraçoğlu bir Moskova ziyareti gerçekleştirmiştir. Moskova görüşlerinde Sovyetler Birliğinin Boğazlar konusunda Boğazların savunmasını iki devlet tarafından gerçekleştirilmesi teklifini tekrarlamaları, ayrıca Sovyetler ve Türkiye arasındaki antlaşmaların hiçbir şekilde Almanya ile Sovyetleri karşı karşıya getirecek hükümler içermemesini istiyor, Montreux Sözleşmesine Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine boğazların her surette ve zamanda kapatılmasını sağlayacak bir değişikliğin yapılmasını şart koşuyordu. Besarabya ve Bulgaristan'ın Dobrucayı ellerine geçirmeleri karşılığında Türkiye'nin tarafsızlığını istiyorlardı (Esmer ve Sander, 2014, s. 142). Gürün (2010, s. 205-206)'e göre; Sovyetler "Türkiye tam tarafsızlığa, Boğazları kapatmaya, Balkanlarda barışı temine yanaştırmak gayesini gütmekte idi" Sovyetlerin bir diğer amacı Türkiye'nin Batılı ülkelerle yakınlaşmasını önlemekti. Ancak görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca 19 Ekim 1939'da Üçlü İttifak İmzalandı. Bu durum bir bakıma Sovyetler ve Türkiye'nin yollarının ayrıldığına işaret ediyordu. Moskova'nın Montrö konusundaki ısıralı talepleri ilişkileri olumsuz etkilemiş Türk ve Rusya ilişkilerinde eksen kaymasına yol açmıştır (Oran, 2009, s. 422).

Sovyetler daha önce Lozan'da gördüğümüz gibi Boğazlar konusundaki çekincelerini, Montrö görüşmelerinde de yüksek sesle dile getirmiştir. Türk ve Sovyet ilişkileri Montrö Boğazlar Sözleşmesi görüşmeleri sırasında sarsılmaya başladı. Türk- Sovyet ilişkileri için handikap oluşturacak bir nokta, iki ülke açısından ortak bir hedefinin oluşturulamaması ve kurumsallaşamama gibi nedenlerden dolayı ilişkilerin niteliğinin sadece güç dengeleri üzerinden gelişen dinamiklere bağlı olmasıydı. Köklü bir iş birliğinin kurulamammış

olması ve ilişiklerin ortak bir hedefinin olmamasının sonucunu, İkinci Dünya savaşı bitiminde görmemiz mümkündür (Gürün, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), 1991; Yerasimos, 2000).

Türk karar alıcıları, İngiltere Fransa-Türkiye ittifakının kendi lehine olacağını düşünmüş ve artık tarafsız kalmanın gittikçe zorlaştığının farkına varmıştır. Başlangıçta Üçlü İttifaka fazla tepki göstermeyen Rus tarafı daha sonra tavır değişikliğine gitmiştir. II. Dünyaya Savaşının gerek cephe gerek diplomasi alanında iyice ısındığı dönemlerde Türkiye hem Mihver hem de Müttefiklerden yoğun baskı hissetmiştir. Buradaki devletler Türkiye'yi savaşa dahil edebilmek için defalarca girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Ankara bu Teşebbüsleri başarı ile savmasını bilmiştir. Sovyetler sık sık Boğazlar meselesini Türk tarafı üzerinde baskı kurmak için kullanıyordu Savaşın ilk safhalarında Türkiye'nin savaşa girmesini arzulayan Sovyetler, dengelerin Müttefikler lehine dönemsi ile bu düşüncesinden vaz geçmiştir. Türkiye üzerindeki baskılardan kurtulmak ve Birleşmiş Milletlere üye olabilme amacıyla 23 Şubat 1945'te Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir. ABD'nin Japonya ya attığı atom bombası sonucu savaş sona eriyor, savaş sonrası yeni bir safhaya geçiliyordu. Rusya savaş sonunda daha önce belirlenen aralıklarla yenilenen 1925 saldırmazlık ve dostluk paktını dönemim şartlarına uymadığı gerekçesi ile yenilenmesine itiraz etmiş, toprak talepleri ve Boğazların statüsüne yönelik isteklerini çok açık ve tehditkâr bir şekilde belirtmekten çekinmemiştir. (17-Temmuz-2Ağustos 1945) Postam Konferansı'nda, Sovyetler, Türkiye'den Kars'ı, Ardahan'ı istemişler Boğazlar sözleşmesinin yeniden düzenlenmesini talep etmişlerdir (Gürün, 2010, s. 291).

Sovyetler 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının 7 Kasım 1945'te bitecek süresini uzatmak istemeyen Sovyet Rus yönetimi gerekçesini Antlaşmanın savaş sonrası koşullara uymadığını ve bu nedenle antlaşmayı yenilemek istemediklerini bildirdiler. Son durumu en iyi özetleyen görüşme Molotov ve Sarper arasındaki görüşmedir; Molotov, Boğazların birlikte kontrol edilmesini, Boğazlarda üs açma talebi ile Kars ve Ardahan'ın Sovyetler verilmesi şeklindeki istekleri bildirmiş, geçmişte imzalanmış antlaşmanın, Sovyetlerin zayıf olduğu bir dönem denk geldiğini ve Kars ve Ardahan'ın geri verilmesi ile "bu haksızlığın" giderilebileceğini belirtti (Ertem, 2010, s. 266). Sarper'in, Molotov'a vermiş olduğu cevap şöyledir; "1921 anlaşması Sovyetlere

zorla kabul ettirilmiş bir anlaşama değildir. Tamiri lazım gelen hususlara gelince 1921 anlaşması bir haksızlık değil bir haksızlığın tamiri olarak görüyorum; bu haksızlığı bizzat Lenin müşahede ve tamir etmiştir" (Gürün, 2010, s. 284; Hale, 2003). Türk tarafı bütün bu isteklerin kabul edilmeyeceğini karşı tarafa bildirmiştir. Karşılıklı nota trafiği ve karşılıklı kınamalardan sonra ABD ve İngiltere Türkiye'nin yanında olduklarını bildirdiler (Topsakal, 2016, s. 47).

1945 Sovyet- Türk krizi ile ilgili karşı argümanlarda mevcuttur. Kısaca değinecek olursak 1945 Sovyet isteklerini "teklifler" olarak değerlendiren araştırmalarda, 1945 kriziyle birlikte özellikle batı taraftarı kesimlerin bir kurucu mit olarak bu krizi kullandıkları, yapay bir Sovyet korkusu yaratıklarını ileri sürmektedirler (Özcan, 2017, s. 55-77). Bu konuda Rus araştırmacıların bir kısmının paralel görüşleri mevcuttur. Rusya Başkanlığına bağlı Stratejik Araştırmalar Merkezinin Türkiye temsilcisi olan, Kolesnikov (2013, s. 35-40) 'a göre; ilişkilerin bozulması Atatürk'ün vefatı ile başlamış ve savaş boyunca oluşan bir birikimin sonucudur. Sovyetler, Almanların Rusya'ya saldırılarından sonara Almanya-Türkiye ilişiklilerinin 1925 dostluk anlaşmasına aykırı olduğunu savaş boyunca Almanya'ya kritik maden ihracatını ve Türk ordusunun Kafkas sınırında gereğinden fazla güç bulundurmasını Türkiye içindeki Alman sempatisini, aşırı Turancı ve Türkçü düşüncelerin devletin üst kademesindeki yöneticiler arsında itibar görmesi gibi daha bir çok neden ileri sürerek ilişkilerin soğumasının ve bozulmasının sorumlusunun sadece Sovyet Rusya olmadığını iddia etmişledir.

Ancak bütün bu savların yanında belirmek gerekir ki Sovyet istekleri birer vakadır. Çalışmanın ileriki bölümlerinde görüleceği üzere bizzat Sovyet yetkililer Stalin dönemindeki bu dış politika tavrı ve davranışları çokça eleştireceklerdir. Türk ve Sovyet Rusya İlişkileri uluslararası sitemin dönüştüğü ve iki büyük ve yeni gücün ortaya çıktığı koşularda ve yapıda artık farklı bir mecrada yürüyecektir.

Bu dönemi bazı uzmanlar tarafsızlık politikası olarak adlandırılsa da sıkça söylendiğinin aksine Türkiye savaş sürecince "Tarafsız" kalmış değil, savaş süresince "savaş dışı" kalmıştır. Çünkü zaman zaman savaşan taraflardan İngiltere ve Fransa ile ittifak yapmıştır. Türk Dışişleri savaş süresince Türkiye'yi savaş dışı tutmayı başarmışlardır. Türk yöneticileri I. Dünya savaşının sonuçlarından ders almış, aynı hatayı bu kez

tekrarlamamışlardır. Atatürk'ün ihtiyatlı, maceracılıktan uzak barışçı politik mirası savaş dışı kalmanın diğer önemli faktörüdür (Sanders, 2014, s. 146-147).

Genç Türkiye Cumhuriyeti iki savaş arası dönem olarak adlandırılan dönemdeki uluslararası sitemin kendi şartları ve koşullarında oluşan güç dağılımının belirlediği çok kutuplu yapısından istifade etmesini bilmiş ve birtakım kazanımlar elde etmiştir. Montrö Boğazlar Sözleşmesindeki önemli ve gelecek için hayati kazanılmalarla beraber, Fransa -İngiltere-Türkiye ittifakının sonucu çözüme kavuşturulan "Hatay sorunu" akla gelen ve dönemin uluslararası siteminin yapısından Türkiye lehine doğan fırsatlara dair iki önemli örnektir. Dönemin karar alıcıları bu fırsatları değerlendirmişlerdir.

3.1.3.5 Soğuk Savaş ve Türk -Rus ilişkileri

3.1.3.5.1 Türk-Sovyet ilişkileri: gerginlik ve yumuşama döneminde siyasi ve ekonomik ilişkiler

Türk ve Sovyet ilişkilerini ve Soğuk Savaş sürecini iki bölümde ele almak mümkündür.1945-1965 gerginlik dönemi olarak tanımlanabilecek ilk dönem ve 1965-1991 yumuşama dönemi adıyla iki aşamada ele alınabilir.

II. dünya savaşı sonrası oluşan, yeni dünya düzeninde artık ABD-SSCB ve diğerleri vardı. Bundan sonrası dönem bloklaşmanın gerek rıza gerekse zor kullanılarak oluşturulan bir çeşit çift kutupluluğu ifade etmekteydi. Buradaki temel soru bu yeni düzende Türkiye nasıl konumlanacaktı. Hale (2003, s. 109) göre; "Türkler açısından en önemli mesele ABD ve SSCB'nin başrol oyuncusu olduğu çift kutuplu sistemdi. Çift kutuplu bir sistemde, Türkiye gibi henüz toparlama aşmasındaki bir devletin seçeneklerinin az olması beklenen bir durumdur. Dünya ideolojik olarak da iki karşıt görüş üzerinden şekilleniyordu. Henüz Türk devlet hafızasında Sovyetlerin istekleri yerini korurken Türkiye için bu güce karşı denk bir güçle ittifak arayışı seçeneklerden biri olarak ortada duruyordu. Türk Devleti'nin nasıl ki II. Dünya Savaşı'ndaki önceliği bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumaksa, Soğuk Savaş dönemi içinde aynı düşünceler ve güvenlik kaygıları var olacaktı. Diğer birtakım etkenlerle birlikte Türkiye kendini ABD desteğine baş vurmak zorunda hissetmiştir. Truman Sovyetlerin niyetleri hakkında olumlu düşünmüyor, Sovyetlerin İran Azerbaycan'ına ve Türkiye'nin doğusuna asker yığması, Türkiye ve Yunanistan için tehdit olabilecek şekilde Bulgaristan'ın

kuvvetlendirmesi Truman'ın bu kuşkularında haklı olduğu sonucunu çıkarıyordu. Türk yetkilileri ve kamuoyundaki Rus antipatisi yükselirken, ABD'nin aslında bir jestle Büyük Elçi Münir Ertegün'ün na'şını Missouri Zırhlısının İstanbul'a getirmesi Türk kamuoyunda Rusya ya karşı Amerikan desteği olarak yorumlanmıştır (Hale, 2003, s. 111-117; Sander, 2014, s. 31-86). Diğer bir görüşe göreyse Amerika bu hareketle SSCB'yi kışkırtmak istemiş aynı zamanda Türkiye'yi Amerika'ya yakınlaştırma için bir adım atmıştır (Gerger, 1999).

İlerleyen süreçte ABD'nin Türkiye'ye yardımları artırdığını görüyoruz. Truman doktrini olarak bilinen; ABD başkanı Harry S. Truman tarafından açıklanan yardım programına Yunanistan'la beraber Türkiye de alınmış, bu kapsamada Türkiye'ye 100 milyon ABD doları hibe şeklinde yardım yapılmıştır. ABD Türkiye'ye yardımlarını dönemim Dışişleri Bakanı George Marshall tarafından deklere edilen Marshall yardımları olarak bilinen şekliyle devam ettirmiştir. Buradaki amaç Avrupa'nın savaş sonrası kalkınmasına destek olmak olarak açıklansa da aynı zamanda Avrupa'yı Amerikan malları için bir pazar haline getirmek amaçlanmaktaydı. Türkiye'ye yapılan finansal, ekonomik ve askeri yardımlarla ABD Türkiye üzerindeki etkisini artırırken, Türkiye'nin SSCB ye karşı direncini artırmak istemiştir. (Akalın ,2003, s190-234; Hale, 2003, s. 116-117; Sander, 2016, s. 31-86;).

Türkiye ve Sovyet Rusya açısından asıl önemli gelişme Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı Örgütü'ne (NATO) üye olmasıdır. Öncelikle SSCB'ye karşı güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı dönemde Türkiye 1949 da kurulan NATO'ya üye olmak istemiş fakat reddedilmiştir. Bu süreç iç politikadan bağımsız gelişmiş, İktidar değişiminden sonra da Türkiye bu konudaki iradesini ortaya koymaya devem etmiştir. Sonuçta Türkiye 1952 yılında Yunanistan ile NATO 'ya üye olmuştur. Türkiye'nin üyeliğine iki etken sebep olmuş, birincisi sürecin başlangıcında Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkan İngiltere, ABD tarından ikna edilmiş, ikincisi; 1950 yılında çıkan, Kore Savaşı'nda Türkiye Batı bloku ve ABD ile hareket etmiş, G. Kore safında K. Kore'ye karşı 4500 kişilik seçkin askeri birlikle fiilen savaşa müdahil olmuştur. Türk birliğinin Kuniri muharebelerindeki ABD ve Birleşmiş Milletler (BM) güçlerine yaptığı katkı NATO üyeliğine giden yolun önünü açmıştır (Hale, 2003, s. 118-120; Sander, 2016, s. 87-125). Eleştirel bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Gerger (1999, s. 75-79), Kore'ye asker gönderilmesi sonucu

Türkiye'nin NATO kıskacına girdiğini belirterek bu olayı Türkiye tarafından NATO'ya rüşvet verilmesi olarak değerlendirmiştir.

Türk-Sovyet ilişkileri açısından bir başka gelişme; Stalin'in 1953'te ölümü sonrası Sovyet karar alıcıları Türkiye ilişkilerini ve Türkiye'nin NATO 'ya üyeliğini sorgular bir hale gelmişlerdir. SSCB bu dönemde Türkiye'den toprak talepleri ve Boğazlardaki üs taleplerinden vazgeçtiğini ilan etmiştir. Türkiye bu tavır değişikliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Boğazlar meselesi hakkında SSCB tarafından malum olunan hükümlere tabi olduğunu bu vesile ile bir defa daha belirtilmiştir (Yılmaz ve Yakşi, 2016, s. 30-31).

Ancak bu karşılıklı açıklamalar ilişkilerin önündeki yapısal temel engelleri kaldırmıyordu. Türkiye Sovyetlere güvenmiyor, SSCB açısından ise Türkiye'nin koşulsuz bir biçimde Batı ittifakına bağlı olması ve NATO üyeliği ilişiklerin önündeki en büyük engeli oluşturuyordu (Tellal, SSCB-Türkiye İlişkileri 1947-1964, 2020, s. 54-65; Topskal, 2016, s. 47). Sovyetler Birliği Başkanı Hruşçov Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) kongresinde "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" prensipleri gereğince Türkiye'yi bu projeye dahil etmiş ancak bu dönemde gerek Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler gerekse Türkiye'nin Batı eksenli politikalar benimsemesi ilişkilerin gelişmesinin önünde engel teşkil etmiştir (Tellal, SSCB-Türkiye İlişkileri 1947-1964, 2020, s. 78-89; Yılmaz ve Yakşi, 2016, s. 30-31).

Özellikle Türkiye'nin bu dönemde Orta Doğu Komutanlığı projesi gibi ve Bağdat Paktı gibi Batı tarafından önerilmiş ve planlanmış SSCB karşıtı başarısız projeler içinde yer alması ve üstüne Suriye ile yaşanan sınır krizleri gibi bir takım bölgesel sorunlar Türk - Rus ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Burada Türkiye'nin Orta Doğu'ya Batı eksenli yaklaşımı, sorunları ve Orta Doğu'daki gelişmeleri doğru okumasını engellemiştir. Türkiye bu süreçte yükselen Arap milliyetçiliğini ve bölge ülkelerinde oluşmaya başlayan İngiltere ve Fransa özelindeki antipatiyi, İsrail karşıtlığını hesaba katamamış ve hem bölge ilişiklerinde başarısız olurken, aynı zamanda da bölge ülkeleri Mısır ve Suriye ile çok sıkı teması olan Sovyetlerin Türkiye ilişikleri bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. 1960 yılında yaşanan U-2 Krizi ilişkilerin bir kez daha gerilmesine neden olmuştur. Ancak Menderes hükümetinin son günlerinde dönemin Dışişleri Bakanı Zorlu, Başbakan

Adnan Menderesi ABD'ye aşırı bağımlılık konusunda uyarmış, özelikle kalkınma hamlesinde kaynak bulma çabalarına paralel olarak, Türkiye'nin kayıtsız şartsız ABD'ye bağımlı olmasının büyük bir hata olduğunu bu bağımlılığın değişmesi gerektiğini belirtmiş, Türkiye'nin SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesini teklif etmiştir (Girgin, 2005, s. 311).

SSCB ve Türkiye arasında 1950'li yılların sonunda gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler sonrasındaki dönemde hız kesmeden devem etmiş, 1965 sonrasında ekonomik ilişkiler hiç de azımsanamayacak bir boyuta gelmiştir. Türk ve Rus iştiraki olarak kurulan Çayırova Cam Fabrikası 1961 yılında üretime başlamış bu yılından sonra Türkiye yurtdışından ithal etiği ürünleri yurt içinde üretmeye başlamış bu karardan sonra Sovyetlerle ekonomik ilişkilerin daha çok hızlandığı görülmüştür. 27 Mayıs Darbesi sonucu kalkınma planlarına alınan anacak kaynak eksikliği nedeniyle hayata geçirilemeyen ağır sanayi teşebbüsleri Sovyet sermayesi sayesinde gerçekleştirilmiştir (Tokgöz, 2011, s. 9).

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yaşanan iki önemli sorun, Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel olarak yürüttüğü Batı eksenli bakış açısını sorgular hale getirmiştir. Dünya'yı bir nükleer savaşın eşiğine getiren Küba Krizi; Sovyetler ve ABD'nin Küba ve Türkiye'ye yerleştirdikleri nükleer başlıklı füzeler üzerinden gelişmiş bir sorundu. Türkiye kendi topraklarındaki Jüpiter Füzelerinden dolayı sorunun önemli bir parçası olmuştur. Türkiye bu füzeleri hem güvenliğinin hem de ABD ile iş birliğinin kantı ve simgesi olarak görüyordu (Sever, 1997, s. 655).

ABD kriz süresince Türkiye'ye danışmamış sadece bilgi paylaşmış, sonuçta Türkiye'nin füzelerin sökülmemesi yönündeki görüşlerine rağmen söz konusu füzeler Türkiye'den sökülmüştür. Türkiye kendisini ilgilendiren önemli bir konuda karar alama süreçlerinin dışında kalması ile ABD ilişkilerine şüpheyle yaklaşama eğilimine girmiştir. Ancak kriz bazı araştırmacılara göre Türk ve Rus ilişkilerinin hayrına olmuş, Türkiye'nin bu füzeler yüzünden SSCB'nin ilk hedefi olmaktan çıkmasıyla aslında Türkiye ve SSCB ilişkilerinin yeni ve olumlu bir ivme kazanmasını sağlamıştır (Tellal, 2002, s. 775).

Türk ve Sovyet ilişkilerine olumlu etkileri olan ikinci olay; ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerin ikinci önemli krizi "Johnson mektubu" ile sembolize edilen Kıbrıs sorunu

üzerinden gelişen krizdir. 1964 yılında Kıbrıs'taki müdahaleden önce ABD Başkanı Lydon Johnson tarafından başbakan İnönü'ye gelen tehdit üsluplu mektup sonucunda ABD ile Türkiye ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Bu kriz sonucunda Türk karar alıcıları denge arayışına girmişler, küresel ölçekte, ABD ve SSCB arsındaki yumuşamayı değerlendirerek, iki süper güç arsında daha dengeli bir politika izlemeye başlamışlardır (Hale, 2003, s. 135-139).

1962 Yılı'nda ortaya çıkan Küba Füze Krizi'nden 1979'da Sovyetlerin Afganistan'ı işgaline kadar geçen süreç genellikle yumuşama dönemi (detant) olarak adlandırılmaktadır. Küba Krizinin diplomasi ile aşılması sonucu iki süper gücün arsındaki ilişkilerde yumuşama döneminde başlamış oluyordu. İki kutuplu dünya düzeninin yapısı gereği Sovyetler ve ABD arsındaki ilişkiler sistemde iki devlet etrafında kümelenmiş diğer aktörlerin davranışlarını da etkilemiştir. Özellikle yumuşama döneminde Türk - Sovyet ilişkilerinin seyrinde bölgesel gelişmelere bağlı birtakım değişimler meydana gelmiştir. Şüphesiz bunlar dönemin Uluslarası sisteminden ve iki kutuplu yapısından bağımsız değildi. Türk-Sovyet ilişkileri kapsamında Türkiye yumuşama döneminde siyasi ve ekonomik anlamada oldukça önemli kazanımlar sağlamıştır. Ancak bu dönemde Türkiye için kendi yakın çevresinde ve milli çıkarları açısından daha önemli bir sorun olan Kıbrıs Sorunu 1960 ve 1970'li yılların en önemli gündem maddesi haline gelmiştir. 1959 Londra-Zürih antlaşması temelinde kurulan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığını Rum temsilcisinin yaptığı yardımcısını Türk tarafının temsil ettiği bir sitemle idare ediliyordu. Zamanla adada iki toplum arasında baş gösteren sorunlar ile illegal silahlı EOKA adlı örgütün Aralık 1963'te gerçekleştirdiği Kanlı Noel Katliamı sonucu Türkiye adaya yönelik politikasını daha aktif hale getirmiş ve garantörlük hakkı gereği adaya müdahaleye hazırlandığı sırada, ABD Başkanı Lyndon Johnson'dan Türk Başbakanı İsmet İnönü'ye iletilen üslubu ve içeriği açısından Türk makamları ve kamuoyu tarafından eleştirilen Johnson mektubu, Türk-ABD ilişkilerinin bozulmasına buna mukabil Türk-Rus ilişkilerinin eskiye nazaran daha da gelişmesine yol açmıştır (Tellal, 2020, s. 134-137,169-174).

Hale yapmış olduğu değerlendirmede, dönemin Türk-Rus ilişkilerini bir sarkaca benzetmiş, önce ABD ile ilişikleri gelişen Türkiye'nin Sovyet Rusya ilişkilerinin gerilediğini, Bunu tam tersi durumda 1960 ve 1970'li yılarda bu sefer ABD ile ilişkileri

gerilerken Sovyet Rusya ile ilişkilerin geliştiğini söylemektedir. Kıbrıs konusunda Türkiye üzerindeki ABD baskısını Sovyetlerle dengelemeye çalışmıştır. SSCB'nin de ilişkileri geliştirme iradesi sonucu 1965 yılından sonra Türk-Rus ilişkileri hızlı bir seyir izlemiştir (Hale, 2003, s. 156-157). Türk- Rus ilişkilerinde bu olumlu gelişmelere rağmen Kıbrıs'ta kurulacak güçlü bir Türk devletinin NATO ile iş birliği yapama olasılığı Sovyetlerin Kıbrıs konusundaki yaklaşımlarında etkili olmuştur. Türkiye bu olumsuzluklara rağmen üye olduğu NATO güvenlik örgütünden ayrılmamış, iki süper güç arsında dengeli ilişkiler kurmaya gayret göstermiştir. Bu aşamada dikkat çekici olan bir nokta Türk karar alıcılarının ideolojik farlılıkları bir tarafa bırakıp bu politikayı sürdürmeleridir (Zürcher, 2013, s. 394-397). Sovyetler bu dönemde Türkiye'nin Kıbrıs'ta daha fazla inisiyatif almasına karşı çıkmış, Türkiye üzerindeki siyasi baskısını devam ettirmiştir (Topsakal, 2016, s. 47-48). Ancak çalışmanın ileriki bölümlerinde değinileceği üzere günümüzde Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin aleyhine tam tersi bir durum söz konusudur. AB üyesi birleşik bir Kıbrıs'ın, NATO üyesi olama ihtimalide göz önünde bulundurulursa, bu sonuç Rusya'yı Akdeniz'deki çıkarları açısından tedirgin edecektir. Geçmişten farklı olarak bugünkü paradigmada Rusya'nın bu tedirginliği ve çekinceleri 1960'ların aksine bugün için Türk ve Rus ilişkilerine çok olumlu yansıyabilir. Açıklamalarında bu durumun şimdilik bir olasılık olduğunu belirten Ünal; İleride Rusya'nın Kuzey Kıbrıs'ı tanıyabileceğini söylemiştir (Ünal, 2021).

1965 öncesi Sovyetlerin gerektiğinde Kıbrıs'ın bir Türk istilasına karşı bağımsızlığını savunacağına dair yapılan çeşitli açıklamalarına karşın, Türk ve Rus temasları artamaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye ve Rusya birbirleri ile ilgili süreçleri dikkatlice takip ediyorlardı. Türk Dış İşleri Bakanı Feridun Cemal Erkin verdiği bir demeçte, söz konusu ziyaret ile öncelikle iki ülke arasındaki komşuluk bağının kuvvetlendirilmesinin amaçlandığından bahsetmiştir (Karakoç ve Orkun, 2020). Sonrasında Rusya ziyareti gerçekleştirmiş, Kıbrıs'ın "Milli davamız" olduğunu Sovyet Dış işleri Bakanı Gromıko 'ya bildirmiştir (Milliyet,1 Kasım 1964). 1965 teki temaslardan sonra özelikle ekonomik alandaki Sovyet yardımlarının da etkisiyle ilişkilerdeki olumsuz hava çabuk dağılmıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel 1967 yılında, 1969 yılında ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay SSCB'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde amaç iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmektir. 1967 Yunanistan'daki darbe sonucu yönetime aşırı sağcı bir iktidar gelmişti. Türkiye ve Sovyetler "enosis"e karşı ortak tavır almış, adadaki

her iki toplumun ortak çıkar ve hakları konusunda fikir birliği oluşturmuşlardı (Hale, 2003, s. 157). Türkiye böylece Rusları Kıbrıs konusunda tarafsız bir konuma getirebilecekti.

1970'lerin başında Türk-Rus ilişkileri üzerinde belirleyici olan yine Kıbrıs Sorunu olmuş, ilişkiler iki ülkenin karşılıklı tutumu ürerinden gelişmiştir. 1974 Yılı'nda Türkiye'nin Kıbrıs'a düzenlediği harekât Sovyetlerin tepkisini çekmişti. Türkiye'nin adadan çekilmesini isteyen bir deklarasyona imza atan Rusya, Yunanistan'ın NATO'dan çıkması ile Yunanistan ve Sovyet Rusya arsında bir yakınlaşmaya rağmen, Türkiye'yi tümüyle kaybedecek tepkilerde vermemiştir. Kıbrıs harekâtı sonucu, (1974-1978) ABD ambargoları döneminde Rusya tekrar Türkiye ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye ideolojik olarak ayrı kutupları temsil eden iki süper güç arsındaki uyguladığı denge politikasından vazgeçerek yeniden ABD ve Batı eksenli bir dış politika tercihinde bulunmuştur. Bu durum Rusya ve Türkiye arsındaki ilişkilerdeki mesafenin yeniden açılmasına yol açmıştır. 1980-1990 yılları arsındaki Türk ve Sovyetler Birliği ilişkilerini etkileyen faktörlerin başında Ortadoğu'daki Arap-İsrail sorunu ve İran-Irak savaşları gelmektedir. ABD'nin Orta Doğu'da daha aktif bir şekilde yer aldığı bu dönemde Rusya'da öteden beri müttefik gördüğü Baas rejimlerini destekliyordu. Bu durum Türkiye ve Rusya ilişkilerini bölgesel ölçekte olumsuz etkilemiştir. 1991 Yılı'nda SSCB'nin dağılması ve Soğuk savaşın sona ermesine rağmen bu bölgede ABD-Rus rekabeti devam etmiş, Türkiye bölgeye bakışını ABD ve Batı üzerinden kurgulamıştır. Türk karar alıcıları bu dönemde ABD ve Batı ile ilişkilerini daha da ileri götürme gayreti içinde olmuşlardır (Topskal, 2016, s. 47-48).

Türk -Sovyet ilişkileri için kayda değer bir gelişme, SSCB'nin Afganistan'ı işgalidir. Bu durum ABD ve SSCB ilişiklerini yeni bir gerilim düzeyine çekerken Türkiye işgali kınamış, Afgan sığınmacıları ülkeye kabul etmiştir. Bütün bu gelişmelerden Türkiye endişe duymuştur (Tellal, 2002, s. 781).

1980'li yılarda, Türk ve ABD ilişkileri yeni bir ivme kazanmıştır. Bu durum Sovyet Rusya ilişkilerini Türkiye'nin göz ardı ettiği anlamını taşımıyordu. Sovyet Rusya ile zaman zaman olumlu gelişmemler kaydedilmiyor değildi. Bu olumlu gelişmelere örnek olarak; 24 Mart 1988'de iki ülke arsındaki Karadeniz'deki FIR hattının belirlenmesi gibi

konuların yanında, Sovyet Rusya'nın Kıbrıs konusundaki uluslararası konferans fikrinden vazgeçmesi sayılabilir (Oran, 2006, s. 165-166). 1965-1991 yılları arası gelgitler şeklinde tarif edilen siyasi ilişkilere nazaran ekonomik ilişkiler daha istikrarlı bir görünüm arz etmektedir.

3.1.3.5.2 Türkiye -Sovyet Rusya ilişkileri (1965-1991)

Türkiye'de iki darbe arası dönemde radikal iç politik değişiklikler olmuştur. Bütün bu değişikliklerin yanında küresel ekonomik ve özelikle enerji ve fosil yakıt alanındaki krizler bu dönemde sistemdeki diğer aktörleri etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Arap -İsrail Savaşı sonrasında petrol üreten Arap ülkelerinin petrol arzını önemli ölçüde düşürmeleri soncu, ekonomisi petrol ve dövize bağlı olan Türkiye büyük bir kriz yaşamıştır. Krizin çözümü için Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarı Turgut Özal'ın öncülük ettiği 24 Ocak 1980 kararları sonucu ekonomide dünya ile uyum gerekçesi sonucu model değişimine gidilmiş, İthal ikameci ekonomi yerine Neo-Liberal ekonomiye geçiş sağlamıştır. Türkiye'nin iki darbe arası dönem olarak anılan dönemdeki ekonomik ilişkilerinin en geliştiği ülke SSCB'dir (Boratav, 2018; Kazgan, 2006).

Hale (2003, s. 174) göre, Türkiye ve Sovyet Rusya arsında imzalanan birçok ikili anlaşmalar neticesinde Sovyetler Türkiye'deki ağır sanayi tesisine teknik ve finansal destek sağlamıştır. Sovyetler ve Türkiye arsındaki ekonomik iş birliğinin 1965 sonrası Adalet Partisi (AP) döneminde çok olumlu yansımaları görülmeye başlanmıştır. Türkiye Sovyet Rusya'dan 1967 yılında yedi sanayi bölgesi için 200 milyon dolarlık kaynağın ardından, 1972 yılında 288 milyon dolar, 1975 yılında 700 milyon dolarlık krediler sağlamıştır. Bu dönemde Sovyet Rusya'nın en çok finansal destek verdiği ülkelerden biri Türkiye'dir (Hale, 2003, s. 156-157). Türkiye Cumhuriyeti'ne SSCB'nin finans ve teknik destekleri ile İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum tesisleri, İzmir Aliağa Petrol Rafinerisi, Artvin Levha Fabrikası, Bandırma Asit Sülfürik Fabrikası gibi çok önemli tesisler Türk ekonomisine kazandırılmıştır. Sonrasında bu önemli ağır sanayi tesislerine Orhaneli Termik Santrali eklenmiştir. İskenderun Demir Çelik Tesislerinin açılış törenine Türkiye Başbakanı Demirel, SSCB Başbakanı Kosigin birlikte katılmışlardır. Türkiye açısından bir diğer kazanım bu dönemdeki Sovyet kredilerinin SSCB'nin istediği mallar karşılığı ödenebilmesidir. Batıdan alınan kredilerle karşılaştırıldığında faiz oranları açısından oldukça avantajlıdır. Yardımlar doğrudan

sanayileşeme amacına dönük olduğundan kalkınma açısından çok önemliydi. 1967 yılından itibaren 1981 yılına kadarki süreçte 972.610.000 dolarlık ekonomik hacim söz konusudur. Ayrıca iki süper güçten de yardım alan eder devletlerden birisi bu dönem için Türkiye'dir (Tokgöz, 2011, s. 9-10; Tellal, 2002, s. 783).

1980 yılında bakıldığında, imzalanan protokollerle iki ülke arsındaki ticaret hacminin yüzde 30 oranında artığı görülecektir. Bu dönemde ayrıca iki ülke arasındaki takas (kliring) sisteminde değişikliğe gidilerek serbest döviz sistemine geçilerek serbest ticaretin önünün açılması amaçlanmıştır.1984 yılındaki en önemli gelişme Türkiye ve SSCB arsında yapılan doğal gaz anlaşmasıdır. Aslında bazı durumlarda önceden planlamış gibi duran birçok olay bazen ilginç bir şekilde tesadüfler ve hiç beklenmedik anlarda gelişe bilmektedir. 1984 SSCB ile Türkiye arsındaki doğal gaz anlaşması spontane gelişen bir olaydır. Karaçay (2017, s. 230) aktardığına göre, bir diplomatik resepsiyonda dönemin Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ile Rus Ticari Temsilcisi Kurmezenko arsında geçen diyalogda; Kurmezenko ticari ilişkilerin yersizliğinden bahsettikten sonra sözü doğal gaza getiriyor ve bütün Avrupa Rusya'dan doğal gaz alırken neden Türkiye'nin almadığı sorusuna Turgut Özal'ın neden almıyoruz şeklindeki soruya soruyla karşılık verdikten sonra, Hazine Müsteşarı Ekrem Pakdemirli'den gerekli görüşmeleri yapmasını istemiştir. Rusya tarafı Büyükelçi Vladimir Lavrov'un doğal gazın aynı zamanda stratejik bir ürün olması nedeniyle Moskova'ya danışılmadan böyle bir teklifin usulen yanlış olduğunu mahiyetine ikazı ve sert uyarılarının ardından Moskova'dan onay almak istemesi neticesinde, Moskova'dan neden olmasın şeklinde onay gelince ilginç bir şekilde de olsa Türk- Rus doğalgaz ticaretinin ilk temelleri atılmış oluyordu (Karaçay). SSCB Türkiye'den belli miktarda mal alırken, Türkiye'de SSCB'den her sene belli miktarda doğal gaz alacaktır. Sonuçta Türkiye, Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinde geçen boru hattından, 6 milyar metreküp, 1996 yılında ise 10 milyar metreküp doğal gaz almıştır (Tokgöz, 2011; Çelikpala, 2017, s. 209). İki ülke arsındaki ekonomik ilişiklerin giderek daha hız kazandığı dönem,1980'ler ve Anavatan Partisi (ANAP) hükümeti ve Başbakanı Turgut Özal dönemi olmuştur. Bu dönmede SSCB yakın çevresindeki etkin olduğu ülkelerle ikili anlaşmalar imzalamıştır (Yılmaz ve Yakşi, 2016, s. 32).

1989 yılında iki ülke arsında imzalanan Sınır ve Kıyı Ticareti anlaşması sonucu sınır kapılarındaki geçişler çok fazla miktarda artışlar göstermiş bu durum sınır ticaretini artırmıştır. Dönem için sarp sınır kapısındaki gelişmeler çok çarpıcıdır. Sarp sınır kapısından 1989 yılında yılda 30 araç geçerken bu sayı 1991 yılına gelindiğinde 1000 araçlık bir artış sağlanmıştır. Bütün bu gelişmelerin bir başka boyutu da iki ülke arsında ileride daha büyük miktarlara ulaşacak olan bavul ticaretine öncülük etmesi ve katkıda bulunmasıdır (Oran, 2006, s. 163-164; Tokgöz, 2011, s. 10).

Özetle;1965-1991 yıları arsındaki ilişkiler siyasi ve diplomatik boyutta inişli ve çıkışlı bir görünüm sunarken, Ekonomik ilişkiler daha istikralı bir büyüme ve gelişme eğiliminde olmuştur. Türkiye'nin 1960'larda başlattığı ağır sanayi hamlelerine SSCB'nin verdiği hem finans hem teknik destek iki ülke arasındaki işliklerin en bariz elle tutulur yönünü oluşturmuş, bütün bu gelişmelere paralel ticaret hacminin genişlemesi sınır ticaretinin artması ve enerji alanındaki yatırımlar Türk ve Rus ilişkilerinde ekonomik sahada çok olumlu sonuçlar ütermiş ve gelecek ilişkilerin bir nevi temelini oluşturmuştur. İlişkilerin bu denli gelişmesinde Sovyetlerin etki alanını genişletme niyetinin yanında Türkiye'nin ABD ile aynı anada SSCB ile ilişkilerini yürütebilme kabiliyeti ve iradesinin oluşması önemli bir faktördür. Bu dönem aynı zamanda 'Yumuşama Dönemi' olarak gevşek iki kutuplu bir dünya düzenine tekabül ediyordu. Uluslararası Sistem açısından, Sander (2014)'in belirtiğine göre; iki kutupluluktaki denge zamanla genişleyerek, küçük devletlerin başat aktörlerin etkisinden kurtulma yönündeki davranışları ve çabaları sonucu bloklardaki çözülmeleri meydana getirebilir. Sistem çok kutupluluk içinde eriyebilir. Bu durum bu dönemdeki doğu bloku ülkeleri için tamda yukarıda tarif edilen şekilde gelişirken, Soğuk savaş boyunca sistemin gevşek iki kutuplu özelikler gösterdiği yumuşama döneminde Türkiye ve SSCB ilişikleri özelikle ekonomik alanda çok olumlu ilerlemeler kaydetse de bu istisnaların haricinde temelde ABD ve Batı bağımlılığı devam etmiştir.

3.1.3.6 Soğuk Savaş Sonrası Türkiye ve Rusya ilişkileri

3.1.3.6.1 1991 Sonrası genel durum ve siyasi ilişkililer

Dünya Tarihi ve uluslararası sistem 1990'lardan itibaren Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile köklü ve derinden değişim yaşıyordu. Uluslararası sistemdeki tarihsel köklü değişimlere

bakacak olursak bunların birden ortaya çıkmadıkları geniş bir süreç içinde yapısal değişimlerin ve karşılıklı etkileşimlerin sonucu olduğunu görürüz. II. Dünya savaşı sonrası dönemin 1960'lar sonrası iki kutuplu yapısı yavaş yavaş gevşemeye başlamıştı. Bir sonraki uluslararası sitemin atılan tohumlarını bir dönem önceki sistemde aramak yanlış olmaz. Bütün değişim birdenbire olmuyordu. Sitemin çok merkezli bir görünüm alması 1960'lardan itibaren şekillenmekte birçok bileşenle birlikte bugüne kadar uzanmaktadır. Birçok araştırmacıya göre tarihsel süreci yapay bir şekilde bölmek, örneğin 1960'lar öncesini iki kutupluluk 1990'lar ve sonrasını çok merkezlilik olarak tanımlamak çok da doğru bir yaklaşım değildir. Ancak tarihsel anlatım açısından daha tutarlı bir yöntemde henüz yoktur. Uluslararası ilişkilere sistem yaklaşımı ve kutupluluk açısından bakan araştırmacı ve akademisyenlerin bir kısmı yeni yapıyı çok merkezli bir sistem olarak tanımlamaktayken bir kısmı SSCB'nin liderliğindeki Varşova Paktının dağılması, Doğu Avrupa ülkelerinin bloktan kopmaları sonucu ABD'nin Sistemdeki tek "süper güç" olduğunu belirmekte dolaysıyla, Dünyadaki sitemin tek kutuplu bir sistem olduğunu iddia etmekteydiler. Bu görüşler yanlış veya doğru çıkabilir. Tam ve sağlam bilgiler edinilmeden uluslararası sistemin kesin tanımını yapmak zordur. Buna karşın bir olgu olarak, 1990'larda iki kutuplu sistemin ortadan kalktığını söylemek yanlış olmaz (Sander, 2014, s. 332).

Henüz SSCB feshedilmeden önce, soğuk savaşın ve Doğu-Batı ayrımının sembolik yapısı Berlin duvarı yıkılıyor, bu olaya o dönem Doğu Almanya'da görevli genç bir SSCB memuru olan günümüzün Rusya Federasyonu lideri Putin'de şahitlik ediyordu. Putin Federal Meclis konuşmasında; (25 Nisan 2005) "Her şeyden önce, SSCB'nin çöküşünün yüzyılın en büyük jeopolitik felaketi olduğunu kabul etmemiz gerekir." (Eltcahanınnoff, 2017, s. 25). Putin kendince olayın insani boyutuna dikkat çekmek istemiş, 25 milyon Sovyet vatandaşı ve etnik olarak Rus'un sınırların dışında kaldığını belirtirken, kimse onların akıbetini sorgulamadı demiştir. Daha sonra göreceğimiz üzere bu yaklaşım, Kırım ve Ukrayna'da müdahalenin gerekçelerinden birisini oluşturacaktır.

Kutuplardan birisinin lideri konumundaki SSCB'nin "süper güç" olarak ortadan kalkması, iki kutuplu tanımı kendiliğinden geçersiz kılmaya yetiyordu. Bu yeni durumu jeopolitik okumalar yapan Brzezinski, Avrasya'nın tam ortasında bir "kara delik" oluştu

diye tanımlamıştır. Jeopolitik bakışın, meşhur "kalp gâh" olarak adlandırılan önemli bölgesi küresel haritadan sanki silinip gitmişti (Brzezinski, 1997).

Uluslararası sistemdeki bu köklü değişimin, Türk- Rus ilişkilerine yansımaması düşünülemez. 16 Aralık 1991 yılında SSCB'nin lağvedilmesi Türk ve Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmıştır (Yılmaz M. E., 2010). Soğuk Savaş'ın bitimiyle, 1989-1991 ideolojik olarak karşıtlık ifade eden komünizmin çöküşü ve SSCB'nin dağılması sonucu Türkiye üzerinden bir değerlendirme yapacak olursak, 1991'dan itibaren girilen bu süreç; en az 1918-1920 ve 1945 yıllarındaki köklü değişimler kadar sistem üzerinde etkilidir. Sovyetlerin çökmesi ile Türkiye'nin etrafındaki görünüm bir bakıma 1920'lere benziyordu. Türkiye'nin geçmişte tehdit algıladığı çok güçlü bir devlet artık yoktu. Dış politikada bir tercih olarak Türkiye 1920'li yılarda güttüğü tarafsızlığı yeğlemedi. Çünkü 1990'ların koşulları ve şartları 1920'lerden çok farklıdır. Türkiye NATO üzerinden güvenlikçi yaklaşımlarıyla Batı'ya bağlı idi. Dönemin yetkililerinin çok sık belirtiği gibi Türkiye yönünü ve geleceğini Batı ittifakında aramaktaydı. Aynı zamanda AB'ye tam üyelik gibi beklenti ve hedefler Türk dış politikasını belirliyordu. Daha sonraki dönemde bu beklentilerin gerçekleşmediği görülüp bu durumun yine Türkiye -Rusya ilişkilerine etkisi ayrı bir başlıkta ele alınacaktır. Bu dönemde iç politik dinamiklerin dış politikada etkileri artmış, Türkiye içinde ayrılıkçı ve silahlı bir hareket olan PKK'ya karşı verilen mücadele dış politikayı da etkilemiştir. Bütün bunların yanında ayrıca ekonomik talep ve beklentiler Türk Dış Politikasına yansımıştır (Hale, 2003).

Soğuk savaş sonrası oluşan koşullar ister tek kutuplu bir düzen olarak adlandırılsın ya da adlandırılmasın, bu "yenidünya düzeni" Türk-Rus ilişkilerine nasıl yansımıştır?

Daha önce belirtildiği gibi Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında daha önce imzalanan 1921 Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması gereği her iki ülkede taahhütlerine bağlı kalmaya çabalamış, çıkar çatışmalarından uzak durmuşlardır. Türkiye hem kendi kapasitesi hem de uluslararası sitemden kaynaklanan gerçeklik ve gerekçelerle söz konusu antlaşamaya riayet etmiştir. Fakat SSCB'nin dağılmasından sonra, Türkiye'nin abartarak dile getirdiği daha çok söylem olarak gördüğümüz, eski Sovyet veya Post Sovyet alanına birden çok yoğun ilgisi sadece kültürel bağlara gönderme yapan dış politika hamleleri, bu yeni dönemin en azından Rusya açısından kuşku ile başlamasına neden olmuştur. Bu algının

oluşmasında “Adriyatik’ten Çin Seddine Türk Dünyası” şeklindeki devletin en üst yetkilerinin yaptığı açıklamalar, “Türk Yüzyılı” gibi sloganlaşmış yaklaşımlar, Rusya açısından edinişe kaynağı oluyor, daha sonara ilan edeceği “Yakın Çevre Doktrini” gereği yaşam alanı gördüğü bölgelere müdahale olarak görülüyordu. Soğuk Savaş sonundan itibaren yaklaşık on yıllık bir süre sonrası 2000 yılına kadarki süreç, Rusya ve Türkiye’nin bölgesel jeopolitik rakip görünümleri sonucu birbirlerini karşılıklı olarak deneme ve test etme şeklinde geçen bir ara dönem olmuştur (Gökçay, 2021).

Milenyum çağının ilk yirmi yılında gelişen Türk- Rus ilişkileri, rekabetin yanında neredeyse kesintisiz süren siyasi istikrarın getirdiği pek çok alanda iş birliği ve fırsatları da beraberinde getirmiştir. Çalışmanın asıl temas noktası olan gününüz Türk ve Rus ilişkilerine geçmeden önce 21. Yüzyıla geçiş dönemini irdeleyip incelememiz günümüz ilişkilerini alçılamakta en az geçmiş diğer dönemler veya önemli tarihsel dönemeçler kadar aydınlatıcı olacaktır.

Türkiye, jeopolitik potansiyeli ve mevcut stratejik konumu ile Rusya’nın savunma, denizcilik ve Dünya üzerindeki nüfuz etkinliği ve çabası olarak sayabileceğimiz birçok yaşamsal faaliyet alanlarını derinlemesine etkilemektedir. Bir başka deyişle Rusya dünya üzerindeki etkinliğini ve kendi güvenliğini sağlamada Türkiye’ye sıkı sıkıya bağlıdır (Karpat, 2012).

Türkiye bu dönem Rusya ilişkilerinde pragmatik bir yaklaşım sergilemektedir. Henüz Sovyetler birliği dağılmadan önceki iki ülke arasındaki en önemli gelişme dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal 1991’de Moskova’ya yaptığı ziyaret olmuştur. Turgut Özal Moskova’nın yanı sıra, Kazakistan, Ukrayna ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Birliği ülkelerini ziyaret etmiş, çeşitli ikili antlaşmalarla bu gezi sonuçlandırılmıştır. Aynı zamanda bu ziyaret tarihi; 1921 tarihli Dostluk ve İş birliği Antlaşması’nın 70. Yıl dönümünde gerçekleşmişti. İkili antlaşmalar ekonomik, ticari, bilimsel ve teknik alanları kapsamaktaydı. Ayrıca 20 yıl geçerli olmak üzere, iyi komşuluk ve İş birliği Antlaşması imzalanıyordu (Tellal, 2002). Söz konusu antlaşmanın imzalanmasından sonara SCCB dağılmış, uluslararası sitemin irili ufaklı Rusya’yı da katarsak 15 yeni devleti olmuştu. Bu durumda Türkiye’nin bu yeni devletlere rol-model oluşturabileceği, aynı zamanda Türkiye’nin bu genç devletlerle ABD ve Batı arsında bir balkıma köprü işlevi

görebileceği gibi bir düşünce gelişmekteydi. Bu fikri özellikle bölgede etkinliğini arıttırmak isteyen ABD desteklemiştir. Bölge ülkelerine yönelik kültürel, sosyal-ekonomik, siyasi faaliyetler ve ekonomik destekler, 1992 yılında kurulan, Türk Dışişleri Bakanlığı koordinasyonunda faaliyet gösteren, Türk İş birliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) gibi kurumlar aracılığıyla yürütülüyordu (Özkan, 2010).

Türkiye özellikle Türk soylu ve akraba toplulukların Rus nüfuz sahasından çıkması için çeşitli çabalar sergiliyor ve üst düzeyden bu durumu ilan ediyordu. Dönemin Başbakanı Demirel 1992 yılında bölge ülkelerine yaptığı gezide, söz konusu ülkelere ruble kullanımının artık terk edilmesini tavsiye ederek bir bakıma Rusya'nın bölgedeki ekonomik etkinliğine meydan okumuştur (İşyar, 2018, s. 81).

İki ülkenin siyasi ilişkileri bu dönemde, eski Sovyet bölgesi veya Sovyetler ve Türkiye açısından yakın çevre olarak tanımlanabilecek bölgesel bir eksende hakimiyet mücadelesi şeklinde gelişmekteydi. Bu çerçevedeki gelişmelerin Türk ve Rus ilişkileri açısından en önemlisi, 1992-1994 arsı devam eden Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki devam eden çatışmalar olmuştur. Çalışmanın ileriki bölümlerinde daha geniş şekilde yer alacak olan, literatürde "Karabağ Sorunu" olarak adlandırılan bu sorunun birinci aşaması Soğuk Savaşın sonrasında tamamlamıştır. Kısaca değinmek gerekirse, Rusya'nın bu dönemde Ermenistan'a destek olması buna karşın Türkiye'nin Azerbaycan'a dönemin el verdiği imkânlarla destek olması, Rusya ve Türkiye arsında gerilime neden olmuştur. Türkiye'nin çatışmalara ve bölgeye müdahale etme yönündeki açıklamalarına karşılık, Rusya'dan çok net bir karşılıkla 'üçüncü dünya savaşı çıkar' şeklinde bir tehdit içerikli açıklama gelmiştir. Çok geçmeden Türkiye'den bir geri adım atılmış, Demirel'in Mayıs 1992 de Moskova'ya ziyareti sırasında gerilimi yumuşatama yönündeki çabaları sonrasında, İki Ülke Arasındaki İlişkilerin Temel Prensipleri Hakkındaki Sözleşme imzalanmıştır (İşyar, 2018, s. 82). İlişkilerdeki siyasi iletişim devam etmekle birlikte Türkiye ve Rusya arsındaki güven tam olarak sağlanamamış. Kuşku ile yürütülen ilişkiler devam etmiştir. Türkiye açısından Rusya her şeye rağmen bir öteki olmaya devam etmiştir.

Soğuk Savaş sonrası Türk -Rus ilişkilerinde bir diğer gerilim noktası; Avrupa Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması (AKKA) olarak bilinen antlaşmadır. Sovyetler Birliğinin dağılasından sonraki dönemde Güney Kafkasya'daki gelişmelerle ilgili olması nedeniyle Türkiye'nin etrafındaki ve Rusya'nın çevresindeki askeri güç açısından önemli değişikliler içeren bu antlaşma, aynı zamanda Soğuk Savaş'ın askeri boyutunu sonlandırması açısından önemlidir. Moskova değişen koşulları gerekçe göstererek, 17 Eylül 1993'te anlaşmadaki kanatlar bölgesi için getirtilen konvansiyonel kuvvet indirilmelerine uymayacağını bilirdi (Akgün ve Aydın, 1999). Rusya sonrasında antlaşama ile ilgili taleplerini kabul ettirmiş bu durum Türkiye ve birçok ülke açsından tepkiyle karşılamıştır. Rusya'nın 1993 Şubat'ında ilan ettiği Yakın Çevre politikasının askeri boyutunu ifade eden Askeri Doktrin neticesinde Eski Sovyet bölgelerindeki güç mücadelesinde Rusya önemli bir adım atmıştır. Bu durum dengelerin Rusya lehine değişmesi anlamını taşımaktaydı. Eski SSCB topraklarını Rusya açısından yaşamsal çıkar alanı olarak gören bu yaklaşıma göre bu bölgelerdeki gelişimleri kontrol etmeyi öngörmekteydi (Tellal, 2002, s. 541). Rusya'nın Askeri Doktrininde her ne kadar Türkiye'nin ismi zikredilmeden yer alan ifadeye göre; Rusya'nın 'nükleer bir gücün müttefiki olan nükleer olmayan bir güç tarafından tehdit edildiğinde nükleer güç kullanabileceği' maddesi Türkiye açsından dikkat çekici olmuş ve kastedilen gücün Türkiye olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (Özkan, 2010, s. 541).

Rusya Yakın Çevre Doktrini gergince, eski SSCB coğrafyasında askeri üsler kurmuş, söz konusu bölgelerdeki sınırların denetimini bu sayede gerçekleştirmiştir. Rusya aynı zamanda Yakın Çevre ve bu bağlamdaki Askeri Doktrini sayesinde geniş bir coğrafyada eski ekonomik faaliyetlerini de devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Eski SSCB bölgesi 25 milyonluk büyük bir Rus diasporası barındırması bakımından önemlidir. Rusya buradaki diasporayı korumakla birlikte zengin enerji kaynaklarına sahip bölge ülkelerini üçüncü bir gücün kontrolüne geçmesini de engellemiştir (Tellal, 2002, s. 542).

Türkiye'nin eski SSCB bölgesindeki birçok ülke halkı ile tarihsel, sosyal-kültürel bağlar üzerinden birçok ortak noktası bulunmaktadır. Ancak unutulmaması gereken nokta, aynı bölgede Ruslarında yakın zaman kadar devam eden ekonomik sıkı bağların yanında, Rusçanın gereçli dil olarak kabul gördüğü geniş bir coğrafyayı düşünürsek azımsanamayacak soyo-kültürel bağları mevcuttur. Bu ülkelerin ekonomik alt yapıları

incelendiğinde rahatlıkla görülür ki Rusya'ya bağımlılıkları henüz sonlanmamış devam etmektedir. Söz konusu ülkeler için en önemli bağımlılık ise güvenlik ve askeri bağımlılık olarak görülmektedir. Daha birçok nedenle, Rusya'nın bölgeye yönelik politika ve faaliyetleri Türkiye'ye kıyasla daha somut ve gerçekçi sonuçlar doğurmuştur. Bu dönem için Rusya'nın bir önemli girişimi, bu devletleri yeniden etrafında toplama amacı güden, Bağısız Devletler Topluluğu (BDT)'yi kurmasıdır. Litvanya, Letonya, Estonya gibi küçük Baltık ülkelerinin dışında öncelikle Rusya, Ukrayna, Belarus ve eski Sovyet Cumhuriyetlerinin hepsini kapsayan bu örgütte Rusya başat güçtür (Hüseynov, 2003). Rusya Federasyonu SSCB dağıldıktan sonra kalan torak büyüklüğü bakımından diğer 14 devletin iki kat genişlikte bir yüzölçümüne sahiptir. Ülke nüfusu söz konusu olduğunda SSCB'nin nüfusunun yarsından fazlasını barındırmaktadır. SSCB'nin dağılması sonrasında doğal kaynaklar ve çeşitli değerli madenlerin rezervleri ve çok önemli mevcut işletmeleri Rusya'da kalmıştır. Güç bileşenleri olarak bir ülkenin en önemli maddi varlıklarından, Doğal gazın %80'i, petrolün %90'ı, altının %70'i, üretilen toplam elektriğin %62'si, bu dönemdeki bütün gelişmelere rağmen Rusya'nın elinde ve kontrolünde olmaya devem etmektedir (Tellal, 2002, s. 452). Bütün bu verilerin ışığında, post-Sovyet sahasındaki Eski Sovyet ülkerleri üzerinden Rusya-Türkiye rekabetine baktığımızda elinde Türkiye'ye nazaran daha çok koz bulunduran açık maddi üstünlüklere sahip Rusya'nın daha başarılı olması kaçınılmazdır. Sonuçta da öyle olduğu görülmüştür. Daha sonraki süreçte her ne kadar Rusya Türkiye arsındaki Rusya lehine olan makas kapanma eğilimi gösterse de kısa dönem sonra Rusya'nın tekrar kapasitesini artırdığına şahit olmaktayız. Sovyet sonrası dönemde Türkiye'nin Rusya'yı sınırlandırma ve çok yönlü dış politika denemeleri istenilen sonuçları vermemiş, bir hayal kırıklığı oluşturmuştur. Türkiye'nin yaşadığı hayal kırıklığının nedenlerinden birisi de Türkiye'nin bölgesel ve günün koşularında büyük politikalar yürütecek ekonomik yeterliliğe sahip olmamasının yanında, Rusya'nın çok çabuk şekilde kendi "araka bahçesi" olarak gördüğü coğrafyaya dönme ve burada aktif olma isteğidir. Bir diğer önemli faktör bölge ülkeleri henüz bir "büyük ağabey" den kurtulmuşken bir yenisine çok olumlu bakmamışlardır. Sovyet ardılı bu devletlerin büyük kısmı, Rusya ile iş birliğini tercih etmişler, geleceklerini Rusya üzerinden inşa edeceklerini öngörmüşlerdir. Daha sonraki gelişmeler bu düşünceyi doğrular nitelikler taşımaktadır.

Soğuk savaş sonrası dönemdeki Türk-Rus ilişkilerinde öne çıkan bölgeler her ne kadar, Kafkasya ve Orta Asya'daki rekabet üzerinden okunsa da daha birçok sorunlu alanlar ve konular bulunmaktaydı. Rusya'daki Rus-Çeçen mücadelesinde Türkiye'nin hatırlarsak, geçmiş Türk -Rus mücadelesinden bagajında kalan önemli bir Kafkasya göçmeni nüfusu barındırması, buradaki Kafkas diasporasının etkisi ve bir takım nedenlerle Türkiye'nin Çeçenistan'a sempati ile bakması, buna mukabil Rusya'nın, kurulduğu günden itibaren birçok defa silahlı terör eylemeleri gerçekleştiren ayrılıkçı bir örgüt olan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'ya verdiği dönemsel destek, bu örgüt Avrupa ülkelerinin çoğunun yanında ABD, Kanada ve Avustralya gibi birçok ülkenin terör örgütleri listesinde yer almaktadır. Avrupa Birliği 'de PKK'yı 2004 yılında terör örgütü olarak tanımıştır. Ayrıca, "NATO'nun çeşitli belge ve açıklamalarında, PKK'ya terör örgütü olarak atıfta bulunulmaktadır" (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2021). Rusya'nın PKK'ya alan açması, ilişiklerin bir dönem gerginlik noktalarından biri olmuştur. Çelikpala (2019, s. 6)'ya göre, Rusya'nın Çeçen, Türkiye'nin PKK sorunu Türk ve Rus ilişkilerinin 1990'lardaki en önemli gündemlerinden biridir.

Her iki ülkede bu gibi ayrılıkçı hareketlerin, Batı tarafından desteklendiğini iddia ediyordu. Bu durum neticesinde ortak bir tutum geliştirmek yerine bölgesel rekabete yoğunlaştıklarından bu dönemde her iki ülkede Batı'nın finans, propaganda, lojistik ve silah olarak desteklediğini iddia ettikleri ayrılıkçı hareketlere karşı ortak bir tutum geliştirememiştir. İki ülkede bu gibi hareketlerin örgütlerini karşı taraf aleyhinde yeri ve zamanı geldiğinde kullanabileceği bir koz olarak görmüştür. Bu durumu en iyi örnekleyen açıklama; PKK ve Çeçen sorunu hakkında karşılıklı suçlamalar sürerken dönemin Rus Büyükelçisinden gelmiştir. "Evi camdan olan, komşusunun penceresine taş atmamalı" (İşyar, 2018, s. 84) şeklinde yaptığı açıklamadır.

Güvenlik konuları kapsamında ele alabileceğimiz konuları şu şekilde sıralamak mümkündür. Rus yapımı S-300 füzelerinin Güney Kıbrıs'a konuşlandırılama girişimleri. Boğazların tanker trafiğinden doğan tehlikelere yönelik Türk tarafının talep ettiği tankerlerin geçişine kısıtlamalar getiren Yeni Boğazlar Tüzüğü (Ercan, 2010, s. 32), enerji hatları konusunda önemli bir alternatif hat kapsamına girecek olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) hakkındaki tartışmalar, dönemin Türk-Rus ilişiklerinin gerilimli konuları olarak karşımıza çıkmaktadır (İmanov, 2010)

Siyasi ilişkiler, 1990'lar boyunca zaman zaman iki ülke asılandaki gerilimin arttığı istikrarsız bir görünüm oluşturmaktaydı. Bu istikrarsız ilişkiler yumağının nedeni, Türkiye ve Rusya arsasında güvenin tesis edilmemesidir. Bu inişli çıkışlı siyasi ilişkilere karşın Türk-Rus ilişkilerinin ticari boyutunda ekonomik özelikle enerji transferi boyutunda ilişkiler gelişme göstermiş, siyasi ilişkideki istikrasız görünümün tersine daha tutarlı bir görünün arz etmektedir. SSCB'nin dağılmasından 2000 yılının başına kadarki geçen sürede, iki devletinde jeopolitik nüfuz alanları kapsamındaki bölgeler üzerinden yürütülen ilişkiler, gerginliğin kontrolden çıkmamasına dikkat edilmiş bir süreç ve rekabetin devam ettiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Bütün bu jeopolitik karşılaşmaların yanında Rusya ve Türkiye artan bir şekilde ekonomik iş birliğine yönelmişlerdir. (İşyar, 2018, s. 84-86).

Ekonomik ilişkilerin artışıyla doğru orantılı bir şekilde siyasal alanda bir yumuşama dönemine giriliyordu. Rekabetin sonlanmasında Türkiye'nin kimlik eksenli, bölgede ve Rusya'da yeni revizyonist bir çaba olarak algılanan, üstüne hazırlıksız ve programsız yaptığı, bölge ülkelerine yönelik gerçekleştirmek istediklerinin kendi imkân ve kabiliyetlerinin çok ötesinde olmasını anlayıp, söylem ve eylemlerini gerçekçi çizgiye çekmesinin çok büyük etkisi olmuştur. Tuğtan (2016)'a göre; İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı yaptığı bu dönemde, Türkiye'nin bağımsız bir dış politika izlediğini, dış politika anlayışında belirleyici olan etken, Ulus- devleti merkeze alan akılcı güç hesabı ile belirlenmiş çıkar ve menfaatlerdir. Bu dönemde Türkiye bağımsız bir politika olarak, Doğu-Batı ikileminden uzak bir dış politika uygulamıştır. Üst düzey ziyaretlerdeki karışlıklı açıklamalarda bu durum gözlenmektedir. 1997 yılında Rus Başbakan Viktor Çernomirdin Türkiye ziyaretinde bulunmuş, bir yıl sonrasında ilk kez bir Türk Genelkurmay Başkanı, Org. İsmail Hakkı Karadayı Rusya'ya resmi ziyaret geçekleştirmiştir. 1999 yılında başbakan Bülent Ecevit Moskova'ya bir ziyaret geçekleştirmiştir (Bozkurt, 2010).

Türk-Rus ilişkilerinin 1990'ların son yılarında siyasi ilişkilerin yumuşama işaretlerinin ilki Türkiye'nin Çeçen sorununa dair bu konunun 'Rusya'nın iç sorunu' şeklindeki açıklamasıdır. Buna mukabil 1998 yılında Suriye'den çıkarılan PKK liderinin ilk durağı Rusya olmuş, Duma'nın bir çekimser oya karşılık Öcalan'ın sığınma talebini kabul etmesine rağmen, Rus Devleti sığınma talebini kabul etmemiş ve PPK liderinin

Rusya'dan çıkarılmasını sağlamıştır (Şener, 2017, s. 136). Rusya PKK terör örgütünün lideri Öcalan'ın Rusya'da kalmasına müsaade etmemiş, akabinde Türkiye ile terörizmin her türlüsüyle mücadelede dayanışma ve destek açıklamaları yapılmıştır (Mirzaliyeva, 2016).

3.1.3.6.2 Türk- Rus ilişkilerinin ekonomik ve ticari boyutu ve iş birliği (1991-2000)

Soğuk savaşın bitimi Türkiye için kendisine tehdit oluşturan bir süper gücün sahneden çekmesi ve kendisine siyasi bir alan açılmasının yanında çok boyutlu ekonomik iş birliği yapabileceği bir ortağın varlığına ve ortaya çıkmasına işaret ediyordu. Türkiye'nin kalkınma hamleleri sonucu artan enerji ihtiyacı ve buna mukabil Rusya'nın ekonomisinin en büyük girdi kalemini oluşturan enerji ihracına dayanan ekonomisi bu iş birliğinin oluşmasının temel mantığını ve başlangıç noktasını oluşturuyordu. 1991'den itibaren 2000 yıllarına kadarki inişli çıkışlı bir grafik gösteren nispeten istikrarsız siyasi ilişkilerin aksine, ekonomik ilişkiler çok hızlı bir ilerleme kaydetmiş, üstelik siyasi krizlerden çok etkilenmemiştir. Siyasi ilişkiler inişli ve çıkışlı belirsiz bir yol takip ederken, ekonomik ilişkiler hızlı ilerlemiştir (Bozkurt, 2010, s. 704). Bütün bunların yanında Türk turizmi için çok büyük potansiyel müşteri kitlesine sahip Rusya pazarı oluşmaktaydı. Rus turistlerin sağladığı veya sağlayacağı katkı, Ticari ilişkileri, siyasi ilişkilerin krizlerinden ve anlaşmazlıklarından uzak tutmayı başarmıştır. Soğuk savaş sonrası Türk-Rus ilişkilerini ele alırken genelde ticari, özelde enerji ve turizm sektörleri açısından gelişmelerin çok olumlu olduğu söylenebilir.

Türk-Rus ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrasındaki gelişiminin ticari ilişkiler kapsamında genellikle enerji ve turizm, inşaat sektörü gibi başlıklara ortaya çıkmaktadır. Türk-Rus ticari ilişkilerinin bu dönemi için en çarpıcı örnek 'bavul ticareti' olarak isimlendirilen, kayıt dışı olması nedeni ile ayrıca gümrüksüz gerçekleşen faaliyetlerdir. Rusya'da Çelnok'lar olarak isimlendirilen 'bavulcular' Türkiye ve Rusya arasında görülmemiş düzeyende bir ekonomik ve farklı sosyal ilişkilerin gelişmesine sebep oldular. Bavul ticareti şekkindeki bu kısa ziyaretleri Eski Sovyet Cumhuriyetlerinden gelen tezgâhtar, kasiyer, nakliye elemanların geliş gidişleri izlemiştir (Yükseker, 2003). Bavul ticaretinin bu dönemki hacmini örneklemek gerekirse, Rusya'nın Türkiye ile gerçekleşen ticaret hacmi 1990'lı yılların oralarında 2,5 milyar dolar seviyesindeyken, söz konusu bavul ticaretinin bu rakamın iki katı gerçekleştiği düşünülmektedir (Duman ve Samadov, 2003,

s. 32). Bu rakamların 1995-1996 yıllarında en üst seviyeye ulaştığı tahmini olarak 10 milyar dolar seviyelerine çıktığı ileri sürülmektedir. 1989 yılında Rusya'daki ekonomik krize bağlı olarak bavul ticareti biraz gerilese de ticari ilişkilerdeki yerini korumuş ve devam etmiş, kriz sonrası dönemde söz konusu ticari ilişkinin oluşturduğu oran, Rusya'nın dış ticaretindeki payı içinde %10 seviyelerinin üzerinde gerçekleşmiştir (Özel ve Uçar, 2019, s. 8). 1997 yılında Rusya'ya bavul ticaretti şeklinde ifade edilen mal girişlerinin %45'ni Türk malları oluşturmaktadır. Bu yıllarda Türkiye'ye bavul ticareti yapmak için gelen turistler %64 oranında BDT üyesi ülkelerin vatandaşlarıdır (Başaran, 2014). Daha sonraki süreçte birtakım kısıtlamalara maruz kalmış olmasına rağmen daha sonraki aşamada şekil değiştirerek, Türk iş adamlarının Rus pazarına girmesine bir bakıma öncülük etmiştir.

1992 yılından itibaren ekonomik konularda ilişkileri düzenlemek için üst düzey temasların arttığını ve anlaşmaların imzalandığını görüyoruz. Burada sektördeki birlik ve odaların önemli katkıları bulunmuştur. Türk-Rus İş adamları Birliği, Türk-Rus İş Konseyi, Laleli Sanayici ve İş adamları Birliği, Merter Sanayici ve İş adamları Birliği bu kuruluşluların belli başlı olanları olarak örnek verilebilir. Enerji ve müteahhitlik sektörleri ekonomik ilişkilerin önünü açmış ve ivme kazandırmıştır (Tellal, 2002, s. 547).

Rusya'da yapılan müteahhitlik ve benzer faaliyetlerin özelikle 1995 sorasında hızla geliştiği gözlemlenmektedir. Türkiye Müteahhitler Birliğinin (TMB) verilerine göre, proje bazlı olarak, 1997' de Moskova'da (35), Güney Federal bölgesinde (6), Ural Federal Bölgesinde (29) olmak üzere birliğe bağlı şirketlerin projeleri vardır. ENKA, Alarko, GAMA, Tekfen gibi firmalar bu alanda öne çıkmışlar, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde de ihaleler alıp projeler başlatmaktaydılar (Karaçay, 2011).

Aynı dönemde, Şişecam, Efes pilsen, Enka, Vestel ve Zorlu Enerji, Beko gibi Türk sermayeli ve sahipli firmaların yatırmalarının yanında, bankacılık sektöründe önde gelen Türk banklarından (Ziraat Bankası, İş Banaksı, Yapı Kredi Bankası, Garanti Bankası Deniz Bank ve Creditti Europe) gibi finans sektörü açısından son derce önemli kurumlar öne çıktılar. İlişkilerdeki hızı ve kapasite artışını ifade eden bir diğer gösterge, hukuk - danışmanlık, tekstil, lojistik ve turizm gibi alanlarda yoğunlaşan şirket sayısı 1993 yılı itibari ile 903 iken, 1998 yılına gelindiğinde bu sayının 3 bine yaklaştığını görmekteyiz

(Kabalov, Kornilov ve Özbay, 2006). Orta ve küçük sermeyeli girişimcilerinde bölgeye ilgisi gittikçe artmıştır. Parkende ve toptan satış yapan KOBİ'ler mobilya ayakkabı/ konfeksiyon, elektronik ürünler beyaz eşya inşaat malzemeleri ve otomotiv parçaları ticareti yapamaya başladılar. Bütün bu ticari faaliyetlerin yanında iki ülke ilişkilerinin sosyal ve insani boyutunu unutmamak gerekir, Sadece Türkiye'ye yerleşen Rus nüfus söz konusuyken buna mukabil ilişkilerin gelişimine paralel olarak Rusya'da azımsanmayacak yerleşik bir Türk kitlesi oluşmuştur. Rusya'nın içinde yayılmış yaklaşık olarak 80-90 bine yakın Türkiyeli göçmen nüfus bulunmaktadır. Buna mukabil yeni yaşam biçimlerinin geliştiğini görüyoruz. Evliliklerin sayısı hızla artış göstermiş bu durum ikili ilişkilerdeki birtakım sorunların giderilmesine katkıda bulunabilecek faktör olarak değerlendirilmiştir (Karaçay, 2017). Bir diğer hızlı gelişim gösteren sektör Turizm sektörüdür. 1990 da SSCB henüz resmen dağılmadan önceki turist sayısı 200 bin iken 1998 'e gelindiğinde bu rakam 670 binin üstüne çıkmıştır.

Bütüncül olarak dönemi değerlendirecek olursak yapısal manada 1990'lı yıllar askeri ve ekonomik güç dengesinin Türkiye lehine evirildiği bir dönem olarak görülebilir. 460 milyar dolarlık bir hacimle Rus ekonmisi,158 milyar dolarlık Türk ekonomisinin üç katına yaklaşırken 1999 yılına gelindiğinde Rus ekonomisi Türk ekonomisinin gerisine düşmüştür. Bunda her ne kadar Rusya'nın 1998 yılanındaki büyük mali krizin etkisi olsa da bu tarihteki kıyaslamaya göre; Rus ekonomisinin toplam olarak 198 milyar dolarlık bir hacmine karşın Türkiye'nin ekonomik büyüklüğü 250 milyar dolar seviyelerindedir. Maddi güç unsurları açısından konuya bakmaya devama edersek, Rusya'nın askeri olarak 1996 yılındaki, Çeçen savaşındaki mağlubiyet sonrası bazı uzmanlar Rusya'nın büyük güç olarak artık tanımlanamayacağını iddia etmişlerdir. 1998 verileriyle silah altındaki asker sayısı baz alındığında, Türk ordusunun asker sayısı ilk defa, Rus ordusunun asker sayısının yarısını geçmiştir. 871 bine karşı Türk ordusunu sayısal gücü 821 bin olarak ifade edilmektedir. Güç unsurlarının üçüncü öğesi olarak, 1992 Rusya nüfusu 148,7 milyonken, Türkiye'nin nüfusu 52,8 milyondur. Nüfusların karşılaştırılmasında (%37,5) gibi Rusya lehine bir durum söz konusuyken, 1999 yılına gelindiğinde 147,2 milyona gerileyen Rus nüfusuna karşın Türkiye'nin nüfusu 62,23 milyona ulaşmıştır. Türk nüfusun Rus nüfusa oranı (%42,3) olmuştur. Güç unsurları açsından çok kısa bir dönmende askeri, demografik ve ekonomik dengelerde meydana gelen değişimler, Türkiye'nin daha önce güvenlik açısından tehdit algısında en üstte yer alan Rusya'nın

görece daha az tehdit oluşturduğu güven ve güvensizlik gibi konuları aşmasına yardımcı olmuştur. Türkiye'nin daha önce Rusya'nın yakın çevresi ile ilgili dillendirdiği iddialı söylemlerden vaz geçmesi de Rusya'nın Türkiye ye karşı çatışmadan uzak bir pozisyona gelmesine yardımcı olmuştur. Bu durumda gösteriyor ki, devletler arsındaki ikili ilişkileri anlamak ve analizini yapmak için belirleyici faktörler olarak ekonomik, askeri ve demografik gibi güç unsurların oluşturduğu ilişkiler yumağında devletlerin kendilerine yönelik tehdit algılarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu dönem iki ülke açsından da güvensizlik (in/security dilemma) ikileminin aşıldığı bir dönem olmuştur. 1995 ten itibaren Rusya ve Türkiye'nin birbirlerine karşı politikalarını maddi güç unsurları ile yeniden değerlendirildiklerini söylemek mümkündür (Aktürk, 2017)

1992 yılı verilerinde Türkiye-Rusya arasındaki ticaret hacmi 1,4 milyar dolar olarak verilirken, 2000 yılına gelinirken bu rakamın 3 milyar dolara ulaşmış olduğu görülmektedir. Özbay (2011)'a göre 1992 yılından itibaren ticari ilişkilerinin eğilimi sürekli artış göstermiştir. 2000 yılından sonraki dönmede çalışmanın ileriki bölümlerinde değinileceği üzere ekonomik ilişkilerin çok daha hızlı arttığı görülecektir.

Daha sonraki dönemde Türkiye -Rusya arsındaki ticaret asimetrik bir yapıya evirilmiştir. Türkiye aleyhine bir dengesizlik söz konusudur. Bununda en önemli nedeni Türkiye'nin Rusya'dan aldığı doğalgaz miktarının ticari ilişiklilerdeki hacmindeki büyük payıdır. Türkiye'nin doğalgaz konusunda dolaylısıyla enerji temininde Rusya'ya bağımlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle çalışmada enerji konusu dönemlerin kendi içinde başlı başına ele alınmıştır.

3.1.3.6.3 Türk-Rus ilişkilerinde enerjinin yeri (1991-2000)

Türkiye'nin kalkınma sürecinde en fazla ihtiyaç duyduğu girdi enerjidir. Türkiye kendi enerji kaynaklarına mevzubahis dönemin koşularında sahip değildir. Türkiye'nin 1992'den itibaren günümüze kadar doğalgaz tüketiminin 12 kat arttığı göz önünde bulundurulursa diğer kalemler bir yana, yapılan bu kaba hesap dahi enerji ihtiyacının büyük bir kısmını doğalgaz üzerinden temin eden bir ülke olarak konunun ne denli önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Enerji tedariği mecburiyeti ve bu tedarikte güzergâh güvenliğinin yanında, transfer maliyetlerinin yüksekliği en yakın yerden enerji kaynakları transferini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan doğalgaz ve petrol ve türevlerinin

ithalatı SSCB döneminde başlamıştır ve artarak devam etmiştir. Türkiye'nin doğalgaz alması ilk olarak 1984 yılındaki anlaşama sonrası doğal gaz boru hattının tamamlanması ile (1987) 'de gerçekleşmiştir. Bir diğer önemli aşama 'Mavi Akım' doğalgaz boru hattı projesi ve anlaşmasıdır. 1997 yılında imzalanan anlaşma gereğince Türkiye Rusya'dan 25 yıllık periyot süresince, 16 milyar metreküp doğalgaz almayı kabul etmiştir (Tellal, 2002). Mavi Akım 2005 yılında tamamlanmış, daha önceki rekabetçi bir hat olan BTC 'ye karşın özellikle Rusya açısından iş birliğinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Mavi akım projesin gerçekleşmesiyle Rusya enerji kaynakları temini konusunda Türkiye'nin en büyük ortaklarından birisi oluyordu. Mavi Akım projesi sonucu Türkiye doğal gaz ihtiyacının %63 lük gibi büyük bir kısmını Rusya'dan karşılayacaktır (Özbay, 2011, s. 42). Doğalgaz transferi ile ilgili süreç bu dönemle kısıtlı kalmayacak, süreç ve tedarik gelecekte birçok ülkeye gaz taşıyacak olan 'Türk Akım' üzerinden devam edecektir.

4. YENİ DÖNEM VE TÜRKİYE-RUSYA FEDERASYONU İLİŞKİLERİ: GRİ ALANLARDA SORUNLAR VE FIRSATLAR

4.1 Türkiye ve Rusya İlişkileri Genel Görünüm

Soğuk savaş dönemi sonrası dönemde, Türk-Rus ilişkileri önceki döneme kıyasla ilerleme sağlamışsa da siyasi ilişkilerdeki değişim ekonomik ve ticari ilişkiler kadar gelişim ve başarı gösterememiştir. Bunun birçok nedeni bulunmaklaydı. Zaman zaman krizlerde yaşanamamış değildir. Bütün bu ilişkileri ve süreci etkileyen, tarihsel rekabet, karşılıklı güvensizlik, bölgesel ve jeopolitik karşılaşmalar, milli çıkarlar gibi birçok faktör sayılabilir. Bunlara ayrıca Soğuk savaş sonrası dönemin kimi araştırmacı ve uzmanın belirtiği gibi, sitemin tek kutuplu yapasının her iki aktöre olan etkisi de eklenebilir. Türk Rus ilişkilerinin gidişatı bundan sonraki süreçte hem iki devletin kedi iç dinamikleri açsından değişecek, hem de uluslararası sitemindeki etkileşim ve dış faktörlerin etkisi sonucu değişebilecektir. 2000'li yılların başlangıcı bu açıdan hem ülkelerin kendi içlerindeki iktidar değişimleri hem de uluslararası sitemdeki dönüşümlerin yaşandığı olguların araka arkaya gelmesi açısından ilginç bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu gelişmelerden birincisi, 1999 sonunda iktidarı Yeltsin'den devralan, esasen Ocak 2000'de göreve başlamış, 26 Mart 2000'de yapılan seçilmede %54,94 oyla seçimi kazanan Putin'in Rusya'da iktidara gelmesidir (Yapıcı, 2010, s. 214-215). Rusya'da iktidar değişirken, iki sene sonrası Türkiye'de ise ikili ilişkilerde bundan sonraki süreçte belirleyici roller oynayacak olan Recep Tayyip Erdoğan'ın lideri olduğu Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidar oluyordu. Topsakal (2016, s. 49)'a göre, Rusya ile ilişkilerde kazan kazan prensibi öne çıkmıştır.

İkinci önemli etken, küresel ve bölgesel ölçekteki gelişmeler ikili ilişkilere etki edecektir. Bunlardan birisi daha sonra ABD'nin gücü ve bu gücü yansıtma biçiminin sorgulanacağı 11 Eylül 2001'de ABD'de İkiz Kulelere yapılan saldırıdır. Bu saldırının ardından ABD önce Afganistan sonra Irak'a müdahalede bulunmuş, Irak saldırısında Türkiye'nin topraklarını kullanmak istemiştir. 1 Mart tezkeresi olarak gündeme gelen bu istek, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiş, bu durum ABD ile gerginlik yaratırken diğer yandan ABD 'ye muhalif ülkelerce olumlu karşılanmıştır. Türkiye başta Rusya olmak üzere ABD karıştı cephede prestij kazanmıştır. Bu dönem için uluslararası

sitem açısından yapılan değerlendirmelerde, 1991-2001 yılları arsındaki dönemin tek kutuplu bir yapı olmadığını aslıda bir geçiş dönemine tekabül ettiğini sistemin tekrar 'çok kutuplu' bir yapıya döneceği iddia edilmiştir. ABD artık sistemdeki tek başat güç olmaktan çıkmaktadır. Çin, Rusya, Japonya, Hindistan ve Brezilya gibi güç kazanan devletlerin yansıra bir ölçüde AB'de ABD 'ye bölgesel ve küresel rakipler olarak ortaya çıkmaktaydı (Kut, 2019). Ayrıca Türkiye ve İran gibi devletler sitemde en azından bölgesel yeni tanımlamaları gerektiriyor, sistemde yerlerini almalarıyla ve dolaysıyla sistemde yaşanan değişim uluslararası ortamın çok kutuplu yapısını işaret ediyordu (Eslen, 2008).

Yeniden iki ülke arsındaki ilişkilere dönecek olursak, karşılıklı rekabete dönük söylemlerin ve algının, ekonomik ilişkiler, ticaret, terörle mücadele, Avrasya'da çıkaralar gibi konu başlılıklarının etkisi altında adım adım olumlu yönde değişmeye başlamasıdır. Her iki ülkenin Batı Dünyasıyla yaşadıkları hayal kırıklıkları Türk-Rus ilişkilerinde bir nevi katalizör görevi görmüştür. Rusya'nın Batı'ya olan tepkisinin en önemli nedenlerinden birisi; eski Doğu Bloku Ülkeleri'nin (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti) NATO üyeliği başvurularının ilk adım olarak 1997 de başlamasıydı. Türkiye'de buna benzer bir şekilde ve süreçte hayal kırıklığı yaşıyor, AB'nin Lüksemburg zirvesinde üyelik sürecinden dışlanıyordu. Aynı dönemde 1997-1998 yılları ekonomik sıkıntılar, iki ülkenin de bir ötekisi durumuna düşen ve yabancılaşan Batı'ya karşı birbirleri ile iş birliği yapmanın en akılcı yol olduğunu ortaya koyuyordu. Bütün bu gelişmelerin ışığında Türkiye ve Rusya, Avrasya'da İş Birliği Planı ve İkili İş Birliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa başlıklı belgeyi imzalamışlardır (Çelikpala, 2019). Bu anlaşmalar, ikili ilişkiler çerçevesini aşıp uluslararası gelişmelere bağlı bölgesel ve daha üst düzeyde iş birliğine vurgu yapması bakımından önemli ve iki ülkenin bundan sonraki bakış açısını daha genişleteceklerinin habercisi oluyordu.

Ocak 2002 yılında Rusya genelkurmay başkanı Anatoli Kvaşnin'in Türkiye'yi ziyareti, ayrıca Milli Güvenlik Kurulu (MGK) genel sekreteri Orgeneral Tuncer Kılıç Mart 2002 kişisel görüş olarak ortaya koymuş olsa da Türkiye'nin Batı karşısında Rusya ve İran'la ittifak yapmasını tavsiye ve tercih ettiğini açıklaması (Baytok, 2002), daha on yıl öncesi mayıs 1992 deki Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar esnasında, çatışmanın Nahcivan bölgesine sıçraması ihtimali üzerine, Türkiye'nin bölgeye müdahalesi gündeme

gelince, Bağımsız Devletler Topluluğu Genel Kurmay Başkanı Mareşal Yevgeni Şapoşnikov'un Türkiye'nin müdahalesini 'Üçüncü Dünya Savaşı'na yol açar tehdidinde bulunmuştu (Kasım, 2001; Aktürk, 2006) .Şimdi ise üst düzey bir Türk askeri yetkilisi Rusya ve İran'la ortaklıktan bahsedebiliyordu. Bütün bu değişim ve söylemler, Türk-Rus ilişkilerinin 2000'li yıların başındaki baş döndürücü hızı hakkında bir fikir oluşturabilir.

İki binli yılların diğer deyimle milenyum çağının Rus-Türk ilişkileri açısından çok iyi bir başlangıç olduğunu, Putin 2004 yılında Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sırasında bizzat ifade etmiş, bir buçuk yıl içinde altı kez Türk-Rus zirvesi gerçekleştiğini vurgulamıştır. Siyasi ilişkilerin bu seviyeye gelmesinde on beş yıldır gelişerek devam eden ekonomik ve ticari bağların oynadığı rolünün önemi dikkat çekmiştir (Bozkurt, 2010, s. 708).

Bu dönem için vurgulanması gereken bir noktada Türkiye, SSCB'nin dağılması ile bir süper güçle sınır komşusu olmanın tehdit algısından kuruturken diğer yandan 2003'te ABD'nin Irak işgali sonucu, bu kez bir başka süper güç ABD ile komşu oluyordu. Bu gelişme ve süreç, ileriki bölümdeki Suriye sahasında Türk–ABD ilişkilerine ve anlaşmazlıklarına kadar uzanacak sürecinde başlangıcını oluşturacaktır. Dönemin jeopolitik gelişmelerinin yanında, Rusya'nın güç unsurlarındaki küçülme Türkiye'nin Rusya kaynaklı tehdit algısında değişimlere yol açmış böylece bütün etkenler bu şekilde birleşince Türk-Rus ilişkileri 2000 yılların başında tarihi bir zirveye ulaşacaktır.

4.1.1 Yeni Dönemde Erdoğan ve Putin iş birliği

Uluslararası sistemdeki yapısal değişimlerin yanında ABD'nin artık gücünün sorgulandığı yeni ve önemli güçlerin yükselişe geçtiği bu dönemde sistemin aktörler üzerindeki etkisinin yanında sistemdeki aktörlerden en önemlisi olan devletlerin içindeki kökten değişim iki ülkenin ilişkilerini etkilemiştir. Bunlardan en önemlisi Türkiye'deki iktidar değişimi sonucu dış politika yapımı ve karar alıcıların değişmesi ve Ak Partinin tek başına iktidara gelmesidir. Beraberinde Rusya ve Türkiye'nin ikili ilişkilerine soğuk savaş dönemi perspektifinden bakan lider kadrosunun büyük kısmı siyasi sürecin dışında kalmaktaydı. Soğuk Savaş sonrası yaklaşık olarak geçen yirmi yıllık süreçte en başta uluslararası sitemdeki değişimler olmak üzere sonrasında değişen iç dinamikler, Rusya'nın ve aynı zamanda Türkiye'nin temel değerlerini ve dış politika tercih ve prensiplerini etkilemiştir. 1990'ların ikinci yarısından itibaren temleri atılan çok

boyutluluk üzerinden bir okuma yapmaya başlayan yeni anlayış, Soğuk Savaş'ın ideolojik birtakım saplantılarından mümkün olduğunca uzak, daha çok pragmatik önceliklerle belirlenen bir düzlemde oluşmaya başlamıştır. Sonuçta yeni Rusya ekonomik olarak iş birliği yapılabilecek güvenli ve istikrarlı bir ortak olarak görülmeye başlanmıştır. Urazov (2013)'a göre; Türkiye ve Rusya ilişkilerindeki karşılıklı güven artışı iş birliklerinin ölçeği ve içeriğinin genişlemesi, Putin'in Rusya Federasyonu (RF) Cumhurbaşkanı seçilmesinin ve Türkiye'de Erdoğan'ın başkanlığındaki hükümetin iktidara gelmesiyle olmuştur.

Hatırlamak gerekirse, Türkiye için Rusya ile hızla gelişmekte olan ilişkiler ABD ve AB'ye bir alternatif olarak düşünülmüyordu. 17 Aralık 2004 Bürüksel zirvesi, Türkiye'nin reformlara devam etmesi koşulu ile üyelik müzakerelerine başlayabileceğinin belirtildiği, Türkiye'nin özelikle AB 'den beklentilerinin zirve yapığı bir dönemdir. Kısaca Türkiye hem Batı hem de Rusya için ideal ortak profili çizmektedir. 2004-2006, karşılıklı üst düzey ziyaretlerin çok sık yaşandığı bahar havası tabir edilen bir dönem olarak adlandırılabilir. Türkiye'deki karar alıcıların yanında, Rusya tarafına baktığımızda en önemli faktör olarak karşımıza çıkan Putin'inin görüşlerini özetlemek gerekirse, Putin dünyanın artık iki kutuplu olmadığını belirtmiş, bu durumun iki ülke arasında blok taahhütlerini ortadan kaldırdığını ve iki ülke arsında hiçbir problem bulunmadığını belirtmiştir. Geçmiş dönemde pek çok savaş yaşanmasına rağmen gelinen noktada rekabet için bir neden göremediğini söylemiştir (Çelikpala, 2019). Putin'in ilk ziyaretinden önce Türk basınına verdiği demeçler bu bağlamada Rus liderin Türklere bakış açını yansıtması bakımından ilginçtir. Putin burada Rusya için, halkımın refahı süper güç olmaktan daha önemlidir derken, Türkiye hakkındaki düşüncelerini daha önceki Türkiye gezilerindeki olumlu izlenimleriyle birlikte açıklamıştır (Hürriyet, 2004).

Aynı yıl içinde Türkiye açısından bir önemli gelişme daha sonra adeta AB-Türkiye ilişiklerine ambargo koyacak olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) Ada'nın tümünü temsil edilecek şekilde üyeliğe kabulüdür. Türkiye'ye 2005'te müzakereler davam mesajı verilse de Kıbrıs Sorunu öne sürülerek birçok başlıktaki müzakereler askıya alınmıştır. Türkiye-Bürüksel arasında bu gelişmeler yaşanırken, Rusya bu dönemde 2003-2005 yılları arsında, eski Sovyet coğrafyasında meydana gelen "renkli devriler" sürecini yaşıyordu. Türkiye ve Rusya'nın, AB ve ABD ile eş zamanlı yaşadığı

bütün bu sorunlar, iki ülke karar alıcılarının yakınlaşmasının yanında, kamuoyunda da ilişkilerin gelişmesi yönündeki ortak isteği artırıyordu. 2004 yılına ekonomik açıdan baktığımızda; Rusya 10 milyar dolar ticaret hacmi ile Almanya'nın ardından Türkiye'nin ikinci ticaret ortağı olmuştur. Aynı dönemde Türkiye ye gelen Rus turist sayısı 2,5 milyon kişiye ulaşacaktır. 2005 yılında işlevsel hale gelecek olan Mavi Akım'ın yanında, petrol sevkiyatı için Samsun-Ceyhan arasında yapılması planlanan hat için görüşmelere başlanmıştır (Özbay, 2016).

Batı'nın demokrasi konusunda yoğun eleştirilerine karşı; Putin bu dönemde NATO ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütleri açıkça eleştirmeye başlamıştır. NATO'nun genişlemesinden duyduğu endişeyi dile getirmiş, Rusya'nın merkezi bir tehdit altında olduğunu ileri sürerek Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasını (AKKA) askıya almıştır. Rusya, Ukrayna ve Gürcistan arsındaki doğal gaz fiyatlandırılması ile ilgili sorunlulardan Rusya'nın büyük bir doğal gaz müşterisi olan Türkiye kuşkusuz endişe duymuştur. Bölgesel gerginliklerin artması Türkiye tarafından endişe ile takip ediliyordu. Türkiye Batı ile özelikle güvenlik eksenli ilişkilerini devam ettirmekte, Kosova konusunda dahil birçok konuda NATO üyesi bir ülke kimliği ile hareket etmekte ve Batı müttefikliğine vurgu yapılmaktadır. Ancak bunlar Rusya ile ilişiklere olumsuz yansımamış özelikle Putin ve Erdoğan her buluşmalarında Türkiye ve Rusya'nın, Afganistan, Güney Kafkasya, Irak ve Orta Doğu'daki sorunlara bakışlarında benzerlikler olduğunu belirtmişlerdir. Bütün bu açıklamalara rağmen, Karabağ ve Ermeni Sorunu, Kıbrıs Sorunundaki yaklaşımlar Rusya'nın PKK'yı terör örgütü olarak tanımaması gibi konularda iki ülke arsında farklılıklar devam etmekteydi.

Her iki devlet farklı yaklaşımlarının yanında pragmatik bir tavırla devam ettirmenin bütün kazanımlarının farkında olarak ilişkilerin devamını sağlamak yönünde çok güçlü irade ortaya koymuşlardır. Türkiye 2000'li yıllardaki enerji ihtiyacını başta doğal gaz olmak üzere Rusya'dan karşılarken, Rusya'nın da bu bağlamada doğal gaz ve petrol ihracını ekonomi politik öncelik olarak görmesi ve bu konuda Türkiye'nin konumundan yararlanması neticesinde karşılıklılık durumu her iki ülkeyi ortak çıkaralar etrafında birleştirmiştir. Dikkat edilirse bu dönem iki ülke liderlerinin görüşmelerinin büyük bölümü enerji başlığı ve özelikle Mavi Akım hattı üzerinden doğal gaz alım satımı ile ilgilidir. Diğer bir dikkat çekici nokta aşağıdaki konu başlığında irdeleneceği üzere

Gürcistan ve Ukrayna örneklerinin ortaya çıkması, Rusya'nın Enerji konusunu politik bir baskı aracına ve siyasi bir aparata dönüştürme eğilimleri neticesinde iki ülke arasında tam bir güven tesisi edilmemiştir. Konu Türkiye açısından milli Güvenlik Kurulu (MGK)'nın gündemine girmiş, enerji konusunda tedarik çeşitliliğine gidilmesinin önemi vurgulanmıştır. Türkiye ve Rusya arsında gelişen bu ilişkinin asimetrik bir durum gösterdiğini rakamlar üzerinden bakarsak konunun Türkiye açısından önemi ve önceliği ortaya çıkacaktır. Henüz 1990'larda Türkiye -Rusya ticaret hacmi 1,7 milyar dolar seviyesindeydi. 1997 'ye geldiğimizde 4,2 milyar dolarlık bir kapasiteye, 2004 'te ise; 10,8 milyar dolar seviyelerine, buradan da 2005 yılında 15,1milyar dolara seviyesine ulaştığı belirtilmektedir. Rusya'nın Türkiye ye enerji ihracı 2007 itibari ile 28 milyar dolara, ardından 2008 yılında büyük bir sıçramayla 37,8 milyar dolara çıkmıştır. Sürekli yükselme eğilimindeki Rus ihracatına karşın, Türkiye Rusya'ya 6,5 milyar dolar karşılığında mal ve hizmet satıyorken Rusya'nın yaklaşık Türkiye'ye olan ihracatı 31,3 milyar dolar seviyelerinde gerçekleşiyordu. Bu önemli farkın oluşmasındaki birinci faktör, öncelikle doğal gaz olmak üzere enerji ticaretidir (Çelikpala, 2017; Çelikpala, 2019).

4.1.2 Türkiye ve Rusya Federasyonu ilişkilerinde gri alanların, sorunlar ve fırsatlar ekseninde incelenmesi:

Günümüzdeki Türk-Rus ilişkileri Soğuk Savaş dönemindeki nükleer silahların, dengesine dayanan ideolojik farklılıklarla ve birçok noktadaki karşıtlıklar üzerinden değerlendirilen yapısının artık çok uzağındadır. Dahada ötesi ABD merkezli olduğu iddia edilen Tek kutuplu düzenden çok farklı ve bağımsız çok boyutlu kendi dinamikleri ve paradigmalarını üreten yeni bir şekil almıştır. Yeni durumda oluşan farkların anlaşılması yenidünya düzeninin tanımının teorik açıklamalarından öte geleceğin perspektifinde alternatif senaryoların oluşturulması için de olanaklar sağlamaktadır.

Türkiye ve Rusya birbirlerinin iki kadim komşusu olarak bu yeni yapılanmada kendi milli güvenlikleri ekseninde jeopolitik yaklaşımla kendi aralarındaki ilişikleri sürdürmektedirler. Bu ikili ilişkilerin kesiştiği birçok bölge mevcuttur. Türkiye'nin etrafında ortaya çıkan gelişmelere baktığımızda en önemli temel aktörlerden birisinin Rusya olduğu görülmemektedir. Tarih boyunca Türklerin ve Rusların rekabet alanları Karadeniz, Balkanlar ve Akdeniz olmuştur (Jane, 2021, s. 109). Türkiye eksenli bakış

açısından Rusya'ya özel bir konum atfetmek yerinde olacaktır. Türkiye ilişkilerini yukarıda gördüğümüz üzere 15 yüzyıldan itibaren belirli dönemler haricinde genellikle karışlıklı rekabet alanlarından kaynaklanan hasımlık algılarıyla yönlendiğini veya yönlendirildiğini görmekteyiz. Günümüzdeki Suriye meselesi, Kıbrıs, K.Afrika boyutuyla Libya ve Doğu Akdeniz, Karadeniz Havzası olarak Ukrayna ve Kırım sorunu, Güney Kafkasya bölgesel boyutunda Gürcistan ve Karabağ sorunu olmak üzere farklı bir boyuta geçen ilişiklerin doğru analizleri gerekmektedir. Türk-Rus ilişkilerine yönelik yaklaşımlar bazı ön kabullerin oluşturduğu alışkanlıklar ve peşin hükümlerle değerlendirilmeyecek kadar önemlidir. Türk-Rus ilişkileri ne karamsar ve tarihsel savaşlar bağlamındaki çatışama üzerinden kötümser bakış açısıyla düşmanlık, ne de aşırı iyimserlik ve duyusal yaklaşımlarla şekillenen stratejik ortaklık seviyesindendir. İkili ilişkilerin siyah ve beyaz olarak tanımlamalara uymayan gri bir alanda gerçekleştiği ileri sürülebilir. Buradaki gri alandan kastedilen, pragmatik yaklaşımların yanında rasyonel seçimlerle şekillenen bazen çatışan bazı durumlarda işe çakışan, karşılıklı çıkarlarca belirlenen esnek bir rekabet alanını tarif etmektedir. Buradaki sarkaç gri alanın negatif veya pozitif yönüne doğru hareket edebilir ve hızlı değişimler görülebilir. Bu gibi bölgelerdeki ikili ilişkilerin yönünü bu değişimler tayin edebilir. Bütün bu nedenlerle Türkiye, Rusya ile olan ikili ilişkilerinde kendi milli güvenliği ve çıkaranlarını merkeze alan bir yaklaşımla. Rusya'ya diğer bütün aktörlere oranla daha fazla önem vermeli ve daha fazla ihtimam göstermelidir (Topsakal ve Zengin, 2021, s. 3)

4.1.2.1 Bölgesel boyut

4.1.2.1.1 Karadeniz

Türkiye ve Rusya Soğuk savaşın hemen bitiminde, Karadeniz bölesine yönelik iyi niyetli yaklaşımlar çerçevesinde güvenlik ve istikrara yönelik olarak, Karedeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ) kurarak önemli bir adım atmışlardır. Örgüt Karadeniz'deki ülkelerin ortak bir platformda buluşması açısından önemli olmasının dışında sahada sonuçlar üretememiştir. Sivil içerikli KEİÖ'nün yanında askeri konularda yardımlaşmayı öngören bir başka yapılanma 1998 yılında kurulan, Karedeniz Görev Gücü (Blacksea-For) ve "Karadeniz Uyumu" (Blacksea Hormony) gibi Türkiye tarafından başarılı görülen birtakım örgütlerlerdir. Türkiye bu öğütlere Rusya'nın katılımı için çaba sarfetmiş ve Rusya'yı süreç dışında tutmamaya özen göstermiştir. Bu dönmemdeki Türk-Rus

ilişkilerinin olumlu gelişimine paralel olarak 2006 yılında Karedeniz Uyumu Harekâtına Rusya'nın katılımı bölgedeki ikili ilişkiler ve bölgesel güvenlik açısından çok önemli ve olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Türkiye'nin bölgede Rusya'yı dışlamadan ve Ukrayna ve Gürcistan'ı Rusya ile bir şemsiyede bir araya getirme cabaları, Türkiye'nin öncelikle ABD ve birtakım müttefikleri ile ayrıca Rusya'ya olumsuz bakışları nedeniyle Varşova Paktının eski üyeleri Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini etkilemiştir. ABD Karadeniz'de bir güvenlik boşluğu olduğunu ileri sürmekte bu gerekçe ile bölgeye Amerikan askeri varlığını yerleştirmeyi öngörmekteydi. ABD'nin bu yaklaşımına başta Romanya ve Gürcistan olmak üzere destek gelmiştir. Daha sonra diğer kıyıdaş ülkeler ABD'nin bölgedeki etkinliğine yol açacak gelişmeleri desteklemişlerdir. Türkiye'nin bu durum karşısındaki tavrı; devlet aklı ve hafızasının unutamadığı I. Dünya savaşı deneyimi ve hatırası ABD'nin bu yaklaşımına engel olmuş ve Türkiye Rusya ile özellikle Montrö boğazlar sözleşmesinin hükümlerini muhafaza etmek ve kurallarına kesin uyum şeklinde ortaya çıkmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, Rusya ve Türkiye Karadeniz'de mevcut statükonun korunması konusunda hem fikir olmuşlardır. 2008'de, Rusya donama komutanı Karadeniz'deki askeri iş birliğinin geliştirilmesi üzerinde durmuş, Karadeniz'in güvenliği konusunda mutabakata sahip olduklarını belirmiştir. Karadeniz bölgesinde bir cepheleşmeye yol açan bu durum, karşı tarafta olan devleteler tarafından; Karadeniz bir Türk-Rus denizi oldu şeklinde eleştirilecektir (Çelikpala, 2019).

Daha sonraki gelişmelerden Rusya-Gürcistan savaşı, Rusya'nın Karadeniz Donanması'nı güçlendirme ve yenileme kararı alması ve uygulaması, Ukrayna-Rusya bağlamında, Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı Karadeniz'deki dengeleri kökten değiştirecektir.

4.1.2.1.1.1 2008 Rusya Gürcistan Savaşı

2008 yılında gerçekleşen Gürcü-Rus Savaşı küresel ve bölgesel ölçekte olduğu kadar Türk ve Rus ilişkileri açısından hem Karadeniz, Boğazalar aynı zamanda G. Kafkasya bölgesel bağlamıyla çok önemli gelişmelerden birisidir. Bir bakıma ürettiği sonuçlar açısından yeterince incelenmemiş bir konu olduğu düşünülebilir. Aslında Rusya'nın daha sonraki bölgesel askeri müdahalelerinin ilk öncüsü olarak bu savaşı örnek olarak göstermek pek yanlış olmaz. Özellikle Türkiye açısından, bölgedeki dengenin ve mevcut statükonun, Rusya tarafından tehdit edildiği ilk gelişme olarak okunabilir (Jane, 2021, s. 103).

Gürcistan'ın uluslararası hukuk açısından kendi toprağı kabul edilen Güney Osetya'yı ve buradaki Rusya yanlısı ayrılıkçı güçleri kontrol etmek amacıyla başlattığı savaş, Rusya'nın kendi himayesindeki ayrılıkçı güçler tarafında savaşa müdahil olması neticesinde savaş beş gün sürdü. Sonuçta Rusya Güney Osetya'da kontrolü sağladı. Savaş sırasında Gürcistan'ın başkenti Tiflis ve çevresiyle birlikte ülkenin iç kesimleri de bombaladı. Savaş sonunda Batılı güçlerce desteklenen Mihail Saakaşvili siyasi düşüşe geçmiş, yerine birkaç yıl içinde Rusya yanlısı Bizina İvanişvili gelmiştir. Kesin bir Batı ittifakı kaybı olarak nitelenen Rusya'nın Gürcistan müdahalesi, daha sonra gelişecek 2014 Kırım müdahalesi ve devam eden Rusya-Ukrayna savaşı, 2008'deki bu müdahale düşünülürse, yeni gelişmelerin hiç de sürpriz olmadığı ortaya çıkar. Bütün bu gelişmeler Türk ve Rus ilişkilerini nasıl etkilemiştir diye bakacak olursak, Rusya'nın Türkiye'ye karşı tavırlarının ilk ipuçlarını yine Gürcistan müdahalesinde görmek mümkündür. Rusya savaş esnasında Ermenistan sınırı yakınlarındaki yeniden Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından modernize edilen, coğrafi olarak Osetya'dan bir hayli uzak cephe gerisindeki Marneuli havaalanı ve üssü bombalamıştır. Ancak aynı savaş esnasında Rusya Türkiye'nin hiçbir ekonomik yatırımına zarar vermedi. Bu durum birçok araştırmacı tarafından Rusya'nın Türkiye'nin bölgede askeri ve stratejik konum elde etmesini istemediği buna mukabil ekonomik yatırımlara ses çıkaramayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Rus bombardımanlarının bu anlamda seçici bir şekilde sadece askeri alanları kapsaması Rusya'nın Türkiye'yi ekonomik alanda iş birliği yapılabilecek bir ülke olarak gördüğünün mesajı olarak algılanabilir (Şener, 2017, s. 140).

Türkiye'nin savaş esnasında dış politika tavrına baktığımızda her ne kadar dış politikası Batılı müttefiklerince eleştirilmişse de Türkiye öncelikle Montrö sözleşmesine kesinlikle uyulması konusunda dikkatli davranmıştır. Gürcistan'a insani yardım götürdüğü iddia edilen iki ABD savaş gemisinin boğazlardan geçişine Türkiye tarafından Montrö'ye aykırılık gerekçe gösterilerek izin verilmemiştir (Gaber, 2020, s. 46).

Türkiye ve Rusya'nın "Beş Gün Savaşları" esansında ve savaş sonrasında devam eden ilişkilerine baktığımızda, Türkiye ve Rusya açısından ilişkilerin bozulmamasına yönelik gösterilen çabaların ve ilişkilerin yakın çevrede gerçeklesen bu değişimlerden olumsuz etkilenmemesinin birçok nedeni vardır. Türkiye'nin kendi müttefiklerinin eleştirilerine rağmen ilişkileri geliştiremeye devam ettirmesinin nedenini irdelemek gerekir. Bu

inceleme ilişkilerin takip eden süreçteki seyrini anlamak açısından önemlidir. Türkiye açısında birinci faktör, Türkiye'nin enerji ihtiyacı bağlamında öncelikle nükleer enerji yatırımı için yabancı sermaye gidisine olan ihtiyacı yaklaşık 7 milyar dolar olarak öngörülmekteydi. Mavi Akım doğal gaz boru hatları gibi tedarik alt yapılarının yanında hızlı büyüyen ticari ilişkilerin çok büyük etkisi belirtilmelidir. 2008 yılındaki küresel krize rağmen Rusya-Türkiye arsındaki ekonomik ilişkilerin boyutunun rakamsal ifadesi 38 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu dönem Türk müteahhitlik firmalarının dünya genelinde yüklendikleri işlerin %22'sine tekabül eden miktarını Rusya'da gerçekleştirdikleri bir yıl olmuştur. Aynı yıl içinde 2,8 milyon Rus turistin Türk ekonomisine katkısını da bu rakamlara ilave etmek gerekmektedir. Türkiye bu dönemde bölgesel olarak çevresindeki İran, Azerbaycan ve Ermenistan'la ilişkililerinde daha aktif bir tutum takınıyor ve daha bağımsız bir dış politika profili çiziyordu. Geleneksel Rus tehdidi faktörü önceliğini kaybetmiş görünürken, Türkiye'nin güneyinde kendi müttefikleri ile yaşadığı anlaşmazlık ve problemlerle ilgili ulusal çıkarlarına uygun çözümler geliştirememekteydi. Rusya başat birtakım aktörler açısından küresel bir huzursuzluk ve istikrar bozucu güç olarak görünse de Türkiye açısından iş yapılacak ortak olarak görülmüştür (Çelikpala, 2019). Bu dönemde Türkiye'nin elini rahatlatan bir başka gelişme, ABD (2009) seçimleri sonucu Barack Obama'nın başkan olması ve 'reset policy' adı altında yeni bir yaklaşım benimsemesiydi.

Türkiye kendi jeopolitik ve stratejik konumunun ürettiği risklerin çeşitliliği konusunda kafa karışıklığı yaşamıyordu ama bu risklerin nereden ve kimlerden geldiği sorusunda veya güvenilir ortakların kimler olduğu hususunda bir takım temel değişikliler olabileceği belirtilmekteydi. ABD ve Batılı ülkelerle temel anlaşmazlık noktaları ortaya çıkmaya başlamakta, güvenlik konuları dahilinde ve birçok alanda menfaatler çakışmaktadır. Oysa Rusya ile en azından Türkiye'nin komşularının toprak bütünlüğü konusunda bir konsensüsün oluştuğu gözlemlenmekteydi. Suriye ve İran'la ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Rusya ve Türkiye hemfikirdir. Sonuçta bütün bu gelişmeler Rus imajını Türkiye açısından değiştirmiş, Rusya ortak çıkaralar çerçevesinde, öncelikle Karadeniz, Orta Asya ve Kafkasya'da iş birliği yapılabilecek güvenilir potansiyel bir ortak olarak görülmeye başlanmıştır (Aras ve Fidan, 2009).

Sonuç olarak, günümüzde Karadeniz'deki güç dengesi Rusya lehine değişim göstermiştir. Bu durumu özetleyen söylemi, bizzat Rusya Genelkurmay Başkanı Valry Gerasimov'un (2016)'da verdiği demeçte açıkça görebiliriz. Sovyetlerin dağılması sonrasındaki belli bir süreçte, Karadeniz de Türk ve Rusya donanması arasında Türkler lehine bir durum söz konusu iken artık Türkiye'nin Karadeniz'de hâkim güç olmadığını belirtiyordu (Petersen, 2019). Türkiye-Rusya Karadeniz'de ortak tatbikatlar gerçekleştirerek Karadeniz'in iki büyük gücü olarak istikrara katkıda bulunmuşlardır. Türkiye'nin Karadeniz politikası, statükonun koruması ve Karadeniz'in dışarıya kapatılması, prensibi etrafında şekillenmiş görünmektedir. Gaber (2020, s. 52)'e göre her ne kadar Türkiye'nin Karadeniz bölgesinde, "ABD'yi dışarıda, bölge devletlerini içeride ve Rusya'yı aşağıda" tutma şeklindeki geleneksel politikası birçok zorluk getirse de Türkiye kendi milli çıkarları gereği bu tutumun kendisi için daha uygun olduğunu görmektedir.

Tarih boyunca Türk -Rus rekabet veya iş birliği alanlarının en kadim olanı Karadeniz bölesidir. Azak denizi ve Kırım'ın stratejik konumunu denkleme katarsak bu bölgenin önemi sadece Türkiye açısından değil, sistemdeki birçok aktör için kuşkusuz çok göz ardı edilemez bir noktadadır. Türk ve Rus jeopolitik hafızasında ayrı bir yer tutan bu bölge, aynı zamanda, Enerji kaynakları doğal gaz ve petrol transferi açısından Avrupa içinde çok önemli bir alanı teşkil etmektedir. Genellikle bölgede Türkiye'nin kazancı Rusya'nın kaybı olarak veya tersi Rusya'nın kazancı, Türkiye'nin kaybı olarak ifade edilen peşin yaklaşım, Karadeniz'de Türkiye ve Rusya'nın ortak hareket ederek kazanımlar elde edebileceğini ihmal etmektedir. Buradaki en kritik nokta Türkiye ve Rusya'nın Montrö sözleşmelerine gösterdiği itina ve dikkat olacaktır. Türkiye ve Rusya Karadeniz'deki iş birliklerini her türlü krize rağmen koruyabilmişler ve geliştirebilmişlerdir.

Özelikle son dönemde Türkiye'nin Karadeniz'de bulduğu doğalgaz yatakları ve potansiyel yeni alanların keşfi (TRT Haber, 2021), Türkiye açısından Karadeniz'de istikrarın önemini dahada artıran bir başka yeni faktördür. Karadeniz'in geleceği açısından sadece Türkiye ve Rusya'nın tutumları belirleyici olmamaktadır. ABD ve Batı İttifakının bölgedeki girişimleri ve bölgedeki diğer aktörlerle ilişkilerde Karadeniz bölgesi için belirleyici olacaktır. Konunun önemi çalışmanın yapıldığı dönemde ortaya çıkan Rusya- Ukrayna Savaşı ve uluslararası sistemde ürettiği risklerle değerlendirilirse ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bölgedeki diğer önemli gelişme

bu bağlamdaki, Türk-Rus ilişkilerinin artık sınırına mı gelindi şeklindeki sorgulamaları beraberinde getiren, Kırım konusudur.

4.1.2.1.1.2 Ukrayna, Kırım ve Azak denizi, (2014)

Çalışmanın ilk bölümlerinde sık sık vurgulandığı üzere, Karadeniz genelinde, Kırım ve Azak denizi özelinde görülecektir ki, bu bölge Tarihsel süreç içinde görüldüğü üzere, jeopolitik, jeoekonomik, güvenlik kaygılarının yanında hem Ruslar aynı zamanda Türkler tarafından kritik öneme sahip bir bölge olagelmiştir. Rusya'nın imparatorluk dönemimden itibaren Baltık, Karadeniz ve Hazar üzerindeki çabaları, güçlü bir devlet olmanın bu denizlerde üstün olmakla mülkün olacağını kabullenmesi ve bu doğrultuda politikalar üretmesi ile ilgilidir. Kadim Rus ve Türk tarihi uzamlarından Akdes Nimet Kurat'ın ifadesiyle; "Moskova -Rus Devletinin siyasi tarihi haddi zatında Rusya'nın Türk illeri hesabına yayılış hareketi mahiyetindedir." Şeklinde özetlediği mücadeleler silsilesidir (Kurat, 1987, s. xxi).

Karadeniz ve Kırım, Rusya İmparatorluğu'ndan itibaren, SSCB dönemi dahil önemini hiç yitirmemiş, günümüze kadar uzanan süreçte adeta Rusya açısından bir beka sorunu olarak ele alınmıştır. Türkler ve Ruslar arsında 20. Yüzyıl sonun kadar sıfır toplamlı bir oyun şeklinde devam eden mücadele, bölge dışı aktörlerin dahil olması ile daha karmaşık bir görünüm almıştır. Soğuk savaşın sonuna kadar bölgedeki tek Batı ittifakı üye devlet Türkiye'dir. Soğuk savaş süresince "Kızıl Çember" olarak ifade edilen durum değişmemiştir. Soğuk savaş sonrası dinamik olduğu kadar belirsizliklerle dolu dönem kuşkusuz Türkiye- Rusya ve bölge dışı aktörleri etkileyecektir. Soğuk savaş sonrasında Doğu Avrupa ülkelerinin Batı ittifakı içindeki kurumlarda yer alma istek ve çabalarının Batı blokunda karşılık bulması ve genişlemenin doğuya doğru Rusya'yı çevreler şekilde devam etmesinin yanında diğer önemli gelişme Rusya'nın yakın çevresindeki eski bağlaşıklarındaki "Renkli Devrimler süreci olmuştur. Gürcistan'da Kırmızı ya da Gül Devrimi'yle Mihail Saakaşvili iktidara gelmesi, Ukrayna'da ise 2004 yılında Turuncu Devrimle Viktor Yuşçenko'nun yönetime gelmesidir (Aydın, 2020, s. 465). Bütün bu gelişmeler Rusya tarafından bir çevrelenme olarak görülmekte, Karadeniz'de çevrelenmenin geliştiği bir alt bölge olarak ele alınmaktadır. Karadeniz kıyıdaşlarından, Bulgaristan ve Romanya'nın AB ve NATO üyesi olmasından sonra 2008'de Bükreş'te Gürcistan ve Ukrayna'nın üyeliği gündeme gelmiş ve her iki ülkeye de üyelik

vadedilmiştir. Rusya bu konuda itirazlarını üst perdeden dile getirmiş ve üyelik taahhüdünün geri çekilmesini NATO'dan talep etmiştir (Euronews Türkçe, 2021).

Rusya'nın bütün bu gelişimlere sahadaki ilk tepkisi 2008 Gürcü-Rus Savaşı olarak karşımıza çıkarken devamındaki en önemli gelişme Ukrayna sınırları içindeki Kırım yarım adasının Rusya tarından ilhak edilmesidir. Dobass Bölgesindeki ayrılıkçıların siyasal birim kurmalarını da içeren bu süreçten önceki gelişmelere kısaca değinecek olursak, 2010 yılında Ukrayna'da Rusya yanlısı Viktor Yanukoviç iktidara gelince bu durum "Turuncu Devrimin sonu" olarak kabul edilmişti. Değişiklilerle beraber Ukrayna'daki siyasi belirsizlik sona ermemiş, Batı yanlısı cephe ile Rusya yanlıları arsındaki çatışma daha belirgin bir hal almıştır. Bu güç mücadelesi Yanukoviç'in, 22 Kasım 2013'te AB ile Ortaklık Antlaşmasını imzalamaması ile zirveye çıkmış ve "Maydan" protestoları olarak anılacak olan hükümet karşıtı gösteriler düzenlenmiştir. Rusya muhalefetin gittikçe etkisini artırması üzerine Sivastopol limanındaki donanma üssünü koruma gerekçesi ve aynı zamanda Kırım'daki Rus topluluğun durumunu gözeterek Kırım'a müdahale etmiş, 16 Mart 2104'te düzenlenen, Tatar toplumunun büyük çoğunluğunun protesto edip katılmadığı bir referandumdan iki gün sonrası Kırım Rusya tarafından ilhak edilmiştir.

Rusya'nın Kırım'ı ilhakı, Karadeniz kıyıdaşları devletlere karşın, bölgeye yerleşmesi, Rusya'yı bölgede daha etkin bir güç haline getiriyordu. Türkiye açısından bir şekilde kayıp olarak görülen bu durum, ABD ve Batı ittifakındaki devletlerinde tepkisini çekmiştir. Rusya'nın Karadeniz'de askeri ve siyasi olarak başat güç haline gelmesi Türk -Rus ilişkilerinin bundan sonraki zorlu konularından biri olacaktır. Kimi araştırmacılarca Kırım'ın Karadeniz'deki konumu, Doğu Akdeniz'deki Kıbrıs'ın stratejik konu ile kıyaslanabilmektedir. Kırım'ın ilhakı ve Azak denizinin çıkışının Ruslarca kontrol altına alınmasının yanında Rusya'nın bu bölgeye saldırı amaçlı silahlar konuşlandırması Türkiye açısından güvensizlik algısı yaratacağından bu önemli mesele bir boyut daha kazanmaktadır. Kırım'daki gelişmelerin diğer boyutu, Türkiye açsından tarihsel ve kültürel bağlara sahip olduğu Kırım Tatar topluluğudur. En kalabalık Tatar diasporasının Türkiye'de bulunması, Türkçülük akımının çıkış noktalarından birisi olması, Kırım konusunu Türkiye açsından sembolik, duygusal yönlerinin yanında somut siyasi, stratejik özellikleri düşünülüşe Kırımın Rusya'ya ilhakı kayıp şeklinde değerlendirilebilir.

Türkiye, Rusya'nın Kırımda düzenlediği referandumu "gayrimeşru" ve akabindeki ilhakı "yasadışı" olarak nitelendirmiş, Kırım Tatarlarına karşı uygulanan baskıcı ve ayrımcı tutumun sona erdirilesini ve Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunması yönündeki siyasi tavrını ilan etmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Kırımın ilhakının bu denli önemine karşın Türkiye'nin bu dönemde Rusya'ya karşı sembolik açıklamalar haricinde kayda değer ve sert bir tepki vermediğini görüyoruz. Söylemsel tepkiler olarak görebileceğiz bu açıklamalar bir yana, Türkiye Rusya'ya karşı ABD ve AB'nin yaptırımlarına katılma konusunda da isteksiz davranmıştır. Kırım konusunda Rusya'ya karşı Türkiye'nin takındığı temkinli tutum bu dönemde gelişen çok boyutlu iş birliğinin tek bir bölge üzerinden değerlendirilmediğini göstermekte ve Türkiye'nin dengeli politikasının bir başka boyutunu oluşturmaktaydı. Başka bir deyişle rekabet içinde iş birliği, Türkiye-RF ilişkilerinin ana karakteristiğini oluşturuyordu. Rusya Türkiye'nin Batı ambargosuna katılmamasını olumlu karşılamış, Türkiye'nin Kırım konusunda izlediği politika birçok yönü ile Gürcistan-RF savaşında izlediği dış politik yaklaşımlıya benzerlikler taşımaktadır. Türkiye her iki sorunda da Montrö sözleşmesi hükümlerine uyduğunu bütün ayrıntıları ile Rusya ve bütün taraflara açık ve net olarak beyan etmiştir. Türkiye ABD gemisi USS Taylor'un Karadeniz'deki kalış süresine Rusların yaptığı eleştirilere konunun yakıt ikmali ve teknik konulardan kaynaklandığını RF 'ye rapor ederek bildirdiğini beyan etmiştir (Yıldırım, 2020).

Türkiye'nin bu konudaki tavrı neorealist bakış açısı ile (buck passing) 'yükü başkasına devretme' olarak adlandırılan yaklaşımla izah edilebilir. Sistemdeki herhangi bir Ulus-Devletin mücadele etmek istemeyecekleri büyüklükteki bir tehditle karşılaştıklarında bu tehditten rahatsız olacak diğer Ulus-Devletlerce bu tehdit unsurunun göğüslenmesini tercih etmeleri şeklinde görülebilir (Aktürk, 2017, s. 141-142). ABD ve AB'nin ve Britanya'nın çekimser kaldıkları sadece yaptırımlarla cevap verdikleri Kırım işgal ve ilhakına, Türkiye bu yaptırımlara da katılmayarak yukarıdaki gibi yükü başkasına devretme şeklindeki devlet davranışına benzer bir reaksiyon vermiştir diyebiliriz. Bir diğer faktör Türkiye'nin AB ve ABD ilişkilerinde özelikle güneyindeki Irak ve Suriye başta olmak üzere, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz deki bölgesel gelişmelerde Türkiye'nin Batı ittifakıyla başta ABD olmak üzere temel fikir ayrılıklarının olduğunun görülmeye

başlaması Türkiye'nin Rusya'yı karşısına almaktaki çekincelerinin bu dönemdeki bir başka gerekçesini oluşturmaktaydı.

Kırım konusundaki Türkiye'nin temkinli ve aceleci olmayan tavrının bir diğer nedeni ekonomik ilişkilerdeki ivmedir. Bu dönemdeki ikili ilişkilere ekonomik yoğunluk bakımından bakacak olursak, 2008 küresel kriz nedeniyle bir sürelik düşüşten sonra, Türkiye-RF arsındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin her sene artarak devam ettiğini görmekteyiz. 2009'da 20 milyar dolarlık toplam ticaret hacmini 2012 yılında, 30 milyar doların üzerine çıktığını görmekteyiz. Türkiye ve RF bu ticaret hacmini 2015 yılındaki krize kadar korumuş görünmektedir. Turizm sektöründeki durumda benzer şekilde ve Türkiye açısından umut verici bir dönem olarak görülebilir. 2010 yılında 3 milyon, 2013'te Türkiye'ye gelen Rus turist sayısının 4 milyon olarak geçekleştiğini düşünürsek, ikili ilişkilerin ekonomik boyutunu ve yoğunluğunu daha iyi anlayabiliriz (Özdal ve Has, 2016).

Kırımdaki Rus işgalini ve ilhakını her ne kadar Rusya karşısında Türkiye'nin Karadeniz'deki güç dengesinin Rusya lehine değişmesinin somut örneği olarak görülüp, Türkiye açısından kayıp olarak değerlendirilse de bir başka bakış açısıyla bu sorunun Türkiye açısından bir başka konuda fırsata dönüştüğü görülmektedir.

Rusya'nın bu dönemde, Batı tarafından ambargolara maruz kalması sonucu Rusya daha önce gündeme getirdiği Güney Akım doğalgaz boru hattı projesinden vaz geçmiş onun yerine Ukrayna'yı devre dış bırakan Türk akım Projesine yönelmiştir (Koçak, 2017, s. 10). Güney Akım Projesinin maliyet açısından olumsuzluklarının olması faktörlerden birisi olarak görülebilmekteyken, asıl etkenin Rusya'nın Türkiye üzerinden oluşturduğu enerji transferi ile Batı'ya önemli bir mesaj vermek istemesidir. Rusya-Batı-Ukrayna üçgenindeki enerji sorunu, Türk-Rus yakınlaşmasının bir başka nedenini oluşturmuştur. Ukrayna ve Kırımdaki sorun ve koşulların adeta dayatması sonucu, Rusya'nın geliştirdiği stratejik yaklaşım "güzergâh çeşitliliği" olarak tanımlanabilirken bu yeni durumda AB-Rusya-Türkiye enerji üçgeni oluşturuyordu (Özdemir, 2018, s. 269-271). Türkiye açısından bu denklemin içinde yer alması, hem son tüketiciler ve aynı zamanda tedarikçi ülke ile ilişkilerde elini güçlendirecek bir koz veya fırsat olarak görülebilir.

Türk- Rus ilişkilerindeki ekonomik boyutun bu kadar olumlu ve gitgide gelişen durumuna karşın, bundan sonraki süreçte Suriye'deki gelişmelerde olduğu gibi siyasi ilişkilerin tam tersi yönde hata Suriye'de sıcak savaşın eşiğine gelinmesi, ikili ilişkileri karşılıklı bağımlılık perspektifinde ekonomik ilişkilerin temel belirleyici etken olarak gören liberal bakış ve açıklamaların aksine, sistemdeki devletlerarası ilişkilere, jeopolitik mücadele, askeri- ekonomik güç ve tehdit dengesinden bakan Neorealist açıklamaların ve bakış açısının ikili ilişkililerin rekabet ve işbirliği sarkacında inişli çıkışlı seyrini ve yapısını açıklamakta daha kapsayıcı ve yetkin olduğunu göstermektedir (Aktürk, 2017).

Rusya ve Türkiye'nin siyasal ilişkileri açısından en can alıcı alanlardan birisi, uluslararası etkileşim ve müdahalelerle birlikte, son yıllardaki gelişmeler ve değişimlerle Türkiye'nin sınır güvenliği ve sığınmacı akını ile oluşan iç sorunlar da hesaba katılacak olursa, Suriye sorunudur.

4.1.2.1.2 Rusya -Türkiye ilişkilerinde; Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bağlamında Kıbrıs ve Suriye

Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleşeme noktası olan Doğu Akdeniz; Tunus'un doğusu ve Sicilya adasından Suriye kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafi bölgeyi ifade etmesinin yanında, tarih boyunca devleteler asındaki ekonomik, askeri güç mücadelelerinin odağında olmuş bir bölgedir. Neolitik devrim olarak nitelendirilen insanlığın yerleşik düzene geçişinin ilk gerçekleştiği bu bölge aynı zamanda evcilleştirilen birçok yabani bitki ve hayvan türünün ana vatanıdır. Türkiye, Irak ve Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'i içine alan bu bölge eğimli ay ya da hilal şekline benzerliğinden dolayı "Bereketli Hilal" olarak bilinir (Diamond, 2018, s. xv). Bölge, tarihin eski ticaret yolları olan, Baharat ve İpek Yolu'nun Avrupa'ya bağlantı noktasını oluşturmaktaydı. Verimli ve korunaklı bu havza birçok medeniyetin kurulmasına ve gelişmesine olanak sağlamıştır. Bölge günümüzde dev bir ekonomik pazar ve dünya ticaretinin stratejik alanlarından biri konumundadır. Günümüzde öneminden bir şey kaybetmeden Orta Doğu enerji kaynaklarının tüketici ülkelere ulaştırılmasına olanak vermesiyle bir enerji terminaline dönüşmüştür. Dünyanın aratan enerji ihtiyacıyla doğru orantılı bir şekilde küresel güçlerin mücadele alanı olmuştur. Doğu Akdeniz'i küresel güçler ve bölgesel aktörlerin güç mücadelesinde adeta bir arena haline getiren faktör, günümüz itibari ile teknolojik arama ve sondaj imkanlarını göz önüne alırsak, 2000'li

yıllardan itibaren asıl gelişim ve değişim derin denizlerdeki doğalgaz yatakları ve elverişli rezervlerin keşfedilmesidir. İsrail'in kıta sahanlığı içindeki Tamar bölgesinde 2009 keşfedilen doğal gaz rezervi dikkatlerin bölgeye çevrilmesine neden olmuştur. Böylelikle bölgedeki enerji kaynakları küresel bir pastadan pay kapma mücadelesinin arenası haline geliyordu. Daha sonra yine İsrail kıta sahanlığında Amerikan Noble firması 2010'da Leviathan bölgesinde yaklaşık hacmi 510 milyar metreküp olan yeni bir doğalgaz sahası keşfetti. 2011 yılında, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) Afrodit sahasında 2011 yılında bulunan, 200 milyar metreküpün üzerinde bulunan doğalgaz sahası ortaya çıkarılmıştır (Taglipietra, 2013, s. 1).

Arama ve sondaj faaliyetleri ve küresel büyük enerji şirketlerinin bölgeye olan ilgisi gittikçe artmış ve 2012 yılında bu defa Mısırda İtalyan Eni şirketinin yürüttüğü arama çalışmalarının neticesinde, Zohr sahasında Doğu Akdeniz'de şimdiye kadar bulunmuş en büyük enerji kaynağı sahası olarak bilinen 850 milyar metreküplük kapasitedeki doğalgaz rezervini keşfetti. Bölgede enerji kaynakları üzerindeki mücadelenin diğer aktöreleri çok uluslu petrol şirketleridir. Bölgede Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı (Türkiye), Exxon Mobil ve Nobel Enrgy (ABD), Total (Fransa), British Gas (İngiltere), Delek Energy (İsrail), Qatar Petroleum (Katar) ve Kogas (Güney Kore) gibi birçok şirket sismik aramalar ve araştırmalar yapmakta, bölgede bulunan enerji kaynakları miktarı bu araştırma ve arama faaliyetleri sonucu artmaktadır.

Dünyanın gittikçe artan enerji ihtiyacını karşılamada kullanılan en öneli kaynak fosil yakıt olarak adlandırılan; petrol ve doğalgaz, kömürdür. Güncel olarak, Dünyada tüketilen enerjinin üretilmesinde %86 oranında fosil yakıt kaynakları kullanılmaktadır (Türkiye Petrolleri, 2019, s. 4). Bu durumun yakın gelecekte uzun sürede değişim göstermeyeceği öngörülmektedir. Sanayileşme, hızlı nüfus artışı ve kentleşmenin yanında teknolojik gelişmelerle birlikte dünyada enerji ihtiyacı her sene %2,3 civarında bir artış göstermektedir (Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017).

Sitemdeki devletler arsındaki güç mücadelesinin en önemli bileşenlerinden birisi de Petrol ve doğal gaz gibi stratejik önemi bulunan enerji kaynaklarına sahip olmaktır. Enerji kaynakları bakımından fakir olan ülkeler bu durumda ucuz ve ulaşımı kolay kaynaklara

yönelmektedirler. Her ne kadar Doğu Akdeniz mevcut ve potansiyel rezerv açısından yadsınmayacak düzeyde olsa da global enerji piyasalarında köklü değişimler yaratacak boyutta değildir. Rusya %18'lik rezerv kapasitesi ile dünyada en fazla doğalgaz rezervinin bulunduğu ülkedir (Türkiye Petrolleri, 2019, s. 21). Rusya milli gelirinin yaklaşık olarak %40'nı doğal gaz ve petrol satarak elde eletmektedir (Tiryakioğlu, 2019). Rusya böylesine etkin ve güçlü olduğu piyasa aktörüyken bu bölgelere veya bölgedeki gelişmelere uzak kalması düşünülemez. Dolaysı ile Rusya bölgedeki taraflardan birdir diyebiliriz. Aynı zamanda Rusya enerji piyasasındaki kendi lehine Karadeniz'de olan üstünlüğünü Akdeniz'e yansıtmak veya en azından kendine alternatif oluşturacak alanları kontrol etmek düşüncesindedir. Bölgedeki doğal gaz rezervi Rusya'nın önemli müşterileri olan AB ülkelerinin enerji güvenliğini sağlayabilecek en azından enerji çeşitliği oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Birçok AB ülkesi; Polonya, Litvanya, Slovakya ve Bulgaristan örneğinde olduğu gibi, %90'a yaklaşan oranlarda Rusya'ya enerji açısından bağımlıdır (Karagöl, Ateş, Kaya ve Kızılkaya, 2016).

Türkiye ortalama yıllık büyüme rakamlarıyla %5,5'lik bir büyüme oranına sahip bir ülke olarak OECD ülkeleri arsında en fazla enerji ihtiyacı ve talebi oluşturan ülkedir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). Türkiye'nin artan ihtiyacını karşılayacak doğalgaz ve petrol rezervi bulunmamaktadır. Enerji kaynakları bakımından Türkiye %75,7 oranında dışa bağımlılık göstermektedir. Yeni keşifler veya alternatif kaynaklar oluşturulmadığı takdirde bu oranın artması öngörülmektedir. Sonuç olarak Türkiye petrolde %93,4, doğalgaz ihtiyacında ise %99,2 oranında ithalat şeklindeki tedarike bağımlıdır (Türkiye Petrolleri, 2019, s. 36-37). AB ülkeleriyle benzer şekilde enerji kaynakları ithalatında Türkiye'de Ortadoğu ülkeleri ve Rusya'ya bağımlıdır. Bu durum hem enerji güvenliğini tehdit etmekte, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Ekonominin her boyutunda en önemli girdinin enerji ve onun maliyeti olduğunu düşünürsek, genel anlamada Türkiye haricinde diğer aktörler içinde enerjinin aynı önemli konu başlığı olduğunu görebiliriz. Bu nedenle Türkiye enerji ithal ettiği ülkeleri çeşitlendirmenin yanında yenilenebilir ve daha çevreci enerji kaynaklarına yönelmektedir. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022). Bütün bu arayışların yanında, Türkiye Cumhuriyeti son yıllarda modern sismik ve sondaj gemilerinden oluşan bir enerji filosu kurmuştur (Temizer, 2020). Bu filoya yeni ve daha gelişmiş gemiler eklenmektedir. 4. Sondaj gemisi olarak sınıfının gelişmiş fiziki teknik özelikler ile

donanımlı, çift emniyet tertibatlı Abdülhamit Han isimli 104 metre kule yüksekliği, 12.200 metre sondaj derinliğine ulaşabilecek gemi envantere dahil edilmiştir (En Son Haber, 2022). Türkiye'nin kendi enerji ihtiyacını karşılayacağı rezerveler araması ve bulması, enerjide dışa bağımlılığı azaltacak ve enerji güvenliği sorununun giderecektir. Türkiye'nin iç tüketim rakamları göz önüne alınarak güncel hesaplamalar yapıldığında, Türkiye'nin yaklaşık 572 yıllık enerji ihtiyacını karşılayacağı tahmin edilen (Sandıklı, Budak ve Ünal, 2013), Doğu Akdeniz'deki enerji yataklarına bölgedeki en uzun kıyılara sahip kıyıdaş bir ülke olarak Türkiye'nin kayıtsız kalması düşünülemez.

Bölgede ilk keşiflerden itibaren uluslararası hukuk ve politik tartışmalar derinleşmiş, çok sayıda kıyıdaş ülkenin yanında denkleme küresel aktörler olan ABD ve AB'nin yanında Rusya'da dahil olmuştur. Türkiye açısından en büyük engel bu bölgede GKRY'nin Türkiye ve KKTC'nin haklarını tanımaz bir şekilde Ada'nın tek temsilcisi şeklinde hareket etmesi ve tek taraflı yürütmüş olduğu ruhsatlandırma ve sondaj çalışmalarıdır. Bu durum Türkiye açısından Doğu Akdeniz'de en temel engel ve sorunu oluşturmaktadır. Bu bağlamada GKRY ile Rusya ve Türkiye-Rusya ilişkileri Doğu Akdeniz bölgesinde önemli politik bir kesişim noktasını meydana getirmektedir. Rusya'nın GKRY ile tarihsel bağlarının yanında özelikle Soğuk savaş sonrası dönemde bankacılık sektörü özelinde gelişen ekonomik, S-300 satışı ve Ada'daki askeri limanlar üzerinden gelişen askeri iş birlikleri vardır.

4.1.2.1.3 Rusya'nın Doğu Akdeniz siyaseti ve Türkiye

ABD ve NATO'nun Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da ve Doğu Avrupa'daki genişlemeden sonra güçlerini sınadıkları bir başka alan Doğu Akdeniz ve Orta Doğu olarak algılanmıştır. Modern Rusya'nın temel dış politikalarından birisi bütün bu bölgelerde uluslararası sistemin bu iki büyük gücünü dengeleyerek yeniden küresel etkide bulunabilmek gelişmeleri yönlendirebilmektir (Tellal, 2010, s. 215). Rusya bu konuda geleneksel olarak dayandığı askeri gücünün bir yansıması olarak Putin'in direktifleriyle 2015 yılında Akdeniz'deki Rus filosunun etkinliğini ve gücünü artıracak "Deniz Doktrini" devreye girmiş ve Akdeniz için öneli bir adım atılmıştır. Bu doğrultuda 2015 yılından itibaren Rusya Doğu Akdeniz'de daimî bir filo bulundurmak suretiyle sahada varlığını pekiştirme yoluna gitmektedir (Haber Türk, 2018). Rusya'nın Ortadoğu'daki ülkeler üzerinde etkili olabilmesinin yolu, Doğu Akdeniz'de stratejik kabiliyetlerine

bağlıdır. Bu nedenle Rusya için Ortadoğu'da söz sahibi olmak için Doğu Akdeniz'de güç olmak arsında bir ilişki söz konusudur. Rusya'nın küresel düzeyde Batı ve ABD ile bölgesel düzeyde Türkiye, Mısır, Suriye ve GKRY ile ikili ilişkileri önem arz etmektedir. Günümüzde uluslararası sistemin çok kutuplu yapısına paralel bölgedeki yaşanan gelişimler ülkeler arsındaki dengeleri etkilerken, bu gibi değişimler ve sistemdeki aktör etkileşimleri yeni ittifakların kurulması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durumda Doğu Akdeniz'deki Türk ve Rus ilişkileri özelikle olumlu veya olumsuz gelişimler göz önüne alındığında bu bölge için dönüştürücü aynı zamanda küresel sistem açısından da önemli sonuçlar üretebilecek potansiyele sahiptir.

4.1.2.1.3.1 Kıbrıs sorunun 'da Türkiye ve Rusya

Rusya'nın GKRY ile stratejik ve Ekonomik bağlarının yanında inkâr edilemez kültürel bağları mevcuttur. Her iki toplum arasında din birliği iyi ilişkilerin bir nedeni olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda GKRY de 100 bin Rusça konuşan insan yaşıyor. Toplam GKRY'deki nüfusun 800 bin olduğu düşünüldüğünde rakamın hiç de azımsanmayacak bir rakam ortaya çıkar (Özbay, 2015). Güney Kıbrıs, Soğuk savaş öncesinde her ne kadar Doğu blokunda üye değilse de silahlarını temin ettiği en önemli ülke SSCB idi. Bu savunma iş birliği 1991 yılına kadar devam etmiştir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye ve Rum kesimi arsında Rusya'nın S-300 hava savunma sistemini Rum kesimine satması sonucu kriz yaşanmış, Türkiye'nin sert tepkisi ve Türk hükûmetinin silahlı kuvvetlerine ek askeri tedbirler alama talimatıyla birlikte bu duruma tahammül edemeyeceğini belirtmesi sonucu Rum kesimi füzeleri Girit'e nakletmiştir (Ünal, Klaitzaki, ve Eylem, 2005, s. 101). Akdeniz'de oluşan bu gerginlik yatışma eğilimine girmiştir. Rusya ve GKRY arsındaki askeri alandaki ve kültürel bağların yanında ekonomik ilişkiler açısından özel bağlar bulunmaktaydı. Kanadalı ve Finlandiyalı bir gurup finans uzmanı ekonomistin yayınladığı raporlarda, Rusya'dan 20 yıl içinde 30 milyar dolar üzerinde paranın GKRY bankalarına transfer edildiği belirtilmektedir (RT, 2013). Özdemir (2018, s. 167-172)'in belirtiğine göre, Rusya'dan çok miktarda sermeye çıkışı geçekleşmekte belirli sermaye gurupları kazançlarını "offshore" hesaplarla yurtdışındaki "vergi cenneti" ülkeler olarak tabir edilen vergi avantajlı ülkelere transfer etmektedirler. Bu konuda GKRY önemli adreslerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum GKRY'nin Rusya ekonomisindeki yerini ortaya koymasının yanında

Rusya'daki çarpık ekonomik sistemin yapısını göz önüne getirmesi bakımından önemli bir tespit niteliği taşımaktadır.

Rusya Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Adası'nda ayrıca askeri konum elde etmiş durumdadır. Rus donamasının lojistik ve ikmal imkanlarının böylece artmasının yanında Kıbrıs Adası Suriye'deki Rus üslerinin güvenliği açsından da son derece önemlidir. Birçok küresel ve bölgesel aktör açısından stratejik ağırlığı ve önemi tartışılmaz olan Kıbrıs adası, Türkiye açsından hiç kuşkusuz geçmişten günümüze, "Milli Meseleler" den biri olma özelliğindedir. Son dönmemde uluslararası sitemdeki değişimler, Doğu Akdeniz bölgesindeki devletleri ve diğer aktörleri etkilemektedir. Çok kutupluluk esasına göre; Rusya ve Türkiye'nin diğer alanlarda geliştirdiği ilişkilerin Akdeniz bölgesine yansıması mümkündür. Bölgedeki tansiyonu yükselten ilk gelişme, 2 Nisan 2004 yılında GKRY'nin bütün adayı temsilen, Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) İlan etmesidir (Yaycı, 2012, s. 7).

Kıbrıs Rum kesiminin AB'ye üye olması veya yapılması, bölgedeki girişimlerinin hızlanmasına yol açmıştır. Çeşitli kıyıdaş ülkelerle anlaşmalar imzalanmış, 51.000 km karelik alanda GKRY tarafından MEB ilan edilmiş 13 parselden oluşan bu alan da sismik aramalara başlayacağını ilan olunmuştur. Ayrıca söz konusu parsellerden oluşan bu alan Türkiye'nin MEB parselleri ile çakışmaktadır (Örnek ve Mızrak, 2016, s. 19). Türkiye'nin bu konudaki en temel argümanı, üç garantör devletten bir olması sıfatı ile GKRY'nin Kıbrıs adasının tümünü temsil eden bir otorite olmadığıdır. Bu nedenle tek başına MEB oluşturamaz. Türkiye'nin bütün bu itirazlarına rağmen bölgedeki gelişimler Kıbrıs Rum kesiminin arzuladığı istikamette gelişmiştir. Türkiye Akdeniz bölgesindeki deniz yetki alanları sorununun çözümü için "tüm tarafların meşru hak ve çıkarlarını gözeten, karşılıklı kabul edilebilir" çözümün uzlaşı ile belirlenmesini savunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019).

Türkiye ve Rusya daha önceki süreçte ve çeşitli bölgelerde gördüğümüz gibi, Doğu Akdeniz bölgesinde de rekabet ve iş birliği sarkacında birtakım gerilimler veya uzlaşılar yaşadılar. Doğu Akdeniz'de, Türkiye özelikle AB ile olan ilişkilerinde Kıbrıs üzerinden sürekli taviz verilmeye zorlanmış ve bu konuda AB belirli dönemlerde AB'ye üyelik kartıyla Türkiye'yi edilgen ve tavizkar bir Doğu Akdeniz ve Kıbrıs politikasına razı

etmiştir. Ayrıca 2013 yılından itibaren, Mısır ve İsrail gibi Doğu Akdeniz'deki bölgesel güçleri, Türkiye'nin bir takım dış politika söylemleri ve tercihleri sonucu GKRY'nin yanında ve iş birliğinde görüyoruz. Bu iş birliği sadece MEB'ler üzerinden, ekonomik veya enerji nakli ile ilgili olmayıp aynı zamanda askeri geniş çaplı iş birlikleridir (Taşçıoğlu, 2018). Rusya, Doğu Akdeniz'deki kıyıdaş devletlerle önemli iş birlikleri içeren iyi ilişiklere sahiptir. Türkiye ve Rusya için Doğu Akdeniz bölgesindeki küçük gerilimlerin birçok konuda fikir ayrılıklarına rağmen başarılı diplomatik adımlarla bu engellerin aşıldığını söylemek mümkündür.

Rusya 2011 yılında Türkiye ve KKTC ile GKRY arsındaki deniz yetkilendirme alanları üzerinden gelişen krizde Kıbrıs'a gemi göndererek GKRY destek olarak yorumlanacak bir tavır takınmıştır. Gönderilen gemilerden birsinin adının Amiral Kuznetsov gemisi olması Rusya'nın konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Rusya - Türkiye ikili ilişkilerinin birçok bölgedeki olumlu veya olumsuz değişimleri, diğer konuları ve bölgeleri etkilemektedir. Bu dönemde Türkiye'nin ADB ve Batılı ülkelere eklemlenmiş Suriye'deki dış politika tercihleri etkisini Akdeniz'de göstermiş, 2015 yılında Akdeniz'de Rus askeri gemisi Türk balıkçı teknesinin 600 metreye kadar kendisine yaklaştığını gerekçe göstererek uyarı ateşi açmıştır (BBC News Türkçe, 2015). Suriye de 24 Kasım 2015 Rus savaş uçağının Türk savaş uçakları tarafından düşürülmesi sonucu Doğu Akdeniz'deki gerilmede zirve yapmıştır (NTV, 2015). Bu olay Türkiye'nin Doğu Akdeniz politikasını olumsuz yönde etkilemiştir. Türk Rus ilişikleri D. Akdeniz'de de önemli sınamalardan geçmiş ancak gelecekte bu ilişikleri belirleyen hem uluslararası sistemdeki değişimler hem de Türk-Rus ilişkilerinin kendi dinamikleri bu ilişkilerin seyrini belirleyecek gibi görünmektedir. Uluslararası sistemde çok boyutlu ve çok yönlü arayışların artığı çok kutuplu bir görünümde yeni ittifak ve bölgesel iş birliklerinin yoğunluk kazandığı günümüzde Türk-Rus ikili ilişkilerinin seyri bu gelişmelerden bağımsız olamayacaktır. Buna mukabil Türk-Rus ilişikleri de aynı zamanda uluslararası sistem üzerinde bir etkide bulunacaktır.

Günümüzde Akdeniz ve Kıbrıs konusunda Türkiye ve Rusya ilişkilerinin yukardaki örneklerden farklı bir mecrada ilerleyeceği öngörülebilir. Öncelikle bölgede Türkiye'ye rakip ülkelerce desteklenen East Med gibi çok maliyetli doğal gaz projeleri pratikte kadük kalabilir. Bu projeye göre yaklaşık maliyet 19,5 milyar dolardır. Oysaki doğalgazın

Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakli için yapılacak yatırım maliyeti 4,7 milyar dolardır (Sandıklı, 2015). Dolaysıyla Türkiye'yi bölgede dışlayan bir yaklaşım, ekonomik ve gerçekçi görünmemektedir. Güncel Ukrayna Savaşı'nın Avrupa'ya enerji tedarikine getirdiği olumsuzluklar bağlamında konuyu ele alırsak, bu durum Türkiye ve Rusya açısından yeni bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bütün bunların yanında Türkiye'nin Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükümeti ile imzaladığı deniz yetki alanları anlaşması sonucu iki ülke arasında (MEB) belirlenmiştir (Yaycı, 2020). GKRY ve Yunanistan'ın Doğu Akdeniz planlarını akamete uğratan bu anlaşama aynı zamda doğal gaz nakil hatları konusunda tedarikçi ve müşteri devletleri bölgede Türkiye gerçeği ile yüzleştirmesi bakımından önemlidir. Rusya öteden beri çok kutupluluk perspektifinde ve Putin'in kişisel dış politika tercihleri ve vizyonunu ile Türkiye'nin önemini kavrayan tercihler geliştirmektedir. Ayrıca Türkiye ve Rusya son zamanlarda yakın çevrelerindeki askeri üslere ve limanlara ABD kaynaklı ve askeri yığınak ve konuşlanmanın artması ile güvenlik tehdidi hissetmektedirler (Arpacık, 2021). Ortak tehdit algılamaları devletlerin ittifak yapmalarındaki temel etkenlerdendir. Tarihsel süreçte en fazla ittifak ortak tehdit algısıyla güvenlik kaygılarıyla geçekleşmiştir (Holsti, P.Terence ve D.Sullivan, 1973, s. 4).

Türkiye son dönemdeki gelişmelerle gerek küresel sistemdeki değişim gerekse bölgesel ölçekteki güç dengesi ve tehdit algıları bağlamında Doğu Akdeniz'de ticari ve ekonomik kazanımların ve fırsatlarının yanında çok önemli siyasi ve diplomatik fırsat ve olanaklar elde edebilir. Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya evrildiği dönemde, Ukrayna savaşı sırasında Yunanistan ve GKRY'nin üye oldukları AB ve müttefiklerinin ABD'nin yaptırımlarına koşulsuz tam destek veremleri Rusya tarafından tepki le karşılanmaktadır. Ukrayna'daki savaşta Batı yaptırımlarına verdiği destek sebebiyle Rusya Yunanistan'ı dost olmayan ülkeler listesine dahil etmiştir (TRT Haber, 2022). Rus uzmanlardan Rusya Siyasi Araştırmalar Enstitüsü Müdürü Sergey Markov'un bir gazeteye verdiği mülakatta (Altınbaş, 2022) ilginç tespitlerin yanında özelikle Rus yatırımların turizm alanında KKTC'yi ekonomik olarak büyüteceğini belirtip olası bir gelişmeyi vurgulamıştır. Gelinen noktada Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Rusya ilişiklilerinin Doğu Akdeniz bağlamında daha önce telaffuz edilemeyen KKTC'nin tanınması gibi birçok konu günümüzde güçlü olasılıklar olarak belirmeye başlamıştır. Türkiye ve KKTC'nin tanınması konusunda yılardır diplomatik bir mücadele içindedir. Bu konuda Türkiye,

ABD ve AB baskısından kurtulduğu ölçüde daha fazla inisiyatif alabilmektedir. Türkiye ve KKTC çözümün iki devletli bir yapıdan geçtiğini birçok sefer deklere etmişlerdir. (BBC News Türkçe, 2021). Ancak en yakın iş birliğinde olunan ülkelerde dahil bu konuda bir gelişme sağlanamamaktadır. Bu açıdan Doğu Akdeniz'deki Türk-Rus ilişikleri ayrı bir boyut daha kazanmaktadır. Dünyada uluslararası sistemdeki değişimler ve bu doğrultuda oluşan güç dengeleri, Türkiye ve Rusya'nın hemen hemen aynı kaynaktan gelen tehdit algılaması ve bu çerçeve dahilinde çevrelenmeleri, Doğu Akdeniz'de Türk- Rus iş birliğini adeta zorunlu kılmaktadır. İlk olarak Kıbrıs'ın tanınması konusunda birtakım olasılıklar belirebilir. Hasan Ünal'a göre; Kıbrıs konusunda Rusya, ABD ve İngiltere tek devletli model konusunda ortak görüşlere sahiptir. Oysaki birleşik ve halen AB üyesi ileride potansiyel bir NATO adayı olarak ortaya çıkacak bir Kıbrıs Devleti, Rusya'nın Karadeniz'deki Gürcistan ve Ukrayna politikası ile çelişmekte, Suriye'deki Rus üsleri ve bu üslere yakın ABD ve İngiltere kontrolündeki bir Kıbrıs Devleti Rusya'nın çıkarlarına aykırıdır. Türkiye bu durumda Suriye üzerinde Rusya ile bir mutabakata varabilirse KKTC'nin Rusya ve onun etkisindeki devletlerce tanınabileceğini belirtmektedir (Ünal, 2021).

Kısaca Doğu Akdeniz, Türk- Rus ilişkilerinin en önemli bölgesel kesişme alanlarından sadece bir tanesidir. Bu önemli bölgesel alt sistem uluslararası sistemin çok kutuplu yapasındaki değişimlere paralel güç dağlımı ve tehdit algılarıyla yeniden şekillenmektedir. Sadece bölgesel olarak değil, artı bölgeler arsı bir güç yansıtma kapasitesindeki Türkiye yukarıda değinilen enerji kaynakları üzerinden şekillenen bu rekabet alanında önemli müttefik veya müttefiklere ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamada ilk bakışta Türk-Rus ilişkilerinde sorunlu bir alan görülebilecek bu konu iki ülke arsında bir fırsatlar ve iş birliği alanına dönüştürülebilir.

4.1.2.1.3.2 Türkiye- Rusya ilişkilerinin Suriye boyutu

Son dönmelerde Türk-Rus ilişiklerinin en tartışmalı konularından birisi Suriye iç savaşı sonrasında gelişen Türk-Rus ilişkileridir. Daha önceki bölgesel örneklerde gördüğümüz üzere diğer alanlardaki gelişmeler iki devletin geliştirdiği ekonomik, ticari, askeri ve stratejik ilişkiler birbirlerini etkilemekte ve önemli sonuçlar üretmektedir. Türkiye ve Rusya ilişkilerini "kompartmanlaştırma" yaklaşımıyla belirli bir aşamaya kadar getirmişlerdir. (Özdal, Özertem, Has ve Demirtepe, 2013, s. 34). Ancak bu durum

sürdürülebilir midir sorusu ayrı bir tartışma ve araştırma konusu olsa da sonuçta Suriye dosyası, Türk-Rus ilişkilerinin en kilit sorunlardan biri olama durumunu muhafaza etmekledir. Gelişmelere bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olarak ilişkileri etkileyeceği öngörülmektedir. Suriye konusunu irdelerken Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bağlamını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Rusya ve Suriye açısından ikili ilişkilerine bakacak olursak iki devletin ilişkilerini birbirleri açsısından en istikrarlı ilişkiler olarak tanımlamak abartılı bir tanım olmaz. Suriye ve Rusya ilişkileri 1970'lere SSCB ve Arap Sosyalist Partisi (BAAS) rejiminin kurduğu köklü ilişkilere dayanıyor. Suriye ve Rusya'nın temel jeopolitik nedenlerinin yanında ilişkilerin eski ve sağlam temellere dayandığını hatırlamak gerekir. Soğuk savaş döneminde Rusya Suriye'nin bir nevi hamisi konumundaydı. Coğrafi bütün engellere rağmen Suriye bir Rus generalin deyimiyle; Rusya'nın hemen bitişiğindeki "совсем рядом" kapı komşusudur (Giles, 2015, s. 6).

Rusya bölgedeki eski müttefikleri olan Libya ve Suriye'de Batı tarafından organize edildiğini düşündüğü renkli devrimlerin bir benzerinin bu sefer 2010 yılındaki versiyonu olarak nitelendirilen "Arap baharı" olaylarında gelişmelere kayıtsız kalmak istemiyordu. Rusya'nın dış politikada meşru bir platform olarak öne çıkardığı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyindeki oylamalarda sık kullandığı veto kartını Libya konusunda kullanmamış sonuçta Fransa ve ardından NATO operasyonu gelmiş ve bölgede önemli bir ortağı Kaddafi'yi kaybetmiştir. Bu durum karşısında Rusya'da Medvedev'e tepkiler yükselmiştir. Rus devlet aklı Arap ülkeleri veya müttefikleri gözündeki itibarının Libya olayı ile hasar gördüğünü düşünüyordu. Benzer bir durum Kosova Sorununda da yaşanmıştır. Putin başkanlık seçimi öncesi açıkladığı bildirgede dış politikadaki Libya yanlışının bir daha yapılmayacağını belirtmiştir. Rusya Suriye'de geri adım atarsa bir daha bölgeye dönmeyeceğini iyi biliyordu. Rusya'nın halen bir dünya gücü olduğunu ispatlaması ve Batı'nın tek tafralı yeni dünya düzeni tasarımlarına bu coğrafyada rıza göstermeyeceğini Lavrov bir beyanatında; ABD'nin artık tek belirleyici olmadığını dünyadaki güç dengelerinin değişimini ifade eden dönemin ruhunu yansıtan sözleriyle "Rusya'nın tarihin doğru tarafında yer alması" şeklinde ifade etmiştir. Rusya'nın Suriye'deki yaklaşımlarına Çin ve özellikle de İran'dan destek sağlamıştır. Tarih yeniden Doğuya doğru kayıyordu (Özdemir, 2018).

Rusya ve Suriye ikili ilişkilerinin bir diğer noktası ekonomik ve askeri ilişkilerdir. Suriye Rusya'nın en önemli silah sattığı pazarlardan birsidir. Rusya ve Suriye arsındaki ticarette 2008 yılında 2 milyar dolarlık bir ticaret hacmi meydana gelmiştir. Rusya'dan yapılan açıklamalarda askeri anlaşmalar ve ticari bağlantılar neticesinde bu rakam 4 milyar dolar seviyesindedir. 2010 yılında iki ülkenin ticareti 1,1 milyar dolar civarında gerçekleşirken, Rusya'nın Suriye'deki yatırımlarının miktarı 2009 yılı sonu itibari ile yaklaşık 20 milyar doları bulmaktadır. Yalnızca 2005-2010 yılları arsında Moskova'nın Şam'a 3 milyar dolar tutarında silah sattığı tahmin edilmektedir (Erşen, 2014, s. 80). Moskova açısından Şam'ın "Arap Gaz Kemeri" projesindeki konumu, bölgesel enerji çıkaraları bağlamında önemini artırmaktadır. Kremlin Suriye'nin Sovyetler döneminden kalan 14 milyarlık borcunun 10 milyar dolarlık kısmını Tartus askeri deniz üssünün yenileştirilip genişletilmesi ve Suriye'nin yeni silahlar elde edebilmesi için silmiştir. Rusya'nın askeri teknoloji alanındaki yetkililerinden Aleksandır Denisov önceliklerinin ulusal çıkarlarını göz önünde bulundurmak olduğunu belirtmiş ve Suriye'nin önemli bir pazar olduğunu söylemiş, Suriye'nin elindeki silahların %80'nin Rus üretimi olduğunun altını çizmiştir. Suriye'nin ABD ve Batılı ülkelerin bir kısmınca izole edilmesi Rusya'ya Suriye'de ekinliğini geliştirme olanağı sağlamış, Suriye soğuk savaş sonrası süreçte Rusya'yı en güvenilir ortak olarak görmüştür. Bu nedenle Suriye'nin askeri harcama ve tedariklerinin daha çok Rus meşeli silahlar olduğunu görmekteyiz (Doster, 2012).

Rusya için Suriye'deki askeri üsler ve limanlar Rusya'nın bir nevi Akdeniz, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerine bir erişim ve stratejik sıçrama noktalarıdır. Hmeymim askeri üssü ve Tartus deniz limanı ve üssüne konuşlanan Rus deniz ve hava kuvvetleri Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e, Kuzey Afrika'ya erişimi genişletmişlerdir (Aydın M., 2020, s. 4).

4.1.2.1.3.3 Suriye'deki iç Savaşta Türkiye ve Rusya

Türkiye'nin coğrafi olarak en uzun sınır komşusu Suriye'dir. Yaklaşık 1000 km kara sınırı iki ülkeyi birbirinden ayırmaktadır. Suriye Türkiye arsındaki ilişkiler Osmanlı imparatorluğu öncesine kadar uzanan tarihsel derinlikte, kültürel ilişkiler bütününden oluşmaktadır. 1516 yıllıdaki Mercidabık Savaşı'ndan itibaren Osmanlı Devletince yönetilen ülke 1918 yılın kadar kesintisiz 402 yıl boyunca Türk idaresinde kalmıştır. Türkiye açısından Suriye birçok bölgesine dağılmış Türkmen nüfus barındırması

nedeniyle ayrıca önemlidir. Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezince resmi olmayan, 2011 yılında bölgede yürütülen araştırmada; Suriye'nin çeşitli bölgelerinde 3,5 milyon Türkmen yaşamaktadır (ORSAM, 2012). Sosyal coğrafya açısından ihmal edilemeyecek sayıda sınırda akrabalık ilişkileri ile Türkiye ile temas halinde olan önemli ölçüde Kürt nüfusu barındırmaktadır. Suriye'nin %80 Sünni Arap, %7'si Hıristiyan, %13'ü herterodosk guruplardan oluşan Nusayri ve Dürzilerden oluşmaktadır. Etnik olarak Suriye'nin %80'i Arap, %7'si Türk ve Kürtlerden, %6'sı Çerkes ve Ermenilerden oluşmaktadır (Dağ, 2017, s. 64). Bütün bu verilerin yanında tarihsel süreçte Anadolu coğrafyasıyla geliştirdiği ticari ve sosyal-kültürel bağlar açsından Halep şehri öne çıkmaktadır. Türkiye ve Suriye ilişiklerini 2011'den önce iki tarafında yararına çok olumlu bir seviyede olduğunu belirtmek gerekir. TÜİK 2015 yılı velilerine göre, Türkiye'nin Suriye'ye 2010 yılında gerçekleşen ihracatı 1.844.605.000 dolar iken, Suriye iç savaşı sonrası dönmede %69'luk sert bir düşüşle 2013 yılı verilerinde 497.960.000 dolar seviyelerine gerilemiştir. Öncelikle Suriye'deki iç savaş sonrasında terör örgütlerinin faaliyetleri sonucu Türkiye'nin güneydoğu sınırlarında güvenlik sorunları ve tehdidi oluşmuş bu güvensiz ve istikrarsızlık hem ekonomik hem de sosyal kayıplara neden olmuş ve olamaya devam etmektedir (Gaziantep Ticaret Odası, 2015).

Suriye'de barışçıl protestoların başladığı ilk günlerde Türkiye Suriye'de rejime reformların hayata geçirilmesi konusunda çağrılarda bulunmuş, sürecin giderek kontrolden çıkması üzerine ve iç savaşa dönüşmesiyle Türkiye Suriye'deki pozisyonu konusunda karar verme sürecine girmiştir. Daha önceki Irak Sorununda özelikle Kuzey Iraktaki ABD ve Batı ittifakının yapmış olduğu Türkiye'nin bölücü terörle mücadelesini zaafa düşüren faaliyetleri ile Çekiç Güç adı altında Ayrılıkçı teröristlere askeri ve lojistik yardım yapıldığına yönelik bilgi ve tecrübelerine (Çora, 2021) karşın, Suriye Sorununda Türkiye, ABD ve Sudi Arabistan ve Katar birlikte hareket ederek rejim değişikliğini esas alan bir yaklaşım izlemiştir. Fakat Türkiye, ABD ve Batılı ülkelerin gerek Suriye iç Savaşı gerekse savaş sonrası Suriye'nin durumu hakkındaki eylem ve düşünceleri örtüştük değildir. Bu büyük tezat iç savaşın başladığı ilk günlerden itibaren hem sahada hem de karar alıcıların ve ülkelerin diplomatik açıklamalarında görülmektedir.

Türkiye'nin beklentilerini kısaca özetleyecek olursak, Şahin (2017)'e göre, Türkiye Suriye'de kurulabilecek yeni yönetimle birlikte bölgede etkinlik kazanıp aynı zamanda

körfez ülkelerinin doğal gaz sevkiyatını Avrupa'ya ulaştırabilecek bir enerji hattını kontrol etmek istiyordu. Bu nedenle özelikle Türkiye'nin Müslüman Kardeşler örgütü çizgesine yakın ılımlı muhalif gruplara diplomatik, siyasi ve lojistik destek verdiğini görmekteyiz. Türkiye Suriye sorunu konusundaki istek, kaygı ve önerilerini dile getirirken bölgede çok önemli bir diğer gelişme; ortaya çıkışı ve kuruluşu üzerinde çeşitli, spekülasyonlar olan sözde İslam esaslı bir devlet kurmak amacındaki bir örgüt, Devlet'ül Şam (DEAŞ) Irak ve Suriye'de bazı bölgelerin üzerinde kontrol sağlamış ve hızla diğer bölgelere yayılmıştır. Suriye'nin kuzeyindeki Kürt nüfusun kanton bölgeler ilan etmesi gibi gelişmeler Suriye iç savaşının gittikçe daha karmaşık bir hal lamasına neden oluyordu. ABD Türkiye'nin güvenli bölge önerilerine bilinçli bir şekilde kayıtsız kalırken, Demokratik Birlik Partisi (PYD)'nin silahlı kolu, Halk Savunma Birlikleri (YPG)'yi destekliyor. Kendisini DEAŞ'a karşı mücadele eden bir yapı olarak gösteren veya gösterilen bu örgütler, ABD ve Batılı ülkeler marifetiyle Ayn el-Arab (Kobani)'de bir Kürt güvenli bölgesi oluşmasına ön ayak oluyorlardı. Bir bakıma Türkiye Kobani olayında DEAŞ'ın katliam yapması ihtimalini göz önünde bulundurarak insani nedenlerle Iraklı Bölgesel Kürt Yönetiminin silahlı unsurları (Peşmerge)'nin Türkiye'den bir koridor ile geçişine müsaade etmiş, PYD ve YPG konusundaki çekincelerine rağmen, dolaylı yoldan olsa da bu kantonun ortaya çıkmasında rol oynamıştır. (BBC News Türkçe, 2014). Tüm bu gelişmeler Suriye iç savaşının seyrini değiştirmiştir. Bu gelişmelerin akabinde Cumhur Başkanı Erdoğan'ın güvenli bölgelerin gerekliliğini vurguladığı "Kobani'yi bırakın, Halep tehdit altında" şeklindeki ifadesi (Ocaktan, 2014), Güvenli bölgelerin öncelikle nerede kurulacağını ve Türkiye'nin tercihini yansıtması ile ABD ve Türkiye'nin belirginleşen görüş ayrılıklarının da su yüzüne çıktığını göstermesi bakımından önemlidir. ABD ve Batılı ülkeler Suriye'deki önceliklerini Esad Rejiminin gitmesinden ziyade DEAŞ'ın bölgedeki etkinliğini kırmaya yönelik çalışmalara öncelik vermişlerdir. Türkiye ise ABD ve Batılı ülkelerce PYD ve YPG konusunda dile getirdiği hassasiyetlerin görmezden gelinmesinden rahatsız olmuştur. Türkiye bir yandan Türkmen guruplarla birtakım ılımlı muhalif guruplara desteğini sürdürürken diğer taraftan ABD ve Batı destekli kanton yönetimlerinin oluşmasını önlemek için çaba sarf etmektedir. Uluslararası sitemdeki birtakım değişimlerde bölgeye yansıyor ve dengelerin değişmesini beraberinde getiriyordu. Bu bağlamda önemli gelişmelerden birisi ABD ve İran ilişiklerinin yumuşaması ve Suudi Arabistan'ın 23 Ocak 2015'te Kral Salman'ın işbaşına

gelmesi ile Suriye sahasına geri dönmesidir. Suriye'de Türkiye'nin önceliği ve temel argümanı haline gelen güvenli böğe isteği karşılık bulmazken, Türkiye açsından bölgenin en önemi hattı Halep-Lazkiye hattındaki Türkiye destekli oluşumların önünün YPG tarafından kesilmesi Suriye'de başlangıçtaki koalisyonun hiç iyi gitmediğinin ispatı oluyordu. ABD için Güvenli bölge veya 'tampon bölge 'kavramı başka bir anlam ve ifade taşıyor, ABD açısından bu bölgelerin adı Türkiye ile kapsamlı ortak harekât için belirlenirken özelikle 'terörden arındırılmış bölge' kavramı tercih ediliyordu. Aynı anlaşmazlık 'uçuşa yasak bölge' konusunda da görülmektedir. ABD'li yetkililer Türkiye ile yapılan anlaşmaların DEAŞ ve benzeri örgütlerin bölgeden temizlenmesini ve Türkiye'nin sınırı boyunca güvenlik ve emniyetin sağlanmasını içerdiğini buna karşılık uçuşa yasak bölgeyi içermediğini bildirirler (Özcan G., 2017). Bütün bu gelişmeler sonucunda Türkiye ve ABD'nin bölgede sadece taktik birtakım konularda uzlaştığını bunun dışında çok farklı stratejiler geliştirdiklerini ve uyguladıkları söylemek mümkündür.

Özcan'ın belirtiğine göre; Türkiye'nin Halep-Lazkiye hattında Kosova modelini örnek alarak kurmayı öngördüğü 'Güvenli Bölge' tasarımı ve girişimlerinin yanında İncirlik Üssü'nü DEAŞ karşıtı koalisyona açması Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalede bulunmasında etkili olduğu varsayımını güçlendirmektedir. Bu varsayımları Rusya'nın müdahalesinin bu gelişmelerle aynı zaman dilimine denk gelmesi ve müdahalenin yapıldığı bölgenin Halep-Lazkiye ekseni olması iddiaları güçlendirmektedir (Özcan G., 2017).

2016 yılında Cizre, Ayn el-Arab (Kobani) ve Afrin'de PYD kontrolünde kanton yönetimlerin oluşturulması, bu bölgeleri kapsayan sözde federasyonun ilan edilmesi Türkiye açısından milli güvenlik sorunu ve tehdidi olarak kabul edilmiştir. Gelinen noktada yalnızlaşan ve aradığı desteği "müttefik" olarak gördüğü devletlerden bulamayan Türkiye kendine yönelik tehdit ve güvenlik gerekçesiyle bölgeye yönelik yeni politikalarında değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Türkiye Irak'ın kuzeyinden, Suriye'nin kuzeyine oradan da Doğu Akdeniz'e uzanan hattın oluşumunu engellemek için önleyici operasyon stratejisini belirlemiştir. Suriyeli radikal muhalif gurupları Suriye sınırları içinde ve kendi kontrolündeki bölgede tutmayı tercih etmiş, Suriye'de olası iç

siyasi gelişmelerde etkisini sürdürmeyi amaçlayan Türkiye, aynı zamanda bu grupların Türkiye'ye olası göçünü engelleyebileceğini öngörmüştür (Efegil ve Öztop, 2021).

Bundan sonraki süreçte Türkiye'nin ABD ve Batılı ülkelerle yaşadığı güven sorunu ile Kuzey Suriye kanyaklı tacizlerin artması üzerine Türkiye Milli güvenliğine tehdit saydığı oluşumları ortadan kaldırmak için bölgeye çeşitli askeri müdahaleler yapmak zorunda kalmıştır (Polat, 2020).

Türkiye ve Rusya'nın temel farklılıkların ortaya çıktığı konulardan en önemlisi Suriye iç savaşı ve sorunudur. Ankara'nın Suriye konusundaki politikası rejim değişikliği ve Beşar Esad'ın devrilmesini hedefleyen bu nedenle muhaliflerin belirli bir kısmına açık destek veren aktif politikasına karşın, Rusya daha öce belirtilen faktörlerle birlikte Ortadoğu'daki ve Doğu Akdeniz'deki etkisinin bölgesel ve Batılı küresel güçlerce kabulü için ve Sovyetlerden miras bölgesel müttefikinin bekası için aktif bir politika izlemiştir (Çelikpala, 2019).

Türkiye ve Rusya ayrı cephelerdeki iki aktör olarak alandaki karşılıklı hamleleri sonucu iki ülke arasındaki gerginlik gün geçtikçe artmıştır. Türkiye'nin Suriye'ye müdahale edebileceği haberlerinin artması ve alandaki muhalif grupların ilerleyişinin Esad'ın kuvvetli olduğu bölgelere doğru yayılması Rusya'yı tedirgin etmiştir. İç savaşın Suriye rejimi aleyhinde bir sürece girmesi Rusya için en önemli müttefikini kaybetmek riski taşıdığından Hmeymim askeri üssüne yığınağa başlamıştır. Esad'ın resmi olarak yardım talep etmesi üzerine 30 Eylül 2015'te Rusya Ordusu Suriye'ye askeri müdahalede bulunmuştur (Aktürk, 2017). Daha önce Türkiye'nin bir F-4 savaş uçağının düşürülmesi sonucu 2012 'de Türkiye angajman kuralları ilan etmiştir. Rusya'nın hava operasyonlarının Türkiye'nin desteklediği Türkmen grupları hedef alamaya başlaması Türkiye ve Rusya arsındaki gerilimin bir hayli yükselmesine yol açmıştır. Erdoğan Rusya'nın Suriye operasyonlarını eleştirinken, Rusya'nın bu operasyonlar sonucu bölgede yalnızlaşacağını belirtmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin zor günlerden geçtiğini gösteriyordu. Rusya'nın bu eylemleriyle NATO'yu karşısına aldığını belirten Erdoğan'ın tüm bu açıklamalarına karşın, Rus savaş uçaklarının bölgedeki ihlalleri devam etmiştir (Çelikpala, 2019).

4.2 Türk-Rus İlişkilerinde Zorlu Sınamalar

4.2.1 2015 Uçak krizi

Rusya'nın Suriye'deki sürecin Suriye'nin bölünmesine ve desteklediği rejimin çökme aşamasına gelebileceği realitesine göre gerçekleştirdiği 30 Eylül 2015 tarihli hamlesi çok önemli stratejik sonuçlar üretmiştir. Rusya Suriye'deki rejim kuvvetleri ve rejimi destekleyen milis kuvvetlere hava desteği vermekte ve özellikle de Suriye'nin kuzeyindeki Halep-Lazkiye hattını hedef almaktaydı. Bölgede Türkmenlerin yoğun olduğu alanlar Rusya tarafından meşru hedef haine getirilmiş bunun neticesinde arazide dengeler değişmeye başlamıştı. Bir yandan da ABD destekli PYD-YPG kendi demografisinin çok ötesindeki alanlarda askeri kazanımlarını artırmıştı. Bu süreçte Türkiye açısından bir sıkışmışlık söz konudur. İncirlik ve Diyarbakır üslerinin ABD ve koalisyon kuvvetlerine açılması Rus misillemesine davetiye çıkarırken sahada ise ABD'nin PYD -YPG'ye verdiği destek Türkiye ve Türkiye'nin desteklediği güçler aleyhine önemli ve olumsuz sonuçlar üretmekteydi. ABD ve Rusya Kuzey Suriye'de hiç de birbirlerine hasım gibi davranmıyorlardı. Burada unutulmaması gereken bir nokta büyük devletler düşman değil rakiptirler. Bu rekabet duruma ve koşullara göre bazen hasımlık bazen ortaklık içerir. 2015-2017 yılı arsındaki gelişmeler ABD ve Rusya arsında bu tür bir ilişkiye işaret etmektedir. ABD ve Rusya arsında PYD'yi birbirlerine kaptırmama mücadelesi sürekken, Afrin'in PYD tarafından yeni bir kanton olarak ele geçirilmesi, bölgede ABD ve Rusya'nın PYD üzerinden kalıcı bir iş birliğine mi gidiliyor sorusunu gündeme getiriyordu. Bütün bu sorular Türkiye için bir beka meselesi olarak algılanıyor, sadece Türkiye'nin dışında değil zamanla Türkiye'nin iç güvenliği başlığı altında devletin gündemine taşınıyordu. 24 Kasım 2015'te Uçak Krizi yaşanmış, Türkiye Suriye'de Rusya gibi bir ülkeyi doğrudan karşısına almakla çok önemli bir güvenlik tehdidine maruz kalmıştır (Özdemir, 2018).

Rus Hava Kuvvetlerine bağlı Sukhoi Su-24M tipi bir savaş uçağı öncesinde yapılan uyarılara rağmen, Hatay üzerlerinde Türk hava sahasını ihlal etmesi sonucu Türk hava kuvvetlerine ait F-16 tarafından düşürülmüştür. Bu olay dünya gündeminin ilk sırasına yerleşmiş akabinde birçok senaryo ve spekülasyonu da beraberinde kamuoyunun gündemine taşımıştır. Öyle ki birtakım varsayımlar olayın bir Üçüncü Dünya Savaşına

kadar gidebileceği iddiasında bulunmuşlardır. Bu olay her ne kadar bütün dünyada şok yaratan bir ani gelişme olarak görünse de bazı uzmanlarca belirtildiğine göre, Türkiye'nin desteklediği sınırındaki Türkmenler ve diğer sivil unsurlar nedeniyle Türkiye'nin tarihsel, coğrafi, etnik, dini ve siyasal bakımdan sıkı temas halinde olduğu, araka bahçesi olarak gördüğü bu sınır bölgesinde bu kadar yoğun Rus askeri müdahalesinin bir sıcak çatışmaya dönüşme potansiyeli taşıdığı bilinmekteydi. Dolayısı ile uçak düşürme olayına krizin esas sebebi değil sekiz yıldır devam eden kademeli gerilimin ve jeopolitik dengelerdeki değişimin bir sonucu olarak bakmak ve yorumlamak daha doğru olabilir (Aktürk, 2017). Ancak gelinen nokta ister neden ister sonuç olsun, o güne kadar ikili ilişkilerde sorunlu alanları birbirinden ayırarak ilerleyen ilişkilerin birçok boyutunu çok olumsuz yönde etkilediği bir gerçektir. Putin'in olayın ertesinde verdiği tepki Rusya'nın yakın gelecekte atacağı adımları özetler nitelikteydi. "Bugünkü trajik olayın, Rusya-Türkiye ilişkileri üzerinde ciddi sonuçları olacak." (NTV, 2015). İlk etkilerini Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu çeşitli gıda ve tekstil ürünlerinin_kısıtlanması olarak gösteren Rus ambargosu daha belirgin olarak etkisini bir sonraki turizm sezonunda turizm alanında göstermiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileriyle; Rusya Federasyonundan Türkiye'ye 2014 yılı itibari ile 4,48 milyon turist gelirken bu rakam 2015 'te 3,65 milyon kişiye bir sonraki yıl 2016'da 866 bin gibi oldukça düşük bir seviyeye gerilemiştir. Sonuç olarak turizm gelirlerinin 2015 yılı ilk çeyreğine göre; 2016 yılı verileriyle %27,2 gibi bir genel düşüş ve buna bağlı olarak gerçekleşen 4.782.729bbin dolarlık gelirle diğer yıllara göre oldukça düşük bir rakam ortaya çıkmıştır (TÜİK, 2017). Bu genel tablolaya Avrupalı turistlerinde dahil olması ve güvenlik kaygılarının artışmış olmasında Uçak Krizi'nin etkili olduğu düşünülmektedir. Aynı dönemde ikili ticarette büyük bir gerileme yaşanmıştır. 2014 yılında 31,5 milyar dolara olarak gerçekleşen Ticaret hacmi 2015 yılında 23,3 milyar seviyesine gerilemiştir. Bütün bu verilerin oluşturduğu manzara Türk ekonomisinin Uçak Krizinden büyük bir yara aldığı şeklindedir. Rusya Federasyonu için enerji konusu, Türkiye ile yaptığı ticarette en avantajlı olduğu kalem olarak görüldüğünden "Rusya gazı keser mi?" endişeleri geçersiz çıkmıştır. Nihayetinde jeopolitik gerçeklikler ve milli çıkaralar, güvenlik gibi önemli konular ilişkilerdeki kırılma gerçekleştiren uçak düşürme olayı özelinde ve ikili ilişkilerin genelinde ağırlığını hissettirmiştir. Rusya enerji ticareti konusunda dengeler kendi lehine olduğundan enerji kartını Türkiye'nin tüm endişelerine rağmen kullanmamıştır. Türkiye bu kriz sonucunda

kendi enerji tedariki için çeşitlendirme ve değişik alternatif kaynak arama yoluna gitmiştir. Uçak krizi ilişkilerin birçok alanını olumsuz etkilediği gibi, Suriye'de asıl üzerinde mücadele edilen sahayı somut şekilde etkilemiş, her iki tarafta ilişkilere yansıyan ekonomik olumsuzlukların yanında Suriye'deki güvenlik konularının yaratığı güvenlik meseleleri yüzünden pozisyonlarını ve yaşananları sorgulamaya başlamışlardır (Çelikpala, 2019).

Türkiye iç siyasetine bu dönem için kısaca bakacak olursak, terörle mücadele söylem ve eylemlerinin daha keskin bir döneme girdiğini görürüz. Bu dönem; bir başka yapılanama olarak henüz 'paralel yapınama' olarak isimlendirilen yapılar ve unsurlarla mücadelenin başlangıç dönemine işaret etmekteydi. İçerde geliştirilmeye çalışılan mücadelenin dış politikaya dönük olarak desteklenmesi icap etmekteydi. Bunun sonucunda Mayıs 2016 'da bir hükmet değişikliği olmuş, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun yerini Binali Yıldırım hükümeti devralmıştır. Yeni hükümet Suriye, İsrail ve Rusya konusunda temel bir takım dış politika değişikliklerine gitmiştir (T24, 2016). Türk-Rus ilişiklerinde normalleşmeye dönük çabalarının ilkini 12 Haziran Rusya günü münasebetiyle Cumhurbaşkanı ve Başbakan düzeyinde gönderilen kutlama mesajlarıyla görmekteyiz. Ancak asıl adımın ilişkilerin düzeltilmesine yönelik çabaların bir çalışma gurubu kurulmasının ardından Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 27 Haziran 2016'da Putin'e gönderdiği mektup, ilk somut adım olarak kabul edilmektedir. Mektupla ilgili her ne kadar özür kelimesi üzerinden birtakım tartışmalar olsa da sonuç itibari ile Türkiye dolaylı ifadelerle olayın sorumluluğunu ve hayatını kaybeden pilotun ailesine tazminat ödenmesini kabul etmiş ve ilişkilerin yumuşama dönemine yönelik ilk sonuç alınmıştır (Çelikpala, 2019). İkili İlişkilerin hızlı bir normalleşme sürecine evrilmesinde en önemli faktörlerden birisi bu dönemde Türkiye'de meydana gelen 15 Temmuz 2016 darbe teşebbüsüdür.

4.2.2 15 Temmuz darbe girişimi ve Türk- Rus ilişkilerinin gelişmesi

Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel süreçte atlattığı önemli badireler ve önemli dönemeçler olarak kabul edilen olaylar vardır. Bunlardan birisi 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimidir. Darbe girişiminden kısa bir süre önce Türkiye ve Rusya ilişkilerinin normalleşmeye başarmasının nedenlerini irdelemek darbe girişimi ve sonrasındaki iki ülkenin takındığı tutumu ve ilişkilerin hızla iyileşmesini ve istikametini anlamamıza yardımcı olacaktır. Her ne kadar ikili ilişkilerin gelişmesinin ticari, ekonomik ve özellikle

enerji konuları gibi birçok nesnel nedeni varsa da bunların içinde en öne çıkan faktör jeopolitik faktör olarak görünmektedir. Rusya Türkiye ilişkilerinin yukarıda konu edilip incelenen birçok döneminde görüldüğü üzere ilişkiler her iki ülke açısından Batı ile olan ilişkileri üzerinden şekillenmiştir. Günümüzdeki durum birtakım farklılıklar içermekle beraber ilişkileri Batı (ABD ve AB), Türkiye ve Rusya jeopolitik üçgeninde değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'de gerçekleşen darbe girişimi esnasında ve sonrasına yönelik tartışmaların haricinde somut açıklamalar ve olgularla bacak olursak; bu dönemde ABD ve AB üyesi bir takım ülkelerin darbe teşebbüsü sırasındaki göstermiş oldukları tepki ve tavırlarını yansıtan açıklamalar, aşırı temkinli duruş sergilemeleri ve Türkiye'nin darbenin sorumlusu olarak gördüğü Fetullah Gülen'i ABD'den istemesi ancak olumlu bir yanıt alınamaması ve ABD'nin bu isteklere olumlu bir cevap vermemesine karşın, Rusya'nın Türkiye'deki darbeye direnen kesimlere ve hükümete desteğini açıkça göstermesi, kamuoyunda Rusya'ya yönelik bir sempati oluşmasına katkıda bulunmuştur (Erşen, 2017).

15 Temmuz darbe girişimi ile ilgili çeşitli tartışmalar ve çeşitli açıklamalar mevcuttur. Bir takım Rus askeri tarihçisi Rusya'nın ABD ve AB destekli olduğunu düşündükleri bu darbe girişiminde Rusya'nın fiilen mevcut Türk hükümetine yardımı olduğunu iddia etmektedirler (Shirokorad, 2016). Bu gibi birtakım savların yanında ABD ve AB kaynaklı birtakım açıklamalarda, olayların gelişimi ve akışında kendilerinin hiçbir etki ve eylemlerinin olmadığını ileri sürerek yapılan ABD ve AB karşıtı açıklamaları reddetmişlerdir. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Ned Price ise bu iddiaların "bütünüyle gerçek dışı" olduğunu söyledi (BBC News Türkçe, 2021). Ancak bütün bu iddia ve söylemler Türk karar alıcılarında ve kamuoyunda meydana gelen ve Suriye'de ABD'nin Türkiye'nin terörist olarak tanımladığı PKK/PYD gibi örgütlere askeri mali ve lojistik yardımlarının (Kerman ve Efegil, 2017), Türk kamuoyunda görülmesi ve bilinmesi, ile Türkiye'deki darbe girişiminin arka planı hakkında ABD ve AB aleyhine Rusya lehine bir algının oluşmasında ve ABD ve AB karşıtlığının yükselmesine neden oluyordu. Bütün bu olgular ışığında Türkiye açısından artık ABD ve AB ile yürütülen Suriye politikasının sürdürülebilir olmadığı, başka ortaklık ve çözümlerin geliştirilmesinin daha akılcı olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Nesnel gerçeklikler göz önüne alındığında sahada olmanın Türkiye açısından bir zaruret olduğunun anlaşılması ile 24 Ağustos 2016'da başlayan Fırat Kakanı operasyonu Türkiye'nin darbe girişimi sonrası askeri operasyonel gücünü

koruduğunu ve sahaya döndüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Rusya ve denklemdeki İran'ı da göz önünde bulundurursak yeni bir ittifaka gidebilecek bir oluşumdan bahsedebiliriz. Bu bağlamada Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlaması DEAŞ ve PKK'nın uzantısı PYD/YPG' ye karşı BM Anlaşmalarına dayanan operasyonlar Türk-Rus ilişkilerinin normalleşmesi ötesinde daha iddialı bir söylemle siyasi hedefleri olan bir vizyonla yeniden canlanmasının itici unsuru olmuştur (Anadolu Ajansı, Dünya, Analiz, Ortadoğu, 2017). Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın darbe girişimi sonrası ilk yurtdışı gezisinin Rusya'ya olması bu geziye birtakım anlamlar yüklenmesine neden olmuştur. 9 Ağustos 2016'da St. Petersburg'da gerçekleşen zirve Türk-Rus ilişkilerinde adeta bir dönüm noktası oldu. Suriye konusunda askeri iş birliği ve istihbarat paylaşımı gibi konular elle alındı. Burada dikkat çeken nokta ilk defa ilişkilerin lokomotifi olan ekonomik iş birliklerinden ziyade güvenlik gibi mesellerde yakınlaşama sağlanıyordu (Özdemir, 2018, s. 288). Bu durum bize Türk-Rus ilişkilerinin sadece ekonomik ve ticari ilişkiler üzerinden yapılan okumaların yetersizliğini göstermesi açısından önemlidir. Türk-Rus ilişkilerinin bu süreçten sonra hızla düzelmesi sonucu Türkiye Rusya ile Suriye konusundaki en temel ortak nokta olan Suriye'nin toprak bütünlüğü söz konusu iken diğer aktörlerin özellikle ABD'nin bu durumun tam tersine eylemlerde bulunması Türk ve Rus ilişiklerinin Suriye'de güvenlik ve askeri boyutta başlangıçta kısıtlıda olsa iş birliklerini (ortak devriyeler) gibi zorunlu kılmaktadır. Türkiye Rusya yakınlaşması sahada Türkiye'ye bir takım stratejik somut kazanımlar sağlamıştır. Türkiye 2012 yılından itibaren müttefiklerine anlatamadığı üstelik bir beka meselesi olarak gördüğü öncelikli çıkarlarının gerekliliklerini yerin getirmenin koşul ve araçlarını elde etmiştir. Azez-Celabrus ve El-Bab üçgenini kontrol altına almıştır. Rusya Genelkurmay Başkanın 15 Eylül 2016'da gerçekleştirdiği ziyaret iki ülkenin askeri birlikteliğinin somut göstergesi olmuştur (Milliyet, 2016). İlişkilerin her boyutta düzeldiği gibi sonuç çıkartılmasa da bu gelişmeler ileriye daha bir iyimser bakmanın en azından Suriye konusu açısından mümkün olduğunu göstermektedir. Bir diğer somut adım ise Türkiye ve Rusya'nın yanında İran'la ilgilidir. Bölge ülkesi olması ve sahada kendine bağlı milisler ve Şii örgütler vasıtası ile etkin olan İran'ın içinde olduğu Astana sürecinin başlamasıdır.

4.2.3 Astana süreci

Türk- Rus ilişkilerinde her ne kadar 9 Ağustos 2016'da gerçekleşen görüşme ile normalleşme başlasa da bu ilişkilerin Suriye gibi çok değişkenli ve bileşenli bir sorun özelinde hemen düzelmesi anlamına gelmiyordu. Bu gibi gelişmelerin olabilmesi için bölgedeki güç unsurlarının saha üzerinde anlaşması temel koşullardan birisi olarak görülmekte ve birtakım anlaşmalar yapmak gerekmektedir. 20 Aralık 2016 Moskova'da Türkiye, Rusya ve İran'ın bir araya gelmesi önemlidir. Bütün taraflar Suriye'nin bağımsızlığına, birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyduklarını belirtmiş, mezhep ayrımı gözetmeden demokratik bir ülke olma beklentilerini ifade etmişlerdir. (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2016).

Daha önce Esad' sız bir Suriye modeline odaklanan Türk dış politikası bu konuda belirli bir geri adım atmış, önceliğini Suriye'nin toprak bütünlüğüne ve barışın yeniden sağlanması yönündeki çabalara vermiştir. Türkiye'nin Suriye tercihlerinde değişime gitmesinin Rusya ve İran'ın Esad rejimine verdiği desteğin sahada etkisinin yanında daha önce belirtildiği gibi ABD ve birtakım Batılı ülkelerin tutumudur. Aynı zamanda yoğun sığınmacı akınına uğrayan ve sığınmacı sayısının daha da aratması muhtemel bir sorunlar yumağı bir an önce politika değişikliğine ihtiyaç duyulmasını adeta dayatmıştır. Dolayısıyla Türkiye Esad 'sız Suriye hedefinden geri adım atmıştır (Ataman ve Özdemir, 2018).

Türkiye ve Rusya arsında bölgesel bir iş birliğine dönüşebilecek süreç devam ederken çeşitli güvenlik konularında uzlaşmaya yaklaşılan dönemde Ankara'da Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andry Karlov bir polis memuru tarafından öldürülmüştür. Türkiye ve Rusya'nın bu olay sonrasında yaptıkları soğukkanlı açıklamalar her iki ülkenin önceki Uçak krizinden edindikleri deneyimler sonucu soğukkanlı ve başarılı bir kriz yönetimi sergilediklerini görüyoruz. Çelikpala 'ya göre iki ülkede bu olayı Türkiye ve Rusya arsındaki ikili ilişkilerin gelişmemesini amaçlayan bir provokasyon olarak değerlendirmişler, provokasyondan sorumlu olarak Batı ima edilmiştir (Çelikpala, 2019, s. 26). Sonraki gelişmeler ve Rus uzmanların suikastçı hakkında yaptıkları araştırmalar ve Türk makamlarının fail hakkında tespit ettiği bağlantılar bu olayın en azından bireysel bir eylemin çok ötesinde organize bir eylem olması ve zamanlama olarak Türkiye Rusya

ve İran toplantısının öncesine denk gelmesinin yukarıdaki kuşkuları artırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca konuyla ilgili açılan dava sonuçlanmış sanıkların bir kısmı terör amacıyla tasarlayarak adam öldürme suçlarından hüküm giymişlerdir. Savcı iddianamesinde; Karlov suikastının arkasında Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün olduğunu belirtmiş suikastın "Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilere yönelik provokasyon türünde bir eylem" olduğunu ileri sürmüştür. (Hürriyet. 2021). Türkiye ve Rusya sorun olması muhtemel bir olayı sonuçta ilişkilerin gelişmesinde fırsata dönüştürüp, Astana sürecine doğru ilerlemişlerdir.

Astana'da Ocak 2017'de gerçekleşen zirvede Türkiye, İran ve Rusya tarafların bir araya gelmesini belirleyen meşru aktörler olarak birbirlerini görmüşler Suriye konusunda yalnızca askeri değil aynı zamanda masada inisiyatif alma yoluna gitmişlerdir. Türkiye Astana süreciyle birlikte Suriye politikasında değişikliğe giderek ABD'ye karşı Rusya ile bir denge politikasına gütmeye başlamıştır. Türkiye bu değişiklikle birlikte Suriye'de askeri varlığını artırma olanağını elde etmiştir (Ekşi, 2017, s. 117). ABD Başkanı Trump Suriye'den asker çekeceğini açıklaması üzerine Suriye'de Türkiye açsından önemli birtakım bölgelerde boşluklar oluşmuştur. Bu bölgeler de Türkiye'nin cihatçı ve radikal örgütlerle baş başa kalma riskini oluşturuyordu (Has, 2019). Bu arada Suriye'de birtakım üsleri ABD'nin boşaltmasının hemen sonrasında bu üslere Rus birliklerinin konuşlanması Menbiç'ten ABD'nin çıkması sonrası bölgenin Rusya ve Rejim güçlerince kontrol altına alınması Türk kamuoyu tarafından sorgulanır hale gelmiş, PYD'yi korumak üzere ABD ve Rusya iş birliği mi yapıyor sorusu dile getirilirmiştir (Türkgün, 2019). Birtakım iddialar Türkiye'nin bölgeye yaptığı askeri harekatların ABD ve Rusya ortaklığı ile engellendiği üzerinedir. Türkiye'nin bir terör örgütü olarak gördüğü YPG konusunda ABD ve Rusya'nın aynı fikri paylaşmaması Türkiye'nin bölgedeki pozisyonunu güçleştirmektedir. Astana Süreci ilerlerken 3 Ekim 2018 de Soçi mutabakatları olarak bilinen görüşmede taraflar bir araya gelmiş, ülkeler Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapmışlar, ayrılıkçı eylemlere karşı alınacak önlemler ve terörizmle ortak mücadele konusunda mutabakat bildirmişlerdir. Türkiye-Suriye ilişkilerinin normalleşmesi adına Rusya'nın Türkiye ve Suriye arsında arabuluculuk yapama girişlimleri bu zirvenin diğer önemli başlıklarından birisi olmuştur. Mutabakatın bir diğer önemli konusu Rusya ve Suriye'nin Türkiye sınırlarına yakın konumdaki YPG güçlerinin Türkiye sınırından uzaklaştırılmasının Rusya ve Suriye Sınır Muhafızlarınca garanti edilmesidir (Has, 2019).

Astana süreci 2015'te neredeyse çok ayrı pozisyon ve beklentilerdeki olan Rusya ve Türkiye açısından (İran'da dahil) ortak bir çözüm ve bu çözüme yönelik bir zemin teşkil etmesi açsından önemlidir (Çelikpala, 2019).

Türkiye Suriye'de terör örgütü olarak gördüğü YPG'nin ve onun kendilerini "Suriye Demokratik Güçleri" olarak tanımlayan ABD'nin isim değiştirme tavsiyesi ve taktiği üzerine (Anadolu Ajansı, 2017), kurulan (SGD)'nin Suriye'nin kuzeyinde 2019'da ilan ettiği özerklik ilanına karşı Barış Pınarı isimli askeri bir harekât yapmıştır. Bu operasyonların DEAŞ ve PKK/YPG terör örgütlerini hedef aldığını ve yerinden yurdundan edilmiş Suriyelilerin topraklarına dönüşlerini sağlamayı amaçladığı açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Millî Savunma Bakanlığı, 2019). Türkiye'nin yaptığı bu operasyon (SGD)'ye her türlü destek veren ABD'yi rahatsız etmiş, ABD zaman zaman meşrulaştırmak için ortak devriye dahi düzenlediği (Hürriyet, 2019) bu örgütün güç ve mevzi kaybetmesini istememiştir. Bütün bu gelişmelerin yanında yerel olarak baktığımız birçok olgunun aslında ne kadar bölgesel ve küresel yansımaları veya etkileşimleri olduğunu birtakım olaylar üzeninden okuyabilmekteyiz. ABD vatandaşı bir rahip olan Brunson'ın Suriye'deki PYD ve benzeri yapıların Türkiye'deki bağlantılarını sağladığı veya koordine ettiği şeklindeki iddialar (Sümer, 2018) üzerine tutuklanması ve yargılanması sonrasında gerilen ilişkilerin ABD ile gelinen durumda, ABD Kongresinin her iki kanadın mutabakatı ile ilk kez 2015 olaylarını sözde "soykırım" olarak tanımları sonucunu doğurmuştur. Bu olayla Türkiye ve ABD arsında gerginlik zirve yapmıştır (Yücel, 2020, s. 11).

4.2.4 Türkiye-Rusya ilişikleri bağlamında S-400 krizi

Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin yukarıdaki gelişimler doğrultusunda gergin bir döneminde 2017 yılında Rusya ile imzaladığı S-400 savunma sistemleri tedarikine yönelik antlaşması, Ankara-Washington arasında yeni bir dönüm noktası olmuştur. Her ne kadar ABD ve Türkiye arsında bir sorun olarak görünse de antlaşmanın yapıldığı ülkenin NATO ittifakı bir ülke olmaması üstelik bu ülkenin ABD çıkarları ile zıt politikalar üreten ve küresel yeni yapılanmada konumunu belirlemek isteyen rakip Rusya'dır. Dolayısıyla denklemde göz adı edilemeyecek Rusya, S-400 sorununun sac ayaklarından birsini oluşturuyordu. Rusya'nın ABD ve Türkiye arsındaki uyuşmazlıkları özelikle NATO ittifakını zayıflatmak için kullandığı söylenebilir. Ancak böyle bir fırsatın

ABD tarafından Rusya'ya verilmesi de izahı zor bir soru olsa gerekir. Bir nedenden çok bir sonuç olarak görebileceğimiz S-400 konusunu, ABD'nin Türkiye ile arsındaki diğer yapısal büyük sorunları saklamak ve kamufle etmek için bilinçli olarak kullandığı düşünülmektedir.

ABD Kongresinde bu anlaşma nedeni ile Türkiye'nin NATO ittifakındaki rolü sorgulanmaya başlanmış ABD'nin incirlik üssünden çekilebileceği dile getirilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin bu savunma sistemlerini alması ile NATO ve ABD'nin güvenliğini riske attığı gibi birtakım ileri söylemlerin yanında, Türkiye'nin Rusya'yı müttefik olarak seçtiği eleştirileri ABD kongre üyelerince dillendirilmiştir (Yücel, 2020, s. 8-9). Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin bozulma pahasına neden böyle bir adım attığının birçok cevabı olabilir. Öncelikle Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde kendine yönelik risklerin arttığı bir dönemde Suriye sınırında ABD ve Batılı ülkelerin Türkiye'yi güvenlik sorunları başta olmak üzere yalnız bırakmaları, ABD ve Almanya'nın Patriot sistemlerini bölgeden çekmeleri üzerine, Türkiye bu sitemleri bu kez parası ile satın almak istemiş ancak bu istekleri müttefiklerince karşılık bulmamıştır. Çin'den muadili sistemlerin alınmasına yönelik çabaların ABD tarafından çeşitli yaptırım tehditleri ile engellenmesi gibi daha birçok nedenin yanında emsalleri içinde en ucuz ve en gelişmişi (Euronews, 2019) olması gibi basit ve nesnel gerekçelerle, yetkin ve yetkili komisyonların mali ve askeri ayrıntılı incelemeleri sonucu bu füzelerin Rusya'dan satın alımı kararlaştırılmıştır. Sonuçta Temmuz 2019 itibari ile söz konusu savunma sistemi Türkiye'ye teslim edilmeye başlanmıştır (Kurt, 2019).

ABD ve Türkiye arsındaki sorunlardan sadece bir tanesi olan S-400 sorunu iç politikada tartışılmış, bir kısım görüşler bu savunma sistemi alımının Batılı müttefiklerden daha fazla özerklik veya onlarla daha iyi pazarlık gücü ede etmenin bir yöntemi ve yolu olarak görmüşlerledir. S-400 savunma sistemlerinin satın alınmasına karşı çıkanlar ise bu sistemlerin alınmasının istenilen sonuçları getirmeyeceğini Rusya'ya karşı bir savunmasızlık ve zafiyet ve NATO'dan güvence alma ihtiyacının artması ile ileride ikili bir bağımlılık yaratacağını belirterek bu sistemlerin alınmasına olumsuz bakmışlardır. Ayrıca teknoloji transferi ve ortak üretim konularının yeterince açık olmadığı gerekçesi ile eleştirmektedirler. Birtakım görüşler ise bu alımları, Rusya'ya Türkiye tarafından verilmiş bir siyasi "rüşvet" olarak değerlendirmişlerdir (Günaydın, 2015).

Bu konuyla ilgili tartışmalar bağlamında Rus savunma sistemleri alımına karşı çıkan görüşler ve savların; aynı koşullar ve gerekçeler, çekinceler geçerli iken geçmişte Yunanistan ve GKRY'nin S-300 alımını ve günümüzde Hindistan'ın S-400 alımını nasıl değerlendirdikleri ayrıca izaha muhtaç bir konudur. S-400 konusu ABD-Türk ilişkilerinin bozulmasının nedeninden daha çok ABD'nin Türkiye'ye karşı son yıllarda takındığı olumsuz taktik ve stratejik tavrın bir sonucudur.

4.2.5 İdlib açmazı

Suriye iç savaşı ve sonrasındaki karmaşık bir yapıya dönüşen bölgesel sorun adeta sorun içinde sorun barındıran bir yapı halini almıştır. Bu sorunlardan Suriye bölgesinde Türkiye -Rusya ilişkileri açısından risk üretebilecek en hassas bölgelerden birisi İdlib bölgesidir. Bu bölgeye Suriye'nin birçok bölgesinden gelen çeşitli radikal örgütler bölgenin istikrarsız bir hal almasına neden olmuş ve bütün sahayı her türlü provokasyonlara açık hale getirmişlerdir. Suriye rejiminin bu bölgeye yapmış olduğu bir takım askeri operasyonların yoğunluk kazanması Türkiye açısından sorunu karmaşıklaştırmıştır. İdlib bölgesindeki çatışmalar Türkiye'nin sığınmacılar konusundaki endişe ve çekincelerini artırmakta ve önemli bir güvenlik riski oluşturmaktadır. Türkiye bu nedenle sığınmacı akınını bu bölgede önlemeyi amaçlamış, muhalifleri kontrol etmek suretiyle bölgenin Suriye'den oluşabilecek yeni göçler konusunda adeta bir baraj işlevi görmesini sağlamaya çalışmıştır. İdlib-Lazkiye-Halep hattı ve ulaşımının M-4 karayolu üzerinden ve bölgedeki Şam-Halep hattının ulaşımı ve bağlantısının M-5 karayolu ile sağlanması bölgenin stratejik yönünü gözler önüne koymaktadır. Türkiye-Rusya bölgede yeni bir sınır belirleme konusunda Moskova'da Eylül 2017'de Astana Zirvesinde bir uzlaşma sağlamış, Tük-Rus gözlem noktaları oluşturmak suretiyle İdlib'te çatışmasızlık bölgesi uygulanmasına karar vermişlerdir (Efegil ve Öztop, 2021). Türkiye ve Rusya'nın anlaşması kısa bir süre için bölgedeki büyük çatıma ve rejimin topyekûn saldırılarının önüne geçmiştir. Ancak rejim güçleri ile Heyet Tahrir eş Şam (HTŞ) güçlerinin provokasyonları büyük bir tehdit oluşturabilir (Tomar, 2019).

Suriye'nin çeşitli bölgelerinden buraya kaçmış yaklaşık üç milyon insanın sıkıştığı bu bölge potansiyel riskler açsından Türk-Rus ilişiklerinde bir an önce çözümlenmesi gereken hassas bir durum teşkil etmektedir. Türk-Rus ilişkilerini bir şekilde bozmak isteyebilecek aktörlere uygun alan sağlamsı bakımından ayrıca önem arz etmektedir.

Türk-Rus ilişkilerine Suriye ölçeğinde bakacak olursak iki tarafın birçok konuda görüş ayrılıkları olmasına rağmen diğer bölgesel aktör veya aktörlerle birlikte soruna çözüm konusunda ortak zemin oluşturma çabaları görülmektedir. Astana süreci bu konuda önemli bir gelişmedir. Türkiye ve Rusya her ne kadar sorunları birbirinden ayırarak belirli bir seviyeye getirebilmişlerse de Suriye'deki gelişmeler ilişkilerin hiç umulmadık bir zamanda ve yerde bozulabileceğini ortaya koymuştur. İlişkilerin bu kırılgan yapıdan kurtulabilmesinin bir yolu artık sorunlara bütüncül açıdan bakmak olabilir. Çok kutuplu bir uluslararası sistemim oluştuğu günümüz şartlarında Türkiye ve Rusya kendi milli menfaatleri ve bölgenin istikrarı konusunda daha bağımsız adımlar atma imkanına sahiptirler. Bu bağlamda çalışmanın son bölümünde, zor ve çok aktörlü çok boyutlu, 30 yıl gibi bir süre çözümsüz kalmış bir konu olan Karabağ Sorununa, Türk-Rus ilişkilerine günümüzdeki perspektiften küresel ölçek ve bölgesel kesitte bakmamız ve incelemenin ileriye dönük çıkarımlar açısından verimli bir örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

5. YENİ DÖNEM TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE SORUNDAN İŞ BİRLİĞİNE KARABAĞ ÖRNEĞİ

5.1 Karabağ Temel Bilgiler

Birkaç dilin oluşturduğu bu teritoryal isim bile daha konunun girişinde, bölgenin tarih boyunca farklı kültürler arsındaki geçişkenliğe nasıl maruz kaldığının çarpıcı bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem Karabağ ve onun dağlık kısmı olan Dağlık Karabağ bölgesi, etimolojik olarak buradaki karmaşık yapının adeta ip uçlarını veriyor. Literatürde İngilizce; Nagorny Karabakh, Nagorny" Rusçada 'dağlık' (Нагорный) anlamına gelmektedir. Azerbaycan Türkçesi'nde tıpkı Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi 'dağlık' anlamına gelen 'daglıq' veya 'yukarı' anlamına gelen 'yuxarı' kelimelerine karşılık kullanılmaktadır. Karabağ kelime olarak Türkçe ve Farsçanın ortak kullanımı ile oluşan "siyah bahçe" anlamını vermektedir. Bugün genlikle Azerbaycan Türklerinin bakış açsından Karabağ bir bütün olarak değerlendirilmekte, Dağlık Karabağ ile Ovalık Karabağ'ın bir coğrafi bölge ve çevresiyle birlikte birbirini kapsayan doğal kaynaklarıyla bir bütün olarak görülmektedir. Ermeni bilim adamı Robert Arekevon'un tabirince, dağlık Karabağ ve Ovalık veya Aran Karabağ; "Siyam ikizleridir", dolayısıyla onları ayırmak imkansızdır (Çakmaklı, t.y, s. 6). Ayrıca 1994 yılındaki ateşkesten itibaren 10 Kasım 2020'ye kadar geçen sürede Ermenistan Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinin yanında bu bölgenin dışındaki yedi (rayon) yerleşim yerini elinde tutmuştur. Sorun sadece Dağlık Karabağ'ı kapsamamakta çok boyutlu yansımalarla Dağlık Karabağ'ın çok ötesine taşmaktadır. Bu nedenle çalışmada coğrafi tanımlama gereği, ilgili yerlerde Karabağ ve Dağlık Karabağ şeklinde yer alacaktır.

Orta Çağ'da bölgeye Türk boylarının yerleşmesinden sonra ortaya çıkan Karabağ ismi en yaygın genel kabulle Türkçedeki siyah (kara) ile Farsçadaki "bağ" kelimesinin (bakh) birleştirilmesiyle oluşan bir kelimedir (Çapraz, 2012, s. 231). Türkçede "kara" renk anlamı taşımasının yanında "büyük", "yoğun", "koyu" vb. anlamları karşılamaktadır. Karabağ teriminin "büyük bağ" "yoğun bağ", "sefalı bağ" gibi anlam karşılıkları bulmaktadır (Karabağ`ın etimolojisi, arazisi ve sınırları, t.y). Azerbaycan ve Ermenistan arasında sorun olan Dağlık Karabağ bölgesi Hankendi, Şuşa, Akdere, Hardut, Hocavend, Askeran yerleşim birimlerinden oluşmaktadır. Karabağ bölgesi ise bu yerleşim birimleri

dahil olmak üzere, Kelbecer, Agdam, Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Laçın, Gubadlı yerleşimlerinden meydana gelmektedir (Cura ve Abay, 2020).

Karabağ'ın yüz ölçümü 18.000 kilometrekaredir. Söz konusu bölgenin dağlık kısmını niteleyen bölge Dağlık Karabağ ise 3.392 kilometrekarelik bir yüzölçümünden ibarettir (Bilgin, 2020). Karabağ bölgesinin coğrafi olarak sınırlarını tanımlarsak; Kür ve Aras nehirleri ile Küçük Kafkas Dağları arasındaki bölgeyi esas almamız gerekmektedir. Bölge batıdan, Karabağ Dağlararı olarak bilinen Keşbek, Salvartı, Erikli Dağları ile Gökçe Gölüne kadar uzanıp, doğudan Goran-Kür Nehri, güneyden Aras Nehri, güneydoğudan Kür-Aras nehirlerinin kavşağıyla sınırlanmıştır (İşyar Ö. G., 2020, s. 1).

Azerbaycan ve Ermenistan'ın tarihsel göndermeler yaparak geliştirdikleri tartışmaları ve farklı anlatımlarını bir yana bırakırsak, tarihsel bir gerçeklik olarak bölgede, Osmanlı, Rus ve İran imparatorluklarının egemenlik dönemlerini görmekteyiz. Bölgede Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerin yüzyıllardır gerek otokton gerekse göç yoluyla gelip yerleştiklerini ve var olduklarını söyleyebiliriz. Bölgenin çok sık el değiştirmesi ve istila edilmesi neticesinde bu iki halktan birisi genellikle o sırada bölgeye hâkim güç tafrandan etnik dini birtakım nedenlerle tercih edildiğinden bu durum özelikle Dağlık Karabağ bölgesinde iç içe geçmiş yerleşkelerde meskûn iki halk arasında tarihsel bir düşmanlık oluşmasına yardımcı olmuştur (Çapraz, 2012, s. 231-232).

5.2 Karabağ Sorunu; Genel Çerçeve ve Tarihsel Kökenleri

Karabağ Sorunu; Kimliksel yönünün yanında, Rusların 18 yüzyıldan itibaren etkilerini ve egemenliklerini Güney Kafkasya'da artırmaları sonucu demografik, sanayileşme dönemi sonrasında enerji kaynakları açısından önemli bir bölge olması ve ulaşım güzergahı gibi özelikleriyle de ekonomik olarak öne çıkan bir bölgedir. Ülkelerinin güvenlik kaygılarını da işin içine katarsak askeri stratejik bir bölgede olan Karabağ, bütün bu çekişmeler ve çatışmalar sonucu oluşan hukuki sorunlarda göz önünde bulundurulursa yalnızca bir teritoryal sorun olmanın çok ötesinde karmaşık ve çok boyutlu bir sorundur (Ataman ve Prinççi, 2021).

Karabağ Sorununun başlangıcı Ermeni yazarlarının büyük bir çoğunluğu tarafından 1918 yılı olarak kabul edilse de tarihi vesikalar ve kaynaklar ışığında Karabağ sorunu; 1804-1813 yılı arsında gerçekleşen İran-Rus savaşı sonrası Rusların lehine hükümler içeren 24

Ekim 1813'te imzalanan Gülistan Barış Antlaşması ile bölgedeki sorunları başlatmak mümkündür. Rusya egemenliğinin bölgede kabulü anlamına gelen bu antlaşma ile bölgedeki kalıcılığını pekiştirecek, alandaki hakimiyetini dayandıracağı bir güç olarak Hristiyan Ermenilerin bölgeye göç etmesini sağlayacaktır. Kendine sadık olmadığını düşündüğü Müslüman ve etnik olarak Türk olan nüfusun, Osmanlı ve İran tarafından bölgedeki nüfuz hakimiyeti için kendi aleyhine kullanılabileceğini düşünerek bölgenin demografisini değiştirmeye yönelik adımlar atmıştır. 10 Şubat 1828 Türkmençay Barış Antlaşması'yla bir kez daha taraflarca tüm bölgenin Ruslara ait olduğu kabullenilmiştir. Rusya'nın izlediği nüfus siyaseti sonucu Ermeniler bölgede sayısal açıdan çoğunluk haline gelmişlerdir (Aslanlı, 2013, s. 37-45). Bir başka açıdan Türkmençay antlaşması, Azerbaycan'ı topraklarının bir kısmının Ruslarda bir kısmın da İran kontrolünde bırakılmasıyla Azerbaycan'ın ikiye bölünmesi anlamını taşımaktadır. 1829 Edirne Barış Antlaşması sonucu Anadolu'dan göç eden Ermeniler bilhassa Karabağ bölgesine yerleştirilmişlerdir (İşyar Ö. G., 2020). Azerbaycanlı araştırmacılara göre; Ermeniler 17. Yüz yıldan itibaren "Büyük Ermenistan hayalini" gerçekleştirme peşindeydiler (Kərimova,1995; akt. Paşa,2021). Gülistan Barış anlaşmasıyla "Karabağ Hanlığı" Ekim 1822 yılında lağvedilirmiştir. "Karabağ Vilayeti" adıyla doğrudan imparatorluğa bağlanmıştır (Taşkıran, 1995).

Bu tarihsel süreçte dönemin Rus tarihçilerine göre bölgeye iskân edilen Ermeni sayısı, 1.000.000 civarında olmakla birlikte bu nüfus ekseriyetle Revan ve Kafkasya bölgesine göç ettirilmiştir.1832 yılındaki resmi nüfus sayımına göre, Karabağ nüfusunun %64,4 Müslüman, %34,8'i Ermeni olarak tespit edilmiştir (Bilgin, 2020, s. 15). Ancak bütün bu nüfus değişimlerine karşın Karabağ bölgesi Azerbaycan toprakları içinde kalmaya devam etti. Azerbaycan'ın Aras Nehri'nin güneyindeki yaklaşık 105.955 kilometrekarelik bir alanda 22.000.000 Azerbaycan Türkü İran sınırları içinde yaşmaktadır (Çora H., 2021, s. 39). Bu dönmede günümüze yansıyacak bölgedeki sınır ve nüfus değişimleri sonucu sorunun alt yapısı oluşmaya başlamış, bir başka deyişle Azerbaycan Türkleri, Çarlık Rusya'sının himayesindeki göç ettirilmiş Ermeni halkıyla öz evini ve toprağını paylaşmak zorunda kalmıştır. Sarıahmetoğlu'nun belirtiğine göre; Azerbaycan Türklerinin iki milyon rublelik toprak parçası ellerinden alınmış oldu." Gence (Elizabetpol) eyaletinin dağlık kesimlerine, Dağlık Karabağ ve Göyçe Göl (Sevan) yöresine Ermeniler iskân edildikten sonraki bu sayının resmi olmayanlarla birlikte (324

bin) civarında oldukları tahmin edilmektedir (Sarıahmetoğlu, 2011). Bütün bu bölgelerdeki demografik değişimlerin Ermeniler' in ileride girişecekleri eylemler ve toprak isteklerine bir zemin ve atlama tahtası görevi gördüğüne yönelik iddialara Ermeni aydınları karşı çıkmaktadırlar. Ermeni yazarlar ve ilim adamlarının birçoğu sadece Dağlık Karabağ değil aynı zamanda bütün Kafkasya üzerinde hakları olduğunu iddia etmektedirler. Bu bölgeyi; Hazar Denizi'nden Karadeniz'e doğu-batı ekseninde belirtirken, güneyden Rostov Şehrinden Van Gölüne kadar olan bölgeyi kastetmektedirler (Sarıahmetoğlu, 2011, s. 69).

1918-1920 yıllarında bölgede bir Türk hakimiyetinden bahsedebiliriz. Rus Azerbaycan'ındaki Türkler, 1917 Rus İhtilali'ni fırsat olarak görmüş ve harekete geçmişler "Milli Azerbaycan Cumhuriyeti" adıyla kısa bir dönem bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Rus Çarlığının yıkılması sonucu bir süre "Maveray-ı Kafkas Seymi" içinde kaldıktan sonra, 1920'deki Sovyet işgali neticesinde Gürcistan, Ermenistan ile Mavera-ı Kafkas Sovyetleri Federasyonu idaresinde yer almışlardır. Dağlık Karabağ halkı yaklaşık iki sene Milli Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türk askeri himayesiyle çatışmasız bir dönem yaşamıştır. Ancak Türk askerinin bölgeden çekilmesi ile Ermeni Generali Dro ve Albay Njden tarafından komuta edilen Taşnaklar Dağlık Karabağ'ı işgal etmişlerdir. Mart 1920 yılında Hankendi'nde (Stepanakert) başlayan olaylar çevreye de yayılmış, Türk yerleşimlerini hedef alan bu hareketlerin sonucunda içinde Suşa gibi bir kültür ve sanat merkezi şehrinde olduğu birçok yer yakılıp yıkılmıştır. On binlerle ifade edilen insan yaşamını yitirmiş ve bölgeden kaçışlar ve göç başlamıştır. Bu olaylara Nuri Paşa komutasındaki güçlerce müdahale edilmiş Türk ordusu Karabağ'a girmiştir. Ancak bu dönemde Anadolu'daki işgal sürdüğü için Türk ordusu bölgeden çekilmiş bu durum Ermeni güçlerinin tekrar silahlı eylemlerine yol açmıştır. Nihayetinde 12 Mayıs 1920'de bölgeye Sovyet Kızıl Ordusu girmiştir (Nalbantoğlu, 1992).

Bölge Bolşeviklerin kontrolüne girdikten sonra Moskova'da bölgenin statükosu tartışılmaya başlanıyordu. Ermeni asıllı Bolşevik lider Anastas Mikoyan 20 Mayıs 1920'de Lenin'e sunduğu raporda, "Ermenilerin Yukarı Karabağ'la hiçbir bağı bulunmadığı ve bölgenin Bakü'den koparılmaması gerektiği" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuş, Dağlık Karabağ bölgesinin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalmasına karar verilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim

Başkanlığı, 2021). Ancak Sovyet yönetimi Azerbaycan yönetimine Karabağ'a özerklik verilmesi konusunda süre tanımış bunun üzerine Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi, 7 Temmuz 1923'te "Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinin kurulması kararını kabul etmiştir. 23 temmuz1920'de Karabağ Özerk Oblast'ı ilan edilmiştir. Bir müddet daha iç karışıklıklar yaşayan bölgenin Kasım 1924 yılında Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (Oblast) olarak Azerbaycan'a bağlılığı onaylanmıştır. Dağlık Karabağ, Karabağ bölgesinin yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Yaklaşık olarak 4.400 kilometrekare alanı ifade etmektedir. Burada özerk bir yapı kuran Sovyet yönetimi, aynı bölgeyi Azerbaycan sınırları içinde kabul ederek bir yandan Azerbaycan ve yakınlaştığı Türkiye'yi kaybetmek istememiştir (Önal ve Mehmetoğlu, 2021). Sovyetlerin Karabağ'ın statüsü hakkında vermiş olduğu özerklik kararını Hakan Çora; bugünkü olayların temelinin atıldığı bir karar ve geçmişi Çarlık dönemine dayanan "Favoritizim" (Milletleri veya etnik, dini yapıları birbirine karşı kullanma) politikası sonucu olduğunu belirtmiştir. Bu kararların alınmasının Mirzayan ve Mikoyan gibi Ermeni asıllı Sovyet yöneticilerinin gayretleri sonucu olduğunu dile getirmektedir (Çora H., 2021, s. 40). Sovyetler yönetimi ise Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlanmasının formel gerekçesini bölgenin ekonomik yönden Azerbaycan'a bağlı olması ile izah ediyordu (İşyar Ö. G., 2020, s. 13-14). Ermeniler Sovyetler kurulduktan sonra da her iki ülke aynı birliğin üyesi olmasına rağmen, Azerbaycan toprakları üzerindeki taleplerinden vazgeçmemişler, Göyçe'nin ve Zengezur'un Ermenilere devredilmesine rağmen Ermeniler Dağlık Karabağ'a yönelik istek ve iddialarını sürdürmüşlerdir. Dağlık Karabağ konusunda Sovyet Rusya'nın tutumu bu bölgenin gelecekte Ermenilere verilebileceği öngörüsü ile atılmış adımlardır (Paşa, 2021, s. 199). Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde ülkenin arazisinin yüzölçümü 114.000 kilometre kare iken, Azerbaycan (SSC) dönemine gelince 86,6 bin kilometre kareye düşmüş ve küçülmüştür. Dolayısıyla bölge (SSCB) tarafından küçük parçalar halinde Ermenilere verilmiştir (Məmmadova, 2009).

Bundan sonraki süreçte Azerbaycan SSC Komünist Partisinin kararları ile oblastın sınırları ve kentlerin taksimatı yapılmış, "Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi" başkenti Suşa'dan Hankendi'ne taşınmış ve ismi Bakü Komünü' nün ünlü başkanı Stefan Shaumyan anısına 'Stepanakert' olarak değiştirilmiştir. Nüfusu yaklaşık 100.000 olan bu özerk bölge 5 rayona (ilçe) bölünmüştür. Dağlık Karabağ bölgesindeki birtakım değişiklikler uzun ömürlü olmamıştır. Sovyetlerce Ermenistan ve Dağlık Karabağ arsında

tampon bir bölge yaratmak amacına yönelik "Kızıl Kürdistan Özerk Cumhuriyeti" kuruldu. Burasıda Nahçıvan gibi Azerbaycan'a bağlı olacaktı. Ermenistan'da Bolşevikler yönetime tam analımı ile hâkim oldukları 1929 yılında bu özerk cumhuriyet ortadan kaldırılmıştır (Hüdavendigar, 1999, s. 217-218).

Sovyetler birliğinin ilk anayasası 1936 yılında kabul edilmiş ve bu anayasada yeniden yapılan düzenlemelerle, SSCB kurulurken Dağlık Karabağ özerk bölgesi ile geniş Karabağ bölgesi hakkındaki daha önceki statüko ve idari yapı devam etmiştir. Nahçıvan ve Karabağ'la ilgili statüko Ermeniler arasında sürekli protesto ve şikâyet konusu olmaya devam etmiş, bölge ile ilgili yazılan dilekçe ve mektuplar Moskova'dan bir karşılık bulmamış, Ermenilerin çabaları bölgenin idari yapasını değiştirmeye yeterli olmamıştır (İşyar Ö. G., 2020).

Çift kutuplu dünyanın temellerinin atıldığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, Ermeni tarafının Dağlık Karabağ hakkındaki istekleri 1945 yılında toplanan Ermeni kongresinde tekrar dile getirilmiş, Ermenistan'a bağlanma konusunda ekonomik gerekçeleri ileri süren bir mektup Moskova'ya iletilmiştir. Moskova bu mektubun muhatabı olarak Bakü'yü görmüş ve mektubu Bakü'ye iletmiştir. Ermeniler 1960 yılında bu defa, Nahçıvan ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanacağı iddiasını ortaya atmışlar, Sovyet yönetimi merkezi otoritenin böyle bir yetkisinin olmadığını, bu durumun Sovyet anayasasına göre tek istisnasının, Azerbaycan SSC'nin rızası ve onayınla olabileceğini bildirmiş ve açıklamıştır. 1963 yılında 2500 Ermeni'nin ortaklaşa yazdıkları dilekçede Sovyet yönetimince kabul görmemiştir. Huruşçov 1964 yılında Dağlık Karabağ meselesini görüşmek için Ermenistan'ı ziyaretini iptal etmesine rağmen sözde Ermeni soykırımının 50. Yıldönümünün anılmasına rıza göstermiştir. Ermeniler buradan aldıkları cesaretle 1966- 1967 yıllarında Dağlık Karabağ'a yönelik taleplerini bir daha iletmişlerdir. Moskova'nın cevabı değişmemiş "sorunun iki cumhuriyet arasında çözülmesi" yönünde olmuştur. Leonid Brejnev Döneminde aynı talepler tekrarlanmış anacak bu girişimlerden de bir sonuç alınamamıştır (İşyar Ö. G., 2020).

5.2.1 Sovyetlerin yıkılma süreci ve Dağlık Karabağ

Sorunun 1980'lerin sonlarına doğru Sovyet kontrolünün gevşemesi ile tekrardan alevlendiğini görüyoruz. 1987 de Haydar Aliyev'in Politbüro üyeliğinden ayrılması

Ermeniler tarafından memnuiyetle karşılanırken bu durum Azerbaycan açısından merkezi yönetim üzerindeki etkileri bakımından bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Diğer bir önemli dönemsel gelişme, Gorbaçov'un üst düzey ekonomi danışmanı Abel Aganbeya'nın "Moskova'nın, Ermenistan'ı Dağlık Karabağ'la birleşmesi konusunda desteklediği" yönündeki açıklamalarıdır. (Sarıahmetoğlu, 1998). Dağlık Karabağ Ermenileri "self determinasyon" hakkına dayanarak Azerbaycan'dan ayrılma isteklerini daha çok gündeme getirdikleri bu dönemde, 1977 Sovyet Anayasasının 70. maddesindeki kendi kendini yönetme hükmüne dayandıklarını açıklayan Ermeni tarafına karşı hem Azerbaycan hem de merkezi yönetim, SSCB Anayasasının 78. Maddesi gereğince; müttefik bir cumhuriyetin topraklarının kendi rızası olmadan değiştirilemeyeceğini belirtip, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması isteklerinin önüne geçmişlerdir. Bu açıdan 16 Haziran 1981'de kabul edilen Dağlık Karabağ özerkliğinin son şeklini ve resmi statüsünü belirleyen Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi yasasında 3. Madde yeterince açık bir biçimde şöyle denmekteydi. *"Özerk bölgenin sınırlarının değiştirilmesi ilçelerin, şehirlerin, kasabaların ve diğer yerleşim yerlerinin düzenlenmesi ve tasviyesi, adlandırılması ile özerk bölgenin ilçelerinin idari merkezlerinin belirlenmesi yeniden yerleştirilmesi SSCB ve Azerbaycan SSC mevzuatına uygun olarak sağlanacaktır"* (Qasimova, 2021, s. 99-116).

Ermeniler ve Moskova arasındaki bürokratik gerginlikler, yerini sahada Ermeni ve Azerbaycan Türkleri arsındaki gerginliklere bırakmış, çatışmaların ilki Şubat 1988'de Sumgait'te çıkmıştır. Bu olaylar üç gün boyunca devam etmiş, çatışmalar sonucu 30 kadar Ermeni'nin öldüğü ileri sürülmüştür. Olayların bastırılmasında Azerbaycanlı yetkililerin yeterince etkili olamadıkları söylenmektedir. Bu olayın bir misillemesi niteliğinde bu sefer Ermenistan'ın Ararat bölgesindeki Azerbaycan Türkleri zorla yerlerinden edilmişlerdir. Bütün bu olaylara karşın Kremlin'in bölgenin statüsünü değiştirmediğini görüyoruz. Gorbaçov yönetimi sorunun çözümünün bölgenin ekonomik kalınması ile aşılabileceğini düşünürmüş ve bu konuda Azerbaycan'ı teşvik etmiştir. Sorun gerek Azerbaycan devleti gerekse Ermenistan için milli mücadele sembolü olmuş, Ermenistan'daki "Büyük Ermenistan" (Haidat) iddiaları ve tutkuları yeniden ortaya çıkmıştır. Dağlılık Karabağ sorunu Azerbaycan'da milliyetçi söylenmeleri en çok dile getiren Azerbaycan Halk Cephesinin (AHC) yükselişinde en önemli etken olmuş, "Büyük Azerbaycan" hedefiyle yola çıkan bu hareketin "İran Azerbaycan'ı ile birleşmek gibi

Müsavat rejiminin ideolojik mirası olan "Turan" ülküsüne ulaşmak yönünde hedefleri bulunuyordu. Bu bağlamda Dağlık Karabağ konusunda herhangi bir taviz her iki taraf açısından ideallere ihanet olarak algılanmıştır. Her iki tarafın keskin milliyetçi tutumları ve maksimalist hedefleri sorunun toplumsal psikolojik altyapısını oluşturması bakımından bu dönem için kayda değer bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan SSC'nin yüksek Sovyet'i 13 Haziran 1988'de Dağlık Karabağ bölgesel yönetiminin Ermenistan'la birleşeme isteğini reddetti. Ermenistan SSC'nin Yüksek Sovyet'i 15 Haziran'da SSCB'ye başvurarak sorunun Ermeni istekleri doğrultusunda çözülmesini talep etmiştir. Neticede SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu, Dağlık Karabağ bölgesinin özerkliğini vurgulamakta anacak bölgenin Azerbaycan'da kalmasına karar vermektedir. Bu karar, Erivan ve Dağlık Karabağ'da büyük protestoların yapılmasına yol açmıştır. 1988 yılında Dağlık Karabağ'daki Tophane Ormanı'nın Ermenilerin tek yanlı bir kararı ile sanayi tesisi yapmak bahanesi ile tamamen yok edilmesi Azerbaycan'da infiale yol açmış, 17 Kasım-9 Aralık 1988 arasında Lenin meydanında toplanan kalabalıklar olayı protesto etmişler, bir meydan hareketi şeklinde gelişen olaylara Sovyet özel kuvvetleri sert müdahalede bulunmuş akabinde 24 Aralık'ta Azerbaycan'ın genelini kapsayan "Olağan üstü Hal" ilan edilmiştir (İşyar Ö. G., 2020, s. 20).

SSCB'nin bölgeye ve soruna yönelik adımlarından biriside, Dağlık Karabağ Bölgesinin Azerbaycan'a bağlılık ve özerk vilayet yapısı prensibine bağlı kalmakla birlikte, A.İ.Volskiy'nin başkanlığında belirli bir süre Azerbaycan'dan alınıp, geçici özel bir idare şeklinde (Volskiy Komitesi) tarafından yönetilmesi şeklindeki ara formüldür. Ancak bu deneme Azerbaycan haklı üzerinde derin bir hayal kırıklığı yaratmıştır. AHC, Komünist Partisinin Birinci Sekreteri Vezirov'u vatana İhanet ile suçlamıştır. SSCB'nin attığı birtakım adımlar Azerbaycan halk hareketlerinin yeni bir dinamizm kazanmasına sebep olmuştur. Özel idare denemesi Ermenileri de memnun etmemiş, çözümü yetersiz bulmuşlardır. Dolayısıyla bölgesel çatışmalar devam etmiştir.

Aynı zamanda da Ermenistan'da önemli birtakım gelişmeler yaşamaktaydı. Ermenistan Yüksek Sovyet'i 7 Aralık 1988 de milliyetçi Ermenilerden oluşan Karabağ Komitesi liderlerini serbest bırakmış ve bu liderlerden Levon Ter Petrosyan önderliğinde Ermeni Ulusal Hareketi (EUH) kurulmuştur. EUH net bir şekilde Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olduğunu dile getiriyordu. Bütün bu gelişmeler yaşanırken

Shaumyanovs Bölgesi Sovyet'i Dağlık Karabağ bölgesi ile birleşme kararı aldı (Rutland, 1995). Ağustos 1989'da Ermenilerin kendi aralarında oluşturduğu "ulusal konsey" adlı yapıyı SCCB tanımamıştır. Ermenistan'daki ara seçimleri EUH'nin kazanması ise bir başka önemli iç gelişmedir.

SSCB Dağlık Özel İdaresinin soruna çözüm olmadığını görüp bölgenin idaresini tekrar Azerbaycan'a bırakmıştır. Ancak bu karara Ermeniler karşı çıkmış, 1 Aralık 1989 da "Birleşik Ermenistan Cumhuriyetini ilan etmişlerdir (İşyar, 2004). Ardından Ermeni Ulusal Konseyi Azerbaycan'dan ayrılma kararı aldı. SSCB bir kez daha bu kararı tanımadığını deklere etmiştir. Azerbaycan'daki gelişmeler bir sosyal patlama seviyesine gelmiş protestolarla birleşince 12 Ocak 1990 yılında Azerbaycan'daki Ermenilere karşı girişilen provokasyonlar başlamıştır. Bu durumda Moskova yönetimi, önce dağlık Karabağ'da akabinde Bakü'de sıkıyönetim ilan etti. Moskova ayrıca Dağlık Karabağ'ın otonomisini tamamen kaldırmaya yönelik tedbirlerini yürürlüğe koydu. Sıkıyönetim ve olağanüstü hâl kapsamına Bakü ve Gence'nin alınması Azerbaycan haklında büyük tepkilere neden olmuş bu tepkilere Sovyet yönetimin cevabı çok sert olarak 19 Ocak'ta KGB tarafından Bakü'nün bombalanması şeklinde gerçekleşmiştir. 20 Ocak günü Sovyet Ordusu Bakü'ye girdi. Bu durumu Azadlıg Meydanında protesto eden halkın üzerine ateş açılmasıyla 131 kişi hayatını kaybetti ve 744 protestocuda yaralamıştır. Bakü ve Nahçıvan'da Sovyet İçişleri Bakanlığı'na bağlı birliklerce kontrol altına alınana kadarki olaylarda çok sayıda Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiş, 20 Ocak 1990 meydana gelen bu katliamlar Azerbaycan Türklerinin hafızasına ve tarihine "Kara Ocak" olarak geçmiştir. Azerbaycan'da bu olaylar sonrası iktidar değişimi meydana gelmiş, Azerbaycan lideri Vezirov, Sovyet müdahalesine engel olmadığı gerekçesiyle yerini Ayaz Muttalibov'a bırakmıştır. Muttalibov öncelikle Sovyet Merkezi yönetim ile ilişikleri yumuşatarak Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki konumunu güçlendirmek istemiştir. Ermenistan bu dönemde Gorbaçov'un tasarladığı Yeni Birlik Anlaşması'na katılmamış, bu durumda Moskova Muttalibov 'un konumunu güçlendirmek için Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan lehine birtakım girişimler denemiştir. Bu dönem SSCB'nin dağılma süreci olduğundan Sovyet sistemindeki birçok ülke gibi Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlık deklarasyonları ilan etmişler bu durumdan istifade eden Shaumyanovs ve Dağlık Karabağ yasama organları aldıkları bir kararla 3 Eylül 1991'de Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Deklarasyonu'nu yayınlamışlardır. Azerbaycan'da ise

Muttalibov 23 Kasım 1991'de Dağlık Karabağ'ın otonom bölge özelliğini kaldıran kararı imzalayarak yürürlüğe koymuştur. SCBB bu sefer Azerbaycan'ın bu kararını Anayasaya dayanarak iptal etmiştir. Anayasa Gözetim Komitesi'nin iptali sonucu 10 Aralık 1991 'de Dağlık Karabağ'da bir halk oylaması yapılmış, halk oylamasının sonucu Azerbaycan'dan ayrılma yönünde çıkmıştır. 28 Aralık 1991 Dağlık Karabağ Parlamento seçimleri sonrası Dağlık Karabağ Parlamentosunun 6 Ocak 1992 tarihli ilk oturumunda Bağımsızlık Bildirgesi kabul ve ilan edilmiştir (İşyar Ö. G., 2020).

Genel olarak belirtirsek, küresel ölçekte güç kaybeden SSCB bölgesel olarak Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir denge politikası uygulamaya çalışsa da bunda başarılı olamadığı görülmektedir. Genel çözülme ve merkezi otoritenin gücünü kaybetmesi sonucu bölgede gelişen milliyetçi akımların da etkisiyle çatışmaların önüne geçilememiş, birçok eski Sovyet bakiyesi bağımsızlık isteğiyle SSCB'nin güçlü olduğu süreçte gündeme getirmeye cesaret edemedikleri konuların üstünü açamaya başlamışlardır. SSCB merkezi yayın organlarının taraflı tutumlarına rağmen Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması dolayısı ile ve sınırların değişmesinin SSCB'nin diğer üyelerine kötü örnek olacağının bilincinde olan SSCB merkezi yönetimi, Ermeni isteklerine Sovyet anayasasının ilgili hükümlerini ileri sürerek karşı çıkmıştır. Sonrasında Rusya'nın tarihsel bir müttefik olarak gördüğü Ermenistan'ı cesaretlendirecek söylemler ve adımlar atması ve Azerbaycan'a yaptığı sert ve kontrolsüz müdahaleler sonucunda bölge her iki ülkeye ağır kayıplara mal olacak bölgesel bir savaşa sürüklenmiştir.

5.2.2 Çatışmadan savaşa ve Karabağ'ın işgali

Sovyetler birliğinin aninden yıkılması gibi 20. Yüzyılın en önemli jeopolitik olayı sonucu, Doğu Avrupa, Orta Asya ve Trans Kafkasya'da yeni devletlerin ortaya çıkmasana yol açmış ve dünya atlası değişmiştir.

Öncelikle jeopolitik konumunun yanında, sahip olduğu zengin enerji kaynakları ve doğal kaynaklar Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerini dünya siyaseti açsından ön plana çıkarmakta, bölgede çatışma ve savaşlara yol açacak gelişmeler yaşanmaktadır. 1987-1990 yılları arsında sıcak çatışmalar öncesi süreçte en az 215 Azerbaycan Türkü hayatını kaybetmiştir. Azerbaycan 1992 yılına gelindiğinde nizami bir orduya sahip değildir. Azerbaycan iki cepheden saldırılara maruz kalmaktaydı. Rusya tarafından desteklenen

Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖB)'deki Ermenilerinden aynı zamanda da bizzat Ermenistan'dan nizami birlikler tarafından gerçekleştirilen saldırılarla bahşetmek zorunda kalmıştır. Ermeniler daha önceki deneyimleri neticesinde gayri nizami harap taktikleri ile de çatışmaların şiddetini artırmaktaydılar. Sivilleri hedef alması nedeniyle terör saldırıları kapsamasında değerlendirilebilecek bu saldırıların birinde 8 Ocak 1992'de Hazar denizinde bir feribota gerçekleştirilen saldırıda 25 kişi hayatını kaybetmiş 88 kişi yaralanmıştır. Aynı yıl içinde bu defa Azerbaycanlı mültecileri taşıyan bir helikopter Ermeni kuvvetlerinin roket saldırısı sonucu düşürülmüş 44 kişi hayatını kaybetmiştir. Bütün bu saldırlar dışında topluca yapılan saldırılarla Azerbaycan'ın direncini kırmaya yönelik, Şubat 1992'de Garadağlı ve Hocalı soykırımı gerçekleştirilmiştir (Aslanlı, 2021, s. 127).

5.2.2.1 Hocalı soykırımı

Bölgenin önemli stratejik mevkilerinden birisi olan Hocalı 7 bin nüfusa sahip bir yerleşim yeridir. Bölgedeki tek havalimanının burada olması bu küçük yerleşim yerine stratejik bir önem katmaktadır. Ağdam-Şuşa karayolunun buradan geçmesinin yanında bölenin tek havalimanın burada bulunması bölgeyi yeterince hedef haline getirmektedir. Bölgede yerleşik Azerbaycan Türklerinin yanında, Özbekistan'dan buraya getirilmiş Ahıska Türkleri yerleştirilmişti. 25-26 Şubat 1992'de, Rus 366. Alayı zırhlı birliklerinin desteğinde Ermeni güçleri bölgeye girmiş resmi rakamlarla 613 kişi öldürülmüştür. Öldürülenlerin 106'sı kadın, 83 çocuk, 70 kişi yaşı atmışın üzerindeki kişilerdir. 76'sı reşit olmayan çocuk olmak üzere 487 kişi sakat bırakılmıştır. 150 kişini kaybolduğu ve haber alınamadığı bu olaylarda esir alınan kişi sayısı 1275 olarak kayıtlara geçmiştir. Bu maktullerden ancak 335'i defnedilebilmiştir. 25 çocuk ebeveynlerinden her ikisini kaybetmiş, 700 çocuğun ebeveynlerinden birisini kaybettiği bu olaylarda yaralı sayısı 1000 kişidir (Məmmədova, 2003).

Birçok yönüyle soykırım tanımlamasına uygun planlı, toplu, bir etnik ve dini gurubu hedef alan örgütlü olduğu daha sonraki açıklamalardan Ermenistan devlet görevlisi makamında bulunan kişilerin emir ve talimatı ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Eylemlerin, BM Soykırımımı önleme ve cezalandırılmasına ilişkin sözleşmesinin 2. Maddesinin soykırım tanımını oluşturur şekilde geçekleştiği görülebilecektir (Özarslan, 2014).

Ermeni tarafının bu olayların Azerbaycan muhalefetince düzenlendiğine yönelik iddiaları bulunmaktadır. Ayrıca Ermenilere göre kendileri Azerileri Dağlık Karabağ'dan attıklarını bundan sonra Ermenileri dünya kamuoyu önünde zor duruma düşürmek ve Ermeni karşıtı bir hava oluşturmak için Hocalıdaki katliamın Azerbaycan tarafından tertip edilen bir olay olduğunu iddia etmişledir. İşyar'ın belirtiğine (2020) göre; böyle bir olasılık bu olay örneğinde imkânsız gözükmektedir. Fakat birtakım tezlere göre çatışmaların Hocalıdaki gibi infial yaratacak olaylardan yararlanan bir başka taraf olması ihtimal dahilindedir. Rusya'yı işaret eden bu gibi iddialar ispat edilemez nitelikte olup her iki tarafın suçladığı ve olaylarda bizzat yer aldığını iddia etikleri Ruslar, 366. Motorize Piyade Alayı'nın olaylardaki dahlini kabul etmişler, açıklamalarında; "Rus birliklerinin mensupları gönüllü ya da paralı askerler olarak herhangi bir tarafta savaşmış olabilirler." demekle sorumluluğun başıboş Rus askerlerinde olabileceğini belirtmişlerdir. Tüm açıklamalar ve iddialara rağmen Rus ordusunun bu savaştaki konumu ve rolü açık değildir (İşyar Ö. G., 2020).

Bütün İddia ve tartışmaların dışında gerçek olan durum Hocalıdaki gelişimlerden sonraki aşamada daha önce her iki tarafın bir gerilla veya gayri nizami harp olarak yürüttüğü çatışmalar artık adeta düzenli iki ordu arsındaki konvansiyonel bir savaşa evrilmiştir (Goltz, 1993).

5.2.2.2 Dağlık Karabağ'ın dışındaki Azerbaycan topraklarının işgali

Ermenistan Hocalının işgalinden sonra kısa bir süre sonra Dağlık Karabağ Bölgesinin kültür merkezi Şuşa 8 -9 Mayıs 1992 'de işgal edildi. İşyar'ın aktardığına göre (2020) Şuşa'nın işgalinin İran'ın arabuluculuğunda tarafların anlaşmasının hemen ertesinde gelmesi, Rusya'nın bölgede kendinden başka bir gücün arabuluculuğuna rıza göstermediği şeklinde anlaşılmış, zaten bu mesajı alan İran bir daha arabuluculuk teklifinde bulunmamıştır (Laitin, 1999). Ermeni güçleri sırasıyla 18 Mayıs 1992 Laçın, 3 Nisan Kelbecer, 23-24 Temmuz 1993'te Ağdam, 26-28 Haziran Ağdere'yi, 23 Ağustos Fuzuli, 25-26 Ağustos Cebrayıl, 31 Ağustos 1993 yılında Gubatlı ve Zengilan Rayonlarını ele geçirmişlerdir (Hasanoğlu ve Cemilli, 2006).

Genel bir değerlendirmede Ermenilerin Dağlık Karabağ'ın statükosu ile ilgili istekleri ve bölgenin kendi kaderini belirlemesi ilkesini dayanak yaptıkları birtakım gerekçelerle

başlayan çatışmalar Dağlık Karabağ'ın dışına taşmış Azerbaycan'ın bu bölgeye komşu 7 rayonun işgaline kadar gitmiştir. Azerbaycan'ın %20'si Ermeni güçlerini eline geçmiştir. Savaşta meydana gelen çatışmalar 30 binden fazla insanın ölümü ve 4 binden fazla kişinin özgürlüklerinin kısıtlanması ve esir edilmelerinin ve kaybolmasının yanında, 1 milyon Azerbaycan Türk'ünün göçmen (Qaçqın) konumuna düşürülmesi ve yerlerinden yurtlarından çıkarılmaları sonucunu doğurmuştur. Azerbaycan ekonomisine ve maddi hasara bakacak olursak, yaklaşık 10 yerleşim yerindeki hastaneler, okullar ve kreşler, sosyal tesisler, müzeler, sinemalar kütüphaneler gibi kültür ve sanat merkezlerini yok edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca bölgedeki insanlık ortak mirası olan taşınmaz kültürel varlıkların birçoğu Türk kültürünün taşlaşmış birer numunesi olan tarihi mimari yapılar ve ibadethaneler tahrip edilmiş ve büyük zaralar görmüştür (Guliyeva, 2012).

Rusya'nın arabuluculuğunda 5 Mayıs 1994 tarihinde Bişkek'te Azerbaycan ve Dağlık Karabağ Ermeni Temsilcileri arasında ateşkesi esas alan Bişkek Protokolü imzalanmış (Aslanlı, 2001), 27 Temmuz 1994'te Ateşkes yürürlüğe girmiştir (Özdal B., 2015, s. 211).

5.2.2.3 Karabağ sorununda çözüme yönelik girişimler

Çatışmaların başlangıcında bir takım arabuluculuk girişimlerinde bulunulmuştur. Bu çerçevede Karabağ sorununun çözümüne yönelik teşebbüsler birkaç evrede incelenebilir. Çözümün veya çözümsüzlüğün oluşmasında Rusya gerçeğini veya Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini ve bağlarını inkâr eden, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü dışında şekillenen bir öneri ve arayışın başarılı olması mümkün görülmemektedir. Ayrıca sorun uluslararası bir mahiyet almış olduğundan bu süreçte bölge dışı aktörlerin dolaylı olsa da etkileri olmuştur. Ayrıca bölgenin enerji ve ulaşım koridoru olan jeostratejik yapısı sorunun çözümünü ve bu süreçte aktörlerin davranışlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Çözüme yönelik bölge içi ve bölge dışı ülkelerin girişimlerinin ilkini Yeltsin Rusya'sı ile Kazakistan başkanı Nursultan Nazarbayev'in arabuluculuğunda gerçekleştirilen Jeleznovodsk Antlaşması dikkate değer bir adım olsa da bölgede Azerbaycanlı, Rus ve Kazak yetkilileri taşıyan bir helikopterin düşürülmesi sonucu girişimden bir sonuç elde edilememiştir.

Sorunda kapsamlı barış arayışları olarak görebileceğimiz erken dönemde başlatılmış girişimler, Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde oluşturulan Minsk

Gurubu'nun faaliyetleridir. Ana çözüm zemini olarak lanse edilen, Belarus'un başkenti Minsk'te sorunun çözümü için toplanması planlanan ancak hiç toplanamamış sonradan Rusya'nın da dahil edildiği bir eş başkanlık kurumu ihdas edilmiştir. Bu karmaşık platform aradan geçen otuz yıllık süreçte, kısmi diplomatik çabalar ve temenniler haricinde somut bir adım atamamıştır. 1994 Bişkek Antlaşması'ndan sonraki dönemde Ermeni tarafının müzakerelere sürekli Karabağ Ermenilerini dahil etme teşebbüsleri gözden kaçmamaktadır. Her ne kadar ateşkes adı altında bir göreceli çatışmasızlık yaşansa da aslında cephe hattında yer yer önemli can kayıplarının yaşandığı çatışmalar devam etmiştir. Kelbecer'in Ermenilerce işgal edilmesi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (BMGK) araka arakaya dört önemli karara imza atmıştır. Sorunun özüne ve çözümüne yönelik karalar olarak en önemli noktayı bu karalar dizisi oluşturmaktadır (Sarıkaya ve Aslanlı, 2021).

Bu karalar kısaca belirtmek gerekirse şöyle özetlenebilir:

1. Kelbecer'in 3 Nisan 1993 yılında işgal edilmesi sonrasında, Ermeni silahlı güçlerinin Kelbecer dahil olmak üzere daha önce işgal ettiği bölgelerden çekilmesini dikte eden 822 sayılı, 30 Nisan 1993 tarihli karar.

2. Ermeni güçlerinin Ağdamdan çıkmasını dikte eden 853 saylı 29 Temmuz 1993 tarihli karar.

3. Ermeni güçlerinin Kubatlı, Cebrayıl ve Füzuli'den çekilmesini zorunlu kılan 874 sayılı 14 Ekim 1993 tarihli karar.

4. Daha önceki BMGK kararlarını (822,853,874) teyit eden, Ermeni güçlerinin ivedilikle Zengilan'ı tahliye etmesini dikte eden 884 sayılı, 12 Kasım 1993 tarihli karar (Anadolu Ajansı, 2020).

1996 yılındaki AGİT Lizbon zirvesinde, DKÖB için en yüksek statüde bir özerk yapı oluşturulmasına yönelik karar çıkmış, tarafların toprak bütünlüklerini teyit edilmesine yönelik sonuç bildirisinin bir maddesine Ermenistan itiraz etmiş ancak sonuçta toprak bütünlüğü esasına yönelik karar alınmıştır. 1997 yılında Minsk Gurubunun yapısında değişiklik olmuş soruna yönelik inisiyatif eş başkanlığı yürüten (Rusya, Fransa, ABD) ülkelerin kontrolü altına alınmıştır. Eş bakanlık yürüten devletlerin üçünde de güçlü

Ermeni diasporası olması dikkat çekicidir. 1990'larda gündeme gelmeye başlamış olan 2000'li yılarda daha görünür hale gelen "Aşamalı Çözüm" ve "Toptan Çözüm", "Ortak Devlet" şeklindeki çeşitli çözüm önerileri ve seçenekler taraflarca çeşitli çekince ve itirazlarla kabul edilmemiş ve hayata geçirilememiştir. Müzakereler boyunca 2007 yılında umut verici en somut önerilerin ortaya çıktığı Madrid'de yapılan görüşmelerde Azerbaycan ve Ermenistan'ın yanında fiili Dağlık Karabağ yönetimine ve Minsk Gurubu eş başkanları (Rusya, Fransa, ABD), Avrupa Birliği ve uluslararası kamuoyuna yönelik bir dizi tavsiyeden oluşan görüşme somut bir uzlaşı getirememiştir. Ermenistan önce buradaki Madrid İlkeleri'ni kabul etmiş ancak sonrasında kararları uygulamaya ve sahaya yansıtmamıştır (Sarıkaya ve Aslanlı, 2021).

5.2.2.4 "Dondurulmuş Sorun" çözümsüzlüğün nedenleri

Karabağ Sorunu literatürde genellikle "dondurulmuş sorun" (Frozen conflict) veya "dondurulmuş çatışma" şeklinde tanılandırılmaktadır. SSCB döneminde dondurulmuş bu sorun SSCB'nin dağılması ile bölgede başlayan ve sık sık meydana gelen çatışmalarla yeniden gündeme gelmiştir (Gökçe, 2011). Geçmiş İki kutuplu (post bipolar) sistem yapısı ile izah edebilecek göreceli istikrar bu sorunun dağılma sürecine kadar neden dondurulduğunu kısmen izah ederken, bölgesel ve küresel güçlerin bu sorunu Sovyetlerin bir iç meselesi olarak gördüğü kesindir. Türkiye'de bu bağlamada Karabağ sorunu ve genel olarak Kafkasya'daki gelişmelere SSCB'nin dağılmasına kadar duyarsız ve ilgisiz kalmıştır. Sorun her ne kadar tam olarak çözüme kavuşmuş olmasa da 2020 yılına kadar geçen süreç bu sorunun dondurulmuş ve tarihsel oluşumu yönüyle yapay bir sorun olduğu hakkındaki kanaatleri kuvvetlendirmiştir. Azerbaycan sorun boyunca adeta "stratejik sabır" göstermiştir. Sorunun çözümsüzlüğe mahkûm olmasının nedenlerini irdelemek sorunun çözümüne yönelik atılan adımları anlamak ve II. Karabağ Savaşına giden süreci ve nedenlerini anlamak için açısından önem arz etmektedir. Sorunun çözülememesinin veya çözülmek istenmemesinin nedenlerini üç başlık altıda inceleyip tartışabiliriz.

Birincisi; Ermenistan'ın müzakerelerdeki uzlaşmaz ve provakatif tutumlarıdır. İlhan Aliyev ve Ermenistan tarafında Koçaryan ve Sarkisyan'la yaklaşık yirmi görüşmenin gerçekleştiği Madrid Görüşmeleri olarak bilinen Minsk Gurubu eş başkanlarının gözetiminde gerçekleşen oturumların başlangıcında birtakım konular üzerinde mutabık kalınmasına rağmen Ermeniler sorumluklarından kaçmış ve pratikte atılması muhtemel

adımları işlevsiz hale getirmişlerdir. Ermenistan takındığı olumsuz tavırla çözüm sürecinin önünü tıkamıştır (Hasanov, 2016, s. 144).

Ermenistan'ın tutumunu yalnızca Birinci Karabağ Savaşı sonrasında değil aynı zamanda İkinci Karabağ savaşının başlangıcında da tespit etmek mümkündür. Ermenistan Savunma Bakanı David Tonoyan Ermenistan'ın emellerini dile getirerek; "yeni topraklara için yeni savaş" şekillindeki ileriye dönük Ermeni politikasının ipuçlarını vermiştir (Kucera,2020; akt. Ataman ve Prinççi, 2021).

Sorunun sürüncemede kalmasının ikinci nedeni; Soruna müdahil olan üçüncü tarafların soruna yönelik takındıkları tavırlar ve yaklaşımlardır. Öncelikle sorunun tarihsel süreçte görüleceği üzere yapay bir şekilde oluşmasında etken olan Rusya'nın tutumlarıdır. Binci Karabağ savaşı sonrasında bir bakıma sorunun dondurulmuş olması, başka bir deyişle statükonun devamı Rusya'nın Ermenistan ve Azerbaycan'ı kontrol etmesini kolaylaştırmıştır. Bu bölgesel çatışmalar Güney Osetya örneğinde olduğu gibi, Rusya'nın Güney Kafkasya'da etkin olmasını buradaki itilaflar üzerinden bu alanlara müdahale olanağı ve bölgede askeri üsler bulundurmasının gerekçesini oluşturmaktadır. Rusya için "yakın çevre" yaklaşımı neticesinde bu bölge "arka bahçe" olarak görülmekte kendinden başka bir aktörün bölgedeki etkinliğine izin vermek istememektedir. Sonuçta Birinci Karabağ Savaşları sonrasında gelişen müzakerelerde asli unsur olmuştur. Bir yanda Rusya'ya ekonomik ve askeri bağımlılığı olan Ermenistan bir yanda topraklarını kurtarmak için Rusya'nın desteğine veya arabuluculuğuna muhtaç Azerbaycan ile Rusya denklemi kurulmuştur. Minsk Gurubu Eş Başkanları olarak ABD ve Fransa'nın Ermenistan'a arka çıkan tavır ve yaklaşımları sorunun sürüncemede kalmasının bir başka nedendir. Bu iki ülkenin, realist bir bakış açısı ile bakarsak jeopolitik ağırlık olarak bir Azerbaycan'la mukayese edilmeyecek Ermenistan'dan yana takındıkları tutumu açıklamak zor olsa da hemen bu iki ülkedeki güçlü Ermeni Diasporasını hatırlamakta fayda vardır. Ermeni diasporası Karabağ sorununda önemli bir etki gücüne sahiptir. (Söker, 2017). Ayrıca kültürel ve dini yakınlık nedeniyle ABD ve Fransa kamuoyunda oluşan Ermeni sempatisi ve bu bağlamda 1915 olaylarını istismar eden Ermeni propagandasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Minsk gurubu eş başkanlarından ABD'nin Karabağ sorunundaki tavrı ve tutumu Ermeni tezlerine daha yakındır. (Çora H., 2021, s. 6) En başından beri Ermenistan'ın tezi "Halkların Kendi

Geleceklerini Belirlemesi" ilkesi olurken, Azerbaycan'ın öne sürdüğü tez "Toprak Bütünlüklerinin Korunması ve Sınırların Değiştirilemezliği" ilkesi olmuştur.

Sorunun yirmi altı yıldır çözümsüz kalmasının üçüncü nedeni; sorunu çözme sürecinde inisiyatif alan uluslararası örgütlerin yetersiz girişimleri, bu kurumların yaptırım güçlerinin olmaması neticesinde işlevsiz kalmaları, BMGK'nın aldığı kararların pratikte bir karşılığının olmaması ve sadece tarif ve tespit aşamasında kalması, Ermenistan'ı çözümsüzlük konusunda cesaretlendirmiştir (Abay, 2020). Karabağ sorununun Azerbaycan ve Türkiye haricindeki birçok aktör için "çözümsüzlük maliyetinin düşük olması" sorunun çözülmemesindeki genel nededir diyebiliriz. Çözümsüzlüğün maliyeti başta Ermenistan ve "ara bulucu" ülkeler için yüksek olsaydı sorun bu kadar uzun bir süre sürüncemede bırakılmazdı (Ataman ve Prinççi, 2021).

Türkiye'nin Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bölgeye yönelik proaktif politika geliştirme ve uygulama denemeleri bölgeyi de kapsayan Orta Asya'ya yönelik "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne" söyleminde özetlenen yaklaşımı Türkiye'nin bir NATO üyesi olması ve adeta ABD ve AB'nin bölgeye yönelik politikasının uygulayıcısı bir model olarak görülmesi, Rusya'nın dikkatinden kaçmamış ve bu durum, Rusya'nın çözümsüzlük sürecindeki Azerbaycan ve Türkiye karşıtı tutumunda etkili olmuştur. Çözüm sürecinde Türkiye'nin Azerbaycan'la arsındaki ilişiklerde ve soruna yönelik tavrında, AB'ye üye olma "hevesinin" yol açtığı 2009'da gerçekleşen kırılmalar yaşanmış, bir benzeri AB'ye üyelik endeksli yaklaşımı Kıbrıs sorununda da görmek mümkündür. Türkiye Azerbaycan'ı kaybetmek riskiyle karşılaşmıştır. "Ermeni açılımı" döneminde Azerbaycan kamuoyu araştırmaları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır (Özdaşlı, 2015). Türkiye'nin bu tutumu Ermenistan ve diğer aktörler tarafından bir zafiyet olarak görülmekte sorunun sürüncemede kalmasının yan faktörlerinden birini oluşturmaktadır. Bu durum zamanla küresel gelişmeler ve bölgesel aktörlerdeki iç ve dış faktörlerle farklılaşmış ve değişmiş, bu bağlamada Türkiye'nin Orta Asya genelinde ve Güney Kafkasya bölgesinde Karabağ özelinde Rusya gerçeğini atlamadan kendi ve "gerçek müttefiklerinin" çıkarlarını gözeten "Ankara bakışlı" yaklaşımları, süreçte etkin olmakta ve süreci olumlu yönde etkileyebilmektedir. Aynı zamanda Türkiye böylelikle Batı ile işkillerindeki ortaya çıkan olumsuzluklara kendi milli çıkarlarına uygun stratejik olarak doğru ve akılcı cevaplar verebilme olanağına kavuşacaktır (Ancak, 2020).

5.3 Yeni Paradigmalar ve II. Karabağ Savaşı'na Giden Süreç

Uluslararası sitemde meydana gelen değişimlerin en çok etkilendiği bölgelerden birside heterojen bir yapıdaki, enerji kaynakları ve ulaşım kavşaklarıyla jeolojik birçok unsuru barındıran aynı zamanda tarihsel bir hesaplaşma alanı olan Güney Kafkasya bölgesidir. Sonuçta Sovyetler Birliği dağılıma sürecinden (1990) sonrası dünya genelinde meydana gelen çatışmaların 1/3'nün bu bölgede gerçekleşmiş olduğu tahmin edilmektedir (Veliyev ve Aslanlı, 2011).

Güney Kafkasya'da meydana gelen jeopolitik değişimlerin çok kutupluluk bağlamını unutmadan gözden geçirmek konun genel çerçevesini anlamak açısından önemlidir. Çok kutupluluğun bir özelliği olarak, aktörler arasındaki siyasal, askeri ve ekonomik gücün dengeli bir dağılımından söz etmek mümkündür. Meydana gelen ekonomik krizlerle 2007-2008'le birlikte COVİD -19 gibi küresel sağlık krizleri ve daha birçok etkenle birlikte üstenci bir bakış açısı ile dünyaya dayatılan küresel yönetişim aygıtlarının, AB, NATO ve NAFTA gibi örgütlerin krize girmesiyle egemen devletlere karşı (Irak, Afganistan, Libya, vb.) yaptığı ve başarısız sonuçlar doğuran ABD'nin Rusya, Çin ve Avrasya ülkeleri ile rekabetin arttığı görülmektedir (Gürcan, 2019).

Çok kutupluluk perspektifinde bakarsak, daha önce Gürcistan'ın yaşadığı sürecin bir benzerini Azerbaycan'ın yaşadığını söylemek mümkündür. Rusya ve İran için Gürcistan ve Azerbaycan Batının ileri karakolu olarak görülmüş, bu bağlamda ABD ve NATO ile ilişkileri her zaman sorgulanmıştır. Bu bağlamda enerji konusundaki ortaklıklarda dikkat çekmiş, BTC boru hattına Rusya temkinli yaklaşmıştır. Bütün bunların yanında Azerbaycan yeni gelişmeler ışığında rasyonel bir şekilde Rusya ile ilişkilerinde Gürcistan'ın aksine Batı'yı arkalayarak doğrudan Rusya karıştı politikalar geliştirmemiş stratejik bir dengeleme siyaseti yürütmüştür. Bu süreçte Azerbaycan Bağlantısızlar Hareketine katılmış (2011) daha sonraki 2019 zirvesinde ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Azerbaycan'ı Batı'dan bağımsızlaşma ve çok kutupluluk gerçeği bağlamında dengeli dış siyaset örneklerinden birisi olarak "balanslaşdırılmış xarici siyaset" yürütmesine imkân vermiştir. Azerbaycan bu tutumlarının faydasını ve mükafatını 2020 yılındaki II. Karabağ Savaşında Bağlantısızlar Hareketinin güçlü desteğini alarak görecektir. Rusya Azerbaycan ilişikleri 2000'li yıllarda olumlu olarak hızlı bir değişim

yaşamış Rusya ile diplomasi ve enerji alanında iş birlikleri hızla yükselmiş ayrıca Karabağ savaşına doğrudan bir etki olarak Rusya Azerbaycan'ın en büyük silah tedarikçilerinden birsi olmuştur. Putin Rusya'sı açısından dünya siyasetinin çok kutuplaşması sürecinde Rusya Azerbaycan'ı dışlamamış, Kolektif Güvenlik İşbirliği Örgütüne (KGAÖ) üyelik davetinde bulunmuştur. Gelişen ilişkilerin geldiği nokta olarak Rusya Azerbaycan'ın üçüncü ticari ortağı, Rusya açsından bakılacak olursa Azerbaycan Güney Kafkasya'daki en büyük ticaret ortağıdır (Gürcan, 2020).

Öte yandan Azerbaycan Rusya ile ilişiklerini geliştirirken, Batılı ülkelerle de ilişkilerini geliştirmiş bu bakımdan dengeli bir tutum sergilemiştir. Azerbaycan bu süreçte Rusya ve Batı ülkeleriyle ilişkilerini birbirinin alternatifi yerine koymamaya özen göstermiş, bütün aktörlerle birbirlerini rahatsız etmeyecek şekilde bir ilişki geliştirmiştir. Bu siyaset tarzı Azerbaycan'ı bölge ülkeleri arasında öne çıkarmış, bu politikalarının olumlu neticesi II. Karabağ Savaşında kendini hissettirmiştir.

Karabağ sorununda 1994 ateşkes anlaşması sonrasından 9 Kasım 2020'ye kadar geçen sürece baktığımız zaman sürecin statik ve dinamik özellikleri olduğunu görmekteyiz.

İlk olarak süreçteki statik özeliklerden birincisi Ermenistan'ın statükoyu korumaya yönelik tutumlarıdır. Ermenistan işgalin muhafazasına yönelik politikalar geliştirmiş, işgalin devamı için belirli bir süreye kadar Rusya'nın askeri yardımına bağımlı kalmıştır. Aldığı silahları cephe hattına yığarak mevcut durumdaki üstünlüğünü koruma eğimine girmiştir. Diplomatik alandaki çabaları zamana yayarak mümkün mertebe ele alınan konuları anlamsızlaştırma yoluna gitmiştir. Ermenistan işgale dayalı politikasını sürdürebilmek için cephe hattında birçok provokasyonda bulunmuş, Azerbaycan'a savaşma kapasitesini göstermiştir. Buradaki çatışmalarda Ermenistan çatışmalar aleyhine döndüğünde kendisine destek veren aktörlerin nasıl olsa devreye gireceğini ve işgalin devem edebileceğini öngörmüştür. Sonuçta bu çatışmalardan birisi 2 Nisan 2016 yılında gerçekleşen "Dört Gün" savaşları olarak bilinen Ermenistan'ın provakatif eylemleriyle başlayan çatışmadır. Bu çatışmada Azerbaycan yaklaşık %7'lik işgal atındaki bölgeyi Ermenistan'dan almıştır. Serj Sarkisyan ilk defa "800 hektarlık bir toprağı kaybettiklerini" itiraf etmiştir (İşyar Ö. G., 2020, s. 281). Ancak o dönemki Ankara-Moskova ilişkileri uçak krizinin getirdiği ağır siyasi ortamda, Rusya Azerbaycan'a dur

demiş ve bu gerekçesini ‘herhangi bir askeri çatışmanın, Batının müdahalesine yol açabileceği’ şeklinde duyurmuştur (İşyar Ö. G., 2020, s. 280).

Sorunun statik boyutunun ikincisi ise sorunu gerek uluslararası aktörler içindeki “ara bulucu” konumundaki ülkelerin gerekse uluslararası örgütlerin BMGK aldığı kararlara rağmen uluslararası hukukun çözüm bulamaması, AGİT Minsk gurubunun çözüm yönünde herhangi bir olumlu adım atamamasının sonucu Azerbaycan’ın sorunu diplomatik yollarla çözüleceğine olan inancını yitirmesi neticede Azerbaycan’ı açıkça güç kullanarak sorunu çözme aşamasına getirmiştir (Ataman ve Prinççi, 2021, s. 26). Bundan sonraki süreç sorunun dinamik boyutunu oluşturacaktır. 2016 gerçekleşen dört gün savaşları Azerbaycan açısından sorunun güçle çözülebileceği seçeneğinde adeta bir işaret fişeği olmuştur. Karabağ Sorununun dinamik boyutunda ilk ele alınması gereken sorunu direk muhatabı ve maliyetin büyük kısmını yüklenen aktör olması nedeniyle Azerbaycan’ın soruna yönelik yeni yaklaşımlarıdır. Azerbaycan’ın dinamizmi ve proaktif yaklaşımı bu konuda belirleyici olacaktır. Azerbaycan soruna hem diplomatik çözüm ararken aynı zamanda yirmi altı yıllık süreçte ekonomik ve askeri kapasitesini geliştirmiştir. Azerbaycan’ın ve Ermenistan’ın Askeri kapasiteleri arsındaki makas Ermenistan’ın hem nicelik hem de asıl önemli bir faktör olarak karşımıza çıkacak olan niteliksel askeri değişimleri ve Ermenistan Azerbaycan arsındaki bu konudaki makasın giderek açılmasıdır. (International Insitute For Stratgic Studies, SIPRI) verilerine bakılacak olursak Azerbaycan’ın gayrisafi yurt içi hasılasının (GSYİH) %3 ‘nü savunma ve askeri harcamalara ayırdığını görürüz. Ermenistan da yaklaşık olarak GSYİH’den aynı oranda savunmasına pay ayırsa da Ermenistan’ın ekonomik kapasitesi göz önüne alındığında bu rakam senelik ortalama 500 milyon doların altındayken, Azerbaycan savunama bütçesi bu süreçte senelik ortalama 2,3 milyar doların üzerinde gerçekleşmektedir. ISSN’in verileriyle yapılan değerlendirmelerde, 2000, 2010 ve 2019 yıllarını esas alan değerlendirmeler; Ermenistan’a karşı bariz bir askeri üstünlüğü bulunan Azerbaycan’ın aradaki makası gittikçe açtığı yönündedir (Ataman ve Prinççi, 2021). Kısaca özetlemek gerekirse, Azerbaycan bu süreçte her sene Ermenistan’ın toplam devlet bütçesi kadar savuma bütçesi oluşturabilmektedir. Süreç boyunca askeri ve savunma malzemeleri silah araç ve gereçlerinde yukarıdaki niceliksel gelişmelerin yanında niteliksel olarak bir gelişme yaşayan Azerbaycan silah sistemlerini tedarik açısından I. Karabağ Savaşında Sovyet sistemleri silahlara mahkûmken 1994’ten 2020’ye kadar olan

süreçte on bir farklı ülkeden silah alımı yapmıştır (SIPRI, 2017). Buna mukabil Ermenistan savunma sistemi ve askeri araç gereçlerinin %93'ten fazlasını öncelikle Rusya ve üç ülkeden tedarikte bulunmuştur (SIPRI, 2017).

Azerbaycan'ın silahlanama ve askeri güç değişiminin yanında Karabağ Sorununun bir başka önemli dinamik etkeni Azerbaycan'ın takip ettiği başarılı diplomasidir. Post Sovyet ülkelerinin birçoğu Rusya'nın güdümünde veya himayesinde bir tercih ya da Batı ile ilişikler geliştirip Rusya'nın üzerlerindeki baskısından kurtulup, Rusya'nın yakın çevresinde Batı ile yakınlaşama siyaseti arasında bir ikilem yaşamışlardır. Kuşkusuz bu tercihlerin politik askeri ve ekonomik olmak üzre maliyetleri olacaktır. Ancak tercihlerden ikincisinin maliyeti Gürcistan ve Ukrayna açısından bakıldığında olumsuzdur. Bakü'deki karar alıcılar Moskova'nın güdümüne girmeyen buna karşın Moskova'nın etkisini göz ardı etmeyen bir dış politika tercih etmişlerdir. Dolayısı ile Azerbaycan 2008 ve 2014 Ukrayna deneyiminden ders çıkartmıştır diyebiliriz. Azerbaycan'ın bu tutumu kendisini bölgede önemli bir aktör konumuna taşımış ve bu dengeli politikanın etkisini II. Karabağ Savaşında görmüştür (Ataman ve Prinççi, 2021).

5.3.1 Haydar Aliyev'den İlham Aliyev dönemine Azerbaycan dış politikası

15 Ekim 2003, %76 gibi bir oyla seçildikten sonra sonara iktidara gelen, Moskova Devlet Uluslararası İlişkiler Enstitüsü mezunu İlham Aliyev, bir süre aynı okulda akademik görev yapmış, devletin ve özel sektörün birçok önemli kademsinde çalışmıştır. Aliyev öncelikle ekonomik kalkınma ve özelikle Azerbaycan'da işsizlik, istihdam ülkenin alt yapısının iyileştirilmesi gibi bir takım başarılı adımlar atmıştır. Bölgelerin Sosyal-Ekonomik Kalkındırmasını Hızlandırma Devlet Programı ile bu atılımların dayanağını oluşturmuştur. Ayrıca sağlık ve toplumsal konularında ilerlemelerle "Bölgelerin sosyal imajını değiştirerek nüfusun sağlığı iyileştirildi" (Bayramov, 2021). Konumuz gereği inceleyeceğimiz dış politik tercihlerde, Azerbaycan'ın milli menfaatleri doğrultusunda adımlar atmıştır. Daha önceki Haydar Aliyev döneminin dış politika konsepti benzer şekilde kapsamlı ekonomik projelerle desteklenmiş istikrarlı Azerbaycan hedefine dayanıyordu. İlhan Aliyev güçlü devlet güçlü toplum uyumunu daha ileriye taşıyarak, doğu-batı, kuzey-güney için her türlü iş birliği için güvenilebilir aynı manada sürdürülebilir bir Azerbaycan siyaseti geliştirdi (Bayramov, 2021).

İlham Aliyev'in ve Azerbaycan'ın dış politikasını üç düzlemde izleyebilir ve inceleyebiliriz. İlki ve öncelikli olarak Azerbaycan'ın komşuluk ilişkisi yanında çok boyutlu ilişkilere sahip olduğu Türkiye, Rusya ve İran'la olan ikili ilişkileridir. İkincisi ise Gürcistan, Ermenistan ve Orta Asya Türk devletleri ile olan münasebetlerini kapsamaktadır. Üçüncü olarak ABD, AB, Çin ve İslam ülkeleri ve Asya ülkelerine yönelik politikalarıdır. Azerbaycan'ın bir başka önem verdiği ülke İsrail'dir. "(SIPRI) raporuna göre Azerbaycan'a 2011-2020 yılları arasında yapılan silah satışının yüzde 26,6'sı İsrail'dendi. (Karşılaştırmak için: Silah satışının yüzde 60,1'i Rusya ve yüzde 2,9'u Türkiye'den)" (Tuna, 2021).

Azerbaycan'ın özelikle savunma ve askeri tedarikçilerinden olan İsrail başka bir araştırmanın konusu olacak derinlikte bu ilişkilerinden beklentisi ne olursa olsun, Azerbaycan II. Karabağ Savaşı sürecince geliştirdiği çok yönlü ve boyutlu uluslararası ilişkilerin semeresini toplamış gözükmektedir. Özelikle tekrar belirtmek gerekirse, bütün bu çok yönlü dış politikanın en belirgin aktörleri şüphesiz Türkiye ve Rusya'dır. Azerbaycan reel politik gerekçelerle açıklanabilecek şekilde ilk önceleri küresel ortamın tek kutuplu tarif edildiği, jeopolitik koşulların ve güç unsurlarının Batı lehine olduğu dönemde Batılı aktörlerle iş birliğine öncelik ve önem vermiştir. Fakat Azerbaycan, Rusya ile ilişkileri kaybetmenin tehlikeli ve tarihsel gerçeklikle uyuşmadığını, bölgedeki "Renkli Devrim" süreçlerini yakından takip eden bir aktör olarak gerekli dersleri çıkardı. Ülkesinde askeri üslere müsaade etmeden ve KGAÖ'ye katılmadan Rusya ile olan ilişkilerini geliştirdi. Azerbaycan için öncelik toprak bütünlüğünün sağlanmasıdır. Azerbaycanlı siyaset bilimci Hafız Paşayev'in belirtiği gibi, Azerbaycan bir G-Tiro (jeopolitik, jeoloji Coğrafya) ülkesi olması nedeniyle dikkatli ve dengeli politikalar geliştirirken, Karabağ'ın kurtarılmasını tasarlamıştır (Paşayev, 2007, s. 109). Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik toparlanmasının nedeni Enerji kaynaklarına sahip bir ülke olarak dünya pazarına girmesidir. Enerji konusunun 20.Yüzyılın ortalarından itibaren dünya politikasının ilk unsurlarından biri beklide en önemlisi olduğu bilinmektedir. Haydar Aliyev'le başlayan İlham Aliyev'le devam eden siyasi rota Azerbaycan'ı, Doğu-Batı istikametinde bir köprüden çok uluslararası öneme sahip doğalgaz, petrol ve lojistik imkanları ve gelecek projeleriyle Güney Kafkasya'nın lider ülkesi yapmıştır (Bayramov, 2021).

5.3.2 Yeni yapılanmada Türkiye-Rusya-Azerbaycan

Azerbaycan'ın dış politikada uyguladığı ilkeler birçok ayrıcalıkla birlikte Türkiye içinde geçerlidir. Ana hatlarıyla Haydar Aliyev döneminde oluşturulan yol haritası öncelikle Azerbaycan ve yol arkadaşı gördüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgedeki öncelikleri ve diğer Türk dilli ülkelerin ilerlemesine gelişmesine ve aralarındaki iş birliğinin artmasına odaklanmaktaydı. Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in belirtiği gibi; "Tanıdığım Haydar Aliyev bir Türk vatansever olduğu kadar Azerbaycan vatanseveridir." demiştir (Bayramov, 2021, s. 280). Türkiye ve Azerbaycan kardeşliğinin bu günkü kazanımlarının ortaya çıkmasında Demirel ve Aliyev'in özelikle BTC'nin yapım sürecinde Rusya'nın enerji hattı projesini Ermenistan'ı kullanarak manipüle etme çabalarına karşın bölgedeki Rusya gerçeğini ıskalamadan ortaklaşa yürüttükleri ince dış politika becerisi ve diplomasi sonucu BTC hayata geçecek, Azerbaycan'ın gelirlerinin arması ile birlikte II. Karabağ savaşını kazanmasına yol açan en öneli faktörlerden birisi olan modern ve güçlü Azerbaycan ordusunun finansmanını sağlamış olacaktır (Ünal, Turkey and the Second Karabakh War Of 2020: The Policy of 'One Nation, Two States' in Full Swing, 2021). Onun zamanında düzenlenen Türk Cumhuriyetleri'nin katıldığı zirveler büyük jeopolitik hedefler belirlemiştir. Yeni dönemde birçok global krizin eşlik ettiği Covid -19 döneminde salgınla mücadelenin yaratığı zorluklara rağmen uluslararası camiada prestijini artıran Azerbaycan, yeni dönemde Türkiye-Rusya ilişkilerinin adeta bölgesel katalizörü olmakta, üç ülkenin iş birliği rekabetten çok iş birliği sergilemektedir. Bir başka önemli nokta bu iş birliklerinin diğer Orta Asya Cumhuriyetleri içinde örnek teşkil etmesidir. Azerbaycan'ın bu konuda jeopolitik kilit rol oynayabileceği düşünülmektedir. Bu konuda birtakım çıkarımlar mümkündür. Türkiye Rusya ve Azerbaycan'da başkanlık kurumlarının varlığı ve her üç ülkenin yönetimsel benzerlikleri ilişkilerde karar alma süreçlerini ve istikrarı olumlu etkiliyor. Yeni dünya düzeninde Rusya'nın bölgede ve bölge dışındaki nüfuzunu koruması için Türkiye'ye ihtiyacı var. Türkiye ve Rusya üzerindeki Batı baskısının arttığı bir dönemde Türkiye'nin Rusya'nın Türk ve Müslüman tebaasıyla ekonomik ve kültürel bağlarının artırılmasında seküler yapısı ile Azerbaycan önemli roller üstlenebilir. Bölge ile ilgili gelecek perspektifine Rus aydınlarının tespiti aynı zamanda Rusların siyaset yapıcılarının fikrini ve algısını yansıtması bakımından ilginç ve iyimser tespitler çoğunluktadır. Gelecekte Rusya ve Türkiye arsında ulaşımı ve ticareti sağlayan bölge olarak Kafkasya'da Moskova ve

Ankara arasında etkin ve yapıcı diyalog gerekmektedir. "Bölgenin barışı ve istikrarı için ve bölgesel sorunların çözümü için istekli gözükmeyen bölge dışı üçüncü ülkelerin çatışmanın çözümüne doğrudan katılımına yol verilmemelidir" (Sotnichenko, 2013).

Türkiye faktörü Karabağ Sorununun en önemli dinamiklerinden biri olarak görülmektedir. Türkiye Azerbaycan ilişkileri, Uİ alanının beklide en özgün biçimini örneklemektedir. Eşine az rastlanır şekilde "tek millet iki devlet" ilkesiyle yürütülen bu ilişkiler iki ülke tarafından aynı görüş ve aynı inanç çerçevesinde şekillenmektedir. Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinin Birinci Karabağ Savaşında sahaya yansımaması ve etkin olamamasının nedenleri; Azerbaycan'ın yeni bağımsızlığını kazanmasının yanında Türkiye'nin o dönemdeki kendi ekonomik ve siyasi sıkıntılarıdır (İşyar Ö., 2006).

Azerbaycan ve Türkiye kapasitelerini geliştirirken Türkiye'nin son yıllarda özelikle askeri kapasitesindeki artış ile bölgesel bir gücün ötesinde kapasite kullanama imkânı göstermektedir. Türkiye ve Azerbaycan'ın askeri ilişkilerinin hızlı bir şekilde gelişmesinin temelleri 10 Haziran 1996 yılında Türk Genelkurmay yetkililerinin bölgeye yaptıkları ziyaretlerin ardından imzalanan "Askeri Eğitim, Teknik ve Bilimsel İş birliği Anlaşması" sonucu başlamıştır. (Aslanlı, The First News, 2011). İki ülke arasındaki askeri iş birliği giderek artmış, 17 Ağustos 2010 yılında imzalanan Türkiye ile Azerbaycan arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ilişkilerin boyutunu stratejik iş birliği seviyesine taşımıştır. Bu anlaşmalar Türkiye Azerbaycan birbirlerinin toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına bir saldırı olması durumunda birbirlerine gerekli yardımları yapacaklarına dair taahhütlerini de içermesi bakımından ayrıca önemlidir. Türkiye, Azerbaycan Ordusu'nun standartlarının yükseltilmesi ve yenilenmesi için aktif roller üstlenmektedir. Türkiye ve Azerbaycan birçok ortak tatbikat gerçekleştirmekte eğitim faaliyetleri yürütmektedirler. Azerbaycan jandarmasının eğitimleri İzmir-Foça'da verilmektedir (Nerimanoğlu, 2011).

Ayrıca Azerbaycan son yılarda artan petrol ve doğalgaz gelirleriyle ekonomik olarak ilerleme kaydetmiştir. Gelecekte bu gelirlerini dahada artıracağı öngörülmektedir. Bu bağlamda ekonomik gelir, Azerbaycan'ın daha etkin ve modern bir silahlı kuvvetlere kavuşması anlamı taşır. Azerbaycan Devlet Petrol Platformu tarafından yapılan hesaplamalara göre 2009-2018 yıllarında doğalgaz ve petrol gelirleri en üst seviyeye

ulaşmıştır. Azerbaycan Devlet bütçesinin büyük bir kısmını oluşturan enerji kaynakları ihracatı sonucu Azerbaycan Devlet bütçesi son on altı yılda yirmi kat artmıştır (APA.AZ, 2020).

Türkiye bu süreçte bölgede etkisini gittikçe artırmakta özelikle son dönemlerde askeri güç unsurlarını diplomasinin tamamlayıcı ve zorlayıcısı olarak kullanması sonucu mücadele ettiği bölgesel veya bölge dışı alanlarda pratik sonuçlar elde etmektedir. Son zamanlarda geliştirdiği birer güç çarpanı halini almış, mühimmatlarını da kendisi ürettiği İnsansız Hava Araçları (İHA) ve Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA) ile bölgesel bir güç olmanın ötesinde etki üretmeye başlamıştır (Mevlütoğlu, 2020).

Bütün bu faktörler bir araya geldiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'la bir ve beraber olması sonrasındaki II. Karabağ Savaşında Azerbaycan'ın yanında yer alması ve on yıllarca çözülemeyen bu sorunda oyun değiştirici bir aktör olarak soruna müdahil olması, Bakü yönetimi için çok önemli ve anlamalı bir destek olmuştur (Ataman ve Prinççi, 2021).

5.3.3 Ermenistan'ın yeni iktidarının Karabağ sorununa etkisi

Ermenistan'da tıpkı yakın çevresindeki eski Sovyet ülkelerindeki gibi "renkli" ve "sempatik" isimlerle ifade edilen devrimlerden birini 2018 yılında "kadife" devrim adı altında yaşıyor ve iktidara yolsuzlukla ve Ermenistan siyasetinin belirleyicileri egemen güçlerle mücadele etmek iddiasıyla Nikol Paşinyan isimli bir gazeteci geliyordu (BBC News Türkçe, 2020). Paşinyan ilk zamanlar Karabağ Sorununun diplomatik yollarla çözülebileceğine vurgu yapmış barışçıl söylemlerle seleflerinden ayrı olarak Azerbaycan'a daha ılımlı bir yaklaşım sergilemiştir. Ancak daha sonraları söylemini giderek sertleştirmiş bunun neticesinde eskisi gibi sözde Dağlık Karabağ yönetimini müzakerelerde bir taraf olarak dahil etme ve Azerbaycan'ı kışkırtıcı açıklamalarda bulunma şeklinde provakatif söylemlere yönelmiştir. En önemli çıkışı, 6 Eylül 2019 tarihinde Hankendi'de yapılan Pan-Ermeni Yaz oyunlarında söylediği "Artsak Ermenistan'dır" söylemidir (İşyar Ö. G., 2020, s. 281-282).

Ermenistan hükümet değişiminden sonra askeri doktrinlerinde birtakım değişiklilere gitti. Paşinyan'ın eski savunama bakanı David Tonoyan'ın taarruz prensiplerine dayanan "aktif caydırıcılık" adı ile geliştirdiği ve eski "hendek savunma" prensiplerinin yerine koyduğu, yeni bir askeri strateji ve doktrin öne çıkmıştır. Düşmanı kendi topraklarında

cezalandırma prensibi üzerine geliştirilen "Tonoyan Doktrini" Tonoyan'ın 2019 yılında ABD'ye yaptığı ziyarette Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesi dışındaki toraklarının Azerbaycan'a dönemsi için ortaya atılan "barış için toprak" formülünü istemezken bunun yerine Ermenilere "yeni topraklar için yeni bir savaş" yapamaya çağırmıştır (Hürriyet, 2020).

Ermenistan'ın 12 Temmuz 2020'de Tovuz'da gerçekleştirdiği (TRT Haber, 2020), kışkırtıcı saldırıyı birçok etkenle birlikte Ermenistan'ın yeni askeri doktrini ile ilişkilendirmek mümkündür. Azerbaycan'ın Karabağ'daki cephe hattından uzak Tovuz'daki bölgenin seçilmesinin ileride değinileceği üzere birçok nedeni ve açıklaması vardır. Ancak Tovuz sınır bölgesinde içlerinde yüksek rütbeli birçok Azerbaycanlı subayın ve bir gurup askerin terör yöntemi ve gayri nizami harp taktik ve teknikleriyle öldürülmesi tamda Tonoyan doktrininde ifade edilen; "düşmanını cezalandırma ve onunla kendi topraklarında yüzleşme" stratejisinin izlerini taşımaktadır. Ermenistan'ın yeni askeri doktrininin izlerini II. Karabağ Savaşından önce görmemiz mümkündür. Ermenistan'ın bu saldırılardan elde etmeyi düşündüğü askeri ve siyasi hedefleri şöyle sıralayabiliriz.

1. Temas hattında müzakere sürecinde kullanmak için kazanımlar elde etmek ve Azerbaycan üzerinde psikolojik ve siyasi bakı unsuru haline dönüştürmek.
2. Uluslararası hukuki statüsü bulunan devlet sınırlarında ateşkesin ihlal edilmesini sağlamak ve Azerbaycan ve Rusya'yı karşı karşıya getirip Rusya'yı taraflardan biri haline getirmek.
3. Ermenistan'ın 2016'daki dört gün Savaşı'nda yaşadığı yenilgi sonrası Ermenistan üzerindeki travmayı gidermek, yeniden "yenilmez Ermeni Ordusu" Söylemini diriltmek.
4. Sosyo-ekonomik kriz içindeki Ermenistan'daki Paşinyan hükümetini küçük askeri başarılar ile iç siyasi rakipleri karşısındaki konumunu güçlendirmek.
5. Tovuz gibi enerji tedarik hatlarının ve ulaşım güzergahının bulunduğu bir bölgenin seçilmesindeki amaçlardan birisi de Ermenistan'dan bütün aktörlere denklemde bende varım mesajının verilmek istenmesidir.

Ermenistan'ın Azerbaycan'daki ana ulaşım hartaları ve enerji koridoru yakınında gerçekleştirdiği bu saldırının ve gerilimi yükselteme girişimlerinde Ermenistan'ın yalnız olmadığı en azından bir azmettiricisi olduğu düşünülebilir (Mammadli, 2021).

Tovuz saldırılarında ve II. Karabağ Savaşına giden süreçte dış faktörlerin etkisini göz ardı etmemek gerekmektedir. Uluslararası sitemdeki etkileşim göz önüne alındığında aktörlerin iç dinamikleri dış politik tercihlerini etkilediğinden Ermenistan'daki iktidar değişimi (2018) son iki yılda Moskova-Erivan ilişiklerinde derin çatlaklar oluşmaya başlamış ve birtakım çelişkiler gözlemlenmiştir. Çalışmada tarihsel süreçte görüldüğü ve önce değinildiği gibi Ermenistan dış politikasında Rusya faktörü göz önüne alınmadan bir değerlendirme yapmak nerdeyse imkânsız gibi gözükmektedir (Dilaver, 2020).

Bölgedeki çatışmalar ve anlaşılmazlıklar sonucu Ermenistan yıllardır yaklaşık olarak otuz senedir komşusu Azerbaycan'la savaş halindedir. Türkiye ile sınırları kapalı ve ilişikleri "dondurulmuş" durumdadır. Ermenistan bu ortamda siyasi, ekonomik ve askeri yönden tümüyle Rusya'ya bağımlı haldedir. Bir anlamda Ermenistan'ın jeopolitik "sıkışması" olarak görülebilecek bu durum Ermenistan'ın güvenlik kaygılarını artırmaktadır. Realist anlatıda belirtildiği gibi "ülkelerin dış politikasını ve askeri yaklaşımını şekillendiren korku" yaklaşımı Ermenistan'ın dış politikasını tarif edebilir. Ermenistan'ın Rusya gibi bir büyük gücün himayesine girmesine ve Nammadli (2021, s. 195)'nin belirtiği gibi "sığınma"sını açıklamak kolaylaşmaktadır. Ermenistan daha önceki örneklerde gördüğümüz üzere bu ilişkiden güvenliğini teminat altına almak gibi bir kazanç elde ederken, Rusya da araka bahçe olarak gördüğü bölgede Ermenistan'a yerleştirdiği üsler vasıtası ile askeri, jeopolitik ve jeostratejik çıkarlarını güvence altına almakta ve bölgeyi kontrolü altında tutabilmektedir. Ermenistan KGÖT üyesi bir ülke olarak Rusya ile güvenlik ilişkisini somutlaştırmış ve sağlamlaştırmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi silahlı kuvvetlerinin tedarikçisi Rusya'dır. Ancak ilişkilerin ekonomik boyutunu da atlamamak gerekmektedir. Telekomünikasyon, enerji, ulaşım ve büyük sanayi tesisleri olmak üzere Ermenistan ekonomisi üzerindeki önemli etkisi, Erivan'ın Moskova'ya bağımlılığını ciddi ölçüde artıran bir diğer önemli faktördür. Ermenistan bu bağlamada Rusya'nın bölgedeki stratejik müttefiki olmaya zorunludur (Mammadli, 2021).

Her ne kadar Paşinyan iktidarının başlangıcında "kadife devrim" olarak bilinen iktidar değişimini Gürcistan'da ve Ukrayna'da gerçekleşen Rusya karşıtı Batı yanlısı devrimlerden ayrıştırmak istemiş veya Rusya'yı kışkırtmak istememiştir. Daha sonraki süreçte Paşinyan iktidarı Rusya yanlısı olarak bilinen muhalif eski Başbakan Robert Koçaryan'ı Putin'in aksi yöndeki telkinlerine rağmen defalarca tutuklatmıştır (Euronews, 2019). KGAÖ Genel Sekreteri Yuri Khaçatukov yargılanmış ve Erivan'a geri çağrılmıştır. Ermenistan ve Rusya arsındaki gerilimin ilk işaretleri olarak görülebilecek bu olaylara ilaveten Gazporm'un Ermenistan'daki faaliyetleri yolsuzlukla ilgili takibata ve soruşturmaya uğramıştır (Hürriyet Bigpara, 2015).

Rusya ve Ermenistan ilişkilerindeki gerginliğin bir başka nedeni, Rusya'nın Azerbaycan'a silah satışlarıdır. Ermenistan bu silah satışlarından endişe duymuş ve bu silah sistemlerinin cephe hattına mevzilendiğini iddia etmiş durumu resmi kanallar üzerinden Rusya ya iletmiştir (Euronews, 2016).

Ruslar ve Paşinyan hükümeti arasındaki en temel ayrıma yol açan faktör, Paşinyan iktidarının Batıyla ilişkileri ileri boyutlara taşıma girişimleridir. Bu konuda Rusya Dışişleri Başkan Yardımcısının Erivan'ın yaptığı radikal değişlikler sonrası gittikçe Washington'un iç ve dış müdahalesine açık hale geldiği uyarısına, Paşinyan "Ermenistan bağımsız bir politika izliyor ve izlemeye devam edecek" şeklinde cevap vermiştir (Mammadli, 2021, s. 197). AB ile ilişkilerinde henüz üyelik konusu Ermenistan tarafından dile getirilir olmasa da AB, Ermenistan'daki değişiklikleri "reform" olarak tanımlamakta ve tam destek vermektedir. Ermenistan kamuoyunda AB ile ilişiklerin geliştirilmesine yönelik eğilimin yanında Ermenistan hükümetinin ABD ve AB'ye yönelik sempatisi ve neo-liberal söylemleri Rusya'nın dikkatinden kaçmamış, Paşinya'nın dış politikasındaki "çoklu kuvvetle dengeleme politikasını yürütmeye çalışırken en önemli bölgesel müttefikini kaybetmek riskini beraberinde getirmiştir. Paşinyan'nın genel tutumu, II. Karabağ Savaşı sürecinde Rusya'nın takındığı tavrın ve uyguladığı dış politikanın nedenlerinden bir olarak görülebilir.

5.3.4 Türkiye- Rusya yeni eğilimler ve bölgesel yakınlaşma

II. Karabağ savaşının başlangıcı öncesini veya savaş süresince savaşın gidişatını etkileyen sonrasını etkileyecek ve belirleyecek en önemli faktörlerden birisi; iki güç merkezi olarak

Rusya ve Türkiye'nin son yıllardaki ilişkilerinde görülen yeni eğilimlerdir. Belirtmek gerekir ki Rusya ve Türkiye ilişkilerinin yeni boyutunun şekillenmesine uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı imkân ve olanak sağlamakta her iki devlet de bu imkândan yaralanmaktadır. Türk- Rus ilişkilerinin genel olarak tarihsel süreçte çalışmanın ilk bölümünde ayrıntı bir şekilde incelendiği üzere uzun ve çetrefilli bir tarihi vardır. Genel olarak jeopolitik rekabetin ve çatışmanın hâkim olduğu geçmişe rağmen 2016 yılında yeni bir dönüm noktasına gelindiği ve artık yeni bir aşamaya geçildiği görülmektedir. Mammadli (2021)'nin belirttiğine göre; Ankara- Moskova'nın ikili ilişkilerindeki bu yeni dönem her iki ülkenin ortak pragmatik çıkarlarının yanında yeni uluslararası konjonktürden kaynaklamıştır. Moskova'nın Ankara'ya verdiği önemin ve yeni yaklaşımının kendi küresel ve bölgesel, jeopolitik ve jeoekonomik çıkarlarına dayandığı bir reel politiğin kanunu olmakla birlikte aynı zamanda Rusya-Türkiye ilişkilerini geliştirmekle ve askeri iş birliği ve savunma sistemleri alıverişi boyutuna taşıyarak NATO ve Batı ittifakında gedik açmak istemektedir. Bu bağlamada yakın zamanda geçekleşmiş birçok alandaki özelikle askeri ve savunma alanlındaki anlaşmalar tesadüfi olarak değerlendirilemez. Rusya, Türkiye'nin her adımını veya her isteğini karşılamıyor, Türkiye, Libya ve Suriye'de her beklentisini gerçekleştiremedi. Fakat Rusya ile yeni bir ittifak içine girdiği çok belirgin gözükmektedir (Devlet, 2017).

Bütün bu tespitleri pratikte karşılayan birçok örnek vardır. Bunları S-400 anlaşmasının yanında Akkuyu nükleer enerji santrali projesi, Türk -Akım doğalgaz hattı ve iki ülke arasındaki 100 milyar dolarlık ticaret hacmi hedefi olarak ana hatları ile belirtmek mümkündür. Rus uzmanlarda Türk-Rus ilişkilerinin geldiği noktayı belirtmek için Rusya ve Türkiye ilişkilerini eşsiz olarak tanımlamaktadırlar (Durnev, 2019). Türkiye'nin Rusya ilişkilerinin normalleşmesi bölgede Türkiye açından ekonomik, jeopolitik, ticari çıkarlarının karşılandığı anlamına gelmektedir. Türkiye'nin dış politikasında bağımsız hareket etme isteği ve bu yöndeki adımları başta ABD olmak üzere Batılı müttefiklerinin memnuniyetle karşıladıkları söylenemez. Bu memnuniyetsizliği ayrıca artıran etken Rusya ile Türkiye'nin yakınlaşmasıdır. Türkiye ve Rusya birçok alanda karşı karşıya gelse de Moskova, Lavarov'un basına yaptığı açılmada olduğu gibi bölgesel çatışmaların çözümünde, Türkiye'nin iddialarını önemsemekte bir kısmını kabul etmekte ve çözüm arama yolunu tercih etmektedir (Demirören Haber Ajansı, 2019). Rusya'nın bu yaklaşımının birçok nedeni olabilir ancak en belirgin şekilde ortaya çıkan sonuç

Rusya'nın bu politikası ABD ve AB'yi bölgeden uzak tutma amacıyla yakından ilgili gözüküyor. Rusya çözüm süreçlerinde dahi ABD ve AB'nin bölgedeki etkinliğine olumlu bakmamaktadır. Buna karşın Türkiye'nin üzerinde etkiye sahip olmasını umduğu ortak çözüm formatlarının sayısını artırmak istemektedir. Bu ortak çözüm formatlarından birisi Suriye Sorununda çatışmaları çözmeye yönelik 2016'da başlatılan Astana süreci Türkiye ve Rusya arsındaki çözüm iradesine örnek teşkil etmesi açısından önemlidir. Bölge ülkesi İran'ında yer aldığı "Astana Görüşmeleri" olarak bilinen süreç, ABD'nin muhalefeti kullanarak Suriye'yi bölmek ve parçalamak siyasetine önlem niteliği taşımaktadır (Neciyev, 2021).

Libya'daki çatışmalar sürecinde de benzer bir Türk-Rus iş birliği formatı uygulanmış görünmektedir. Bu bağlamada Dağlık Karabağ sorunun çözümüne dönük çabalar ve iş birliği her iki ülkenin, Suriye'de başlatıp Libya'da sürdürdükleri iş birliğinin bir devamı olarak görülebilecektir. Karabağ Sorununun çözüm sürecine Türkiye'nin katılımı Rusya'ya Ermenistan'daki çıkarlarını korumak için kullandığı kaldıraçlardan birini daha sağlamış, Ermenistan üzerindeki etkisini nüfuzunu artırmak için imkân ve etki kapasitesini artırmıştır. Karabağ sorununu Türkiye ile çözme yönünde adımlar atan Rusya, II. Karabağ savaşı sonucu kazanalar tarafında yer almıştır (Ataman ve Prinççi, 2021).

Azerbaycan Avrasya'nın parçası ve bu bölgede bir kara ve deniz alanına sahip olarak Hazar'a kıyısı olan, Asya- Avrupa koridorunun üstünde, günümüzün güç ögelerinden enerji kaynağı sahibi bir ülke olması, entelektüel seviyesi yüksek bir nüfus, köklü devlet geleneği sahibi kültürel çeşitlilik, zenginlik ve değerleriyle bölgesel jeopolitikte Azerbaycan'ın yeri ve önemi Ermenistan ile kıyaslanmayacak ağırlıktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın Güney Kafkasya'daki süreçlerin merkezide olmasını sağlayan etken jeopolitik gücündür. Rusya'yı II. Karabağ Savaşı'nda bariz bir şekilde Ermenistan lehine müdahale etmekten alıkoyan faktörlerden birisi Azerbaycan gibi gittikçe güçlenen bölgesel bir aktörü kaybetmek istememesidir (Mammadli, 2021, s. 202).

Kısaca özetlemek gerekirse; Rusya'nın yeni yaklaşımı Azerbaycan Türklerinin Kurtuluş Savaş'ı olarak gördükleri mücadelede, Ermenistan'ın eski alışkanlık ve eski koşular çerçevesinde geçmiş veya etkisini kaybeden uluslararası sisteme ait argümanlarla

oluşturduğu isteklerini reddetmiş, Karabağ'ın hukuki statüsü gereği Azerbaycan toprakları olduğu haklı gerekçesini öne sürerek, Ermenistan'ın yardım isteklerine cevap vermemiş, üstelik bir takım üst düzey isimler ve Rusya'nın siyaset yapımında etkili isimlerinden Rus iş adamı Yevgeniy Prigojin söylediği gibi "Türkler Ermenistan sınırını geçmediği takdirde hukuki olarak Karabağ çatışmasına müdahil olma hakkına tam anlamıyla sahip" demiştir. Türkiye'nin Ermenistan'ın sınırlarını ihlal etmediği sürece Karabağ'a müdahale hakkı olduğunu dile getirmişlerdir. Moskova'nın tavrını özetleyen en çarpıcı örnek; Rusların Ermenilere karşı "oh olsun size" şeklindeki tabirdir (Perinçek, 2020).

Sonuçta tüm faktörlerin toplamı Azerbaycan'a gerekçesini uluslararası hukukun oluşturduğu, işgal edilmiş topraklarını güç kullanarak, tarihsel manevi ve aynı zamanda siyasi bir haklı savaş (jus ad bellum) meşruiyetine dayalı, çok boyutlu (askeri, politik ve diplomatik) mücadele başlatma imkânı ve hakkını vermiştir.

5.3.5 II.Karabağ Savaşı (Azerbaycan'ın Kurtuluş Savaş'ı)

Ermenistan'ın 12 Temmuz 2020'da Tovuz''a yönelik roket saldırısı sonucu küçük çaplı çatışmaların büyük bir çatışmaya ve savaşa çevrilebileceğine dönük emareler belirmeye başlamıştı. Zira Azerbaycan açısından "bardağı taşıran damla" (Prinççi ve Güler, 2021) veya "stratejik sabrının" sonunu (Veliyev, 2020) ifade ediyordu. Uluslararası sistemin diğer aktöreleri için "dondurulmuş sorun" olarak görülen veya görülmek istenen oysa Azerbaycan ve Türkiye açısından tarihsel süreçte yapay olarak oluşturulmuş bu sorunun artık tarihsel "dondurucudan" çıkarılma zamanı gelmişti. Belli ki Azerbaycan'ın ve Türkiye'nin bu yönde çatışmaların öncesine dayanan hazırlıkları vardı (Ünal, 2021).

Gerek yerel gerekse uluslararası medyada Ermenistan'ın Bakü-Batı ekseninde uzanan enerji hatlarını istediğim zaman vururum ve etkilerim mesajını vermeye ve bu konudaki gücünü ispat etmeye çalıştığı belirtiliyordu (Haber Türk, 2020). Fail belirlenmişti ancak azmettirici kimdi? Bu konudaki tartışmalarda çeşitli görüşler belirtilmiş bunlardan bir kısmı aceleci ve soğuk savaş mantığının eski alışkanlıklarıyla saldırının kadim ve jeopolitik rakip Rusya tarafından teşvik ve tahrik edildiğini iddia etmişlerdir. Bir kısım araştırmacılar ise olağan şüpheli olarak, Suriye'de PYD'ye destek veren, Doğu Akdeniz'de Türkiye ile rekabet içinde olan Fransa'yı dolaysı ile Macron'u işaret

etmekteydi (Selvi, 2020). Bütün açıklamaların kendi içinde tutarlı birtakım argümanları olmakla birlikte, Hasan Ünal'a göre rasyonel olmayan seçime bizzat Paşinyan'ın özünün içinde bulunduğu politik çaresizlik yol açmış görünüyordu. Ülkesinin içinde bulunduğu ekonomik iflas durumu ve muhalefetin baskıları gibi iç dinamiklerin yanında bölgedeki stratejik zorluklarla beraber Azerbaycan ve Karabağ konusunda yeni birtakım girişimler yapmasının gerekli olduğunu biliyordu. Paşinyan, Rusya ve Türkiye'nin Suriye'deki ve Doğu Akdeniz'deki rekabetini kendi lehine kullanabileceğini, Türkiye'nin çeşitli itilaflarla uğraşırken Azerbaycan'ın yardımına gelemeyeceğini, Batılı güçlerin Türkiye üzerinde baskı oluşturacağı gibi birtakım varsayımlarla hareket etmiş ve geçmişteki tarihsel örnekte olduğu gibi, Kıbrıslı Rumların yaptığına benzer bir hatayı yapmıştır. Paşinyan açısından tüm bu varsayımların yanlışlığını olayların gelişimi ve akışı kanıtlamaktaydı (Ünal, 2020; Ünal, 2021).

12 Temmuz 2020'de Ermenistan'ın uzun menzili toplarla ve roketlerle saldırdığı Tovuz, Karabağ'dan oldukça uzak bir bölgede; BTC, Bakü Tiflis Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı, Trans-Anadolu doğal gaz boru hattı (TANAP), Trans-Adriyatik doğal gaz boru hattı (TAP) ayrıca Bakü-Tiflis -Kars (BTK) demir yolunun kavşağı konumundaki bir bölgedir (Tuncel, 2020). Bu saldırılarda sivil can kayıpları yaşanmıştır (Anadolu Ajansı, 2020). Birkaç diplomatik açıklamanın ardından gelişen süreçte gerilim gittikçe artmış, nihayetinde çatışmaların istikameti 27 Eylül 2020'de saat 06.00 sularında II. Karabağ Savaşı'na çevriliyordu. Azerbaycan'a yönelik Ermenistan'ın roket saldırılarından sonraki süreçte 2020 yılının sonbaharındaki şiddetli çatışmalar daha önce meydana gelen çatışmalarda kullanılan silah ve mühimmatla birlikte boyut yönünden farklılaşmaktaydı. Azerbaycan Ermenistan'ın saldırılarına Dağlık Karabağ bölgesindeki önemli yerleşim yerlerini (Hanendi, Suşa, Martuni) yoğun ateş altına alarak cevap vermiştir. Karşılıklı misillemeler Karabağ topraklarının dışına taşmış, Ermenistan'da Erivan'ın 80 km uzağındaki Gegharkurnik bölgesinde Vardenis kentinde hasar oluşturmuştur. Ardından Ermenistan savaş alınandan 100 km uzaklıkla bulunan Gence ve Mingeçvir kentlerine saldırılar düzenlemiştir (İşyar Ö. G., 2020).

Bundan sonraki süreçte, Ankara'nın fiili olmasa da dolaylı müdahalesi geliyordu. Türkiye müzakereler için peşinen öne sürdüğü ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın yüksek perdeden dile getirdiği; "Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını derhal terk etmelidir."

(Anadolu Ajansı, 2020). Şeklindeki açıklamaları üzerine Batıdan Türkiye'nin bu tavrına yönelik eleştirel açıklamalar gelmeye başladı. Bu süreçte Azerbaycan'ın uluslararası hukuka dayalı haklarını görmezden gelen birçok Avrupa ülkesi ve lideri, ilk saldıran tarafın Ermenistan olduğu gerçeğini bir tarafa bırakarak, Azerbaycan'ın meşru müdafaa hakkını görmek istememişler üstelik Macron'un dile getirdiği, "Türkiye destekli Suriyeli savaşçılar Dağlık Karabağ'a götürülüyor" şeklindeki iddialar ortaya atılıyordu (BBC News Türkçe, 2020). Aynı iddialar Türkiye'deki bir takım kişi ve çevrelerce de dile getiriliyordu. Bütün bu iddiaların cevap bulmakta zorlanacakları soru ise Azerbaycan gibi bölgesinin en güçlü ordusunun az sayıda bir gurup "cihatçı" ya neden ihtiyaç duyduğu veya duyacağıdır. Askeri güçlerin sıralamasını yapan birtakım araştırma şirketlerinin yaptığı askeri güç sırlamaları tartışılır olsa da Azerbaycan Ordusu'nun 1990'lı yıllardan çok daha güçlü olduğu aşikardır (Özgen, 2021, s. 109). Azerbaycan Ordusunun niceliksel ve niteliksel yönlerini kapsayan analizlerinden açıkça görüldüğü üzere; Azerbaycan Ermenistan'dan her yönüyle üstündür (Aslan, 2021, s. 256-257). Üstelik Azerbaycan'a geldiği iddia edilen gurupların dini ve mezhepsel motivasyonunun Azerbaycan'la hiç de uyumlu ve uygun olmadığı düşünüldüğünde bu tezat, Azerbaycan'a cihatçı gönderiliyor tezinin bir diğer açmazıdır. Beklide bu gibi haberlerle, Rusya'nın hassas olduğu bir konu öne çıkarılıp Rusya'nın bölgeye müdahalesi amaçlanmış olabilir. Çünkü Rusya için en büyük çekincelerden birsi Kafkasya'da gelişecek yeni bir cihatçı zihniyetin kendi ülkesinin içlerine doğru yayılması tehlikesidir. Bu nedenle 1 Ekim'de Minsk Gurubunun üç eş başkanı olarak (ABD, Rusya, Fransa) hızlıca hazırlanan ortak bir bildiri imzalamışlaradır. Bu konu; Minsk eş başkanlarının üzerinde uzlaştıkları ve uyum içinde göründükleri yegâne otak nokta olabilir.

Diğer taraftan savaşın diplomatik boyutunda ise Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında olduğu yönündeki açıklamalar gelirken, Rusya temkinli ve sakin bir tavır sergiliyordu. Oysa aynı Rusya, 2009 yılında Gürcistan-Güney Osetya anlaşmazlığında hiç tereddüt etmeden silahlı güçlerini bölgeye göndermiş, Batı'yı karşısına alama pahasına sert askeri bir müdahalede bulunmuştu. Karabağ Sorununa, Rusya'nın Ermenistan lehine müdahalesine Batı ses çıkarmayabilirdi. Sorunun çözümsüzlüğünde yaklaşık otuz yıl boyunca nerdeyse aralarında çözümsüzlük için fikir birliği oluşmuştu. Rusya'nın Karabağ sorununda daha temkinli olması ve tarafsız bir "arabulucu" pozisyonunda ısrar etmesinin nedeni; Azerbaycan 2008'deki Gürcistan gibi Amerikan ve Batı yanlısı bir dış politika

yürütmüyordu. 2008'deki Gürcistan Rusya karşıtı bir politika izlerken Azerbaycan Rusya'yı dışlamayan bir politika izliyor bu anlamda Türkiye ile uyum içinde paralel bir tutum takınıyordu. Bazı görüşlerden birinde, Aliyev'in politik tavrını İşyar; "Avrasyacı politikalara yakın" olarak tanımlamıştır. Azerbaycan ne Gürcistan gibi NATO üyeliği talep etmiş ne de Ermenistan gibi Batı yanlısı ve Rusya karşıtı söylem ve eylemlerde bulunmuştu. Üstelik ortak Sovyet geçmişi ve deneyimini tümüyle reddetmiyordu (İşyar Ö. G., 2020, s. 282). Burada bir takım ideolojik tanımlamalardan çok Azerbaycan'ın tercihleri; tıpkı Rusya ve Türkiye gibi, Çok Kutuplu Dünya'nın lafzına ve ruhuna uygun yürüyordu. Türkiye, Azerbaycan ve Rusya'nın paralel tavrına karşın diğer aktörlerin özellikle de Ermenistan'ın buna ayak uyduramadığını ve "Eski Dünya'nın" koşul ve şartlarına göre davrandığını görmekteyiz. Oysa çalışmanın birçok bölümünde belirtildiği gibi gerek küresel gerekse bölgesel birçok değişim yaşanmakta özellikle güç unsurları olarak Azerbaycan ve Türkiye büyük bir dönüşüm ve değişim yaşamaktaydı. Ünal'ın belirttiğine göre; bütün dünyada ve bölgede jeopolitik koşullar net bir değişim geçirmiştir (Ünal, 2020, s. 36). Bu bağlamada çok kutupluluk perspektifinde tekrar küresel bir güç olmak isteyen Rusya, adı ister realist ister rasyonel isterse pragmatist seçim olsun öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'ı tercih edecektir.

Türkiye'nin dış politika davranışlarına gelince, Türkiye çok boyutlu ve bütün aktörleri hesaba katarak, Azerbaycan ve Türkiye bakışlı bir dış politika izliyordu. Türkiye II. Karabağ Savaşı öncesi Kırım'ın ilhakına karşı çıkıyordu. Savaşının öncesinde ayrıca Rusya'nın hassas olduğu Ukrayna ile çeşitli, antlaşmalar yapılmış, yeniden Asya açılımlına çelişki oluşturmadan Rusya'yı dengelenme yoluna gitmek istemişti. Yine bu süreçte Türkiye Rusya'dan aldığı füzelerin (S-400) denemsini ABD'nin tepkisine rağmen Sinop'ta gerçekleştiriyordu. Türkiye'nin mevcut koşullarda ABD ve Rusya faktörlerini dengelemek için elindeki diğer imkanlardan birisi Avrupa özelikle Almanya ve İngiltere olarak görülebilmekteydi. Bu yaklaşımı İşyar; 'herkesi herkesle dengelemek' şeklinde görmekte Türkiye'nin Rusya ile iş birliği yaparak son yıllarda bölgesel anlaşmazlıklar üzerinden kendisine alanlar açığını, PYD'ye destek veren ABD'ye karşı bir koz olarak elinde tutuğunu belirtmiştir (İşyar Ö. G., 2020).

Sonuçta Türkiye gibi orta büyüklükteki bir gücün 'herkesi herkesle' dengeleme olarak görülen dış politika olanaklarını veya daha net ifade edecek olursak; Türkiye'ye bu kadar

geniş manevra alanı sağlayan koşulların Türkiye ve Azerbaycan'ın kendi güç unsurları ve değişen iç dinamikleri ve rasyonel dış politika üretme gibi faktörlerin yanında oluşmakta olan çok kutuplu küresel yapıyla da bir ilgisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda sorunun doğrudan veya dolaylı tarafları yeni çok kutuplu sistem gereği daha bağımsız bir dış politika izleyebilmişlerdir. Arı'nın belirtiği gibi; Çok kutuplu sistem güç dengesi ve gevşek iki kutuplu sistemlere benzerlikler gösterse de bu sitemde koalisyonlar ve blok sayısı artmaktadır. Blok lideri ile diğer aktörlerin arlarındaki ilişki gevşek iki kutuplu sistemden daha esnektir. Blokların içindeki dayanışma zayıf, aktör devletlerin karar alıcılarının ve iç dinamiklerin dış politikaya etkisi ve yansıması daha fazladır. Sitemdeki uzun süreli ittifaklar yerine sık değişen ittifaklar görülebilmektedir. Bir bakıma güç dengesi sistemine benzer olmakla çok kutuplu sistemde ittifak değişimleri daha sık yaşanabilir (Arı, 2008).

Türkiye ittifak değiştirmiyordu ancak Türk-Rus ilişkileri Türkiye'nin ittifak ortakları müttefiklerini "kıskandıracak" bir hızla yoluna devam ediyordu. Türkiye ve Rusya'nın İlişiklerinin lokomotifi olan ticaret boyutu Covid-19 pandemi sürecinde 2020 yılı itibari ile %20'lik bir kayıp yaşarken ilginç olan nokta; Türkiye Rusya'nın Ticaret yaptığı ülke sıramsında 2019 yılında 8. Sırada yer alırken 2020'de 7.sıraya yükselmişti. II. Karabağ savaşı sırasındaki, Türk ve Rus ilişkilerinin geldiği ticari boyut uçak krizi öncesinin seviyesine hemen hemen geri dönmüştür diyebiliriz. Türk-Rus ilişkilerini Komsomoskaya Pravda gazetesinin editörünün benzetmesi ile karşıt kutupların birbirini çekmesi (İşyar Ö. G., 2004, s. 285) şeklindeki tarifine uygun gelişiyordu. Ya da karşıt kutuplardaki aktörlerin konumu, güçleri ve stratejilerimi değişiyordu? Savaşın seyrindeki aktör davranışları ve savaşın sonucu bu soruların bir kısmına cevap oluşturabilecektir.

5.3.5.1 II. Karabağ Savaşı'nın genel görüntüsü ve sahadaki gelişmeler

27 Eylül 2020'de Azerbaycan'ın Kurtuluş Savaşı, Ermenistan açısından ise "yeni topraklar için yeni savaş" sabahın erken saatlerinde Ermenistan'ın yoğun ateşiyle başlıyordu. Azerbaycan'ın muhtemelen bu saldırıya hazır olduğunu söylemek mümkündür. Saldırı öncesi 29 Temmuz ve 10 Ağustos arasında, kara ve bu unsurlara bağlı özel kuvvetleri, hava kuvvetlerinin katılımı ile Azerbaycan unsurlarının koordinasyonu ve savaşa hazırlık tatbikatları yapılmıştır (Ruslan, 2020). Bu tatbikatların kazanımları daha sonra sahaya yansıyacak, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) gerek

sınırları içinde gerekse sınırları dışında her türlü arazi şartlarında geliştirdiği operasyonel yetenek ve tecrübelerini (TSK uzun süredir sıcak çatışma bölgelerinde dünyada müşterek harekat yapabilen birkaç ordudan birisidir.) donanımı oldukça iyi durumdaki Azerbaycan ordusuyla paylaşılmış, Türk savunma sanayinin ürünlerinden Bayraktar TB2 SİHA'lar, akıllı mühimmatlar, elektronik harp sistemleri ve füzeler tecrübe ve akılla birleşince savaşın belirleyeni olmuştur (Çalkaya , 2020).

İHA ve SİHA gibi hava platformları çeşitli uçaklardan oluşan bir hava kuvvetinin alternatifi olmamakla birlikte, düşmanın gerek cephe gerekse cephe gerisindeki komuta kontrol merkezlerini lojistik ve ikmal tesislerini ve silah sistemlerini yakın hava desteği şeklinde etkisizleştirmek ve bu görevleri uçaklara göre uygun bir maliyetle yapmaları tercih edilme nedenlerinden bir tanesidir. Bu gibi platformlar uçaklara göre havada kimi zaman 7 güne kadar kalabilmektedir. Personel değişse de görevine devam edebilmektedir. Bütün bu avantajlarını II. Karabağ Savaşında sahaya yansıtmış Bayraktar İHA ve SİHA'lar harekatın seyrini değiştirmişler, Azerbaycan ordusu için kuvvet çarpanı olmuşlardır (Gamsız ve Gürson, 2022, s. 117).

Savaşın askeri boyutunun yanında, Türkiye ve Azerbaycan'ın çatışmanın savaşa dönüşmesi aşmasında atacakları adımları konuştuklarını; Azerbaycan'ın karşı saldırısını desteklemek dahil ileri adımların, yapılması gerekenler çerçevesinde ele alındığı söylenebilir. Bu sefer durum önceki çatışmalardan farklıydı. Öncelikle Türk Dışişleri Bakanlığı ve çeşitli resmi yetkililerin açıklamalarının Azerbaycan'ın karşı taarruzunun hemen akabinde gelmesi; Azerbaycan ve Türkiye'nin ciddi bir hazırlık ve planlama yaptıklarını göstermekteydi. Türkiye'den yapılan açıklamalar yeterince açık ve net bir şekilde; Azerbaycan'a Ermeni saldırılanına karşılık girişeceği meşru müdafaa hakkından doğan taarruzda ve işgal altındaki yedi ilini kurtarma harekâtında sadece yeşil ışık yakmıyor aynı zamanda açık çek veriyordu (Ünal, 2021).

Türkiye'nin bu karalı tutumu sürekken bir diğer önemli aktör Rusya'nın II. Karabağ Savaşı'ndaki tavrı şüphesiz savaşın sürecini ve istikameti dahil sonucunu belirleyici olacağı kesindir. Unutulmamalıdır ki; Rusya'nın (BDT) I. Karabağ Savaşındaki tutum ve tavrı sorunun çözümsüzlüğünün başlıca faktörlerinden birisidir. 1992 Mayıs'ta BDT Yevgeny Shaposhnikov'un Türkiye'nin olası müdahalesinin "Üçüncü Dünya Savaşı'nın"

çıkabileceğini belirtmiş, bu sert açıklama o dönem birçok iç ve dış sorunla karşı karşıya olan Türkiye açısından yeterince caydırıcı bir özellik taşımıştır (İşyar Ö. G., 2003, s. 15; İşyar Ö. G., 2018, s. 82). Ermenistan bu seferde Rusya'dan benzer tepkiler beklemiş, Rusya'nın Azerbaycan harekâtını sınırlayıp durduracağını varsaymıştır. 1997'de kurulan KGAÖ 'nün güvenlik şemsiyesi altına girmek istemiş ve bunu temin için Azerbaycan'ı sivil ve Ermenistan topraklarındaki yerleri vurarak tahrik etmek suretiyle Azerbaycan'ın savaşı Karabağ dışına taşırmasını istemiştir. Azerbaycan devlet aklının buradaki tavrı bu tuzağa engel olmuş ve meşru olarak başladığı bu savaşı aynı zamanda "jus in bello" çerçevesinde, savaş sırasında uluslararası hukuk kurallarına uyarak ve yürütülerek Ermenistan'ın bu tuzağına düşmemiştir. Paşinyan KGAÖ'yü öne sürerek Putin'den yadım istemiştir (BBC News Türkçe, 2020). Bütün bu çabalara öncelikle Putin tarafından yapılan çeşitli açıklamalarla cevap verilmiş, KGAÖ Çerçevesinde Ermenistan'a karşı yükümlülükleri olduğunu belirtmiştir. Ancak çatışmaların Azerbaycan toprakları içinde olduğunu dolayısıyla müdahale etmeyeceklerini söylemişlerdir. Perinçek (2020)'e göre Rus yetkililer bu açıklamaları alaycı bir tonla dile getirmişlerdir. Benzeri bir açıklamada, Peskov'dan gelmekteydi; "KGAÖ üye ülkesi saldırganlığa maruz kalıyorsa örgüt üyelerinin bu ülkeyi savunma yükümlülüğü var." Sonrasında Putin'in açıklamalarını hatırlatan Peskov; "KGAÖ kapsamdaki yükümlülükler Karabağ için geçerli değildir." demiştir (Chirciu, 2020).

Sahadaki durumu özetleyecek olursak; Azerbaycan kuvvetleri öncelikle kuzey ve doğu cephelerine yoğunlaşmış, Murov Dağ'ı gibi bölgede stratejik bir alan ele geçirilmiştir. Murov arazide hâkim nokta olarak ele geçirilirmiş, Azerbaycan Ordusu harekât icara ettiği kendi coğrafyasının istikamet olarak mahkûm araziden hâkim araziye; Karabağ bölgesi, Azerbaycan'ın doğusundan batıya yükselen meyilli bir arizdir. Taarruz eden kuvvete zorluklar çıkaracak bir askeri harekatın üstesinden gelerek ardından harekât için en uygun arazi olan güney cephesinde harekât devam etmiş ve ilerlemeler kaydedilmiştir. Sıcak çatışmalar süresince Azerbaycan'ın hızını kesen bir takım ateşkes girişimleri yaşansa da Ermenistan'ın bu geçici ateşkesleri, cephe tahkimatı ve zaman kazanmak için kullandığı kısa sürede anlaşılmıştır. Ermenistan 9 Ekim'de Moskova'da ilan edilen ateşkesi bir gün sonra bozmuş, ilan edilen insani ateşkesleri provoke edercesine 11 Ekim'de Gence kentine füze saldırısında bulunmuştur. Sivil yerleşim yerlerine atılan bu füzeler kalibre olarak büyük çapta ve her birinin başlığında taşıdığı patlayıcı miktarı 700

kilogram kapasitesindedir. Bu süreçte bölgesel aktörlerden İran'ın sınırdan Ermenistan'a tırlarla yadım ulaştırıldığı şeklindeki haberler basında yer almıştır. Bu gibi tartışmalı konuların yanında daha net olarak Türkiye Azerbaycan'a verdiği her türlü desteği açıkça sürdürmüştür. Türk Dışişleri Bakanı uluslararası kamuoyuna Batılı ülkelerin çelişkili tutumunu yansıtan eleştirilerde bulunmuş, 13 Ekim'de şu açıklamayı yapmıştır; "Kırım ve Ukrayna toprakları ya da Gürcistan toprakları söz konusu olduğunda, AGİT başta dahil hepimiz ne diyoruz, 'Rusya ya da oradaki başka unsurlar çekilsin […] Ama aynı çağrıyı Karabağ söz konusu olunca yapmıyoruz." (Euronews, 2020). Demiştir. Sırasıyla İran ve ABD'nin çeşitli formatlarda bir takım ateşkes önerileri olmuş fakat bunlar sahadaki Ermeni provokasyonları neticesi karşılık bulmamıştır. Dolayısıyla Washington Süreci başarısız oluyor, AGİT-Minsk Gurubu'nun çözümde bir ağırlığı ve etkisi kalmıyordu. Mike Pompeo'nun 16 Ekim'deki açıklamaları, ABD'nin taraflı tutumunun bir göstergesi olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik ateş gücü desteği olduğunu belirterek çatışmaları şiddetlendirdiğini iddia etmiştir. Pompeo açıklamasında; Ermenilerin, Azerbaycanlıların yaptıklarına karşı kendilerini savunabileceklerinden umutluyuz Uluslararası aktörlerinse [bilhassa Türkiye'yi ima ederek] sorundan uzak durmalarını umuyoruz" şeklindeki açıklaması Azerbaycan'ı Rusya'ya daha fazla yakınlaştırmıştır (İşyar Ö. G., 2020, s. 302).

Cephede ise Azerbaycan Ordusu ilerlemeye devam ediyordu. Asıl ilerleme; Fuzuli, Cebrail, Gubadlı, Zengilan istikametinde olmuş, ayrıca Laçın, Hocevend, Terter ve Hocalı'ya bağlı küçük yerleşim birimlide dahil birçok bölge işgalden arındırılmıştır (Prinççi ve Güler, 2021, s. 217). Sahada Azerbaycan Ordusu kazanımlarını artırdıkça, savaşın bir başka boyutunu teşkil eden enformasyon ve kamuoyu oluşturma mücadelesinde ise; Ermenistan gerek Apostolik gerekse Katolik Ermeni kilisesini oldukça aktif bir şekilde kullanmış, bir takım Ermeni kiliseleri ve din adamları, Avusturya Ermeni Kilisesinin başındaki Armiyan gibi savaşa asker gönderme çağrısı yapan imzalı bildirideler yayınlamışlardır. Esir düşen bir Ermeni askeri (Albert Mikaelyan), Dağlık Karabağ'ın Suşa bölgesinde PKK'lı guruplarının yanıltma amaçlı Azerbaycan üniforması giydirilerek savaştırıldığını itiraf etmiştir (İşyar Ö. G., 2020). Ayrıca Fransız Faşist guruplardan "Zouaves Paris" (ZVP)'nin lideri konumundaki Marc de Cacqueray-Valmenier elindeki otomatik silahla bir fotoğraf paylaşıp, Ermenistan saflarında savaşmak için Karabağ'a gittiğini belirtilmiştir. Bu şahsın, 2019 yılında Ukrayna'daki

radikal sağ fikirleri ile tanınan Azov gurubu için aynı şekilde Ukrayna'ya da gittiği belirtilmektedir (Anadolu Ajansı Azerbaycan Cephe Hattı, 2020). Elinde silahla ve dini kıyafetler içindeki din adamlarının sosyal medyayı kullanarak dünyaya verdikleri mesajlarla algı faaliyetleri yürütülmüş, Azerbaycan'a karşı bir din savaşı veriliyor algısı yaratmak için 19. Yüzyıl kalıntısı modası geçmiş propagandaya başvurulmuştur. Elinde silahla 'Karabağ'dan çıkmam' diyen Ermeni papaz, Erivan'daki protestolarda görüldü (Aydınlık, 2020). Azerbaycan kamuoyuna bakacak olursak ülkedeki çeşitli etnik ve dini unsurları gönüllülük esasına dayalı bir şekilde toplumsal bir dayanışma içinde hareket ettiklerini görmek mümkündür. Cephede Rus kökenli Hristiyan veya başka dinlere mensup Azerbaycan vatandaşlarının görüntü ve haberleri Azerbaycan'daki toplumsal dayanışma ve anlayışın ve iç bütünlüğün çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Suşa'yı özgürleştiren mütevazı Rus kahramanı Vladislav Karchashkin: "Her birimiz hayatımızı feda etmeye hazırdık" (İmanov V., 2020). Azerbaycan bütün savaş boyunca başarılı iletişim dili kullanmış burada İlham Aliyev'in çabaları öne çıkmıştır. Aliyev'in bir yandan Azerbaycan'ın haklı ve makul istekleri kabul edildiğinde her zaman müzakere masasına oturacağı şeklindeki bayanlarının yanında, Türkiye ile istişare edilerek alındığı anlaşılan çok sert üçüncü tarafları da kapsayan açıklamaları bu süreçte kararlılık açısından belirleyici olan bir diğer faktördür. Türkiye'nin her boyutta desteği sürekken bununla bağlantılı, 26 Ekim günü verdiği mesajda; "Türk F-16'ları kullandığımız söyleniyor, tatbikat için geldiler. Şu an kullanılmıyorlar. Eğer Azerbaycan'a dış müdahale olursa, Türk F-16'larını semada göreceksiniz" açıkça belirtmiştir (Independent Türkçe, 2020).

Artık Azerbaycan'ın topraklarını kurtarmaya dönük iradesi ve Türkiye'nin yardımı tam olarak somutlaşırken, diplomasi sahasında ise çözüm ve uzlaşıda işlevsiz AGİT-Minsk Grubu'nun dışında, Rusya ve Türkiye'nin ortak girişimleri ile gerçekleştireceği ortaya çıkıyordu. Öncelikle Azerbaycan'ın işgal altında olan önemli birkaç bölgesinin de kurtarılması gerekiyordu. Bu bağlamada 7 Kasım günü önce Hocalı'nın birkaç köyüne girildi. Ardından Stratejik öneme haiz bir kavşak olması, Azerbaycan toplumu açısından ele geçirilmesi neredeyse bir psikolojik eşik olan Suşa 8 Kasım 2020 günü Aliyev'in bizzat açıkladığı üzere işgalden kurtarılmıştır (Türkgün, 2020). 27 Eylül'de başlayan ve Suşa şehrinin kurtarılmasına uzanan süreçte, 4 kent merkezi, 3 kasaba ve 220 köy ve önemli tepeler Ermenistan işgalinden kurtarılmıştır (NTV, 2020).

Aynı gün Erdoğan ve Putin bir telefon görüşmesi gerçekleştiriyor ve Dışişleri bakanlarına Ortak Çalışma Gurubu kurulması yönünde talimatlar vermişler ve akabinde Çavuşoğlu ve Lavrov görüşmesi gerçekleşmiştir. Belli ki yeni format ve yeni teklifler masada olacaktır. Ankara ve Moskova'nın Karabağ Sorunu ile ilgili yol haritası 9 Kasım günü ana hatları ile belirginleşmiş oldu. Yukarıdaki gelişimler ve sürecin yanında savaşın son günlerindeki biri küresel birisi bölgesel iki gelişmeyi belirtmek gerekecektir. Bunlardan birisi, sonraki Rus ve Türk ilişkilerindeki en büyük etkenlerden birincisi olarak karşımıza çıkan ABD'de Türkiye'ye ve Rusya'ya yaklaşımları sıkıntılı görünen Biden ve ekibinin ABD seçimleri sonucu iktidara gelmesidir. Rus stratejist ve akademisyen Aleksander Dugin, Joe Biden ve ekibini radikal Rus düşmanı olarak tanımlamaktadır. Duğin'in Biden hakkındaki olumsuz fikirlerinin benzerlerine Türk kamuoyunda sıkça rastlamak mümkündür. İkinci gelişme bölgede Rus askeri helikopterinin düşürülmesidir. Üzerinde çeşitli spekülasyonlar yapılan bu olay, savaşın bir an önce bitirilmesinde küçük bir katkıda bulunmuş olabilir.

Sonuç olarak Azerbaycan ve Türkiye'nin çok hassas dengeler üzerinde yürüttüğü hazırlıkları belli ki çatışmalar öncesine dayanan, Tek Millet İki Devlet anlayışının bir söylemin ötesine geçtiği, ete kemiğe büründüğü (Ünal, 2021, s. 127), 44 günlük sıcak çatışma ve saha süreci 10-11 Kasım'da bitiyor buna karşın diplomasi ve masa süreci başlıyordu.

5.3.5.2 Üçlü bildiri; ateşkes ve sonrası

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in arabuluculuğunda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan arasında imzalanan Moskova Ateşkes Antlaşması veya Üçlü Antlaşma, 10 Kasım 00:00 gece yarısı yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan'ın taleplerinin büyük bir kısmını yerine getiren antlaşmaya göre; Taraflar asında öncelikle ateşkes sağlanacak, tarafalar o an içinde kontrol ettikleri bölgede kalacaklar, Ermeni güçleri 1 Aralık gününe kadar Laçın, Kelbecer ve Ağdam'dan çekileceklerdir. Bölgenin güvenliğini kuvvet tanımı; 1960 asker. 90 zırhlı muharebe aracından oluşturulmuş Rus Barış Gücü sağlayacaktır. Rus barış gücünün görev süresi öncelikle beş yıl olacak (4.Madde hükmünce taraflardan herhangi birisi beş yılın bitimine 6 aya kala itiraz ederse barış güçlerinin çekilmesi gerekecektir.) şekilde belirtilmiş, anlaşma maddelerinin hükümlerinin yerine getirilmesini temin için ateşkesi denetleme

merkezi kurulacaktır. Dağlık Karabağ'ı Ermenistan'a bağlayan Laçın Koridoru üç yıl süreyle Rus güvelik kuvvetlerinin denetimde olacak, daha sonra alternatif bir yol yapılacaktır. Azerbaycan, Laçın koridorunun her iki yöne güvenliğini temin ile sorumlu olacak, BM Mülteciler yüksek komiserliği gözetimi ve aracılığında göçmenler Dağlık Karabağ ve etrafındaki bölgelere yerleştirilecektir. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve Azerbaycan'ı birbirine bağlayan ulaşım koridoru açılacaktır. Koridorlardaki denetim ve güvenliği Rusya Sınır Güvenliği Servisi sağlayacaktır (İşyar Ö. G., 2020; Veliyev, 2021).

Bildiri sonucunda, Rusya bölgenin ve bölgedeki kritik ulaşım koridorlarının güvenlik sorumluluğunu elde ederken aynı zamanda Dağlık Karabağ'daki Ermeni nüfusun varlığını koruma hedefine ulaşıyordu. Rus barış güçleri Azerbaycan topraklarında tarafsızlık ilkelisiyle hareket etmek zorundadır. Aynı zamanda bunu başarırsa bölgedeki itibarını koruyacak ve devam ettirebilecektir. Üçlü bildiriye uygun şekilde bölgeye yerleştikten sonra Rus barış gücünün Kelbecer, Agdam ve Laçın'dan Ermeni silahlı unsurlarını temizlenmesinde gösterdiği çabalar gözden kaçmamıştır. Dağlık Karabağ konusunda Rus yetkililerin yaptıkları açıklamalar Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ konusundaki endişelerini giderici niteliktedir. Peskov, sorunun çözümünde ayrılıkçı yönetimin bir statüye sahip olmadığını ve muhatapların Azerbaycan ve Ermenistan olduğunun belirtmiştir. Putin yaptığı açıklamada "Uluslararası hukuka göre Dağlık Karabağ Azerbaycan toprağıdır." demiştir (Cumhuriyet, 2020).

Üçlü bildirinin 5. Maddesinde; Türk ve Rus askerlerinden oluşan Ateşkes Denetim Merkezi kurulacaktır. Denetim görevini yerine getirecek bu merkezdeki Türk ve Rus askerleri general ve subaylar eşit sayıda olacak, merkezin karargâhı Azerbaycan içinde bulunacak, teknik imkanlar kullanılarak uzaktan yapılan gözlemelerle tarafların bildirinin şartlarına uyup uymadıkları denetlenecektir. Ateşkes Denetim Merkezinin görevlerindeki en kritik nokta silahlı Ermeni birliklerinin sahadan çıkarılmasındaki denetim görevidir. İlk başlarda bazı uzmanlar değerlendirmelerinde, Dağlık Karabağ'da Türk barış misyonunun bulunmamasını bir eksiklik olarak görse de denetim merkezine verilen sorumluklar düşünüldüğünde bu Türkiye içinde bir kazanımdır. Kaldı ki Dağlık Karabağ'ın silahlı Ermeni güçlerinin olduğu bölgelerde ve meskûn mahallerde Türk askerinin bulunması ateşkesi bozmak ve provoke etmek isteyecek birtakım güçlere imkân ve olanak verebilecektir. Buradaki Türk ve Rus ortak faaliyetlerinden ve uzlaşmalardan

Rusya, Türkiye'nin tümüyle Güney Kafkasya'da etkin olmasına yeşil ışık yaktı anlamı çıkarılamaz. Her iki devlette soruna ve uzlaşıya kendi çıkarları doğrultusunda yaklaşıyorlardı. Türkiye ve Rusya'nın bu doğrultuda bölgede kendi jeopolitik çıkarları bulunmaktaydı

Üçlü bildirinin en can alıcı noktalarından birisi; Dağlık Karabağ'ın statüsü meselesidir. Hasan Ünal bu konuda; ateşkes anlaşmasının satır aralarının iyi analiz edilmesi gerektiğini belirterek, anlaşmada Karabağ'ın gelecekteki durumundan hiç bahsedilmediğini, anlaşma metninde Dağlık Karabağ Ermenileri yerine Ermenistan olarak belirtildiğini, Ermenistan'ın topraklardan çekilme konusunda ve çatışmalarda doğrudan sorumluluğu olduğunun, daha önceleri sık sık dile getirilen Dağlık Karabağ'ın yüksek düzeyli otonomisine ilişkin anlaşmada hiçbir ibarenin yer almamasının önemine vurgu yaparak, Azerbaycan'ın bir başka diplomatik başarısının; ileride kendisini uluslararası bağlayıcılığı olacak herhangi bir metne veya belgeye konu ettirmemesi olduğunu vurgulamıştır (Ünal, 2020, s. 20). Azerbaycan Tovuz Milletvekili Ganire Paşeyeva yaptığı açıklamada "Artık muhtariyet bile söz konusu değildir. Hankendi ve Hocalı da Azerbaycan'ındır. Belki kültürel otonomi olabilir." Şeklinde düşüncesini dile germiştir. İmzadan sonra Aliyev bu konuda, Paşinyan'a seslenerek "Cehenneme gitti statü. Hani nerde statü?" demiştir (Independent Türkçe, 2020).

Dokuz maddelik anlaşmada bölgeye ulaşımı sağlayan koridorların önemi ve durumu göz önüne alınarak bu ulaşım ve güvenliğin ne şekilde sağlanacağı belirtilmiştir. Bu koridorlardan ilki Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ı bağlayan Laçın Koridorudur. İkincisi, belki de ileriye dönük birçok gelişmenin kapsı olacak Nahçıvan Özerk vilayetini Azerbaycan'a bağlayacak olan dolaysıyla Türkiye'yi bölgeye ve ötesine taşıyacak koridordur. Zengezur Koridoru veya "Turan koridoru" olarak da adlandırılan bu koridor; süreç ilgili devletlerce iyi yönetilirse bölgenin kalkınmasının ve bölge ülkelerinin Ermenistan da dahil iş birliğinin kapsısı olabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Ulaşımın güvenliği ve denetimi, Rusya Sınır Güvenliği Servisi tarafından sağlanacaktır. Ulaşım alt yapısının eski olması nedeniyle belirli bir zamana gereksinim vardır. Aliyev, Paşinyan'la Brüksel'de gerçekleşen toplantıda koridorun alt yapı çalışmaları ile açılması konusunda anlaştıklarını belirtmiştir (Rehimov, 2022).

Bütün bu ateşkes koşullarının getirdiği bölge özelindeki değişim ve gelişmeler bölgesel güçlerin ilişkilerini kukusuz etkileyecektir. Bölgeye yönelik iş birliği formatlarından birisi '3+3' şeklindeki formülasyondur. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan olmak üzere Güney Kafkasya devletleri ile Türkiye, Rusya ve İran gibi bölge ülkelerini kapsayan, Astana benzeri ileriye yönelik bir kurumsallaşma olabilecektir. İleriye dönük birçok çıkarımın mümkün olduğu II. Karabağ Savaşı ve sonuçları kuşkusuz birçok bölgesel ve hatta bölge dışı gelişmenin nedenlerini de oluşturacaktır. Nedenlerin ve sonuçların bundan sonrası için, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya karar vericilerinin bu konudaki çaba ve açıklamalarından anlaşıldığı kadarıyla en azından bölge istikrarı ve barışı için umut verici olduğu söylenebilir.

Böylelikle yaklaşık 30 yıldır süren önemli bir bölgesel sorunda, yukarıda saydığımız faktörlerin yardımıyla ve etkisiyle Türkiye ve Azerbaycan öncelikle Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü olmak üzere istedikleri birçok somut sonuca ulaşırken, Rusya da bölgedeki gücünü tahkim etmiş ve bölgedeki Rusya gerçeğini bölgesel ve aynı zamanda küresel aktörlere hatırlatmıştır. Genel olarak Batı özelde ABD adeta oyun dışı kalmış, etkinlik kaybına uğramıştır (Ismailov, 2020). Ermenistan haksız ve hukuksuz olarak sürdürmeye çalıştığı aslında sürdürülemez bir işgali her iki tarafın da insani kayıplarına sebep olarak sona erdirmek zorunda kalmış ve kaybedenlerin en başında gelmiştir. İran sorunun özelinde bir denge politikası gütmekle birlikte sonuçta Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak Azerbaycan'ı kaybetmek riskini göze alamamıştır (Farsnews Türkçe, 2021).

II. Karabağ Savaşı sonucuna göre kazanlar olarak tarif edilen Türkiye ve Rusya'nın ilişkilerinin 2016 sonrası yakaladığı olumlu ivme, Azerbaycan ve Ermenistan asındaki çok boyutlu ve karmaşık Karabağ Sorununun çözüm aşamasına gelmesinde çok önemli faktörlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Karabağ Savaşı'na etki eden dış ve iç dinamikleri yukarıdaki veriler yardımıyla özetleyecek olursak; Küresel olarak baktığımızda, çok kutuplu uluslararası sistemin yapısı gereği Türkiye ve Rusya uygun konjonktürü yakalamışlardır, öteden beri çok kutupluluğa vurgu yapan bir Rusya için Türkiye ve Azerbaycan, Ermenistan'la kıyaslanmaz ve nerdeyse vazgeçilmezdir. Rusya Batı yanlısı gördüğü Ermenistan yönetimini dışlamış ve cezalandırmıştır. Rusya ve Türkiye bölge dışı aktörleri bilinçli olarak süreç dışında tutmaya gayret etmişler ve bunda

başarılı olmuşlardır. Rusya ve Türkiye'nin olumlu gelişen siyasi, ticari ve ekonomik, askeri ve kültürel ilişkileri, II. Karabağ Savaşı ve sonucuna Azerbaycan lehine yansımıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği koşulsuz destek Azerbaycan'ın başarısındaki önemli dış etmenlerinin başında gelmektedir. Karabağ Sorununun geldiği son aşamayı belirleyen iç etmenlerin başında Azerbaycan Ordusunun sahadaki ezici başarısının yanında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'in ve dış politika yapıcılarınınım yürüttükleri akılcı ve başarılı diplomasi vardır. Rusya ve bölge ülkeleri ile yürütülen Bakü merkezli ilişiklerin yanında küresel ölçekte çok boyutlu dış politika başarısı, sonucun Azerbaycan için çok olumlu olmasının başlıca nedenlerindendir. Azerbaycan, Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısının getirdiği yeni koşullara uygun, küresel ve bölgesel jeopolitik değişikliklere uygun politikalar geliştirip ve ona göre davranırken, sorunun diğer aktörü Ermenistan bu değişim ve gelişimlerin dışında eski argümanlar çerçevesinde hareket etmiş yeni durumu okuyamamış yeni koşullara uğun politikaları geliştirememiştir. Oysa Azerbaycan çok da uzak olmayan 2008 Gürcistan ve 2014 Ukrayna krizlerinden gerekli dersi çıkarırken, Ermenistan'ın tam aksi istikamette davranmış olduğu görülmektedir. Bundan sonraki süreci ve olayları kuşkusuz çok hızlı bölgesel ve küresel jeopolitik değişimlerin yaşadığı günümüz dünyasında birçok bileşen ve değişkene bağlı olarak zaman gösterecektir.

SONUÇ

Uluslararası sistem etkileşim boyutu ile devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin ilişkilerini belirleyen ve her alanını etkileyen, yönlendiren en üst yapı durumundadır. Uluslararası sistemi strüktürel olarak tarif ettiğimizde, devletler en önemli aktörler olarak görülmektedir. Genel kabul olarak, devletin içerideki yapısal düzenleyicinin öz hiyerarşik yapısı ve mutlak egemenliği olurken, dışarıdaki uluslararası makro düzeyde ise anarşik yapının sistemin düzenleyicisi olduğu anlaşılmaktadır. 17 yüzyılda ortaya çıkan modern uluslararası sisteme rengini veren veya kavramsallaştırılmasını kolaylaştıran en temel girdinin büyük devletler arsındaki etkileşim ve güç dağlımınım olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Sistemdeki devletler asındaki güç dağlımı ve ittifaklar veya bloklaşmalar sonucu tarihsel süreçte ortaya çıkan, İmparatorluk Sistemi, Güç Dengesi Sistemi, Çok Kutuplu Sistem, İki Kutuplu Sistem ve Tek Kutuplu Sistem gibi örneklerden bahsedebiliriz.

Çalışmanın konusu olan Türk ve Rus İlişkilerinin bir hayli uzun tarihsel bir geçmişe ve köklere sahip olduğu düşünülürse, Türk -Rus ilişkileri kendi iç dinamikleri ve bölgesel jeopolitik koşulanlarının dayattığı ortam dışında, yukarıdaki daha üst sistemin yapısından etkilenmiş aynı zamanda süreç içinde yapıyı da etkilemişleridir. Türk-Rus ilişkilerinin resmi olarak başlangıcı kabul edilen 15. Yüzyıl'dan itibaren bakacak olursak düşmanlık üzerinden geliştirilen söylemin yanında dostluk dönemlerinden veya ittifaklardan da bahsetmek mümkündür. Bütün bunların yanında özelikle 16 yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'sının gelişmesi ve genişlemesinin, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine olduğu ve dönemin şartlarında giderek büyük bir tehdit oluşturduğu bir başka tarihsel gerçekliktir. İmparatorluk Sistemi içinde değerlendirilen bu tarihsel kesitte, Osmanlı İmparatorluğu önce Kırım ve Orta Asya, Kafkasya ve Balkandaki etkinliğini ve nüfuz alanlarını kaybetti.

Birinci Dünya Savaşı'na karşıt bloklarda giren iki devlet öngörülmesi imkansız bir şekilde, Türklerin Çanakkale Savunması sonucu müttefiklerinden yardım alamayan Rus Çarlığının çöküşü, Rusya'dan Türk Milli Kurtuluş hareketine ve onun mücadelesine sempatik bakmanın ötesinde yardım (siyasi, askeri ve diplomatik) yapacak bir yapının (Bolşevikler)'in iktidara gelmesi gibi bir dizi olay, Türk ve Rus ilişkilerini (1919-1922) iki ülke arsında imzalanan, Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'ndan (1921) Türk-Sovyet

Saldırmazlık ve Saldırmazlık Anlaşmasına (1925) kadar taşıyordu. Rusya ve Türkiye'nin birbirlerine ihtiyaçları vardı. İki devlette uluslararası sistemde yeni bir yer edinirken ortak rakiplere sahiptiler. Batılı emperyalist güçlere karşı verdikleri var oluş mücadelesinde birçok nedenle ittifak yapmak zorundaydılar. Lozan barış görüşmelerinde bu durum tam olarak netleşmekteydi. Daha sonraki süreçte Moskova- Ankara arsında, M.K Atatürk ve V.İ. Lenin'in geliştirdikleri ve temellerini attıkları çok net ilkelere dayanan uzun bir dostluk ve iş birliği dönemi yaşanmıştır. Atatürk ve Lenin'in ortaya koyduğu ilkeler; Birbirlerinin iç işlerine karışmamak, birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı, sorunları görüşerek çözmek esaslarına dayanıyordu. İki liderin ortaya koyduğu bu temel prensipler günümüzde dahi zaman zaman bozulan, gerilen Türk-Rus ilişkilerinin onarılmasında rehberlik etmektedir. Türkiye çok sayıda büyük gücün sistemde yer aldığı tarihsel kesitlerde örneğin İkinci Dünya Savaşı öncesi uluslararası sistemde çok sayıda büyük gücün ortaya çıktığı (Çok Kutuplu Sistem) bir dönemdeki rekabetçi ortamdan yaralanarak, Boğazlardaki statükoyu ve önceki Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni (1923) Türkiye lehine değiştiren, günümüzde Karadeniz'in istikrarı için adeta "emniyet supabı" niteliğindeki Montrö (Montreux) Boğazlar Anlaşmasını (1936), sonrasında ise Hatay Sorunu (1938) olarak bilinen itilafı çözebilmiştir. Türkiye II. Dünya Savaşı'nda ittifakların baskısından ve savaşa dahil edebilecek "cezbedici" önerilerden uzak durmayı başarmış başarılı bir denge politikası yürütmüştür. Ancak savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeninin getirdiği ve dayattığı koşullarda Stalin'in (her ne kadar bazı Rus uzmanlar ve araştırmacılar kabul etmese de) Türkiye tarafından toprak bütünlüğü ve egemenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanan istekleri ve dayatmaları sonucu Türkiye güvenlik kaygıları duymuş, sistemdeki bütün aktör devletlerin göstereceği doğal bir refleksle güvenlik ve ittifak arayışına yönelmiştir. Sonrasındaki dönem için Türk dış politikasının "kurucu miti" kabul edilen bu gelişmeyle Türkiye Batı ittifakı içine dahil oluyor böylelikle Türk-Rus ilişkileri; Tipik İki Kutuplu bir dünya düzeninin elverdiği ölçüde yoluna devam ediyordu. İttifak ilişiklerinin çok sıkı olduğu bu sistem de Türk-Rus ilişkileri Stalin ölünceye (1953) kadar sıkıntılı bir süreç yaşamıştır.

Türkiye'nin büyük çabalar sonucu girdiği Batı İttifakı'nda ve onun askeri örgütü NATO'da yer alması demek güvenlik kaynaklı sorunların bittiği anlamına gelmiyordu. Bu sefer Kıbrıslı Rumların neden olduğu bir dizi olay sonrası Türkiye'yi Kıbrıs Adasına olası bir askeri müdahaleden caydırma amaçlı, diplomatik temayül ve nezaketin çok

uzağında, Haziran 1964'te ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'ın İsmet İnönü'ye yazdığı mektup; tehditkâr üslubuyla Batı ittifakının Türk kamuoyunda sorgulanmasına yol açan içeriği nedeniyle Türk-Amerikan ilişkilerinde çok önemli bir kırılma yaşanmış buna karşıt olarak Türkiye SSCB ile ilişkilerini yeniden düzenlemiş ve geliştirmiştir. Mektup olayının, Türk- SSCB ilişkilerinde olumlu yansımaları olmuştur. SSCB ile yeniden tesis edilen ilişkilerin nesnel çıktıları bu dönemdeki Türk sanayine verilen finans ve teknik, kimi yer ve zamanda bizzat ağır sanayi tesislerinin kurulması şeklinde olmuştur. Bu yatırım ve destekler ABD'nin "çiklet sanayisi" ile mukayese edildiğinde, SSCB'nin yaptığı yardımların niteliksel değeri ortaya çıkmaktadır. Türk-Rus ilişkilerini test eden en önemli değişkenin ABD ve Batı olduğu gerçeğini bize hatırlatan bu tarihsel olgu, Türk-Rus ilişkilerinin günümüz boyutuna kadar genelleştirebilir bir özellik taşımaktadır.

1991'de Sovyetlerin yıkılmasının küresel etkilerinin yanında Türk-Rus ilişkilerine çok önemli bölgesel yansımaları olacaktır. Kimi uzmanlarca "Tarihin Sonu" geldiğini ve kimi araştırmacılar yeni düzenin ABD'nin başat güç olduğu Tek kutuplu bir dünya düzenine gidildiğini iddia ediyorlardı. Bu dönemin Türk ve Rus ilişkileri ekonomik ve ticari ve toplumsal olarak çok büyük bir sıçrama yapıyor ancak siyasi ilişkiler bunun çok gerisine düşüyordu. Rusya Türkiye'yi Çeçen ayrılıkçılara destekle suçlarken, Türkiye'de Rusya'yı PKK'ya verdiği destek üzerinden suçluyordu. Bu dönemde Türk siyasetinin sloganı ve söylemsel bir değerden öteye gidemeyen "Adriyatik'ten Çin Seddine" şeklindeki yaklaşımı birçok nedenle Rusya'yı kuşkulandırıyor ve ilişiklerde bir güven sorunu meydana getiriyordu. Aynı şekilde Türkiye bu güven sorununu; Rusya'nın bu dönemde Güney Kafkasya bölgesinde, Azerbaycan ve Ermenistan itilafı Karabağ Sorununda Rusya'nın Ermenilere verdiği destek nedeniyle yaşamaktadır. Bu dönemde Türkiye birçok iç ve dış bir sorun ve zafiyetleri (ekonomik ve askeri anlamda dışa bağımlılık) nedeniyle Azerbaycan konusunda yeterince aktif olamıyordu. Bunlara bir de Azerbaycan'ın içinde bulunduğu istikrasızlığın yol açtığı kargaşayı ekleyebiliriz. ABD tarafından şımartılan Yeltsin ve Rusya yönetimine o dönem Rusya'sında "Atlantikçi" kadroların hakimiyeti gibi birçok neden eklenince Türkiye I. Karabağ Savaşında diplomatik destek dışında Azerbaycan'a yeterli ve etkili bir destekte bulunamamıştır. Türkiye'yi burada kısıtlayan faktörlerden birisi de uluslararası sistemin Tek kutuplu ve ABD'nin patronajındaki dönemsel yapısıdır. Uluslararası sistemde o dönem Rusya'sının herhangi iddiası yoktur. Bu edilgen Rus siyaset yaklaşımında Türkiye ve Azerbaycan'a

ihtiyacı olmayan bir Rusya için, Türkiye ve Azerbaycan rahatlıkla gözden çıkarılabilirdi. Üstelik Rusya'yı tedirgin eden söylemeler mevcutken, sonuçta bu yönde olmuş ve 1994 yılındaki ateşkesle Ermenistan Azerbaycan'ının %20 sini fiili olarak işgal etmişti. Belli bir süre dondurulan bu sorun yeniden ortaya çıkmak için uluslararası sitemdeki dönüşümleri ve yeni yapılmamayı sorunun tarafındaki aktörlerdeki değişimleri bekleyecekti.

11 Eylül 2001'deki ABD ye yönelik terör saldırıları sonrasında, ABD'nin başarısız ve uluslararası hukuka aykırı askeri müdahaleleri sorgulanırken, 2008 ekonomik krizi meydana geliyor batı finans sistemi büyük bir sarsıntı geçiriyordu. Aynı zamanda Dünya'da gerek ekonomik gerekse askeri güç odakları oluşuyor, Çin ve Rusya başta olmak üzere, Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika gibi aktörlerde inisiyatif almaya başlıyorlardı. Aynı dönem Türk ve Rus ilişkilerini ileri süreçte etkileyecek şekilde Rusya'da Putin ve Türkiye'de Erdoğan iktidara geliyor ve birçok etkenin birleştiği tarihsel bir kesişme meydana geliyordu. Bunlardan Rusya bu dönemde yükselen enerji fiyatları sonucu elde ettiği gelirle oluşturduğu büyük ve modern askeri güçle yeni lideri Putin söylemlerinde; Artık ABD'nin ve NATO'nun genişlemesine müsaade etmeyeceklerini ve karşılık vereceklerini belirtip dünyada çok kutuplu bir düzene (2007 Münih Güvenlik Konferansı)'da vurgu yapıyordu. Rusya'nın bu tavrı söylem düzeyinde kalmıyor, (1999) Kosova'daki tutumunun aksine (2008) Gürcistan, (2014) Ukrayna ve sonrasında (2015)'te Suriye müdahaleleri ile somutlaşıyordu.

Rusya'nın müdahale ettiği bölgeler aynı zamanda Türkiye ile Rusya'nın jeopolitik rakip göründüğü veya sorunlu alanalar olarak tarif edilen gri alanlardır. Türkiye buradaki tutumlarında Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna müdahalelerinde iki ülkenin toprak bütünlüklerine vurgu yaparak tavrını ortaya koymakla birlikte, Batılı ülkelerden farklı olarak birtakım yaptırımlara katılmamış ve Rusya ile ilişkilerini bozmamıştır. Ancak Suriye konusunda ve Suriye'deki iç savaş sırasındaki tutum ve soruna bakış açısı ABD ve Battı eksenli olmuş, Suriye'nin parçalanmasına ve federal bir yapıya dönüşmesine olanak sağlayacak ABD projesine belirli bir zamana kadar ön ayak olunmuştur. Tamda bu sırada 24 Kasım 2015 Türkiye ve Rusya arsında Türkiye hava sahasını İhlal ettiği gerekçesiyle düşürülen Rus askeri uçağı nedeniyle "Uçak Krizi" ortaya çıkmış ve ilişkileri enerji boyutu hariç hemen hemen her boyutta çok olumsuz etkilemiştir. Türk

hükümetinin girişimleri, Nazarbayev ve Aliyev gibi birtakım arabulucular vasıtası ile Putin'in ihtiyatlı yaklaşımı sonucu Türk ve Rus ilişkileri çok önemli bir sınamadan daha geçiyor, savaş çıkma olasılığından biraz zaman alsa da yeniden iş birliğine evriliyordu.

Asıl Türk-Rus ilişkilerine bugünkü rengini veren gelişmeler 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişiminden sonra ortaya çıkmıştır. ABD bağlantılı bir yapılanma olduğundan şüphe edilen, Fethullah Gülen terör örgütüne üye kişilerce gerçekleştirilen darbe girişiminin hemen öncesi Moskova'nın Türkiye'yi ordu içindeki bir takım hareketlenmelerden haberdar etmesi ayrıca darbe girişimi sırasında ve sonrasında seçilmiş hükümeti destelemesinin yanında, ABD'nin gecikmiş ve muğlak açıklamaları karşılaştırılınca ve Türkiye'nin örgütün lideri için yaptığı tüm iade taleplerinin göz ardı edilmesi gibi etkenler üst üste gelince, ABD ve Türkiye ilişiklerinde yeni bir gerilim noktası oluşuyordu. Türkiye yönünü Rusya'ya dönüyor ve bu durumda Türk-Rus ilişkilerinin siyasi ve askeri, ekonomik ve ticari alanlarda gelecekteki durumu tahmin etmek kolaylaşıyordu.

Türkiye ve Rusya arsındaki ilişkilerdeki karışlıklı güven artışı bölgesel problemin aşılmasında yardımcı faktörelden birisi olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye yüksek irtifa hava savunma sistemleri satmaması üzerine, Türkiye tedarik olarak önce Çin'e sonrasında Rusya'ya yönelmiş ve Rusya Türkiye'nin talebini NATO'da muhtemel bir gedik açama ihtimalini de düşünerek S-400 hava savunama sistemlerini Türkiye'ye satmıştır. Türk ve Rusya ilişkilerini ilk defa askeri bir boyuta taşıyan bu anlaşmalar doğal olarak ABD'yi rahatsız etmiş ve parası ödenmiş uçaklar (F-35) alınamamış bir de üstelik Türkiye ortağı olduğu F-35 uçak projesinden dışlanmıştır. Bütün bu gelişmeler aslında ABD ve Türkiye asındaki temel yapısal anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. S-400 meselesi bu bağlamda Türk-ABD iliklerinde uzun dönemdir görülen olumsuzlukların sebepleri değil sonuçlarından sadece birisidir.

ABD ile Türkiye'nin ilişkileri aşağı yönde devam ederken Türkiye ve Rusya karşı karşılaya geldikleri birçok bölgesel gri alanlarda iş birlikleri ve anlaşma ihtimallerini araştırıp geliştirmişlerdir. İlişkilerin en kritik düzeyde olduğu Suriye'de, Türkiye daha önceki ABD ve Batı endeksi politikaları yerine, kendi güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan politika ve eylemlere öncelik vererek ABD tarafından oluşturulmak istenen PKK/PYD

koridoruna karşı bir dizi askerî harekât yapmıştır. Bu bağamda Türkiye ve Rusya'nın Astana sürecinde ve her toplantıda Suriye'nin toprak bütünlüğüne vurgu yapılması önemidir.

Türk Rus ilişkilerinin en önemli sınmalarından birisi Güney Kafkasya bölgesindeki, Azerbaycan ve Ermenistan arsında uzun süre devam eden Karabağ Sorunudur. Son dönemde gelişen Türk Rus ilişkilerinin günümüzdeki geldiği noktayı test etmek açısından 44 günlük II. Karabağ Savaşından çıkarılacak sonuçlar ve ileriye dönük kestirimler bu bakımdan önemlidir. II.Karabağ Savaşı sonrası Azerbaycan Ordusu tam bir zafer kazanmış, işgal altındaki topraklarını kurtarmıştır. Türkiye Azerbaycan'a başta askeri (İHA ve SİHA, eğitim ve harbe hazırlık) teknik ve taktik, diplomatik ve toplumsal destek vermiş büyük bir dayanışma sağlamıştır. Karabağ Sorununun asıl belirleyicilerinden birinin Rusya olduğu gerçeği tespit edilmiş, Rusya bu savaş sürecinde Batı yanlısı olarak gördüğü Ermenistan'a sırtını dönerek çok kutuplu dünya gerçekliğinde Türkiye gibi sadece bölgesel bir güç değil bölgeler arası etkinliği olan orta büyüklükteki üstelik bölgesel ittifak yapabileceği bir Türkiye'yi tercih etmiştir. Böylelikle Rusya gittikçe kendisine bir yük olan Ermenistan'ın maliyetindense gittikçe gelişen ve enerji kaynakları bakımından zengin modern Azerbaycan'ı tercih etmiştir. Karabağ Sorununun çözüm aşmasına gelmesindeki faktörelden birisi çok kutuplu dünya düzenin orta büyüklükteki devletlere verdiği hareket serbestîsi iken en önemli anahtar; 2016'dan sonra farklı boyut kazanan Türk ve Rus ilişkileridir.

II. Karabağ sürecinde Türk ve Rusya ilişkilerinin yönünü belirleyen en önemli aktörlerden olan ABD'de seçimleri yapılmıştır. Öncelikle Rusya ve aynı zamanda Türkiye politikaları ve söylemleri son derece agresif olan Joe Biden iktidara gelmiştir. Gelir gelmez sözde "Ermeni Soykırım"nı tanımıştır. Biden'ın iktidar olması ve sonrasındaki hamleleri Türkiye ve Rusya'nın ABD tarafından çevrelendikleri yönündeki güvenlik kaygılarını artırmaktadır. Devletleri ittifaklara iten temel nedenin güvenlik kaygıları ve ihtiyaçları olduğu gerçeği akla getirilirse Türkiye ve Rusya'nın daha sıkı iş birliklerine gitmesi olası görülmektedir. Bu iş birliklerinin bundan sonra savunma ve silah sanayii konularında olması büyük bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve ABD'nin, Türkiye ve Rusya'ya oranla çözülmesi zor yapısal ve temel sorunları vardır. Doğu Akdeniz'de Kıbrıs ve Suriye'nin Kuzeyi, Karadeniz genelinde Boğazlar özelinde

Montrö'yü delme girişimleri, Ermeni iddiaları yanında son zamanlarda Yunanistan'a verilen askeri destek. Bu bağlamda bölge ülkelerinin Karabağ Sorununun 3+3 formatında çözüm sürecine girmesi, Ermenistan'ı dışlamadan Türkiye ve Rusya inisiyatifinde bir uzlaşı gerçekleştirilmesi bölgenin istikrarına ve aynı zamanda bölgenin ekonomisine çok büyük katkısı olacaktır.

Önündeki Karabağ badiresini atlatan Türkiye ve Rusya, Suriye konusunda daha özgüven içinde Astana formatında Türkiye ve Suriye'nin uzlaşısında gelişecek çözümün; Doğu Akdeniz'de Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınmasına gidecek süreci başlatabileceği gibi iki ülke arasındaki diğer sorunları da fırsatlara çevirebilecektir. Buradaki fırsat iki ülkenin kendi milli çıkarlarının yanında, bölgesel ve küresel istikrar ve barışa katkı yapmak olarak da değerlendirilmelidir. Çalışmanın yapıldığı günlerde Ukrayna ve Rusya Savaşı'nda iki ülke arasındaki tek arabulucu ülkenin Türkiye olması Türkiye ve Rusya ilişkilerinin geldiği boyutu özetlemektedir. Ukrayna limanlarından tahıl sevkiyatı konusunda Türkiye'nin inisiyatif alması ve taraflardan karşılık bulması Türkiye'nin özelikle Ukrayna'yı dışlamadan Rusya ile geliştirdiği başarılı ikili ilişkilerin bir sonucudur.

KAYNAKÇA

Abay, E. G. (2020, Ekim 2). *AGİT Minsk Grubu, Dağlık Karabağ için 28 yıldır çözüm üretemiyor*. Ağustos 14, 2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubu-daglik-karabag-icin-28-yildir-cozum-uretemiyor/1993262 adresinden alındı.

Acar , K. (2004). *Resimlerle Rusya ,Savaşlar veTürkler* . Ankara : Nobel Yaıncılık .

Akalın, C. (2003). *Soğuk Savaş, ABD ve Türkiye.* İstanbul: Kaynak Yayınları .

Akgün, M.Aydın, T. (1999). *Türkiye-Rusya ilişkilerindeki Yapısalsal Sorunlar ve Çözüm önerileri* . İstanbul: Türk Sanayiciler ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD).

Aktürk, Ş. (2006). Trükish-RussainRalations the Cold War(1992-2002). *Türkish Studies, 7*(3), 337-364.

Aktürk, Ş. (2017, Ocak 1). *Rusya Neden Suriye'de Savaşıyor?* Temmuz 26 Temmuz 2022 tarihinde kriterdergi.com: https://kriterdergi.com/dis-politika/rusya-neden-suriyede-savasiyor adresinden alındı.

Aktürk, Ş. (2017). Türkiyenin Rusya İle İlişkilrinin Yükselişi Ve Gerilemesi,1992-2015. G. Özcan , E. Balta ve B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 129-145). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Altınbaş, Ö. (2022, Mart 6). *Putin'in eski sözcüsü Sergey Markov Aydınlık'a konuştu: Rusya'nın dikkati KKTC'ye yöneldi*. *Aydınlık-Gündem*, Temmuz 23, 2022 tarihinde www.aydinlik.com.tr: https://www.aydinlik.com.tr/haber/ukrayna-krizi-kktc-icin-firsat-304265 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, (2017,Temmuz 21). *ABD'nin tavsiyesiyle terör örgütü YPG ismini değiştirdi*, 3 Agustos 2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-tavsiyesiyle-teror-orgutu-ypg-ismini-degistirdi/866892 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, (2020, Eylül 29). *Dağlık Karabağ'daki işgale son verilmesini öngören BMGK kararları uygulanmıyor*, 10 Ağustos 2022, tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagdaki-isgale-son-verilmesini-ongoren-bmgk-kararlari-uygulanmiyor/1989110 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, (2020, Temmuz 14). *Ermenistan'ın saldırısı sonucu Azerbaycanlı bir sivil öldü,* 20 Ağustos 2022, tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistanin-saldirisi-sonucu-azerbaycanli-bir-sivil-oldu/1910007 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, Azerbaycan Cephe Hattı. (2020, Kasım 2). *PKK'lı teröristlerden sonra Fransız aşırı sağcı örgüt üyeleri de Ermenistan için savaşıyo*r, 26 Agustos 2022, tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/pkkli-teroristlerden-sonra-fransiz-asiri-sagci-orgut-uyeleri-de-ermenistan-icin-savasiyor/2028002 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı Andolu Ajansı İnternet Sitesi Dünya, Analiz,Oratdoğu. (2017, Ocak 19). *Operation Euphrates Shield: Aims and gains*, 1 Ağustos 2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/en/analysis-news/operation-euphrates-shield-aims-and-gains/730531 adresinden alındı.

Anadolu Ajansı İnternet Sitesi, Gündem (2020 Eylül 29). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını derhal terk etmelidir*, Ağustos 20, 2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-ermenistan-isgal-ettigi-azerbaycan-topraklarini-derhal-terk-etmelidir/1988229 adresinden alındı.

Ancak, O. (2020). Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75*(3), 1113-1144. doi: 10.33630/ausbf.700806

Apa.Az Xeberimiz Var İnternet Sitesi (2020, Şubat 7). *Statistika Komitəsi: Son 16 ildə dövlət büdcəsinin gəlirlər*i *20 dəfə artıb*, 16 Ağustos 2022 tarihinde https://apa.az/az/infrastruktur/Statistika-Komitsi-Son-16-ild-dovlt-budcsinin-glirlri-20-df-artib-

570925?fbclid=IwAR0GwWyMUCb3OCgER7cWNcFOTowknA8tftHhBNfYRSnV9smZCUPtIf7JnHk adresinden alındı.

Aras, B. ve Fidan, H. (2009). "*Turkey and Eurasia: Frontiers of a New Geographic Imagination,"*. *New Perspectives on Turkey,* Temmuz 11, 2022 tarihinde https://www.academia.edu/5879257/_Turkey_and_Eurasia_Frontiers_of_a_New_Geographic_Imagination_New_Perspectives_on_Turkey_40_2009_195_217_with_Hakan_Fidan_ adresinden alındı.

Arı, T. (2008). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Heğomonya ,İşbirliği.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Arı, T. (2013). *Uluslararsı İlişkiler Kuramları. I* (2. b.). (T. Arı ve E. Toprak , Dü) Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Arı, T. (2008). *Uluslararsı İlişkiler Teorileri.* Bursa: MKM Yayıncılık.

Arpacık, C. (2021, Temmuz 24). *Türkiye'ye 40 kilometre uzaklıktaki ABD tanklarının sırrını emekli komutanlar anlattı*. Independent Türkçe, 23 Temmuz 2022 tarihinde https://www.indyturk.com/node/390866/haber/t%C3%BCrkiyeye-40-kilometre-uzakl%C4%B1ktaki-abd-tanklar%C4%B1n%C4%B1n-s%C4%B1rr%C4%B1n%C4%B1-emekli-komutanlar adresinden alındı.

Aslan, M. (2021). Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşındaki Askeri Harekatı: Zafrin Teknik Analizi. M. Ataman, ve F. Pirinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 245-249). İstanbul: Seta.

Aslanlı , A. (2001). Tarihten günümüze Karabağ Sorunun. *Avrasya Dosyası Dergisi, 7*(1), 393-430.

Aslanlı, A. (2011, Nisan 11). *The First News*. Temmuz 12, 2022 tarihinde 1news.com.tr: hhtps://www.1news.com.tr/yazarlar/20110411124133719.html adresinden alındı.

Aslanlı , A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya Sorunu.* İstanbul: EkoAvrasya Yayınları.

Aslanlı, A. (2021). Birinci Karabağ Savaşı'nın Nedenleri ve Sonuçları. M. Ataman ve F. Prinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 118-140). İstanbul: SETA.

Aslanova, S. (2011). *Yüzyılın başında Rusya'nın Osmanlı politikası (1903 - 1917).* Ankara: İlkim Ozan Yayınları.

Aslund, A. (2014). Russia's Economic Transformation under Putin. *Eurasian Geography and Economics*(45,), 415.

Atalay, B. (2021). Lozan Müzakerelerinde Sovyet Rusya (1922-1923). İ. Topsakal, ve A. K. Zengin (Dü) içinde, *Türkiye -Rusya İlişkileri* (s. 97-112). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ataman, M., ve Özdemir, Ç. (2018). Turkey's syria policy:constant objectives, shifting priorities. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies, 5*(2), 13-35.

Ataman, M., ve Prinççi, F. (2021). Karabağ Sorunu, Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme Doğru. M. Ataman, ve F. Pirinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunun* (s. 17-37). İstanbul: SETA.

Ateş, D. (2015). Uluslararası Sistem. *Uluslararsı İlişkilere Giriş* (s. 437). içinde İstanbul: Küre Yayınları.

Aydın , M. (2020). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. O. Baskın (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası* (Cilt 3, s. 463-531). İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın , M. (2020, Haziran). The Long View on Turkish and Russian Rivalry and Coopertion. *The German Marshall Fund of the United States*(5), 1-5.

Aydınlık Gazatesi İnternet sitesi (2020, Aralık 8). *Karabağ'dan çıkmam' diyerek elinde silahla poz veren Ermeni papaz Erivan'daki protestolarda görüntülendi*. 26 Agustos 2022tarihinde, https://www.aydinlik.com.tr/haber/karabagdan-cikmam-diyerek-elinde-silahla-poz-veren-ermeni-papaz-erivandaki-protestolarda-goruntulendi-225386 adresinden alındı.

Balta, E.,ve Özkan, B. (2016). *Türkiye -Rusya İlişkilerine Tarih ile Bakmak.* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu.

Başaran, A. (2014). Siyasi-İktisadi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Yeltsin Dönemi, RF-Türkiye Gaz ve Bavul Ticaretinin Tahlili 1992-2000. *Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi., 2*(1), 49-66.

Bayramov, H. (2021). Türkiye -Rusya ilişkileri Bağlamında Azerbaycan-Türkiye-Rusya politikaların Değerlendirmesi. İ. Topskal, ve A. K. Zengin (Dü) içinde, *Türkiye Rusya İlişkileri Dünü, Bugünü ve Yarını* (s. 275-289). Ankara: Nobel.

Baytok, T. (2002, Mart 13). *Kılınç Paşa yanlış mı konuştu?* 6 Temmuz 2022 tarihinde Hürriyet.Com.tr:https://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilinc-pasa-yanlis-mi-konustu-59415 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2014, Ekim 14). *Türkiye peşmergenin Kobani'ye geçişine yardım edecek*, Temmuz 27, 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141020_turkiye_barzani_kobani_koridor adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2015, Aralık 13). *Rus savaş gemisi Ege'de Türk balıkçı teknesine ateş açtı*. 22 Temmuz 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151213_rus_gemisi_ege adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2016, Agustos 24). *ABD: Gülen'in iadesi için resmi talep aldık*, 31 Temmuz 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-37171627 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2020, Ekim 9). *Nikol Paşinyan kimdir? Ermenistan'ın, ordunun istifasını istediği eski gazeteci başbakanı*, 17 Ağustos 2022 tarihinde: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54463776 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2020, Ekim 2). *Macron: Gaziantep üzerinden Dağlık Karabağ'a 300 Suriyeli militan gönderildi, Putin de bunu teyit etti,* Ağustos 20,

2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54383482 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2020, Ekim 1). *Dağlık Karabağ: Times'a göre Ermenistan, Rusya'dan müdahele etmesini isteyebilir,* Ağustos 25, 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54368058 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet Sitesi (2021, Temmuz 19). *Erdoğan Kuzey Kıbrıs Meclisi'nde konuştu: 'Cumhurbaşkanlığı külliyesi inşasına başlıyoruz,*'Temmuz 24, 2022 tarihinde https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-57887876 adresinden alındı.

BBC News Türkçe İnternet sitesi (2021, Ekim 1.). *AUKUS Paktı: Avustralya ve AB arasındaki ticaret anlaşması görüşmeleri ertelendi.* Ocak 12, 2022 tarihinde BBC News Türkçe: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58766291 adresinden alındı.

Berber, O. (2021). Diplomasi Boyutuyla Osmanlı- Rus İlşikileri (Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar). İ. Topsakal, ve A. K. Zengin (Dü) içinde, *Türkiye-Rusya İlişkleri Dünü ,Bugünü ve Yarını* (s. 13). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık .

Berber, O. (2021). Diplomasi Boyutuyla Osmanlı -Rus İlişkileri (Başlangıcından 19.Yüzyıla Kadar). İ. Topsakal , ve A. K. Zengin (Dü) içinde, *Türkiye-Rusya İlişklileri* (s. 14). Ankara: Nobel.

Bilgin , M. S. (2020). Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları. *ULİSA12*, 14-19.

Bıyıklıoğlu, T. (2000). *Atatürk Anadolu'da* . İstanbul: Çağdaş Matbaacılık .

Blum, W. (2013). *Emeryalizmin En Ölümcül Silahı Demokrasi Yalanı.* İstanbul: Say Yayınları.

Boratav, K. (2018). *Türkiye İktisat Tarihi1908-2015.* Ankara: İmge Yayıevi.

Bostan , Z. (2021). *Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri - 2. Abdülhamid Döneminde Diplomasi.* İstanbul: Kitap Yayınevi.

Bozkurt, G. S. (2010). Türkiye -Rusya İlişkileri: Tarihi Rekebetten Çok Boyutlu İşbirliğine. C. Yenigün, & E. Ertan (Dü) içinde, *Trükiyenin Dış Politikası.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Brzesinski , Z. (2005). *Büyük Satranç Tahtası,.* İstanbul: İnkılap Yayınları.

Brzezinski, Z. (1997). *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri.* (Y. Türedi , Çev.) İstanbul: İnkılap Kitapevi.

Chirciu, D. (2020, 7 10). *Kremlin: KGAÖ kapsamdaki yükümlülükler Karabağ için geçerli değil.* Ağustos 25, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/kremlin-kgao-kapsamdaki-yukumlulukler-karabag-icin-gecerli-degil/1998703 adresinden alındı

Cuhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2021). *Yukarı Karabağ'da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye Azerbaycan Kardeşliğinin Nişanesi* (1 b.). İstanbul: Cuhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Cumhuriyet Gazetesi İnternet Sitesi (2020, Kasım 23). *Putin'den Dağlık Karabağ çıkışı: Azerbaycan'ın ayrılmaz bir parçasıdır.* 26 Ağustos 2022 tarihinde www.cumhuriyet.com.tr https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/putinden-daglik-karabag-cikisi-azerbaycanin-ayrilmaz-bir-parcasidir-1793105 adresinden alındı.

Cura A. ve Abay E. G. (2020, Ağustos 29). *Azerbaycan'ın işgal altındaki toprakları Karabağ,* 5 Ağustos 2022 tarihinde https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/azerbaycanin-isgal-altindaki-topraklari-karabag/1989594 adresinden alındı.

Çakmaklı, G. M. (t.y). Dağlık Krabağ İşgalden Önce ve Sonra. *Elçi*, s. 48.

Çalkaya, M. (2020, Temmuz 17). *'Savunma sanayimiz bütün tecrübe, teknoloji ve kabiliyetleriyle her zaman Azerbaycan'ın emrindedir'* 24 Ağustos 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/savunma-sanayimiz-butun-

tecrube-teknoloji-ve-kabiliyetleriyle-her-zaman-azerbaycanin-emrindedir/1913553 adresinden alındı.

Çapraz, H. (2012). 19 Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası. *Belgi*(3), 231-240.

Çelik , Ü. (2015). Rusya ABD ilişişkileri II: 11 Eylül'den Rus-Gürcü Savaşına (2000-2009). İ. K. Ülger (Dü.) içinde, Putin'in Ülkesi : *Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Ferasyonu Analizi* (s. 501). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çelikpala, M. (2017). Rusya Gazı Kesermi? G. Özcan, E. Balta, & B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 205-223). İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelikpala, M. (2019, Nisan). Bugüne Tarih Olarak Bakmak: Türkiye-Rusya İlişkilerinin Searencamı ve Geleceği. *Dış Politika & Güvenlik, 5*, 1-31. Haziran Pazartesi, 2022 tarihinde https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_BUGUNE-TARIH-OLARAK-BAKMAK-1.pdf adresinden alındı

Çora, A. N. (2021). *Çekiç Güç, Tarihimizdeki Kara Leke.* Ankara: Sonçağ Yayınları-Akademik Kitaplar.

Çora, H. (2021). *Dağlık Karabağ Sorunun Temelleri (1989-2010).* Bursa: Ekin Yayın Dağıtım.

Dağ, A. E. (2017). Suriye Nereye? Suriye Jeo-Politği ve Arap Baharı. E. Çav (Dü.) içinde, *Halepi Unutma* (s. 53-70). İstanbul: Piya Yayınları.

Derman, G. S. (2016). Kırım Hanlığı. H. Alan, & İ. Kemaloğlu (Dü) içinde, *Avrasya'nın Sekizasrı Çengizoğulları* (s. 320-372). İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Devlet, N. (2021 Şubat 28). *Rusya, Türkiye ile ilişkilerinde kazançlı taraf*. 19 Ağustos tarihinde https://www.indyturk.com/node/322836/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/rusya-t%C3%BCrkiye-ile-ili%C5%9Fkilerinde-kazan%C3%A7l%C4%B1-taraf adresinden alındı.

Demir Ören Haber Ajansı İnternet Sitesi (2019 Ekim 10). *Lavrov:Türkiye'nin güvenlik kaygılarını anlıyoruz.* 20 Ağustos 2022 tarihinde https://www.dha.com.tr/dunya/lavrov-turkiye-nin-guvenlik-kaygilarini-anliyoruz-1725999 adresinden alındı.

Diamond, J. (2018). *Tüfek, Mikrop ve Çelik* . İstanbul: Pegasus.

Dilaver, T. (2020 Temmuz 1). *Ermenistan-Rusya ekseninde artan gerginlik ve güç mücadelesi* AVİM Avrasya İncelemeleri Merkezi. 17 Ağustos 2022 tarihinde https://avim.org.tr/tr/Analiz/Ermenıstan-Rusya-Eksenınde-Artan-Gergınlık-ve-Guc-Mucadelesı adresinden alındı.

Donneley, J. (2013). Kutupluluk. S. Burchıll, A. Lınklater, R. Devvetak, T. Nardın, P. Matthew, C. Reus-Smıt, ve J. True içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (A.Aslan ve M.A.Ağcan, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Doster, B. H. (2012). Arap Baharı Özelinde Rusya'nın Suriye Politikası. B. Adıbelli (Dü.). içinde İstanbul: IQ Kültür–Sanat Yayıncılık.

Dugin , A. (2010). *Rus Jeopolitiği : avrasyacı Yaklaşım.* (V. İmanov, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.

Duman, M., ve Samadov, N. (2003). Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir inceleme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bililimler Dergisi, 6*(6), 25-47.

Durak, G. (2015). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkas Siyaseti ve Sarıkamış Harekâtı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(9), 506-520.

Durnev, M. (2019 Nisan 8). *Rus uzman: Türkiye ile Rusya arasında eşsiz bir ilişki var*. Sputnik Türkiye. 19 Ağustos 2022 tarihinde sputniknews.com.tr: https://sputniknews.com.tr/20190408/rus-uzman-turkiye-rusya-essiz-iliski-var-1038672040.html adresinden alındı.

Deutsche Welle İnternet Sitesi (2020, Ağustos 5). *Türkiye Libya 'da güç dengelerini değiştridi*. 13 Ocak 2022 tarihinde DW.com:

https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-libyada-g%C3%BC%C3%A7-dengelerini-de%C4%9Fi%C5%9Ftirdi/a-53372855 adresinden alındı.

Efegil , E., ve Mustafaoğlu , N. (2009, Yaz). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri. *Akademik Bakış, 2*(4), s. 4.

Efegil, E.,ve Öztop, F. A. (2021). Türkiye İle Rusya Arasındaki İlişkilerin, Suriye İç Savaşı Bağlamında İncelenmesi. E. H. Kılıçbeyli (Dü.) içinde, *100.Yılında Türkiye -Rusya İlişkileri, Çok Taraflı Gelişmeler, Karşılıklı Etkileşimler* (s. 148-163). Ankara: Nika Yayınevi.

Ekşi, M. (2017). Bir Vekalet Savaşı Olarak Suriye Krizi ve Büyük Güç Politikalarının Realizme Dönüşü. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,* 106-129. 3 Ağustos 2022 tarihi https://dergipark.org.tr/en/pub/uksad/issue/33355/371239 adresinden alındı.

Elbasan, P. (2011). Yükselen Güçler: Brezilya ve Türkiye Jeopolitik ve Jeostratejik Değerlendirme. H. Çomak (Dü.) içinde, *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye* (s. 426). İstanbul: Hipernik Yayınları.

Eltcahanınnoff, M. (2017). *Putin'in Aklında Ne Var Dans la tête de Vladimir Putin.* (M. I. Durmaz, Çev). İstanbul: İletişim.

EnSon Haber Sitesi (2022 Haziran 7). *Abdülhamid Han sondaj gemisi göreve hazırlanıyor! Türkiye'nin sondaj filosunun isimleri neler?* 20 Temmuz 2022 tarihinde https://www.ensonhaber.com/gundem/abdulhamid-han-sondaj-gemisi-goreve-hazirlaniyor-turkiyenin-sondaj-filosunun-isimleri-neler adresinden alındı.

Eralp, A. (2010). Sistem . A. Earalp, ve A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet Ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar.* (s. 131). İstanbul: İletişim Yayıcılık.

Ercan, M. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 27-42.

Erdaş, N. A. (1994). *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921).* Ankara : Genelkurmay Basımevi.

Erden, Ö. (2017). Milli Mücadele DönemiTürk-Sovyet İlişkilerinde Kafkas Seddi Meselesi. *Vakanüvist, 2*, 133-143.

Ericson, R. (2008). The Russian Economy: From Lenin to Putin. *Comparative Economic Studies,*(50,), 714

Erşen, E. (2014). Rusya'nın Arap Baharı Politikası.*Ortadoğu Analiz 6* (61), 80.

Erşen, E. (2017). 2000'li Yıllarda Türkiye -Rusya İlişkileri. G. Özcan , E. Balta, & B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 147-161). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ertem, B. (2010, Kış). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3*(11).

Eslen.N. (2008, Aralık 15) *Çok kutuplu düzen,* Temmuz 6, 2022 tarihinde Cumhuriyet: https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/cok-kutuplu-duzen-28434 adresinden alındı.

Esmer, A. Ş., ve Sander, O. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası (1939-1945 Dönemi). *Olaylarla Türk Dış Politikası 1915-1925.* içinde Ankara: Siyasal Kitap Evi.

Euronews Türkçe İnternet Sitesi (2016, Nisan 14). *Ermenistan'dan Rusya'ya silah protestosu.* 22 Temmuz 2022 tarihinde https://tr.euronews.com/2016/04/14/ermenistan-dan-rusya-ya-silah-protestosu adresinden alındı.

Euronews Türkçe İnternet Sitesi (2019 Haziran 25).*Ermenistan eski Cumhurbaşkanı Koçaryan için 3. tutuklama kararı*, 18 Agustos 2022 tarihinde https://tr.euronews.com/2019/06/25/ermenistan-eski-cumhurbaskani-kocaryan-icin-3-tutuklama-karari adresinden alındı.

Euronews Türkçe İnternet Sitesi (2019 Temmuz 12). *Patriot mu S-400 mü? Teknik olarak hangisi daha üstün?* 3 Ağustos 2022 tarihinde https://tr.euronews.com/2019/07/12/patriot-mu-s-400-mu-teknik-olarak-hangisi-daha-ustun adresinden alındı.

Euronews Türkçe İnternet Sitesi (2020 Ekim 13). *Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'ndan İsveçli mevkidaşına eleştiri: İtirazımız çifte standarda,* tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2020/10/13/d-sisleri-bakan-cavusoglu-ndan-isvecli-mevkidas-na-elestiri-itiraz-m-z-cifte-standarda adresinden alındı.

Euronews Türkçe İnternet Sitesi (2021, 12 10). *Rusya: NATO Ukrayna ve Gürcistan'a verdiği üyelik taahhüdünü geri çekmeli*, 13 Temmuz 2022 tarihinde tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2021/12/10/rusya-nato-ukrayna-ve-gurcistan-a-verdigi-uyelik-taahhudunu-geri-cekmeli adresinden alındı.

Europan Comision Resmi Web Sitesi (2018).*Shifting balance of power*, 5 Ocak 2022 tarihinde https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/changing-security-paradigm/changing-nature-balance-power_en adresinden alındı.

Farsnews Türkçe. (2021, Şubat 25). *İran'dan Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu* Ağustos 28, 2022 tarihinde www.farsnews.ir: https://www.farsnews.ir/tr/news/13991207000505/%C4%B0ran%E2%80%99dan-Azerbaycan%E2%80%99%C4%B1n-prak-b%C3%BC%C3%BCnl%C3%BC%C4%9F%C3%BCne-vrg adresinden alındı.

Fukuyama, F. (2021, Nisan 31). *Tarihin Sonu'nu ilan eden Fukuyama: İHA'lar Türkiye'yi büyük bir bölgesel güç haline getirdi.* 4 Ocak 2022 tarihinde Independent Türkçe: https://www.indyturk.com/node/341576/d%C3%BCnya/tarihin-sonunu-ilan-eden-fukuyama-i%CC%87halar-t%C3%BCrkiyeyi-b%C3%BCy%C3%BCk-bir-b%C3%B6lgesel-g%C3%BC%C3%A7-haline adresinden alındı.

Gaber, Y. (2020). Turkey's Black Sea Polıcy: Between "Russıan Lake" And "Nato's Backyard. *Ukraine Analytica, 1*(19), 43-52. Temmuz 11, 2022 tarihinde https://www.academia.edu/42666958/Turkeys_Black_Sea_Polıcy_Between_Russıan_Lake_And_Natos_Backyard adresinden alındı.

Gamsız, S., ve Gürson, A. P. (2022). *Yeni Konsept Savaş.* Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık .

Gaziantep Ticaret Odası. (2015). *İçimizdeki Suriye ,Gaziantep Ortak Akıl Raporu-2*. Gaziantep: Gaziantep Ticaret Odası. Temmuz 26, 2022 tarihinde https://www.gto.org.tr/uploads/1553073990-245279.pdf adresinden alındı.

GDP (Current USD). (2022, Ocak 5). Ocak 5 , 2022 tarihinde Worldbank.org: https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD adresinden alındı.

Gençkaya, F. (2021). 2009-2017 Arası Küresel Sistemin Güvenlik Dönüşümü:Tek Kutupluluk Çok Kutupluluğa Karşı. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 17*(38), 259.

Gerger, H. (1999). *Türk dış politikasının ekonomi politiği: Soguk Savaştan Yeni Dünya Düzenine.* İstanbul: Belge Yayınları.

Giles, K. (2015, October 12). Russia and the West: The Longer View. *Russian analytical digest,* Temmuz 25, 2022 https://www.files.ethz.ch/isn/194314/Russian_Analytical_Digest_175.pdf

Girgin, K. (2005). *Osmanlı ve Cumhuriyet dönem hariyece tarihimiz.* İstanbul: Okumuşadam .

Goltz, T. (1993, Autumn,). Letter from Eurasia: The Hidden Russian Hand. *Foreign Policy* (92), 92-116. Temmuz 4, 2022 Tarihinde https://doi.org/10.2307/1149147 adresinden alındı.

Gökçay , K. (2021). Soğuk Savşın Sononundan Milenyum Çağına Geçişte Türk - Rus İlişkileri . *Türkiye Rusya İlişkileri Dünü Bugünü Ve Yarını* (s. 215-231). içinde Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık .

Gökçe , M. (2011). "Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye-Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme". *Turkish Studies, 6*(1), 111-1126.

Gönlübol, M. (2014). *Uluslararası Politika* (6 b.). Ankara: Siyasal Kitapevi.

Guliyeva, V. (2012). Azərbaycan Memarlığının Şah Əsərlərinin Durumu. *1*(4), 227-239. Ağustos 12, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/pub/teke/article/15562

Gumilev , L. N. (2002). *Eski Türkler.* (A. Batur , Çev.) İstanbul: Selenge Yayınları.

Günaydın, A. (2015, Nisan 25). *ABD'nin karşı çıkmasına rağmen Türkiye Rus yapımı S-400'leri alabilecek mi*? Ağustos 3, 2022 tarihinde www.indyturk.com: https://www.indyturk.com/node/25231/haber/abd%E2%80%99nin-kar%C5%9F%C4%B1-%C3%A7%C4%B1kmas%C4%B1na-ra%C4%9Fmen-t%C3%BCrkiye-rus-yap%C4%B1m%C4%B1-s-400%E2%80%99leri-alabilecek-mi adresinden alındı.

Gürcan , E. C. (2019). BRICS Ülkelerinin Afrika'daki Yükselişine Jeopolitik Ekonomi Penceresinden Bir Bakış. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,, 10*(3), 556-569.

Gürcan, E. C. (2020). Çok kutuplulaşan bir dünyada Güney Kafkasya'nın değişen jeopolitiği. Dosya No:4-12. Temmuz 7, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/346660415_Cok_kutuplulasan_bir_dunyada_Guney_Kafkasya'nin_degisen_jeopolitigi adresinden alındı.

Gürsel , H. F. (1968). *Tarih Boyunca Türk Rus İlişkileri.* İstanbul: Ak Yayınları.

Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953).* Ankara: TTK Yayınları.

Gürün, K. (2010). *Türk Sovyet İlişkileri (192-1953).* Anakara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Haber Türk İnternet Sitesi. (2018, Mayıs 29). *Rusya ve ABD Akdeniz'de donanmalarını güçlendiriyor.* Temmuz 10, 2022 tarihinde www.haberturk.com: https://www.haberturk.com/son-dakika-rusya-ve-abd-akdeniz-de-donanmalarini-guclendiriyor-2121592 adresinden alındı.

Haber Türk İnternet Sitesi. (2020, Temmuz 14). *Ermenistan, Azerbaycan sınırındaki Tovuz şehrine neden saldırıyor*? Ağustos 20, 2022 tarihinde www.haberturk.com: https://www.haberturk.com/ermenistan-azerbaycan-sinirindaki-tovuz-sehrine-neden-saldiriyor-2743906 adresinden alındı.

Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası.* İstanbul: Mozaik.

Has, K. (2019, Ekim 27). *Soçi Mutabakatı ve sonuçları,* Agustos 3, 2022 tarihinde www.birgun.net: https://www.birgun.net/haber/soci-mutabakati-ve-sonuclari-274060 adresinden alındı.

Hasanoğlu, M., ve Cemilli, E. (2006). *Güney Kafkasya'da ABD Politikası.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Hasanov, A. M. (2016). *Güney Kafkasya'nın Askeri-Jeostratejik Durumu ve Azerbaycan'ın Güvenlik Politikası* (Cilt III). İstanbul: Ötüken.

Holsti, O., P.Terence, H., & D.Sullivan, J. (1973). *Unity and Disintegration in International Alliances; comparative studies.* New York: Wiley-Interscience Publication.

Huntington, S. (2014). *Medeniyetler Çatışması.* İstanbul: Vadi Yayınları.

Hüdavendigar, O. (1999). *Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına Ermeniler.* İstanbul: Kitapevi.

Hürriyet İnternet Sitesi (2004, Eylül 1). *Türkiye'yi düşman görürdüm,*Temmuz 8, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/o-mavi-yolculuk-her-seyi-degistirdi-254032 adresinden alındı.

Hürriyet İnternet Sitesi (2019, Eylül 17). *ABD'den SDG ile ortak devriye,* Ağustos 3, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-sdg-ile-ortak-devriye-41331742 adresinden alındı.

Hürriyet İnternet Sitesi, Bigpara. (2015, Nisan 24). *Gazprom'a soruşturma siyasi,* Agustos 18, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr:https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/gazprom-a-sorusturma-siyasi-28820556 adresinden alındı.

Hürriyet İnternet Sitesi, (2020, Eylül 28). *'Yeni Ermeni liderliğinin politikası kışkırtıcı'* Ağustos 17, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr:

https://www.hurriyet.com.tr/dunya/yeni-ermeni-liderliginin-politikasi-kiskirtici-41622055 adresinden alındı.

Hürriyet İnternet Sitesi (2021, Mart 9). *Son dakika... Karlov suikastı davasında karar çıktı*. Ağustos 2, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-karlov-suikasti-davasinda-karar-cikti-41758951 adresinden alındı.

Hürriyet İnternet Sitesi (2021, Nisan 12.). *ABD'den Atina'ya zırhlı araç hibesi.* Kasım 5, 2021 tarihinde hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdden-atinaya-zirhli-arac-hibesi-41786879 adresinden alındı

Hüseynov, F. (2003). Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Hukuki Oluşumu. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52*(4), 388-401.

İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanları Derneği (İHUD). (2021, Mayıs 7). *Soykırım suçunun önlenmesi ve cezalandırılmasına dair sözleşme bilgi notu.* Ağustos 11, 2022 tarihinde www.ihud.org: https://www.ihud.org/bilgi-notlari/soykirim-sucunun-onlenmesi-ve-cezalandirilmasina-dair-sozlesme-bilgi-notu adresinden alındı.

İmanov, V. (2010). Türk-Rus İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemleri. C. Yenigün, ve E. Efegil (Dü) içinde, *Trükiyenin Dış Politikası.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

İmanov, V. (2020, Aralık 18). *Şuşa'yı özgürleştiren mütevazı Rus kahramanı Vladislav Karçaşkin: Her birimiz canımızı feda etmeye hazırdık.* Trend News Agency. (N. Kochneva, Editör) Agustos 26, 2022 tarihinde www.trend.az: https://www.trend.az/life/socium/3351980.html adresinden alındı.

İmf.org. (2020, October). *World Economic Outlook Database.* Ocak 4., 2022 tarihinde İMF.Org: ww.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2020/October/weo-report?c=513,514,516 adresinden alındı.

İnalcık , H. (1948). Osmanlı Rus rekabetinin menşei ve Don-Volga Kanalı teşşebüsü . *Belleten,* 349-402.

İnalcık , H. (1992). *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, 1491–1992.* Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları.

İnalcık, H. (2018, Ocak 18). *I. Osmanlı-Kırım-Rus Dostluk Dönemi, 1492-1512, Vatan Kırım*. Haziran 5, 2022 tarihinde www.vatankirim.net: https://www.vatankirim.net/osmanli-rus-iliskileri-1492-1700-prof-dr-halil-inalcik-34/ adresinden alındı.

Independent Türkçe. (2020, Ekim 26). *İlham Aliyev: Azerbaycan'a dış müdahale olursa, Türk F-16'larını semada göreceksiniz*. Ağustos 26, 2022 tarihinde www.indyturk.com:https://www.indyturk.com/node/262901/d%C3%BCnya/i%CC%87lham-aliyev-azerbaycana-d%C4%B1%C5%9F-m%C3%BCdahale-olursa-t%C3%BCrk-f-16lar%C4%B1n%C4%B1-semada-g%C3%B6receksiniz adresinden alındı.

Independent Türkçe. (2020, Kasım 10). *Aliyev'in kahkahalı zafer konuşması viral oldu: Ne oldu Paşinyan, yol çekiyordun Cebrayıl'a?* Ağustos 28, 2022 tarihinde www.indyturk.com: https://www.indyturk.com/node/270231/d%C3%BCnya/aliyev%E2%80%99-kahkahal%C4%B1-zafer-konu%C5%9Fmas%C4%B1-viral-oldu-ne-oldu-pa%C5%9Finyan-yol-%C3%A7ekiyordun adresinden alındı.

Ismailov, F. (2020, Kasım 11). *Dağlık Karabağ: Rusya'nın bölgeye barış gücü göndermesi ne anlama geliyor?* BBC News Türkçe. Ağustos 28, 2022 tarihinde www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54903568 adresinden alındı.

İşyar, Ö. (2006). Türkiye'nin Azerbaycan-Ermenistan Uyuşmazlığına Yönelik Politikları:1992-2004. Y. Demirağ, ve C. Karadeli (Dü) içinde, *Geçmişten Günümüze Dönüşen Orta Asya ve Kafkasya* (s. 241-310). Ankara: Palme Yayıncılık.

İşyar , Ö. G. (2018). *Avrasya ve Avrasyacılık* . Bursa: Dora Yayın.

İşyar, Ö. G. (2003, Ekim). Ermenilerin Dağlık Karabağ Uyuşmazlığına İlişkin Tutumlarının İçsel Nedenleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1-43. Agustos 25, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/5532 adresinden alındı.

İşyar, Ö. G. (2004). *Sovyet-Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu.* İstanbul: Alfa.

İşyar, Ö. G. (2020). *Dağlık Karabğ Sorununu,Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri.* Bursa: Dora.

Jane, M. (2021). Azak Denizi ve Kırım'ın Önemi : Türkiye ve Rusya Fedarasyonu 'nun Politikalarının Karşılıştırmalı Analizi (1991-2021). E. H. Kılçbeyli (Dü.) içinde, *100.Yılında Türkiye-Rusya İlişkileri* (s. 94-131). Ankara: Nika Yauınevi.

Kabalov, O. A., Kornilov, A. A., ve Özbay, F. (2006). *Çağdaş Türk Rus İlişkilerinde Sorunlar ve İşbirliği Alanları 1992-2005.* TASAM.

Kamalov , İ. (2007). Rusya'nın Rol Arayışı ve ABD'yle İlişkileri. *Startejik Anaiz,* 31.

Kantarcı, Ş. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi? *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 8*(16), 47-84.

Karabulut, A. N. (2016). "Eski Savaş, Yeni Strateji: Rusya'nın Yirmibirinci Yüzyıldaki Hibrit Savaş Doktrini ve Ukrayna Krizi'ndeki Uygulaması. *Uluslararası İlişkiler, 13*(49), 25-42.

Karaçay, A. B. (2011). *Bir göç sisteminin anatomisi: Türkiye Rusya örneği.* (Yayın no. 291538) [Yayınlanmış doktora tezi, Marmara Üniversitesi].

Karaçay, A. B. (2017). Türkiye -Rusya ilişklierinin unutulan insani boyutu. G. Özcan , E. Balta, ve B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 225-247). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Karagöl , E. T., Ateş, S. A., Kaya, S., ve Kızılkaya, M. (2016). *Türkiye 'nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışları,* Temmuz 10, 2022 tarihinde https://file.setav.org/Files/Pdf/20160420121430_turkiyenin-enerjide-merkez-ulke-olma-arayisi-pdf.pdf alındı.

Kərimova, S. M. (1995). *Çarizmin Azərbaycanın işğalında və müstəmləkəçilik siyasətində erməni siyasətbazlarının rolu.* Bakı: Azərnəşr.

Karakoç,E.,ve Olkun, M.(2020). Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin dönemi Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1962-1965). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi,*7(4), 2326 https://doi.org/10.46868/atdd.53 O

Karpat , K. H. (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi.* (G. Ayas, Çev.) İstanbul: Timaş Yayınları.

Kasım, K. (2001). The Nagorno Karabakh Conflict From its Inception to the Peace Process. *Ermeni Araştırmaları*(2), 174.

Kazgan, G. (2006). *Tanzima'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* . İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kerman, İ., ve Efegil, E. (2017). Terör Örgütü PKK/ PYD'nin Suriyede İzlediği İç Savaş Stratejilerinin Değerlendirmesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,"HibritSavaşlar"* Özel Sayısı, 162-198. 20 Temmuz 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/pub/uksad/issue/33355/371247 adresinden alındı.

Koçak, M. (2017). Trükiye Rusya İlişkileri . *SETA Analiz*.

Kolesnikov, A. (2013). Rusya ve Türkiye : soğuk Savaşı Kim Başlattı? H. Çakmak, & S. Erol (Dü) içinde, *Türkiye Cumhuriyeti Rusya Fedarasyaonu İlişklileri* (s. 35-40). Ankara: Barış Kitapevi,.

Koyuncu, B. L. (2015). Soguk Savaş Sonrası Dönemden 11 Eylül-Sonrası Dünya Düzenine (1991-2002). E. F. Keyman, B. L. Koyuncu, D. Vardar, E. F. KEYMAN, ve B. Y. Dural (Dü) içinde, *Uluslararası İlşkilere Giriş* . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi .

Kurat, A. N. (1967). Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barışı (20 Aralık1917-3 Mart1918). *Belleten, 31*(123),375-413. 21 Haziran 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/pub/ttkbelleten/issue/73350/1200351 adresinden alındı.

Kurat, A. N. (1987). *Rusya Tarihi* . İstanbul: Türk Tarih Kurumu .

Kurat, A. N. (1990). *Türkiye -Rusya* . Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kurat, A. N. (2011). *Türkiye ve İdil buyu : 1569 Astarhan Seferi ,Ten -İdil Kanalı ve XVI-XVII.Yüzyıl Osmanlı -Rus Münasbetleri* . Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kurt, V. (2019). S-400 & F-35 Denklemi. (291). Agustos 3, 2022 tarihinde https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A291.pdf adresinden alındı

Kurtaran,U. (2014). Sultan Birinci Mahmud'un Rusya'ya Verdiği 1739 Tarihli Ahidnâmenin Diplomatik Açıdan Tahlili. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 1*(29), 213-232.

Kut, G. (2019). Uluslararası Sistem ve Kurallara Dayalı Dünya Düzeni: Çok Taraflı Denge arayışları. İstanbul*: Boğaziçi Üniversitesi-Tüsiad Dış Politika Formu*. 13 Haziran 2022 tarihinde, https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10264-uluslararasi-sistem-ve-kurallara-dayali-dunya-duzeni-cok-tarafli-denge-arayislari adresinden alındı.

Laitin, D. D. (1999). Armenıa And Azerbaıjan: Thınkıng A Way Out Of Karabakh. *Mıddle East Polıcy,* VII(*1*).

Lenta.ru. (2021, Temmuz 27). *дипломатическая акробатика.* Ağustos 17, 2022 tarihinde https://lenta.ru/articles/2021/07/27/hasan_unal/adresinden alındı.

Mammadli, M. (2021). Azerbaycanın Değişen Paradiğması. M. Ataman, ve F. Pirinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 183-203). İstanbul: SETA.

McClelland, C. (1966). *Theory and The İnternational System.* New York: Macmilan.

Məmmadova, H. (2009). *Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsı.* Bakı: Elm.

Məmmədova, H. İ. (2003). *Xocalı: şəhidlər, şahidlər*. Bakı: Yeni nəşrlər evi,. Ağustos 11, 2022 tarihinde http://www.anl.az/el/m/xocali_az.pdf adresinden alındı.

Mevlütoğlu, A. (2020, Temmuz 11). *Türkiye'nin Askeri Dönüşümünün Sahadaki Yansımaları*. Ağustos 16, 2022 tarihinde www.perspektif https://www.perspektif.online/turkiyenin-askeri-donusumunun-sahadaki-yansimalari/ adresinden alındı.

Milliyet Gazetesi İnternet Sitesi. (2016, 9 15). *Rusya Genelkurmay Başkanı Ankara'da* Ağustos 2, 2022 tarihinde https://www.milliyet.com.tr/siyaset/rusya-genelkurmay-baskani-ankarada-2311270 adresinden alındı.

Mirzaliyeva, F. (2016, Agustos 23). *Türkiye'nin PKK Sorunu ve Rusya'nın Rolü*. Temmuz 3, 2022 tarihinde İnsamer: https://insamer.com/tr/turkiyenin-pkk-sorunu-ve-rusyanin-rolu_354.html adresinden alındı.

Modelski, G. (Ed). (1987). *Exploring Long Cycles.* Colorado, ABD: Lynne Rienner Pub.

Müderisoğlu, A. (1990). *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları,.* Ankara: Atatürk Araştırama Merkezi.

Nalbantoğlu , M. (1992). *Türklere Karşı Ermeni Vahşeti.* İstanbul: Tercüman Yayınları.

Neciyev, E. (2021). Rusya-Türkiye işbirliği bağlamında "Astana görüşmeleri". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, 12*(31), 988-1001. Ağustos 20, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1550559 adresinden alındı.

Neikirk, W., & Cloud, D. S. (1997, October 30). *Clınton: abuses put chına `on wrong sıde of hıstory'*. Ocak 2, 2022 tarihinde Chicago Tribune: https://www.chicagotribune.com/news/ct-xpm-1997-10-30-9710300304-story.html adresinden alındı

Nerimanoğlu, K. V. (2011). Azerbaycan Ordudunun Yenilenme Süreci. *Turquıe Diplomatique* (29), 16.

Ngo.nv.ru. (2021,Ekim 21). *Göze Çarpmayan Kuzey İttifakı.* Ocak 14, 2022 tarihinde Ngo.nv.ru: https://nvo.ng.ru/realty/2021-10-21/9_1163_alliance.html adresinden alındı.

NTV. (2015, Kasım 24). *Rus savaş uçağı sınırı ihlal etti, Türk F-16'lar düşürdü*. Temmuz 22, 2022 tarihinde www.ntv.com.t: https://www.ntv.com.tr/turkiye/rus-savas-ucagi-dusuruldu,_mP74HrTmEe3cc8qXBIqrA adresinden alındı.

NTV. (2015, Kasım 24). *Putin: Sırtımızdan bıçaklandık.* Temmuz 28, 2022 tarihinde www.ntv.com.tr:https://www.ntv.com.tr/dunya/putin-sirtimizdan-bicaklandik,fvChtoWKCUeUR1ywwGWxaQ adresinden alındı.

NTV. (2020, Kasım 9). *Şuşa kenti 28 yıl sonra işgalden kurtarıldı*. Agustos 24, 2022 tarihinde www.ntv.com.tr: https://www.ntv.com.tr/dunya/susa-kenti-28-yil-sonra-isgalden-kurtarildi,-5m5G1Ib4EmbC_2FOzAsWA adresinden alındı.

Ocaktan, M. (2014, Kasım 2). *Legal görünümlü illegal yapı' ülkemize tehdittir.* Temmuz 27, 2022 tarihinde www.aksam.com.tr: https://www.aksam.com.tr/siyaset/legal-gorunumlu-illegal-yapi-ulkemize-tehdittir/haber-350590 adresinden alındı.

Okyar, O. (2017). *Milli Mücadele Dönemi Türk -Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal(1920-1921).* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları .

Oran, B. (2006). *Türk dış politikası.* İstanbul: İletişim.

Oran, B. (2009). *Türk Dış Politikası (Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar)* (Cilt I). İstanbul: İletişim Yayınları.

Oreşkova, S. (2013). Osmanlı-Rusya İlişkleri:Bazı Yanlış Algılamalar Ve Onların Üstesinden Gelmenin Yolları. H. Çakmak , ve M. S. Erol (Dü) içinde, *Türkiye Cumhuriyeti Rusya Fedarasyonu İlişkileri* (s. 6-7). Ankara: Barış Kitapevi.

ORSAM. (2012). *Suriye'de Değişimin Ortaya Çıkardığı Toplum: Suriye Türkmenleri.* Ağustos 15, 2022 tarihinde https://www.orsam.org.tr/tr/suriye-de-degisimin-ortaya-cikardigi-toplum-suriye-turkmenleri/ adresinden alındı.

Ömerci, O. (2018). Rusya Fedarasyonu Siyasl Sistemi. O. Ömerci, ve S. Kısacık içinde, *Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası* (s. 45). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ömerci , O., ve Kısacık, S. (2018). *Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası* . Ankara: Seçkin Yayıncılık .

Önal, B., ve Mehmetoğlu, D. (2021). "Dağlık Karabağ" Sorunu : Türkiye ile Rusya Politikalrı ve İkili İlişkilerdeki Rolü. E. H. Kılıçbeyli (Dü.) içinde, *100.Yılında Tükiye-Rusya İlişkileri çok Taraflı Gelişmeler,Karşılıklı Etkileşimler* (s. 191-218). Ankara: Nika Yayınları.

Örnek, S., ve Mızrak , B. (2016). Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs'ın Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları. *Bilge Strateji, 8*, 13-32.

Özarslan, B. B. (2014). Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi Açısından Hocalı Katliamı. *Hacettepe HDF, 4*(1), 187-214. Ağustos 11, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/701479 adresinden alındı.

Özbay , F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. *Bilge Strateji, 3*(4), 35-77.

Özbay, F. (2015, Aralık 3). *Güney Kıbrıs Rusya için neden önemli*? Aljazera Türk, http://www.aljazeera.com.tr Ağustos 6, 2022 tarihinde http://www.aljazeera.com.tr/gorus/guney-kibris-rusya-icin-neden-onemli adresinden alındı.

Özbay , F. (2016). Türkiye Rusya İlişkilerinde yeniden başa dönmek. *Analist* (60), 46-49.

Özcan, B. (2017). 1945 Türkiye -SSCB Dış Politikada Kurucu Mitin İnşası. G. Özcan, E. Balta, ve B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler* (s. 55-77). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Özcan, G. (2017). Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye. G. Özcan, E. Balta, ve B. Beşül (Dü) içinde, *Kuşku ile Komşuluk* (s. 269-293). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Özdal , H.,ve Has, K. (2016, Şubat). "Türkiye Rusya: Derin Ayrışma (mı?)". *Analist* (60).

Özdal, B. (2015). Orta Asya ve Kafkaslarda bölgesel ihtilaflar. H. Kılıç, & E. Toprak (Dü) içinde, *Orta Asya ve Kafkaslarda Siyaset* (s. 196-219). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Özdal, H., Özertem, H. S., Has, K., ve Demirtepe, M. T. (2013). Türkiye-rusya ilişkileri: rekabetten çok yönlü işbirliğine. Ankara: *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu* (*Araştırma Raporu*). USAK Rapor No:13-06, (USAK).

Özdaşlı, E. (2015). Ermeni açılımı sonrası azerbaycanlı üniversite öğrencilerinin türkiye-azerbaycan ilişkilerine bakışına yönelik bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 318-326. Ağustos 15, 2022 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/283336601_ERMENI_ACILIMI_SONRASI_AZERBAYCANLI_UNIVERSITE_OGRENCILERININ_TURKIYE-AZERBAYCAN_ILISKILERINE_BAKISINA_YONELIK_BIR_ARASTIRMA adersinden alındı.

Özdemir, V. (2018). *Rusya'nın Kodları, Türkiye'de Rusya'yı Araken, Rusya'da Türkiye'yi Bulmak.* İstanbul: Kırmızı Kedi Yayıevi.

Özel, S., ve Uçar, B. G. (2019). Trükiye Rusya İlişkilerinin ekonomik Boyutu. *Ekonomi Dış Araştırmalar Merkezi (EDAM)*.

Özgen, C. (2021). 44 günün ardından: 2020 Karabağ Savaşının askeri açıdan analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7*(1), 104-123. Ağustos 21, 2022 tarihinde https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1476339 adresinden alındı.

Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş sonarsı Orta Asya ve Kafkasya ekseninde Türkiye - NATO-Rusya ilişkileri ve Türk dış politikasına yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1*(12), 109-132.

Paşa, E. (2021). Karabağ Sorunu: Tarihi gerçekler, jeopolitik çıkarlar ve çözüm süreci. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7*(1), 192-215.

Paşayev, H. M. (2007). *Bir səfirin manifesti*. Bakı: ŞƏRQ-QƏRB. Temmuz 12, 2022 tarihinde http://dspace.ada.edu.az/xmlui/bitstream/handle/20.500.12181/254/Bir_sefirin_manifesti.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı.

Perinçek, M. (2020, Kasım 12). *Karabağ zaferinin stratejisi ve arka planı.* Independent Türkçe. Ağustos 25, 2022 tarihinde www.indyturk.com: https://www.indyturk.com/node/270996/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/karaba%C4%9F-zaferinin-stratejisi-ve-arka-plan%C4%B1 adresinden alındı.

Petersen, M. (2019, Ocak 9). *War on The Rocks*. Temmuz 12, 2022 tarihinde warontherocks.com: https://warontherocks.com/2019/01/the-naval-power-shift-in-the-black-sea/ adresinden alındı.

Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki askerî harekâtının amaçları ve sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 16*(33), 53-96. doi:10.17752/guvenlikstrtj.719968

Prinççi, F., ve Güler, M. Ç. (2021). Azerbaycan'ın Satratejik sabrının sonu ve Karabağ'da Yeni Denklem. M. Ataman , ve F. Prinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 205-228). İstanbul: SETA.

Pushkov, A. (2001). Rusya ve Yeni Dünaya Düzeni. Y. Tezkan , V.d, ve Y. Tezkan (Dü.) içinde, *Kadim Komşumuz Yeni Rusya* (s. 38-50). İstanbul: Ülke Kitapları.

Qasimova, H. (2021). Dağlık Karabağ'ın Hukuki Statüsü ve Halkların Kendi Kaderini Belirleme Hakkı. M. Ataman , ve F. Pirinççi (Dü) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 99-116). İstanbul: SETA .

Rehimov , R. (2022, Mayıs 24). *İlham Aliyev, Ermenistan'la Zengezur Koridoru konusunda anlaştıklarını açıkladı.* AA Dünya, Ağustos 28, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ilham-aliyev-ermenistanla-zengezur-koridoru-konusunda-anlastiklarini-acikladi/2595839 adresinden alındı.

Roux, J. P. (2007). *Türklerin Tarihi, Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.* (A. Kazancıgil, ve L. A. Özcan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

RT. (2013, 05 18). *$30bn in Russian money sent to Cyprus in 2 decades - study*, Temmuz 21, 2022 tarihinde www.rt.com: https://www.rt.com/business/russia-cyprus-money-transfer-877 adresinden alındı.

Ruslan, R. (2020, Temmuz 27). *Türk ve Azerbaycan orduları geniş kapsamlı ortak tatbikata başlıyor.* Ağustos 3, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turk-ve-azerbaycan-ordulari-genis-kapsamli-ortak-tatbikata-basliyor/1923759 adresinden alındı.

Russett vd., B. (1992). *World Politics: The Menu for Choice.* Boston: St. Martin's.

Rutland , P. (1995). "Ermenistan'da Demokrasi ve Milliyetçilik". (C. Ekiz, Çev). *Avrasya Dosyası,* 2(4), s.22.

Rüstenov, A. (1994). *Erməni tacavüzünün xronikası.* Bakı: Elm.

Sadıgov, R. (2020). Birinci Dünya Savaşı'nda Erzurum'un İşgali: Rus Basını ve Literatürüne Göre İşgalin Rusya'da ve Dünyada Yankılanması. *Osmanlı Araştırmaları,* 281-318.

Sak, Y. (2015, Kış). "Uluslararası Hukukta Yaşanacaklar için Dersler İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler. *Uluslararası İlişkiler, 11,*(44), s. 121-153.

Sanal Karabağ Bilgi İletişim Teknolojileri Merkezi. (t.y). *Karabağ`ın etimolojisi, arazisi ve sınırları,* Agustos 5, 2022 tarihinde www.virtualkarabakh.az: https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/22/31/karabag-in-etimolojisi-arazisi-ve-sinirlari.html adresinden alındı.

Sander , O. (2014). *Siyasi Tarih 1918-1994.* Ankara: İmge.

Sander, O. (2016). *Anka'nın yükselişi ve düşüşü Osmanlı diplomasi tarihi üzerine bir deneme.* Ankara: İmge Yayınları.

Sander, O. (2016). *Türk Ameriken İlişkileri 1947-1964.* Ankara: İmge Kitapevi .

Sandıklı , A. (2015). *Trükiye'nin Jeopolitiği: Yumuşak Güç Savaşları ve Terörizim,.* İstanbul : Bilgesam Yayınları .

Sandıklı , A., Budak , T., ve Ünal , B. (2013). *Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye Raporu.* İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Sapmaz, A. (2020). *Rusya Fedarsyonu'nun Askeri Güvenlik Refleksindeki Dönüşüm.* Ankara: Nobel Yayıncılık.

Sarıahmetoğlu , N. (1998). "Dağlık Karabağ Olaylarının Perde arkası". M. Trütüncü (Dü.) içinde, *Caucasus : War and Peace: The New World Disorder and Caucasia* (s. 210). Haarlem : SOTA.

Sarıahmetoğlu, N. (2011). *Karabağ.* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Sarıkaya , Y., ve Aslanlı , A. (2021). Karabağ Sorununda diplomatik Müzakereler ve Minsk Süreci. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 141-166). içinde İstanbul: SETA.

Sarınay, Y. (2008). Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı. *Gazi Akademik Bakış, 1*(2), 69-105.

Selvi, A. (2020, Eylül 28). *Ermenistan Azerbaycan'a neden saldırdı.* Hürriyet.com.tr. Ağustos 20, 2022 tarihinde www.hurriyet.com.tr: https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/abdulkadir-selvi/ermenistan-azerbaycana-neden-saldirdi-41622040 adresinden alındı.

Sever, A. (1997). Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi Ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 52*(01), 647-660.

Shirokorad, A. (2016, 7 29). *Независимое*. Ağustos 1, 2022 tarihinde nvo.ng.ru: https://nvo.ng.ru/gpolit/2016-07-29/14_turkey.html adresinden alındı

SIPRI. (2017). *SİPRİ TIV of arms exports to Armenia*. Ağustos 16, 2022 tarihinde armstrade.sipri.org: https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php adresinden alındı.

SIPRI. (2017). *SİPRİ TIV of arms exports to Azerbaijan, (2010-2019).* Ağustos 16, 2022 tarihindearmstrade.sipri.org:https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php adresinden alındı.

SIPRI . (2017). *Military Expenditure Database,* Ocak 5, 2022 tarihinde Sipri org: https://www.sipri.org/databases/milex adresinden alındı.

Sotnichenko, A. (2013). Avrasya'da Türkiye ve Rusya: Dış politika'da Temel Anlaşmazlıklar. H. Çakmak, ve M. S. Erol (Dü) içinde, *Trükiye Cumhuruiyeti Rusya Fedarasyonu ilişkileri* (s. 101107). Ankara: Türkiye-Rusya Fedarasyonu Dostluk Dernegi Yayını.

Söker, Ç. (2017). Dağlık Krabağ Sorunu'nun Çatışmayı Çözme Perspektifinden İncelenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜİİBFD, 8*(16), 555-574.

Sönmezoğlu, F. (2002). *Uluslararası İlişkilere Giriş.* İstanbul.: Der Yayınları.

Sümer, F. (2018, Ağustos 4). *İddianamede Yer Alan Veriler Çerçevesinde Pastör Brunson Davası,* Austos 3, 2022 tarihinde www.setav.org: https://www.setav.org/iddianamede-yer-alan-veriler-cercevesinde-pastor-brunson-davasi/ adresinden alındı

Şahin, K. (2017). The Russain option : Can Turkey forgean Alliance with Russia? *Fedaral Academy For Security Policy* , 1-4.

Şamsudinov, A. M. (1999). *Mondros'tan Lozan'aTürkiye UlusalKurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923.* (A. Berhamoğlu, Çev.) İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Şener, A. (2017). Trükiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015. G. Özcan, B. Evren, & B. Beşgül (Dü) içinde, *Kuşku İle Komşuluk* (s. 129-145). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

T24 İnternet Sitesi. (2016, Mayıs 2016). *Binali Yıldırım hükümeti dış politikada hangi adımları atacak?* Temmuz 31, 2022 tarihinde t24.com.tr: https://t24.com.tr/haber/nali-yildirim-hukumeti-dis-politikada-hangi-adimlari-atacak,342234 adresinden alındı.

Taglipietra, S. (2013). Towards a New Eastern Mediterrnean Energy Coridor? *Review of Environment Energy and Economist*(3), 1-8.

Tanrısever, O. (2011). Yöntem sorunu: Geleneksicilk ve davranışçılık Tartışması. A. Eralp (Dü.) içinde, *Devlet Sistem ve Kimlik , Uluslararsı İlşkilerde Temel yaklaşımlar* (s. 89-129). İstanbul : İletişim.

Taşçıoğlu, Ö. L. (2018). Yunanistan'ın ve GRYK 'nin ABD, İsrail, Mısır Arap Cumhuriyeti (MAC), İngiltere ve Fransa ile Yaptığı Ortak Askeri Tatbikatlar. *İnternational Social Sciences Journal, 4*(328), 6432-6441. doi:10.26449/1125

Taşkıran, C. (1995). Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi. *Genelkurmay Askeril Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları*, 69.

Tayfur , M. (2003). *Semiperipheral Devolopment and Foreign Policy :The Casses of Greece and Spain.* Aldershot: Ashgate.

Tellal , E. (2002). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Dü.) içinde, *Kurtuluş Savaşından Bugüne ,Olgular Belgeler,Yorumlar* (6 b., Cilt 1, s. 769-783). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tellal , E. (2020). *SSCB-Türkiye İlişkileri 1947-1964.* Ankara : Siyasal Kitapevi.

Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Fedarasyonu'nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 3*(65), 189-236.

Temizer, M. (2020, Ağustos 22). *Türkiye'nin denizlerdeki enerji filosu*. Ağustos 5, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-denizlerdeki-enerji-filosu/1949802 adresinden alındı.

Tiryakioğlu , M. B. (2019, Mayıs 10). *Analiz - Doğu Akdeniz enerji denklemi - 2*. Temmuz 19, 2022 tarihinde Mynet: https://finans.mynet.com/haber/detay/finans/analiz-dogu-akdeniz-enerji-denklemi-2/288194/ adresinden alındı

Tokgöz, E. (2011). Dünden Bugüne Türkiye-Rusya ekonomik ilişkilerinde üç büyük dönem. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 6-14.

Tomar , C. (2019, Mayıs 21). *İdlib: Suriye kördüğümünde son nokta.* Ağustos 4, 2022 tarihinde www.aa.com.tr: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/idlib-suriye-kordugumunde-son-nokta/1483408 adresinden alındı.

Topsakal, İ. (2016). Tarhi Süreçte Rusya-Türkiye ilişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 33-53.

Topsakal, İ.,ve Zengin, A. K. (2021). Trükiye'nin Jeopolitik Güvenkiği ve Rusya ile "Gri alanda"İkili İlişkiler. İ. Topskal, ve A. K. Zengin (Dü) içinde, *Türkiye-Rusya İlişkileri* (s. 1-5). Ankara: Nobel Yayınevi.

Topskal, İ. (2016). Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, III,*(2), 44.

tr.suputniknews.com. (2021, Eylül 28.). *Fransa ile Yunanistan arasında Rafale ve fırkateyn satışı anlaşması ile savunma paktı imzalandı.* Ocak 16, 2022 tarihinde https://sputniknews.com.tr/20210928/macron-yunanistan-fransadan-rafalesavas-ucaklari-ve-uc-firkateyn-alacak-1049306503.html adresinden alındı.

TRT Haber. (2020, Temmuz 16). *Azerbaycan-Ermenistan arasındaki 'Tovuz' krizinde son durum,* Ağustos 17, 2022 tarihinde www.trthaber.com: https://www.trthaber.com/haber/dunya/azerbaycan-ermenistan-arasindaki-tovuz-krizinde-son-durum-502162.html adresinden alındı.

TRT Haber. (2021, Temmuz 28). *Karadeniz gazında tarihi adım: İlk ateş yakıldı.*Temmuz 12, 2022 tarihinde www.trthaber.com: https://www.trthaber.com/haber/gundem/karadeniz-gazinda-tarihi-adim-ilk-ates-yakildi-598275.html adresinden alındı.

TRT Haber. (2022, Temmuz 22). *Moskova 'dost olmayan ülkeler' listesini genişletti*. Temmuz 24, 2022 tarihinde www.trthaber.com: https://www.trthaber.com/haber/dunya/moskova-dost-olmayan-ulkeler-listesini-genisletti-696583.html adresinden alındı.

Tuğtan, M. A. (2016). Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu. *Uluslararası İlişkiler, 13*(49), 3-24.

Tuna, O. (2021, Mayıs 26). *Polemiklerin gölgesinde Azerbaycan-İsrail ilişkileri,* Ağustos 7, 2022 tarihinde https://www.indyturk.com/node/364466/t%C3%BCrki%CC%87yeden-sesler/polemiklerin-g%C3%B6lgesinde-azerbaycan-i%CC%87srail-ili%C5%9Fkileri adresinden alındı.

Tuncel, T. K. (2020). *Azerbaycan-Ermenistan sınır hattında 12 temmuz 2020'de patlak veren çatışma ve Karabağ ihtilafı hakkında değerlendirmeler.* Ankara: AVİM. Ağustos 20, 2022 tarihinde https://avim.org.tr/tr/Analiz/Azerbaycan-Ermenıstan-Sınır-Hattında-12-Temmuz-2020-De-Patlak-Veren-Catısma-Ve-Karabag-Ihtılafı-Hakkında-Degerlendırmeler adresinden alındı.

Turan, N. S. (2012). 18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri. Y. Okay (Dü.) içinde, *Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler* (s. 23-47). İstanbul: Doğu Kİtapevi.

TÜİK. (2017, Ocak 31). Turizm geliri geçen yılın aynı çeyreğine göre %27,2 azaldı. *Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2016. T*emmuz 14, 2022 tarihinde https://data.tuik.gov.tr: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2016-24590 adresinden alındı.

Türk Lehçeleri Sözlükleri. (2006). *Azerbaycan Türkçesinin Açıklamalı Sözlüğü,* Ağustos 5, 2022 https://turklehceleri.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/hepsi/anlam/aran adresinden alındı.

Türkgün. (2019, Ekim 16). *Uzman isim kritik detayı duyurdu: Onlar da Suriye'de bize karşı savaşıyor*, Ağustos 3, 2022 tarihinde www.turkgun.com: https://www.turkgun.com/uzman-isim-kritik-detayi-duyurdu-onlar-da-suriyede-bize-karsi-savasiyor-haber-107574 adresinden alındı.

Türkgün. (2020, Kasım 8). *Aliyev dünyaya ilan etti: Şuşa işgalden kurtarıldı.* Ağustos 24, 2022 tarihinde www.turkgun.com: https://www.turkgun.com/aliyev-dunyaya-ilan-etti-susa-isgalden-kurtarildi-video-135971 adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2016, Mart 16). *No: 63, 16 Mart 2016, Kırım'da 2014 Yılında Düzenlenen Referandum Hk*. Temmuz 13, 2022 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/no_-63_-16-mart-2016_-kirim_da-2014-yilinda-duzenlenen-referandum-hk_.tr.mfa adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2021). *PKK*, Haziran 10, 2022 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/pkk.tr.mfa adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2019, Ekim 9). *No: 292, 9 Ekim 2019, Mısır-Yunanistan-GKRY Zirvesi Sonunda Yayımlanan Bildiri Hk.* Temmuz 21, 2022 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/no_292_-misir-yunanistan-gkry-zirvesi-hk.tr.mfa adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı (2019, Ekim 9). *Barış Pınarı Harekâtı Başladı*. Ağustos 3, 2022 tarihinde www.msb.gov.tr: https://www.msb.gov.tr/SlaytHaber/9102019-53737 adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2016, Aralık 20). *Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Suriye İhtilafının Sonlandırılmasına Matuf Siyasi Süreci Yeniden Canlandırmak İçin Mutabık Kaldıkları Adımlara İlişkin Ortak Açıklama,* 20 Aralık 2016, Moskova Ağustos 2, 2022 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu_-turkiye-cumhuriyeti-ve-iran-islam-cumhuriyeti-disisleri-bakanlarinin-suriye-ihtilafinin-sonlandirilmasina-mat.tr.mfa adresinden alındı.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2022, Temmuz 20). *Türkiye'nin uluslararası enerji stratejisi,* Temmuz 19, 2022 https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa adresinden alındı.

Türkiye Petrolleri. (2019). *2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu.* Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı. Temmuz 19, 2022 tarihinde https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf alındı.

Türkman, S. (2020). Birinci Dünya Savaşı Doğu (Kafkas) Cephesi,Rus İleri Harekatı (1916-1917). *Tesam Akademi Dergisi, 1*(8), 119-162.

Unat, F. R. (1942). Kapıcıbaşı Nişli Mehmet Ağa'nın Moskova Sefaretnamesi. *Tarih vesikaları, 2*(10), 284-371.

Urazova, E. (2013). Soğuk Savaş Sonrası Dönmde Rekabetten- İşbirliğine Türk -Rus İlişkileri: Beklentiler, Hedfler ,Başarılar ve Hayal Kırıklıkları. H. Çakmak, & M. S. Erol (Dü) içinde, *Türkiye Cumhuruiyeti Rusya Fedarasyonu İlişkileri.* Ankara: Barış Kitapevi.

Ünal, H. (2002). İttiat ve Terakki ve Dış Politika. *Türkler* (Cilt 13, s. 212-227). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ünal, H. (2020, Aralık). Azerbaycan'ın Zaferi, Ermenistan'ın Teslim Olması ve Türkiye'nin Büyük Başarısı. *Science Up* , s. 18-23.

Ünal, H. (2020, Kasım). Çaresiz ve Dar Görüşlü Liderlerin Yol Açtığı Felaketler. *SinceUp,* s. 34-37.

Ünal, H. (2021, Ağustos). *Kıbrıs'ta düğüm Rusya ile çözülür*. Haziran 10, 2022 tarihinde www.milliyet.com.tr: https://www.milliyet.com.tr/gundem/kibrista-dugum-rusya-ile-cozulur-6564083 adresinden alındı.

Ünal, H. (2021). Turkey and the Second Karabakh War Of 2020: The Policy of 'One Nation, Two States' in Full Swing. T. Gafarlı, & M. Arnold (Dü) içinde, *The Karabakh Responsıbılıty For The Future* (s. 115-133). İstanbul: TRT World Research Centre.

Ünal, H. (2021, Temmuz 27). *дипломатическая акробатика*. Ağustos 4, 2022 tarihinde https://lenta.ru/articles/2021/07/27/hasan_unal/ adresinden alındı.

Ünal, H., Klaitzaki, T., & Eylem, A. (2005). Greek and Turkish Perceptions of US Mediation Efforts for Conflict Resolution from 1950s to Mid-1990s. *Bulgarian Historical Review, 3*(4), 88-102. Temmuz 28, 2022 tarihinde http://hdl.handle.net/11693/49323 adresinden alındı.

Veliyev , C. (2021). Jeleznovodosk Bildirisi'den Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası. *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 301-324). içinde İstanbul : SETA.

Veliyev, C. (2020, Kasım). Azerbaycanın Stratejik Sabrının Sonu. *Scince Up*, s. 38-41.

Veliyev, C.,ve Aslanlı , A. (Dü). (2011). *Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji.* Ankara: Berikan Yayınevi .

Volgy, T. J., & Bailin, A. (2003). *International Politics and State Strength.* Boulder: Lynne Rienner,.

Waltz, K. (1979). *Theory of İnternational Politics.* Londra: Addison- Wesley.

Yalvaç , F. (2004). Uluslararası İlşkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar. *Devlet,Sistem ve Kimlik : Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (7. b., s. 131-184). içinde İstanbul: İletişim.

Yalvaç, F. (2015). Devlet. Ş. Kardaş (Dü.) içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 311). İstanbul: Küre Yayınları.

Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç etkenler: Yeltsin ve Putin Dönemleri.* Ankara: USAK Yayınları.

Yaycı , C. (2012). Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorununu ve Türkiye. *Bige Strateji, 4*(6), 1-70.

Yaycı, C. (2020, 1 1). *Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Andlaşmasının Sonuç ve Etkileri*. Temmuz 21, 2022 tarihinde kriterdergi.com: https://kriterdergi.com/dosya/turkiye-ve-libya-arasindaki-anlasmanin-sonuc-ve-etkileri adresinden alındı.

Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk Sovyet İlişkileri (1917-1923).* İstanbul: Boyut Kitapları.

Yıldırım, Y. (2020). *Putin Dönemi Rus Dış ve Güvenlik Politikasında Bir Müdahalecilik Örneği Olarak Kırım'ın İlhakı* . Ankara : Nobel Yayıncılık .

Yılmaz, M. E. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus ilişkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 8*(13), 27-42.

Yılmaz, S., ve Yakşi, A. (2016). Osmanlı Devletinden Günümüze Türk-Rus İlişkileri. *TYB Akademi*(17), 9-17.

Yücel , H. (2020). *Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi.* Ankara: SETA Yayınları. Agustos 3, 2022 tarihinde https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A302.pdf adresinden alındı.

Yükseker, D. H. (2003). *Lalaeli- Moskova Mekiği. Kayıtdışı Ticaret ve Cinsiyet İlişkileri* İstanbul : İletişim Yayınları.

Zürcher, J. E. (2013). *Modern Trükiyenin Oluşumu.*(Y.Gönen, Çev). İstanbul: İletişim Yayınları .

ÖZGEÇMİŞ

Alpaslan GÜL

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite, Enstitü, Anabilim/Anasanat Dalı*
Y.Ls.		
Ls.	1983- 1987	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi- Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
Lise	1979- 1982	Adilcevaz Lisesi (Bitlis)

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2011-…	İstanbul Okan Üniversitesi MYO Mimari Restorasyon Bölümü Öğr. Gör
1990- 2001	Antik Altın Takı Tasarımı ve Kuyumculuk -Altın Takı Tasarımı Danışmanlığı- Ariş A.Ş
1989- 1990	Yedek Subay, askerlik hizmeti
1987- 1989	Tek Dekorasyon Ltd. Sanat danışmanı

Mesleki Birlik/Dernek Üyelikleri

Yıl	*Kurum*
1990-…	Üye: Bostancı Spor Kulübü